

М. Живојиновић
ИСТОРИЈА ХИЛАНДАРА I

I 44468/1

001089279

COBISS •

ИСТОРИЈА ХИЛАНДАРА I

ПРОСВЕТА

„Царство ми дарује пречасним монасима, бившем великом жупану господину Симеону и његовом сину господину Сави, ово златопечатно слово којим манастир Хиландар, и оне у пределу Милеја, удостојава потпуне слободе и ставља их под власт и управу поменутих монаха, бившег великог жупана господина Симеона и његовог сина господина Саве, и истим даје слободу да их уреде како год желе и претворе у један манастир који ће служити као боравиште оним људима из српског народа, који се буду опредељивали за монашки начин живота, и то као манастир који није никоме потчињен, па ни проту Атонске Горе, ни игуману манастира Ватопеда, него као самосталан, својевластан и самоуправан, као што сами собом управљају на тој Гори постојећи манастири Ивирски и Амалфићански; и сви поседи који од давнина припадају манастиру Хиландару и светилиштима у пределу Милеја, као и саме келије тога манастира, подложне проту Атонске Горе, који је у датом тренутку на власти, морају прећи под управу манастира који ће подићи бивши велики жупан и његов син, и уживаће исту слободу коју је овим златопечатним словом царства ми удостојен да ужива и сâм манастир који ће подићи бивши велики жупан и његов син, и имају се сматрати тако као да под влашћу прота те Горе нису никада ни били, него да су тек сада основани и да су од самог настанка стекли слободу.“

Из златопечатног слова
цара Алексија III (јуни 1198)

А ГОРА

- МЕСТА
- ⊕ МОНАСТИРИ
- ⊙ СКИТИ
- ⊙ МЕТОСИ

○ М О Р Е

Издање поводом 800. годишњице Хиландара

I-44468/1

Мирјана Живојиновић

ИСТОРИЈА ХИЛАНДАРА I

Од оснивања манастира 1198. до 1335. године

ПРОСВЕТА

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
"СВЕТОСАВ НАПОЛИТИЋ" - БЕОГРАД

K Н. Бр. 89279

Објављивање ове књиге омогућио је Одбор за
обележавање 800 година манастира Хиландара

Друштво пријатеља Свете Горе и аутор
посвећују ову књигу успоми на
Божидара Ферјанчића

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ / 11
ЛИСТА СКРАЋЕНИЦА / 13
ИЗВОРИ / 23
ХОДОЧАСНИЦИ И ПОСЕТИОЦИ – ИСТОРИЧАРИ ХИЛАНДАРА / 33
ПОЧЕЦИ СРПСКОГ ХИЛАНДАРА ДО СМРТИ СВЕТОГ САВЕ 1236. ГОДИНЕ / 42
ОД СМРТИ СВЕТОГ САВЕ ДО 1282. ГОДИНЕ / 107
ЕПОХА КРАЉА МИЛУТИНА ДО 1316. ГОДИНЕ / 123
ВРЕМЕ ИГУМАНА ГЕРВАСИЈА / 167
ВЛАСТЕЛИНСТВО ХИЛАНДАРА ОД 1198. ДО 1335. ГОДИНЕ / 209
ЗАКЉУЧАК / 229
HISTORY OF CHILANDARI I (Summary) / 235
ΗΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΧΙΛΑΝΔΑΡΙΟΥ Ι (Περίληψη) / 253
ОПШТИ РЕГИСТАР / 277
СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА У БОЈИ / 305
СПИСАК ЦРНО-БЕЛИХ ИЛУСТРАЦИЈА / 306
СПИСАК СКИЦА / 306

УВОДНА РЕЧ

Издајући књигу која је пред чиниоцем, Друштво пријатеља Свете Горе Аџонске и „Просвета“ желе да учине прилог националној прослави осамстогодишнице оснивања манастира Хиландара. И по својој теми и по високој научној квалитету, ово дело је, верујемо, достојан допринос великом јубилеју српског духовног и културног наслеђа. Како је просветитељство важан програмски циљ Друштва, Историја Хиландара писана је ипак да буде приступачна и ширем кругу српских школованих људи.

Писац ове књиже, др Мирјана Живојиновић, научни савешник Византолошког института у Београду, ниш је најбољи познавалац ране историје Аџона и Хиландара, посебно њених институционалних, правних и дипломатичких видова. Из њих области објавила је низ заинтересних расправа и студија, од којих је најзначајнија монографија Светогорске келије и пиргови у средњем веку (Београд, 1972).

Намера је Друштва и издавачке куће „Просвета“ да ипоком наредних неколико година објаве још три књиже других истакнутих аутора којима ће бити обрађена историја Хиландара до нашег времена. Дружа књижа (аутора Душана Кораћа, која се налази пред завршетком) обухвата раздобље до краја средњега века, прећа ће се бавити

периодом њурске владавине, а четвртина деветнаестим и двадесетим столећем. С погледом на потребе наших читалаца, едиција ће настојати да обједини научно и поучно. Као и ова, наредне књиге Историје Хиландара биће опремљене илустрацијама, географским картама и резимеима на грчком и енглеском језику. Остварењем овога наума биће одужен ствари дуго српске историографије према нашем најважнијем манастиру.

У Београду, о Духовима 1998. године

Председник Друштва
пријатеља Свете Горе Атонске
академик Божидар Ферјанчић*

ЛИСТА СКРАЋЕНИЦА

Архиепископ Данило II	Архиепископ Данило II и његово доба. САНУ, Научни скупови 58, Београд 1991.
Баришић, Проблеми	Ф. Баришић, „Хронолошки проблеми око године Немањине смрти“, ХЗ 2 (1971), 31 – 58.
Баришић, Попис	Ф. Баришић, „Први попис грчких аката на старосрпском с краја XIII века“, ХЗ 7 (1989), 27 – 57.
Благојевић, Планине	М. Благојевић, „Планине и пашињаци у средњовековној Србији (XIII – XIV век)“, Историјски гласник 2 – 3 (1966), 3–95.
Благојевић, Студеница	М. Благојевић, „Студеница – манастир заштитника српске државе“, Студеница, 51 – 66.
Богдановић, Књижевност	Д. Богдановић, Историја стваре српске књижевности, Београд 1980.
Богдановић – Мирковић	Теодосије, Житије светој Саве, превео Л. Мирковић, превод редиговао Д. Богдановић, Београд 1984.
Бошковић, Хиландар	Б. Бошковић у сарадњи са М. Ковачевићем, Манастир Хиландар. Саборна црква. Архивејатура, Београд 1992.
Бошковић, Пабирици	Б. Бошковић, „Светогорски пабирици“, Старица 14 (1939), 71–104.

* Ово је последњи текст председника Друштва, академика Божидара Ферјанчића, који је преминуо 28. јуна 1998.

- Chil. gr. Actes de l'Athos V, *Actes de Chilandar. Première partie: Actes grecs*, éd. par L. Petit, BB 17 (1911), Приложение I; фототип. изд. Амстердам 1975.
- Chil. sl.: Actes de l'Athos V, *Actes de Chilandar. Deuxième partie: Actes slaves*, éd. par B. Korablev, BB 19 (1915), Приложение I; фототип. изд. Амстердам 1975.
- Chil. Suppl. V. Mošin – A. Sovre, *Supplementa ad acta graeca Chilandarii*, Ljubljana 1948.
- Chilandar I Archives de l'Athos XX, *Actes de Chilandar I, des origines à 1319*, éd. par Mirjana Živojinović, Vassiliki Kravari, Ch. Giros, Paris 1998.
- Хиландар Д. Богдановић, В. Ј. Ђурић, Д. Медаковић, *Хиландар*, Београд 1978.
- Хиландарски типик Хиландарски типик. Рукопис AS 156, приредио Д. Богдановић, Београд 1995.
- ХЗ *Хиландарски Зборник*.
- Ђоровић, *Светија Гора* В. Ђоровић, *Светија Гора и Хиландар*, Београд, 1985.
- Данило Животи краљева и архиепископа српских написао архиепископ Данило и други, изд. Ђ. Даничић, Загреб 1866.
- Доментијан Доментијан, *Живот светих Симеона и светих Симеона Саве*, изд. Ђ. Даничић, Београд 1865.
- Ђурић, *Fresques* V. J. Đurić, „Fresques médiévales à Chilandar. Contribution au catalogue des fresques du Mont Athos”, *Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines III*, Beograd, 1964, 59–98.

- Ђурић, *Portraits* V. J. Đurić, „Les portraits de souverains dans le narthex de Chilandar”, *X3* 7 (1989), 105–132.
- Esphigménou* Archives de l'Athos VI, *Actes d'Esphigménou*, éd. par J. Lefort, Paris 1973.
- Ферјанчић, *Севастократијори* Б. Ферјанчић, „Севастократија у Византији”, *ЗРВИ* 11 (1968) 141–192.
- Ферјанчић, *Србија и византијски свет* Б. Ферјанчић, „Србија и византијски свет у првој половини XIII века (1204–1261)”, *ЗРВИ* 27/28 (1989), 103–148.
- ИСН *Историја српског народа I*, Београд 1981.
- Iviron I–III* Archives de l'Athos XIV, XVI, XVIII, *Actes d'Iviron I–III*, éd. par J. Lefort, N. Oikonomidès, Denise Papachryssanthou, Vassiliki Kravari, avec la collaboration d'Hélène Métréveli, Paris 1985, 1990, 1994.
- Јанковић, *Ејискојије* Марија Јанковић, *Ејискојије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Београд 1985.
- Карејски типик Карејски типик светог Саве, приредио Д. Богдановић, САНУ, фототипска издања 8, Београд 1985.
- Каталог Д. Богдановић, *Каталог хирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978.
- Кисас, *Српски споменици* С. Кисас, „Српски средњовековни споменици у Солуну”, *Зограф* 11 (1980), 29–43.
- Кораћ, *Телија у Сјуденици* В. Кораћ, „Једна монашка ћелија у Студеници”, *Зограф* 14 (1982), 27–30.

- Kravari, *Mac. occ.* Vassiliki Kravari, *Villes et villages de Macédoine occidentale*, Paris 1989.
- Kutlunus Archives de l'Athos II, *Actes de Kutlunus*, nouvelle édition remaniée et augmentée par P. Lemerle, Paris 1988.
- Lavra I-II Archives de l'Athos V, VIII, *Actes de Lavra I-II*, éd. par P. Lemerle, N. Svoronos, A. Guillou, Denise Papachryssanthou, Paris 1970, 1977.
- Lefort, *Chalc. occ.* J. Lefort, *Villages de Macédoine, I. – La Chalcidique occidentale*, Paris 1982.
- Maksimović, *Administration* Lj. Maksimović, *The Byzantine Provincial Administration under the Palaiologi*, Amsterdam 1988.
- Maksimović, *Idéologie* Lj. Maksimović, „L'idéologie du souverain dans l'État serbe et la construction de Studenica”, *Студеница*, 35 – 49.
- Мирковић, Данило Архиепископ Данило, *Животин краљева и архиепископа српских*, превео Л. Мирковић, Београд 1935.
- Мирковић, Доментијан Доментијан, *Животин светјога Саве и светјога Симеона*, превео Л. Мирковић, Београд 1938.
- Мирковић, Сиси Сиси светјога Саве и Симеона Првовенчаног, превео Л. Мирковић, Београд 1939.
- Мошин, Акији В. Мошин, „Акти из светогорских архива”, *Сјоменик СКА* 91 (1939), 155 – 260.
- Мошин, Акији сабора В. Мошин, „Акти братског сабора из Хиландара”, *Годишњак Скопског Филозофског факултета*, 4, Скопје (1939/1940), 173 – 203.

- Мошин – Пурковић, Игумани В. Мошин – Ал. Пурковић, *Хиландарски игумани средњега века*, Скопје, 1940.
- Mylonas, *Catholicon* P. M. Mylonas, „Remarques architecturales sur le catholicon de Chilandar”, *ХЗ* 6 (1986), 7 – 45.
- Ненадовић, Архиепископ С. Ненадовић, „Архитектура Хиландара. Цркве и параклиси”, *ХЗ* 3 (1974), 85 – 208.
- Ненадовић, Графички прикази С. Ненадовић, „Хиландар на графичким приказима XVIII и XIX столећа”, *ЗСК* 16 (1965), 97 – 114.
- Ненадовић, Одбрана С. Ненадовић, „Одбрана манастира Хиландара”, *Зборник за ликовне уметности* 8, Нови Сад (1972), 89 – 116.
- Obolensky, *Portraits* D. Obolensky, *Six Byzantine Portraits*, Oxford 1988.
- Pantéléemôn Archives de l'Athos XII, *Actes de Saint-Pantéléemôn*, éd. par P. Lemerle, G. Dagron, S. Ćirković, Paris 1982.
- Papachryssanthou, *Évêché* Denise Papachryssanthou, „Histoire d' un évêché byzantin: Hiérissos en Chalcidique”, *ТМ* 8 (1981), 373–396.
- Папахрисанту, Монахијос Διονυσία Παπαχρυσάνθου, Ὁ Ἀθωνικὸς μοναχισμὸς ἀρχὲς καὶ ὁργάνωσις, Атина 1992.
- Paysages P. Bellier, R.-Cl. Bondoux, J.-Cl. Cheynet, P. Geyet, J.-P. Grélois, Vassiliki Kravari, *Paysages de Macédoine. Leurs caractères, leur évolution à travers les documents et les récits des voyageurs*, présenté par J. Lefort, Paris 1986.
- Повеља Симеона Ђ. Трифуновић, Весна Бјелогрић и Ирена Брајовић, „Хиландарска оснивачка повеља светог Симеона и светог Саве”, *Осам векова*

- Живојиновић, *Аделфати* Мирјана Живојиновић, „Аделфати у Византији и средњевековној Србији”, ЗРВИ 11 (1968), 241–270.
- Živojinović, *Frontière* Mirjana Živojinović, „La frontière serbo-byzantine dans les premières décennies du XIVe siècle”, Βυζάντιο καὶ Σερβία κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, Атина 1996, 57–66.
- Живојиновић, *Здравик* Мирјана Живојиновић, „Хиландарски метох Здравик и његови ранији поседници”, ЗРВИ 20 (1981), 85–98.
- Живојиновић, *Монах Симеон* Мирјана Живојиновић, „Стефан Немања као монах Симеон”, САНУ, Научни скупови (у штампи)
- Živojinović, *Monastère* Mirjana Živojinović, „Le monastère de Chilandar et ses métèques dans la région de l'Athos”, ЗРВИ 26 (1987), 36–45.
- Живојиновић, *Повеља* Мирјана Живојиновић, „Да ли је сачувана повеља краља Драгутина Хиландару?” ЗРВИ (32) 1993, 129–136.
- Живојиновић, *Типик* Мирјана Живојиновић, „Хиландарски и Евергетидски типик. Подударности и разлике”, ЗРВИ 33 (1994), 85–102.
- Живој Данила II *Данило*, 328–377; прев. Мирковић, *Данило*, 248–287.
- Живој Дечанској *Данило*, 162–214; прев. Мирковић, *Данило*, 122–161.
- Живој Драгуйина *Данило*, 2–21; прев. Мирковић, *Данило*, 21–42.
- Живој Јевсјаија I *Данило*, 292–319; прев. Мирковић, *Данило*, 222–243.
- Живој Јоаникија *Данило*, 276–291; прев. Мирковић, *Данило*, 209–221.
- Живој Милујина *Данило*, 102–161; прев. Мирковић, *Данило*, 77–121.

- Живој Саве II *Данило*, 273–275; прев. Мирковић, *Данило*, 205–207.
- Живој Саве III *Данило*, 324–325; прев. Мирковић, *Данило*, 246.
- Живој Уроша I *Данило*, 2–21; прев. Мирковић, *Данило*, 5–20.

Проучавање прошлости Хиландара, једног од најзначајнијих културних и верских центара средњовековне Србије, заснива се првенствено на писаним изворима који се чувају у манастиру. Међу њима најважнији су: грчка и српска *актиа*, *Карејски* и *Хиландарски житијик* и *житија* – најпре оснивача манастира, па затим оних српских архиепископа који су пре доласка на положај поглавара Српске цркве били игумани Хиландара или само боравили у њему; драгоцене податке пружају и житија српских краљева; најзад, корисна обавештења дају и *завџи* које су оставили сами Хиландарци – писци и преписивачи књига. Поред тога, користили смо резултате проучавања историчара уметности и архитектуре, јер ликовне представе, односно култне и одбрамбене грађевине у самом манастиру, његовој околини и удаљеним подручјима – Солуну и Србији, такође су драгоцене сведочанства о манастиру у разним историјским епохама у којима су деловали поједини игумани и остали припадници тзв. *брајџије начелне*.¹

За историју Хиландара најпрецизнији и најпоузданији су подаци *грчких аката* који су, изузев ретких изузетака, сачувани у оригиналу или веродостојном препису², а два су стигла до нашег времена у преводу на старосрпски језик³. Скрећемо пажњу на царска акта *хрисовуље* (оснивачке, даровне и потврдне) и наредбодавна, тзв. *просџагме*⁴, те на акта управника Солуна и бројних царских чиновника о мерама које су они, из-

вршавајући цареве наредбе, предузимали да би заштитили, повећали или катастарски пописали имовинска права и привилегије српског светогорског манастира. Такође смо користили и судске пресуде јериског и кесаропољског епископа, као и солунског митрополита о земљишним споровима које су Хиландарци водили на територији под јурисдикцијом ових прелата. Њима треба додати бројне даровне и купопродајне уговоре, склапане између представника Хиландарске и других лица у канцеларијама поменутих црквених центара.

Поред наведених, хиландарским грчким актима припадају и *iprothaiska akta*⁵ – одлуке о уступању добара, и *sudske presude* о споровима које су Хиландарци водили са суседима својих атонских имања. Најзад, споменимо и протатска акта архива других светогорских манастира, које је са члановима протовог савета потписао и хиландарски игуман.

У вези са овим актима за историју Хиландара XIII века значајан је још један извор. То је *ipoyis* свих грчких докумената који су се чували у манастиру у време његовог састављања 1299/1300. године.⁶ С обзиром на то да су многи у њему забележени акти одавно изгубљени, а да уз то нека обавештења која он садржи нису другде забележена, овај попис пружа драгоцену допуну подацима из осталих извора.

Српска акта која се тичу прошлости Хиландара коју излажемо у овој књизи релативно су малобројна. То су *ipovele* и *xrisovuile*⁷ оснивача Хиландара и њихових наследника, којима су обдаривали свој светогорски манастир имањима у Србији и потврђивали му већ постојећа.⁸ Највећи број ових аката није сачуван у оригиналу већ у преписима, на којима се хронолошке индикације често не слажу, или су непотпуне, а понекад их и нема. Уз то, неки преписи су повезани у целине, које на први поглед делују као фалсификати. Додајмо томе да су поједини акти и у поменутих целинама, а и независно од њих, у већој или мањој мери прерађени.⁹ Све то ствара

извесне потешкоће у коришћењу српских аката у облику у коме су сачувани. Међутим, без обзира на то, својим у највећем броју случајева аутентичним обавештењима, они пружају јединствене податке о настанку и развоју хиландарског властелинства у Србији.

Поред владарских повеља пажњу заслужују и *odлуке хиландарског браћинског сабора*, како својом садржином, тако и драгоценим просопографским подацима, јер садрже листе братственика.¹⁰

О устројству манастира најважнија обавештења пружају **Карејски и Хиландарски типик**. Први је саставио Сава, по свој прилици у другој половини 1199, по узору на један грчки пустињачки типик, којем је, превodeћи га, додао податке о оснивању своје Карејске испоснице, њеном односу према Хиландару и светогорском Протату, прописујући у исто време правила за живот оних који ће у њој боравити.¹¹ Сава се после Симеонове смрти, највероватније 1200/01. године, постарао и за састављање *Хиландарског типика*. Како је већ одавно запажено, он својим највећим делом представља превод типика цариградског манастира Богородице Евергетиде, са којим су Симеон и Сава имали пријатељске везе и толико га обдарили да су стекли право спомињања у њему. Међутим, будући да је Хиландар као светогорски манастир морао следити обичаје и правила већ одавно устаљена на Атосу, Сава је текст *Евергетидског типика* прилагодио потребним захтевима уносећи у њега измене и допуне.¹² Нарочито су драгоцене обавештења која садржи треће поглавље *Хиландарског типика*, а која говоре о оснивању манастира и његовом стању после Симеонове смрти.

Живот светог Симеона Немање¹³ – Опширно житије Симеона Немање Сава је написао у Студеници, као увод за типик овог манастира, убрзо после повратка са Свете Горе у зиму 1206. или 1207. године.¹⁴ Пошто је у уводном делу испричао историју Немањиних освајања, Сава је средишње место дао догађајима који су уследили

– Немањином одрицању од престола, замонашењу, боравку на Светој Гори, дакле, оснивању Хиландара и смрти светог, да би житије завршио полагањем Симеонових моштију у Студеници. Све податке о оснивању Хиландара Сава је узео из друге оснивачке хиландарске повеље (1200/01) и *Хиландарског житија*, додајући томе обавештење о броју Хиландараца у првим годинама XIII века.¹⁵ Он не говори о своме уделу у подизању Хиландара, ни о помоћи Стефана Немањина у томе подухвату, приписујући га у целини монаху Симеону. Глорификујући Стефана Немању – монаха Симеона (причање о почастима које су му Светогорци указали по доласку у Ватопед, или спомињање поретка у коме су појали после његове смрти), Сава глорификује живот монаха, којима је (првенствено монасима Студенице), житије било намењено.

Житије светог Симеона¹⁶ – Аутор, Стефан Немањин, и сам владар, веома детаљно је описао Немањин световни живот, борбу за власт и ратне походе или разарања градова које поименце набраја, али то исто чини и са манастирима које је Немања изградио у Србији, као и онима које је обдарио изван ње. Говорећи о подизању Хиландара, највише пажње посвећује својој помоћи коју је у више наврата указао, као и доношењу у Србију животворног крста који му је Симеон послао. Биографију завршава преносом очевих моштију, за које се, по Стефану, веровало да треба земљи да донесу мир. На крају посвећује доста пажње чудима светог Симеона, који постаје први српски светац и заштитник земље и његових наследника.¹⁷ Премда хагиографски спис, житије има мемоарски и аутобиографски карактер, те својом садржином представља важан и богат историјски извор. Написано да би се глорификовао Немања (Симеон), оно је било намењено свим представницима Српске цркве, као и пријатељима и сарадницима великог жупана.¹⁸

Житије светог Саве и житије светог Симеона¹⁹ – Текстове о животу оснивача Хиландара и двојице првих светаца династије Немањина написао је јеромонах Доментијан. За писање првог, које је завршио 1253/54. у Светосавској испосници у Кареји,²⁰ послужио се *Крајњим житијем светог Саве*²¹, обогативши га својим непосредним познавањем догађаја из Савиног живота. Доментијанова биографија обухвата Савин живот од рођења до смрти, а спис завршава описом чуда после смрти (1236) и преносом његових моштију из цркве Св. четрдесет мученика у Трнову у манастир Милешеву. За писање *Житија светог Симеона*, које је завршио 1263/64. у пиргу Преображења Спасова²², Доментијан се послужио својим житијем светог Саве, *Житијем светог Симеона* од Стефана Немањина и похвалом кнезу Владимиру од кијевског митрополита Илариона.²³ Симеоново житије је краће од Савиног, због чега и причање о оснивању Хиландара не садржи све детаље које налазимо у Савином житију. Доментијан се првенствено интересовао за верске подвиге Саве и Симеона, па је без сумње то био разлог што није бележио датуме, док топониме, иначе крајње оскудне у његовом спису, брижљиво бележи само у опису Савиног кретања по Светој Гори и Светој земљи. Историја оснивања Хиландара хронолошки постаје јасна захваљујући обавештењима из других извора. Оба житија су написана по наруџбини краља Уроша I (1243 – 1276) и била су намењена српском двору.²⁴

Житије светог Саве²⁵ – Хиландарац Теодосије је написао крајем XIII века, „по заповести” хиландарског братства, спис о животу светог Саве. Већ његов наслов²⁶ показује да је тежиште житија на заједничким духовним подвизима Саве и Симеона на Светој Гори, па затим Савиним путовањима и чудима. И оно се завршава преносом Савиних моштију и похвалом обојице светитеља. Теодосију је главни извор било Доментијаново *Житије светог Саве* које је он обогатио слушањем „од његових [Савиних] часних ученика, његових сапосника и у ту-

ђиновању сапутника и на путовању сатрудника", тако да га је, пишући четрдесетак година доцније, у толикој мери прерадио, да је направио потпуно ново житије.²⁷

Поред извесних небитних разлика које постоје у садржини и хронолошком редоследу у излагању података у текстовима Савиних биографа, скренули бисмо пажњу на Теодосијев изузетно поетски опис природе Свете Горе и исихастичког живота у њој, који не садржи Доментијанов спис. Будући да су оба биографа имала исту основну идеју – глорификовање својих јунака – садржина њихових списа има много заједничког. Оба аутора, премда Доментијан далеко више, пореде Симеона и Саву са старозаветним јунацима и користе сваку прилику да истакну њихов углед: описују радост Светогораца због Симеоновог доласка у Ватопед, почасту са којима је Сава свуда приман и дарове са којима је испраћан; једино они обавештавају о градитељској активности Симеона и Саве у Ватопеду и о Савином обраћању Протату, да би давањем богатих дарова за Хиландар добио опустеле монашке установе на подручју Милеја.

Данилов зборник – *Животи краљева и архиепископа српских*²⁸ – Спис о животима владара династије Немањића, који поред житија садржи и неколико опширнијих житијиних бележака. Познат је искључиво под именом бившег хиландарског игумана, потоњег архиепископа Данила II, премда су у његовом састављању учествовала најмање двојица или тројица анонимних аутора, по свој прилици припадника пећког скрипторијума. Данило је написао највећи број житија – *Житије Уроша I*, са белешкама о краљевима Радославу и Владиславу, *краља Драгутаина, краљице Јелене, Уроша II (Милутина)*, као и житија архиепископа *Арсенија* и *Јевстатија I*. Још увек није утврђено ко је написао *Житије архиепископа Јоаникија I*²⁹ – Данило, његов настављач или неки непознати писац.

Данило пише о личностима о којима нико пре њега није писао и то чини као писац мемоара, а не житија,

пишући првенствено о водећим људима одређених институција – цркве, државе или манастира, а тек затим о светитељима. Излажући живот својих јунака од рођења до смрти, као савременик и активни учесник у многим значајним догађајима, али и на основу сведочења очевидаца, Данило претендује на истинитост својих исказа.³⁰ Док топографске индикације умногоме доприносе веродостојности његовог приповедања, хронолошки подаци, изузмемо ли бележење броја година које су поједини архиепископи провели као поглавари Српске цркве, дана и месеца њихове смрти, оскудни су (нпр. неко време, много година, мало времена итд.) и сами по себи нису довољни ни за приближно датирање игуманства Јоаникија (уколико му је он аутор) или Јевстатија. Испуњавајући главни циљ свога писања – глорификовање побожног живота својих јунака, у који укључује и вршење манастирских работа – Данило не спомиње ни један подухват који су они, као игумани Хиландара, предузели. Пишући историјско-хагиографске списе, Данило се као писац више наставља на Саву и Стефана Немањића него на Доментијана и Теодосија. И он поименце и брижљиво бележи сва подручја која је Милутин освојио од Византије и спомиње бројне манастире које је он подигао или обновио како у Србији, тако и на Светој Гори, у Солуну, Цариграду или Јерусалиму. Управо захваљујући овом његовом извештају релативно добро смо обавештени о Милутиновој градитељској делатности у Хиландару.

Први Данилов настављач је писац *Житија Стефана Дечанског*, првих година владавине краља Душана, и биографије архиепископа Данила II, о чијој је делатности дипломате и краљевог саветника учинио допуне у житијима Драгутина и Милутина. О личности овог писца и његовом односу према Данилу подаци су крајње оскудни. Он назива Данила својим учитељем и хранитељем и њему приписује у заслугу што се одлучио да пише животописе. У том послу у потпуности следи

свога учитеља и по концепцији и по композицији свога списка, као и по навођењу места догађаја и исто тако оскудној хронологији. Он је веома добро обавештен, јер је очигледно догађаја о којима пише, а уз то о њима сазнаје и од других савременика – такође сведока и учесника. Све то даје његовим списима карактер веродостојног сведочанства. Пишући житије свога учитеља, са намером да га глорификује, чини нам се да није пропустио да забележи ниједан значајан догађај у многострукој Даниловој активности, стављајући, када је реч о његовом боравању у Хиландару, тежиште на ратничку вештину и дипломатску активност овог Светогорца.³¹ *Житије архиепископа Данила II* је јединствен извор за судбину Свете Горе, нарочито манастира Хиландара, за време напада Каталанске компаније (1307–1309).

Поред поменутих житија, неколико драгоцених података садрже и белешке о животу тројице архиепископа – Саве II, Саве III и Никодима – који су такође дуже или краће време пробораваили у Хиландару, два последња као игумани, пре него што су у Србији били изабрани на дужност највишег црквеног поглавара.

Записи које су писци и преписивачи књига оставили на крају или на маргинама својих текстова такође пружају значајне податке о њима самим, игуману или другом лицу по чијем налогу су радили, години писања и месту у коме су тада бораваили (манастир, келија, пирг).³²

Напомене

¹ Мошин, *Акџин сабора*, бр. 1, р. 111–112; бр. 2, р. 38–39; *ида, же иже, снѣ соутъ, начелнухъ*.

² Грчка акта издата до 1319. цитирали смо према новом издању *Chilandar I*, а она из времена после те године према *Chil. gr.*

³ Наводили смо их према а) Соловјев, *Inventaire*, 46–47 (април 1227); б) Мошин, *Акџин*, 205–217 (новембар 1300), указујући на словободни француски превод у *Chilandar I*, App. I и II.

⁴ *Хрисовуља* је најсвежашији царски акт са потпуним хронолошким индикацијама (месец, индикт и година) и царским потписом

испод кога је обешен златни печат. *Просѣјаџма* је обично краћи акт наредбодавног карактера, па коме је цар својеручно уписивао тзв. менелогем, тј. месец и индикт; о овим актима, cf. F. Dölger – J. Karayannopoulos, *Byzantinische Urkundenlehre*, München 1968, s.v.

⁵ Протат сачињавају врховни поглавар Свете Горе – прот (прѣѣтос) и савет састављен од игумана и представника светогорских манастира.

⁶ Његов издавач Соловјев (*Inventaire* 32–44) га је и коментарисао, а то је у новије време учинио и Баришић, *Поџис*, 27–57.

⁷ За хрисовуљу се у српским актима употребљавају термини: *хал-топечатнои слово* или *записаник* и *хрисовуља/хрисовола* или *хрисовула*.

⁸ Српска акта смо цитирали према издању Новаковића, *Зак. сѣом.* и *Сѣоменици* I, а само изузетно према *Chil. sl.*

⁹ Закључке о аутентичности неких од ових аката изложили смо у радовима: М. Живојиновић, „Хиландар и пирг у Хрисији”, ХЗ 6 (1986), 50–82; Иста, „Документи о аделфатима за Карејску келију Светог Саве”, ЗРВИ (1986), 385–396; Иста, *Повеља*, 129–136; Иста, „Даровања краља Уроша I Хиландару” ЗРВИ 35 (1996), 213–219, у којима је наведена ранија библиографија о тим актима.

¹⁰ Користили смо их према издању Мошина, *Акџин сабора*.

¹¹ Уп. *Карејски џиџик*, II/1–6.

¹² *Хиландарски џиџик* је одавно приукао пажњу научника, као последње в. Јухас–Георгиевска у Богдановић, *Хиландарски џиџик*, 97–132 (Типик светог Саве за манастир Хиландар) и Живојиновић, *Типик*, 85–102.

¹³ За житија Симеона и Саве, осим Теодосијевог, које смо цитирали бележећи само писца, наводили смо аутора списа и наслов дела, нпр. Сава, *Живот Симеона*, в. Листу скраћеница.

¹⁴ О години Савиног повратка у Србију, в. Баришић, *Проблеми*, 51: 1206 и Љ. Максимовић, „О години преноса Немањиних моштију у Србију”, ЗРВИ 24/25 (1986) 437–444; 1207, са ранијом библиографијом.

¹⁵ Уп. Р. Маринковић, „Историја настанка Живота господина Симеона од светог Саве”, СНСС, 201–213; Богдановић, *Књижевност*, 151.

¹⁶ В. горе и. 13.

¹⁷ Уп. Благојевић, *Сѣуденица*, 56–57.

¹⁸ Уп. Богдановић, *нав. дело*, 153–154.

¹⁹ В. горе и. 13.

²⁰ Овај податак забележио је сам Доментијан, *Живот свейѣѣа Саве*, 345; прев. Мирковић, *Доментијан*, 217 = ЗН 3, бр. 4932.

²¹ *Крајко житије свейѣѣа Саве* састављено је у Хиландару убрзо после његове смрти, уп. Богдановић у ИСН, 336–337.

²² Доментијан, *Живот свейѣѣа Симеона*, 116; прев. Мирковић, *Доментијан*, 318 = ЗН 3, бр. 4933.

²³ Уп. Богдановић, *нав. дело* 338.

²⁴ Уп. Богдановић, *нав. место* и Исти, *Књижевност*, 158–159.

²⁵ Цитирали смо га наводећи само аутора (Теодосије) и имена преводилаца (Мирковић–Богдановић), в. Листу скраћеница.

²⁶ Житије и подвизи у пустињи са оцем, и засебно путовања, а деломично и приповедања о чудесима светог оца нашега Саве, првога архиепископа и учитеља српскога, што је испричао преподобни Доментијан, јеромонах манастира званог Хиландар, а написао Теодосије, монах истог манастира: *Теодосије*, 1; прев. Мирковић – Богдановић, 3.

²⁷ *Теодосије*, 2; прев. Мирковић – Богдановић, 4; уп. *Исјо*, XIII – XIV (Богдановић).

²⁸ Овај Зборник смо цитирали наводећи за оригинални текст име архиепископа или краља чије је житије у питању, нпр. *Живой Јевсѣѣији* I, а за превод Мирковић, *Данило*, в. Листу скраћеница.

²⁹ Уп. Р. Маринковић, „Како проучавати Данилов зборник”, *Архиепископской Данило II*, 225 – 232; за библиографију, в. н. 9 – 14; Г. Л. Мак Данијел, „Генезис и састављање Даниловог зборника”, *Исјо*, 217 – 224.

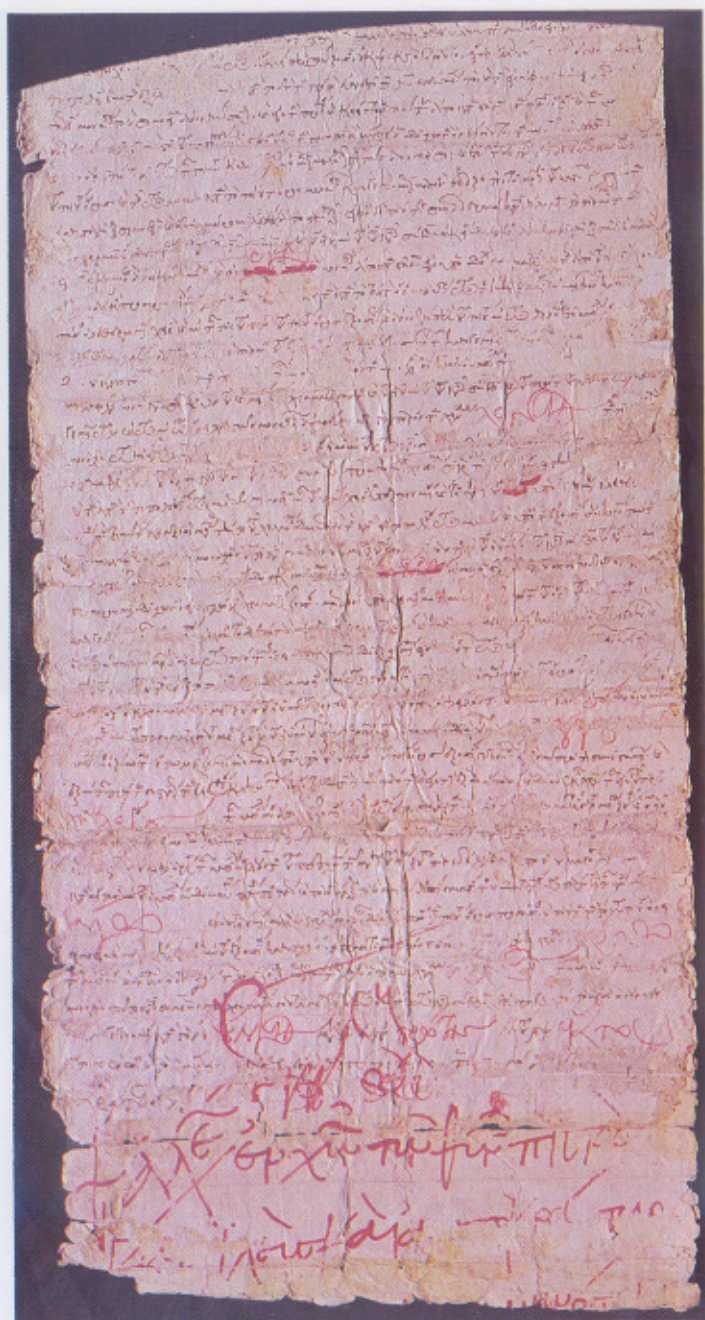
³⁰ С. Хафнер, „Данило II као средњовековни историограф”, *Исјо*, 131 – 138.

³¹ Уп. Н. Радојчић, Предговор уз превод Мирковић, *Данило*, V – XXIX.

³² Цитирали смо их према издању ЗН и *Каталоџ*, в. Листу скраћеница.

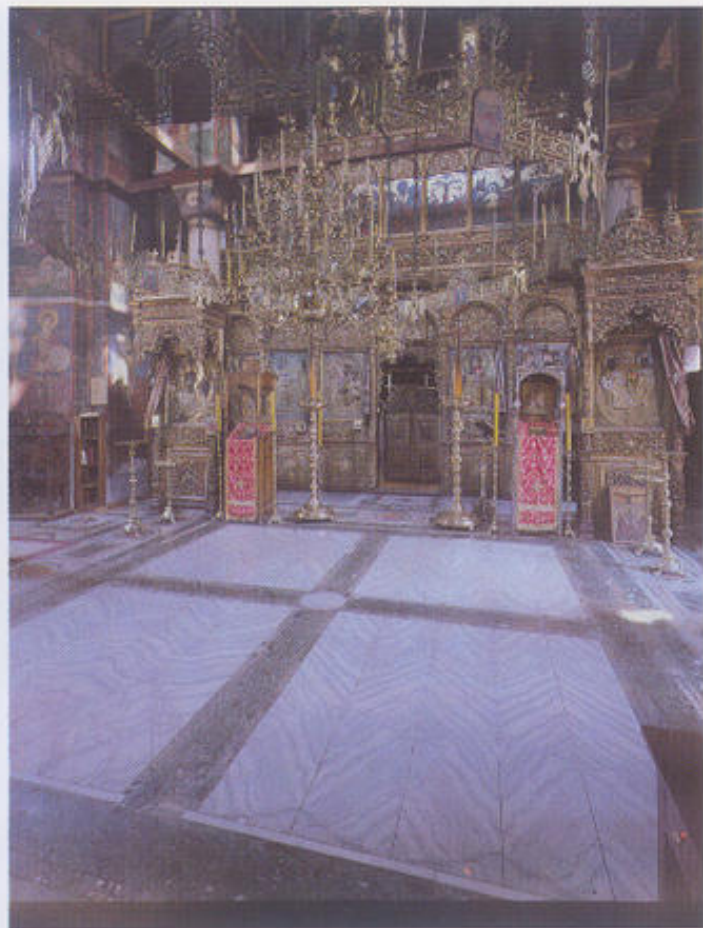

Манастир Хиландар, поглед са југоистока

Пирг Хрусија

Хрисовуља цара Алексија III Анђела из 1198.

Унутрашњост наоса хиландарског католикона

ХОДОЧАСНИЦИ И ПОСЕТИОЦИ – ИСТОРИЧАРИ ХИЛАНДАРА

Почев од XVIII века, занимање за проучавање светогорског, и посебно хиландарског културног блага јавља се код бројних ходочасника, путописаца и научника.¹ Осврнућемо се на оне међу њима који су уз остале знаменитости Хиландара, као што су црква, светиње, манастирске зидине, пиргови, итд., обратили пажњу и на писане изворе, те заснивајући свој рад на њима, започели проучавање прошлости српског светогорског манастира.

Један од првих је био руски калуђер Василије Григорович *Барски*, који је за време свога другог боравка на Светој Гори (12. мај – новембар) 1744. године у Хиландару видео 50 „хрисовуља“, од којих је 36 (33 српске, 1 грчку, 1 влашку и 1 руску) веома сумарно описао. Барски обавештава о материјалу на коме је акт написан, потпису и печату, а годину издања бележи за само седам докумената, спомињући да је на неким датум нечитљив.²

Приликом своје посете Хиландару 1758 (25. август – 7. октобар) Јован *Рајих* је направио исписе из неких српских рукописа и повеља, које је затим искористио за писање своје историје српског народа.³

Пошто се најпре као монах Хиландара упознао са неким грчким и српским актима, *Јелисеј*, архимандрит Густинског манастира у Украјини, покушао је 1782. да заинтересује „знатну господу“ за њихово штампање, што представља први познати покушај објављивања хиландарских докумената.⁴

Када се налазио у Кареји 1844 (11. – 16. новембар), руски слависта Виктор Иванович Григорович је посетио и Светосавску испосницу, где је видео 12 штампаних књига и 45 рукописа српске рецензије, међу којима и Теодулов препис Теодосијевог *Житија свѣтоѡ Саве* из 1336. године.³ После тога је боравио у Хиландару (20. новембар – 12. децембар) у коме су му најпре показали књиге. Григорович спомиње да их је у манастирској библиотеци било 800, од којих су 80 рукописне. Међу рукописима на које је обратио пажњу налазила су се житија св. Саве, св. Симеона, Стефана Дечанског и др. У манастирској ризници је било више од 200 различитих књига, док је у сигесници затекао 150 рукописа, међу којима и познати препис *Даниловог зборника* из 1553. и једну скраћену верзију номоканона са непотпуним *Законом цара Душана*. Григорович је посебну пажњу обратио на повеље, спомињући да их је видео преко 100, од којих су 54 српске, 1 грчка, 2 бугарске и око 40 руских, влашких и др. За српске и бугарске повеље он даје кратак опис, указује на њихову садржину, а неке је и преписао.⁶

Архимандрит, касније епископ, Порфирије Успенски је приликом свога боравка у Хиландару 1846 (8–25 јануар) описао неке рукописе, међу којима и житије св. Саве.⁷ Он је посебну пажњу посветио српским повељама, тако да се у његовом попису манастирских докумената налази 18 српских, 2 бугарска, 2 влашка и 5 руских аката. Успенски се такође упознао са садржином оснивачких хрисовуља Алексија III (1198. и 1199) и хрисовуљом за Хрусијски пирг Андроника II (1324).⁸ Године 1846, као и приликом свога боравка на Светој Гори 1859, Успенски је посетио и карејску келију Св. Саве.⁹

Србин, сликар Димитрије Аврамовић, у пролеће 1847. у Хиландару је остао 23 дана,¹⁰ којом приликом је описао 3 рукописне књиге, међу којима и манастирски типик, а приликом своје посете келији Св. Саве упознао се и са садржином *Карејског типика*.¹¹ Аврамовић је

скренуо пажњу на хрисовуље грчких царева и запазио је да се на једном грчком акту налази потпис светог Саве. Поред тога описао је 20 српских и 7 руских повеља, обавештавајући о материјалу на коме су писане, потпису и печату.¹² Најважнији резултат његовог рада је издавање 20 српских аката.¹³

Бугарин Константин Дмитријев-Петкович је 1852, налазећи се у Кареји (16–17. октобар), посетио и келију Св. Саве, где је видео рукописе и књиге о којима говори Григорович. Типикар, тј. старац келије скренуо му је посебно пажњу на *Карејски типик* који је Дмитријев-Петкович издао.¹⁴ После тога је, обишавши више манастира, 6. новембра стигао у Хиландар. За време свога дводневног боравка у овом манастиру Дмитријев-Петкович, је попут Григоровича, обратио пажњу на манастирско рукописно благо и штампане књиге. Истиче да је видео више од 100 српских аката, нека влашка и две бугарске повеље, које је укратко описао.¹⁵

Рус П. Иванович Севастјанов је 1859/60. водио научну експедицију на Свету Гору, која је и у Хиландару фотографисала рукописе и акта (36 српских и 15 грчких). Међутим, овај материјал је постао познат тек после описа које су дали Т. Флорински и А. Е. Викторов.¹⁶ Фотографије поменутих аката данас се чувају у Рукописним одељењима Руске националне библиотеке (РНБ, бивша Салтикова-Шchedрина) у Петрограду и Руске државне библиотеке (РГБ, некада библиотека Лењина) у Москви.¹⁷

Током својих боравака на Светој Гори 1866. и 1868. архимандрит Леонид (Л. А. Кавелин) предузео је значајан рад на хиландарским рукописима.¹⁸ Излажући историју Хиландара, он је издао у целини или фрагментарно тридесетак српских аката који се односе на време до 1503. године, али их је видео много више.¹⁹ Уз то је посебно значајан његов опис хиландарске библиотеке, који је објављен најпре на руском (1875) и затим на српском језику.²⁰

Српски архимандрит Нићифор *Дучић* је током своје посете Хиландару 1882. прегледао библиотеку прикупљајући грађу за своју монографију о Хиландару.²¹

Међутим, систематском сређивању хиландарског архива и библиотеке приступио је тек Чех *Сава Хиландарац* (Славибор Брајер). Он је дошао у Хиландар 1881, замонашио се 1883, а од 1884. постао је библиотекар.²² Према Савиној евиденцији, у хиландарском архиву се налазило 160 диплома, од којих су 150 српске, 2 бугарске, а за остале каже да су руских царева, грчких владара и влашких кнежева; за турске фермане бележи да су из новијег времена, а посебно скреће пажњу на две хрисовуље којима су потврђени манастирски поседи и повластице; за српске повеље каже да највећим делом припадају краљу Милутину и цару Душану. Не упуштајући се у опис појединих аката, Сава обавештава да су повеље већином писане на пергаменту и да неке имају печат.²³ Већ 1894. Сава је у Београду објавио своју историју и опис манастира Хиландара.²⁴ Најважније Савино дело је каталог манастирске библиотеке, објављен на чешком, чији допуњени примерак се и данас користи у Хиландару.²⁵

Грк Герасим *Смирнакис*, будући светогорски монах, можда је још пре 1888, са архивима других атонских манастира, упознао и хиландарски. Износечи историју Хиландара, он набраја тридесетак грчких повеља, спомњући и Савин уговор о куповини винограда из 1229, 21 српску повељу, 2 бугарске, 1 влашку и 7 руских.²⁶

Учени Љубомир *Ковачевић* је у јесен 1894. у Хиландару преписао бројна српска акта, која је припремио да изда у Споменику XLIV, али је нажалост то још незавршено издање било уништено у Првом светском рату.²⁷ Највећи део тих аката издао је Стојан Новаковић.²⁸

Асумпциониста Луј *Петит* (Louis Petit) организовао је за време свога кратког боравка у Хиландару снимање грчких документа, које је затим припремио за своје издање.²⁹ Само четири године после Петитовог појавило се

издање српских хиландарских повеља, које је припремио Б. Кораблев.³⁰

Систематско фотографисање скоро свих грчких аката хиландарског архива за Српску краљевску академију предузео је Драгутин *Анастасијевић* за време својих боравака у Хиландару у лето 1903, 1905 (шест недеља), затим од новембра 1906. до марта 1907. и најзад у пролеће 1912. године.³¹ Од средњовековних документа Анастасијевић је превео три грчка акта који се односе на оснивање Хиландара и касније објавио још два.³²

Александар Васиљевич *Соловјев* је у пролеће 1925. боравио у Хиландару. Том приликом је проучио и преписао многа српска акта којима је допунио своју већ припремљену за штампу збирку документа³³ и уз то описао рукописе Душановог *Законика* и *Синџаџме* Матије Властара.³⁴ Соловјев је објавио инвентар грчких документа на старосрпском из 1299/1300. и више повеља српских владара упућених Хиландару.³⁵

Радослав *Грујић* је приликом својих боравака на Светој Гори 1927. и 1929. преписао три до тада непозната грчка акта сачувана у старосрпском преводу.³⁶

Владимир *Ђоровић* је 1930. у Хиландару снимио тридесетак грчких аката; десет међу њима, који се односе на време од XVII до средине XIX века, не налазе се у Анастасијевићевој збирци фотографија.³⁷ Пред почетак Другог светског рата Ђоровић је своје фотографије ставио на располагање Вл. Мошину, који је са А. Совреом припремио њихово издање.³⁸ Ђоровићева историја Хиландара која прати збивања у манастиру до средине XVI века и данас се радо чита и користи.³⁹

Владимир Алексејевич *Мошин* је од 1935. до 1939. сваке године радио у архивима светогорских манастира. У Хиландару је 1936. проучавао нека грчка документа из XIV века, када је и фотографисао практик манастирских посета из 1300, који је сачуван у старосрпском преводу, да би га после неколико година издао са још неким грчким документима из Ватопеда, Зографа и Св.

Пантелејмона.⁴⁰ Јула месеца 1938. Мошин и Георгије Александрович Острогорски су у Хиландару описали и фотографисали све печате српских средњовековних повеља.⁴¹ И најзад, године 1939. боравећи у Хиландару (7. јули–10. август), Мошин је радио на опису српских средњовековних докумената.⁴² Он је затим сачинио детаљан попис фотографија хиландарских српских и грчких докумената, и оне се чувају у Архиву Српске академије наука и уметности.⁴³ Поред поменутог издања хиландарских грчких аката, Мошин је објавио више српских докумената и био је уредник издања *Споменици на средњовековна и поновата историја на Македонија*, у којем су објављени и коментарисани бројни хиландарски акти.⁴⁴ Значајни су Мошинови радови о аутентичности неких хиландарских аката и они које је посветио истакнутим Хиландарцима XIV века, а заједно са М. Пурковићем написао је студију о хиландарским игуманима у средњем веку.⁴⁵

У релативно недавној прошлости Фрањо Баришић је 1966 (23. октобар–15. новембар) сачинио у Хиландару детаљан опис свих грчких средњовековних аката, које је Душан Тасић том приликом фотографисао. Године 1970 (3. септембар–2. октобар) Баришић је поново био у Хиландару да би проверио и допунио учињене описе.⁴⁶ И он је превео грчке акте о оснивању Хиландара и написао низ чланака који се односе на историју манастира, при чему се посебно бавио проблемима дипломатике и хронологије византијских докумената.⁴⁷ Резултати Баришићевих радова, а нарочито његов опис хиландарских грчких аката, искоришћени су у припремању њиховог издања у француској едицији *Archives de l'Athos*.⁴⁸

Матеја и Предраг Маџејих су 1970, 1971. и 1975. фотографисали целокупан хиландарски рукописни материјал, чији се слајдови и микрофилмови чувају у Центру за средњовековне славистичке студије при Универзитету у Колумбусу (*Resource Center for Medieval Slavic Studies – Ohio State University*).

Током својих боравака у Хиландару од 1977. до 1983. Бошко Бенић је за Архив Србије фотографисао сва српска и грчка акта, осим оних које су издали Мошин и Совре.⁴⁹

Микрофилмови и фотографије свих српских хиландарских аката чувају се и у Археографском одељењу Народне библиотеке у Београду.

Напомене

¹ О истраживачима Свете Горе и посебно Хиландара у нашој науци већ постоје расправе: Солонјев–Мошин, *Повеље, X–XIX* (Светогорске повеље и њихов историјат); Ст. Станојевић, *Историја српског народа у средњем веку I. Извори и историографија*, Београд 1937, 44–107 (Рад у светогорским манастирима); *Хиландар*, 198–204 (Д. Медаковић, Истраживачи Хиландара); *Каталоџ*, 8–18 (Истраживања у хиландарској библиотеци).

² Василије Григорович Барский, *Второе посещение Святой Афонской Горы*, Санкт Петербург 1887, 242–244.

³ Уп. *Каталоџ*, 8–9. п. 5 и 6; *Хиландар*, 198 (Медаковић).

⁴ Уп. Д. Медаковић, „Манастир Хиландар у XVIII веку”, ХЗ 3 (1974), 39–40.

⁵ В. И. Григорович, *Очерк путешествия по европейской Турции*, Москва 1878, 26–28.

⁶ *Истѣо*, 29–50.

⁷ П. Успенский, *Первое путешествие в афонские монастыри и скиты в 1846 г.* II/1, Киев 1877, 128; о библиотеци в. 32–132.

⁸ Архим. Порфирий (Успенский), „Указатель актов, хранящихся в обителях Св. Горы Афонской”, *Журнал Министерства народного просвещения* 55 (1847), 169–174 и 177–179. О своме раду у манастирском архиву и посебно о српским документима в. Успенский, *Первое путешествие*, 132–139 и 143. п.

⁹ Уп. *Каталоџ*, 10.

¹⁰ Уп. Станојевић, *нав. дело*, 71, п. 54 и 73.

¹¹ Д. Аврамовић, *Описаније древности српских у Светој Гори*, Београд 1847, 7–12, и 71–72.

¹² *Истѣо*, 16 и *Исти*, *Света Гора са сирани вере, художеств и новостите*, Београд 1848, 39–52, где је издао оснивачку повељу за Хиландар монаха Симеона (40–45).

¹³ *Исти*, *Описаније*, 16–67.

¹⁴ К. П. Дмитриев–Петкович, „Обзор афонских древностей” *Записки Им. академии наук VI. Приложение № 4*, Санкт Петербург 1865, 5–11.

¹⁵ *Истѣо*, 53–62.

¹⁶ Т. Флоритский, *Афонские акты и фототипические снимки с них в собраниях П. И. Севастьянова*, Санкт-Петербург 1880; А. Е. Викторов, *Собрание рукописей П. И. Севастьянова*, Москва 1881.

¹⁷ Cf. E. Granström et I. Medvedev, „Photographies de documents athonites (Collection P. I. Sevastjanov)”, *REV* 33 (1975) 284–285, 293.

¹⁸ О његовим мисијама у Свету Гору, в. Станојевић, *нав. дело* 86–89.

¹⁹ Архим. Леонид, *Историјско-описанье сербской царской лавры Хиландаря, и ее отношеній к царствам сербскому и русскому*, Москва 1868, 18–133 и 136–138; уп. и 3, н. 2.

²⁰ Архим. Леонид, *Словено-српска књижица на св. Гори АѠонској у манастиру Хиландару и св. Павлу*, Гласник СУД 44 (1877) 232–304; уп. *Каталоѡ*, 12.

²¹ О Душаневом раду в. Каталог, 14–15 и *Хиландар*, 200 (Медаковић).

²² Уп. *Каталоѡ*, 41–43.

²³ Сава Хиландарац, *Светѡа Гора*, превео је на српски Ђ. Димић, Београд 1898, фототип. издање 1989, 166–167.

²⁴ Сава Хиландарац, *Историја и опис манастира Хиландара*, Београд 1894 (престампано из *Хришћанског вестника* 16, Београд 1894).

²⁵ *Rukopisy a starotisky Chilendarské* (1897); в. *Каталоѡ*, 15–17.

²⁶ Г. Смирнакис, 493–494.

²⁷ Уп. Соловјев–Мошин, *Повеље*, XVII–XVIII.

²⁸ *Зак. сѡм.*, 384–490.

²⁹ Cf. *Chilandar gr.*, II–III.

³⁰ *Chil. sl.*

³¹ Уп. Станојевић, *нав. дело*, 96–98; Анастасијевићев рукопис збирке грчких повеља доживео је исту судбину као и Ковачевићев, в. Соловјев–Мошин, *Повеље*, XVIII.

³² Д. Анастасијевић, „Још о години смрти Немањине”, *Глас СКА ХСП* (1913) 63–98 + преводи 99–109; Исти, „Неколики неиздати грчки текстови”, *Сѡаринар* 12 (1937), 1–9.

³³ А. Соловјев, *Одабрани сѡменици српског ѡрава од краја XII до краја XV века*, Београд 1926.

³⁴ О своме раду у Хиландару 1925. Соловјев говори у извештају подиетом после његовог боравка на Светој Гори 1931. године: *Извештај о сѡиану и раду Задужбине Луке Беловића – Требињца у години 1931*, Београд 1932, 31–32.

³⁵ Solovjev, *Inventaire*; А. В. Соловјев, *Повеља*, 3–21; Исти, „Два прилога проучавању Душанове државе”, *Гласник СНД II* (1927) 25–46; Исти, „Повеље цара Уроша у хиландарском архиву”, *Бѡгословље II/4* (1927), 281–293; Исти, „Повеље манастира Св. Никоде Мрачког”, *Прилози за КИЈФ IX/1–2* (1929), 1–18.

³⁶ Р. Грујић, „Три хиландарске повеље”, *Зборник за историју Јужне Србије и суседних области I*, Скопље 1939, 1–26; уп. Solovjev, *Inventaire*, 31.

³⁷ Ђоровићеву мисију спомиње Соловјев у извештају подиетом после његовог боравка на Светој Гори 1931. године, в. горњу напомену 34.

³⁸ *Suppl. Chil.*

³⁹ Вл. Ђоровић, *Светѡа Гора и Хиландар*, Београд 1985.

⁴⁰ Уп. Мошинев извештај о своме раду у Хиландару: *Годишњак задужбине Саре и Васе Сѡјојановић* 4 (1937), 29. Заједно са документима из манастира Ватопеда, Зографа и Св. Панталејмона дао је и критичко издање хиландарског практика: Мошин, *Акѡи*, 193–218.

⁴¹ Уп. Извештај Г.Г. Георгија Острогорског и Владимира Мошина, *Годишњак Задужбине Саре и Васе Сѡјојановић* 6 (1938), 50.

⁴² Уп. Извештај Владимира Мошина, *Годишњак Задужбине Саре и Васе Сѡјојановић* 7 (1939), 52–53.

⁴³ „Каталог фотограф. снимка докумената из Акад. архива”, *Годишњак XLIX* (1939), 445–504.

⁴⁴ В. Мошин, „Повеља краља Милутина Карејској белији 1318. год.”, *Гласник СНД* 19 (1938), 59–78; Исти, *Акѡи сабора*, 173–203; Исти, „Уговор св. Саве са светогорским протатом о земљи за виноград”, *Гласник Државног Музеја*, Сарајево 1946, 81–122; *Сѡменици на средновековнаѡа и ѡновнаѡа историја на Македонија I–III*, Скопје, 1975, 1977, 1980.

⁴⁵ В. Мошин, „Старац поп Теодосије и хиландарска братија начелна”, *Јужнословенски филолоѡ* 17 (1938/39), 189–200; Исти, „Акѡи братских сабора о адрфатима из XIV–XV века”, *Бѡгословље XIV* (1939), 215–238; Исти, „Житие старца Исана”, *Зборник Руског археологическог обществѡа в Королевствѡе Јѡгославиѡи III* (1940), 125–167; Исти, „Хиландарац Калиник, српски дипломата XIV века”, *Истѡриско-ѡравни зборник I*, Сарајево 1949, 117–132; Мошин–Пурковић, *Хил. иѡумани*; уп. М. Живојиновић, „Владимир Мошин – истѡричар Свете Горе”, *Руска емиѡрација у српској кулѡури XV века*. Зборник радова I, Београд 1994, 154–162.

⁴⁶ Уп. *Годишњак САНУ* (за 1966) LXXIII (1970) 426 и *Истѡ* (за 1970) LXXVII (1972) 527.

⁴⁷ Ф. Баринић, „Преводи грчких повеља о оснивању српског Хиландара”, *Књижевност* 8/9 (1986) 1217–1228; Idem, „L'importance des filigranes dans les éditions des actes diplomatiques”, *ЗРВИ* 10 (1967), 59–62; Исти, *Проблеми*, 31–58; Исти, „Повеље византијских царица”, *ЗРВИ* 13 (1971), 143–202; Idem, „Autour du chrysobulle d'Andronic II pour Chilandar de mars 1319”, *Byzance et les Slaves, Mélanges Ivan Dujev*, Paris 1979, 15–26; Исти, *Поѡис*, 27–57; в. Баринићеву библиографију у *Зборник Филозофског факултѡета* 14/1 (1979), 1–6 и Н. Радосевић, „Научни опус Фране Баринића”, *Зборник радова ѡосвећен 120 година Одељења за класичне науке* (у штампи).

⁴⁸ *Chilandar I*.

⁴⁹ Уп. Поѡис средњовековних ѡвеља и хрисовула са ѡѡѡграфским ѡказивачем, Архив манастира Хиландара, *Светѡа Гора* 1983.

Панагија са представом Богородице са Христом, XI век

ПОЧЕЦИ СРПСКОГ ХИЛАНДАРА ДО СМРТИ СВЕТОГ САВЕ 1236. ГОДИНЕ

Историју манастира Хиландара, четвртог по рангу међу светогорским манастирима, можемо пратити од тренутка његовог оснивања 1198. То је било у време када су највећи светогорски манастири – Велика Лавра, Ватопед и Ивиرون – постојали већ нешто више од два века. Међутим, то је такође доба када су многи, некада угледни и богати манастири Атоса, међу којима и грчки Хиландар, на чијим рушевинама је и подигнут српски манастир, прешли свој животни пут и, због различитих узрока, престали да постоје као самосталне монашке установе.

ОСНИВАЧИ ХИЛАНДАРА

Свети Симеон и свети Сава, монаси изузетног угледа – бивши велики жупан Стефан Немања и његов најмлађи син Растко – подигли су и организовали српски светогорски манастир. Они су такође и оснивачи самосталне српске државе (Немања) и аутокефалне Српске православне цркве (св. Сава).

О Немањином пореклу зна се веома мало. Његова је породица, изгледа, била у сродству са породицом рашких великих жупана и династијом Дукље. Рођен је око 1112. у месту Рибница (Подгорица), где је његов отац Завида избегао због метежа насталих у првој половини XII века. Тамо су га крстили латински свештеници, а

после повратка у Рас био је крштен по други пут у православном обреду у цркви Св. Петра и Павла. Када је одрастао, Немања је добио источне области према Византији: Ибар, Расину, Топлицу и Реке. Признавао је са браћом Страцимиром и Мирославом власт најстаријег међу њима, великог жупана Тихомира. Још као удео-они кнез, Немања је ојачао своју власт захваљујући подршци Манојла I Комнина. Приликом једног сусрета у области Ниша, можда 1163, византијски цар

одликова га [Немању] царским чином и разним даровима. И оделивши му од своје земље, даде му звану Дубочицу, говорећи: „Нека буде теби и семену твоме после тебе у векове, ни с ким заједничко, ни са мном, ни после мене са ближњим мојим.“¹

Немањино приближавање Византији подигло је његов углед, али је у исто време и допринело да већ створени раздор између браће прерасте у отворени сукоб. У борбама за престо великог жупана и у ширењу своје власти на све српске земље Немања је изишао као победник. Велики жупан је постао 1166. године и у знак захвалности што је савладао своје противнике подигао је цркву Светог Ђорђа у Расу (Ђурђеви Ступови).²

Немањин покушај да се уз помоћ Угарске и савеза са Млецима осамостали од Византије био је неуспешан. Приликом повратка Манојла I у Цариград српски велики жупан је корачао у његовој тријумфалној поворци. Он је успео да се врати у земљу као вазал византијског цара, али учвршћен у достојанству и власти великог жупана.³ После смрти Манојла I, 1180, користећи нереде у Византији, Немања је успео, сам и уз помоћ суседа, као и цара Фридриха I Барбаросе, да веома прошири границе своје државе, што су он и његови наследници сматрали борбом за обнављање дедовине:

Поглед на манастир Хиландар са југоистока

И обновио своју дедовину и већма утврдио Божјом помоћи и својом мудрошћу, даном ми од Бога, и подигао пропаљу своју дедовину и придобих: од морске земље Зету са градовима, и од Арбанаса Пилот, и од Грчке земље Лаб са Липљаном, Дубочицу, Рече, Заграту, Левче, Белицу, Лепеницу.⁴

Царство се није могло помирити са губитком тако значајних територија и у јесен 1190. византијска војска, коју је предводио сам цар Исак II Анђео, победила је српску војску негде на реци Морави. Миром који је тада успостављен пространа територија од Јадранског мора до долина Јужне и Велике Мораве, претежно настанена Србима, остала је у саставу српске државе.⁵ Савезнички и пријатељски односи са Византијом учвршћени су склапањем брака између Немањиног средњег сина Стефана и Евдокије, ћерке царевог брата Алексија, који је дошао на престо 1195. године. Као царев зет, Стефан је добио високу титулу севастократора, чиме се формално потчињено византијском цару, али је његов углед у хришћанском свету веома порастао.⁶

Немањина дубока побожност и сарадња са црквом, чију подршку је уживао све време своје владавине, а коју је у исто време сам помагао подижући манастире и водећи успешну борбу против богумила, завршила се његовим превременим и добровољним повлачењем са престола. Поменуто блиско сродство са царем Алексијем III Анђелом и подршка Византије имали су пресудан утицај на Немањину одлуку да, марта 1196, престо остави средњем сину Стефану, заобилазећи најстаријег Вукана. Према Савином казивању Немања је на државном сабору благословио у власти оба своја сина, саветујући им како ће владати, и затим, предавши престо Стефану „уклонио се од народа”. После тога је учинио да „свима буде јављено” о његовом напуштању и предаји власти, одвајању од породице и раздавању имовине сиромашним. Тако припремљен, бивши велики жупан

учини себе заједничарем неисказаног и часног и светоанђелског и апостолског образа, малог и великог, и би му наречено име господин Симеон, месеца марта 25. дана, на свето Благовештење, године 6704 (=1196).⁷

Стефан, учесник у поменутим догађајима, обавештава да је поменути чин замонашења обавио рашки епископ Калиник.⁸ Монах Симеон се после тога повукао у свој манастир Студеницу. У исто време, Немањина жена Ана, поставши монахиња Анастасија, отишла је у Богородичин манастир у Расу.

На Немањино замонашење свакако је утицала и чињеница да се његов најмлађи син Растко већ неколико година налазио на Светој Гори. Немања и Ана су Растку, који је рођен у њиховим познијим годинама, око 1174, посветили посебну пажњу. Он је још у раној младости исказао љубав према духовном животу и књизи. Када је имао петнаест година, према обичају да владар дели власт са својим најближим рођацима, добио је на управљање област Хум, која је у исто време требало да му служи као место за разоноду и забављање. Растко је, међутим, радије одлазио на литургију, читао књиге и постио, што одговара Доментијановом обавештењу да је он до своје седамнаесте године боравио на очевом двору, и да је тада отишао у Свету Гору.⁹

Долазак Растков у Свету Гору—О животу, на од Србије далеком Атосу, Растко је могао сазнати од Светогораца који су долазили на двор његовог оца да приме милостињу, јер се и до Свете Горе прочуло да Немања издашно помаже цркве и манастире не само у Србији, већ и изван граница своје државе.¹⁰ Растко је вероватно ступио у везу са руским монасима који су долазили из свог манастира на Светој Гори, Светог Пантелејмона, будући да се с њима могао лакше споразумети. Договоривши се са једним од њих, под изговором да иде у лов, он је одбеглао са очевог двора вероватно у јесен 1191.

године и заједно са руским монахом стигао у његов светогорски манастир.

Чим је постало јасно шта се догодило, Немања је послао потеру на челу са војводом, по коме је послао писмо епарху Солуна молећи га да помогне. Како је Света Гора административно потпадала под Солун, епарх се обратио светогорском проту писмом следеће садржине:

Пошто ствар није обична када се ово тражи, просим и топло молим твоју преподобност, немој презрети ове молбе. Ако је тамо негде дошао син великог жупана, владара српског, са сваком журбом нека се врати оцу својему, да не би како отац његов, због жалости за њим, љубав према нама променио у мржњу, па ћеш све нас и многе ожалостити.

Потера је пронашла Растка у Светом Пантелејмону, још увек обученог у световно одело. Међутим, док су његови гониоци спавали, он у манастирском пиргу „постриже власи главе своје, и обуче се у монашке ризе”. Овим чином Растко је постао искушеник, а Немањини људи су се у Србију морали вратити необављена посла, носећи великом жупану синовљево писмо и прамен одсечене косе. Боравећи у Светом Пантелејмону, Растко, по речима Доментијана, „положи почетак добрим делима и даде много злато на уздизање манастира”¹¹; уз то, он је по свој прилици, боравећи међу руским монасима, добро упознао руско богослужење и црквену књижевност. Међутим, увидео је и да му је за боравак у Светој Гори неопходно боље знање грчког језика и познавање грчког богослужења, због чега је требало да пређе у неки од грчких светогорских манастира.¹² С обзиром на то да је Растко био син српског великог жупана, најбоље му је одговарао Ватопед, у коме су се окупљали замонашени младићи из аристократских породица, што је овом манастиру донело изванредан престиж.¹³ Верујемо да Тео-

досије управо због тога спомиње Ватопед као „први манастир на Светој Гори”¹⁴.

Оба Савина биографа детаљно обавештавају о Растковом преласку у Ватопед, везујући тај догађај за празник Благовештења Богородице, коме је била посвећена манастирска црква.

[Растко] би позван од игумана и све братије ватопедске на празник по обичају светогорском. А када је дошао прот, и када су се сабрали сви Светогорци, велика множина на похвалу пресвете Богородици, и овај дође тамо, и поклони се светој Богородици; сагледавши њезин дом, положи на срце своје да ту сатвори себи дом.¹⁵

Обавештење Теодосија да су игуман и братија Ватопеда зовући Растка „уједно хтели да га приме у свој дом, да би тиме угодили оцу његовом”¹⁶ указује на то да је Растков прелазак у овај грчки манастир већ био претходно припремљен – уговорен између игумана Светог Пантелејмона и Ватопеда и одобрен од светогорског прота.

Будући да је Растко био син великог жупана и да се одликовао свим врлинама за које се очекује да красе једног монаха, време које је провео као искушеник у Светом Пантелејмону очигледно је било краће од прописане године дана.¹⁷ Чин његовог замонашења, према казивању Доментијана, одиграо се одмах по Растковом преласку у Ватопед, где

примивши га богочастиви Теостирикт, игуман свете Богородице ватопедске, и постриже га у име Оца и Сина и Светога Духа, и обуче га у анђелски образ, и нарече му име Сава монах. И приложи ту своје братство царском паларијом суха злата без броја.¹⁸

Теодосије, међутим, говори да се Растко замонашио одмах по доласку у Свети Пантелејмон, бежећи од Немањине потере.¹⁹ Он по свој прилици доноси мишљење

које је тамо већ било створено крајем XIII века о томе догађају.

Савин боравак у Ватопеду. Када је постало јасно да се Сава неће вратити у Србију и да ће остати у манастиру Ватопеду, родитељи су му послали „много злата“, део за његове потребе, а још више да подели другима. Сави се за то посебно указала згодна прилика када је, по дозволи игумана и уз пратњу искусних монаха, кренуо у обилазак Свете Горе, да би се поклатио у црквама њених бројних манастира и попео на Атон:

И обишавши свуда свети врх, и сагледавши на падинама Горе и у њезину подножју многе испоснике, сишавши са Горе испитао је њихов најсуровији живот, и видећи њихово пустињачко и безметежно живљење чудаше се и веселаше се и у души узрасташе што се удостоји видети такве Божје људе.

Пошто је упознао живот исихаста, Сава је зажелио да им се придружи. Међутим, игуман Ватопеда му то није дозволио, како због његове младости, можда још више због Савиног порекла, те страха да му се што не догоди, јер су у то време морски пирати често нападали Свету Гору.²⁰ Савини биографи износе две епизоде када је он, извршавајући уобичајене дужности, допао у руке разбојника. Из прве, која се одиграла код места званог Милопотам, у близини морске обале, сазнајемо да је Сава, као монах Ватопеда, био духовни син исихасте Макарија и да је извесно време, свакако пре 1197, живео у његовој колиби недалеко од морске обале. Сава и његови пратиоци су се срећно избавили из руку разбојника, као и другом приликом када је чамцем са још неким братственицима био на путу за Велику Лавру.²¹

О новом већем прилогу који су Савини родитељи послали Ватопеду обавештава Теодосије, бележећи да се он састојао од веће количине злата него раније послате, од златних и сребрних сасуда и златом извезених

завеса; уз то су доведени изабрани коњи и све друго што је манастиру било потребно.²²

Располажући довољним материјалним средствима, Сава је у Ватопеду предузео извесну градитељску активност. Најпре је дао да се сазидају два параклиса – први на манастирском зиду, источно од велике цркве, посвећен Рођењу Богородице, и други до њега, посвећен Јовану Хризостому. Затим се постарао да се са велике манастирске цркве посвећене Благовештењу Богородице дигну камене плоче и замене оловним. Најзад се побринуо за изградњу трећег параклиса у самом манастирском пиригу, који је посветио Пресображењу Спасову.

Оба Савина биографа спомињу да је он, предвиђајући очев долазак, припремио у Ватопеду место за његов боравак. У вези са тим Теодосије бележи изградњу посебних ћелија у које је Сава намеравао да се усели са оцем. Због свега што је учинио у овом манастиру Сава је добио почасни назив другог ктитора Ватопеда.²³

Долазак монаха Симеона у Ватопед. Будући да Сава за све време доласка у Свету Гору није одлазио у Србију, а пошто је завршио поменуте градње и сазнао за очево замонашење, позвао је оца писмом да му се придружи. Поред жеље да види сина, за Немању је одлазак у туђину значио уздизање на виши духовни степен, чему је бивши велики жупан такође тежио. Због свога пресељења на далеки Атос Симеон је поређен са Авраамом.²⁴ Пошто је, дакле, проборавао годину и по дана у Студеници, вршећи вероватно дужност игумана, Симеон је своју одлуку о одласку поново саопштио на сабору, на коме је, благословивши синове по други пут, Стефану оставио да се, уз остало, брине и о манастиру који је напуштао. Затим је

узевши велики товар злата и сасуде златне и сребрне, ради дељења манастирима и пустињацима,

кренуо 8. октобра 1197. године према српско-византијској граници, до које га је испратио велики жупан Стефан са бројном угледном властелом.²⁵

Симеонов боравак у Ватопеду. Монах Симеон је са онима од српске властеле који су, одлучивши да напусте своје куће, продужили са њим пут, стигао 2. новембра у Ватопед. Игуман и братија овог манастира дочекали су бившег великог жупана и његову пратњу са великим почастима. Када се по читавој Светој Гори прочуло о доласку Симеона и његовом сусрету са сином, убрзо су у Ватопед почели долазити игумани и монаси многих манастира, као и пустињаци из најудаљенијих пребивалишта да би се благословили са светим и примили од њега дарове. Делећи дарове свима, српски монаси су, природно, приликом Симеоновог доласка највише приложили „своме” манастиру Ватопеду: два кабла злата и сребра, златне и сребрне сасуде, мазге за рад и крдо коња и свега осталог што је било потребно манастиру.²⁶

Сава је у Ватопеду, заједно са оцем, предузео извесне градитељске радове одмах после Симеоновог доласка у манастир. Симеон, коме је због година физичка снага почела слабити, по речима Доментијана „заповеди да му сатворе ћелију уз свети олтар” Богородичине цркве, да би из ње могао пратити богослужење.²⁷ Поред тога Симеон и Сава су се постарали да се у манастиру сазидају „полате” – просторије за живот замонашених велможа из Симеонове пратње, грађевине које су још увек постојале у Ватопеду у време када је Доментијан писао житија ових српских светитеља.²⁸ Ако изнесеним подацима додамо још и онај који наводи Теодосије, да „и трпезарију раширише и осликаше”²⁹, завршили бисмо набрајање градитељских радова Симеона и Саве у самом Ватопеду.

Остаје да се осврнемо на неке делатности које су српски монаси предузели за Ватопед, али изван манастира. Симеон и Сава су обновили манастир посвећен Светом Симеону Богопримцу, у месту Просфори, који је од XI века припадао Ватопеду, али је опустео због

пиратских напада. Најпре су сазидали разорену цркву и снабдели је свим потребним стварима, затим су око ње подигли заштитни зид са пијером и „тако обновљени манастир приложише светој Богородици ватопедској”.³⁰ Премда Доментијан неке активности приписује само Сави, спомињући да он

насади многе винограде и обнови свака места тога манастира; и приложи пусте метохије испросивши их од цара, и привевши људе од своје земље и насели их у њима, и својим великим подвигом испуни свако довољство,

јасно је, како се види из Теодосијевог приповедања, да су их Симеон и Сава заједнички предузимали, очигледно имајући озбиљну намеру да се трајно настане у Ватопеду.³¹

Због великог броја радника, неопходних за све предузете радове, као и због посетилаца који су наставили да долазе у манастир да би примили благослов од Симеона и Саве, ови су, да не би братство било оптерећено превеликим издацима, купили у Ватопеду педесет аделфата и тиме обезбедили да у манастиру буде свакодневно довољно хране и пића до краја њиховог живота за све оне који се у њему стално или повремено налазе.³²

Обилазак Свете Горе. У позну јесен 1197, Симеон и Сава су, добивши благослов игумана Теостирикта, кренули у обилазак Свете Горе да би се и Симеон поклонили свим њеним црквама и светим местима. Доментијан и Теодосије посвећују посебну пажњу њиховом доласку у Кареју, Ивирон и Велику Лавру, чијим црквама и братствима су учинили значајне поклоне у злату, златним и сребрним сасудама и кадионицама, епитрахилима и другим стварима, због чега су били уписани у њихове поменике као други ктитори.³³

Приликом овог ходочашћа по Светој Гори Симеон и Сава су запазили опустели и оронули манастир Хиландар и, вративши се у Ватопед, показали су спремност да га обнове. Један од разлога за то било је и присуство

српских монаха у Ватопеду, како оних који су стигли са Симеоном, тако можда још и других који су им се накнадно придружили, због чега се у манастиру јавила потреба за проширењем.³⁴

ХИЛАНДАР И ПОДРУЧЈЕ МИЛЕЈА ПРЕ ОСНИВАЊА СРПСКОГ МАНАСТИРА

Стари грчки Хиландар је био смештен, као што је и данашњи манастир, на благо нагнутом терену који се спушта од североистока према југозападу, на удаљености од око два километра од морске обале и отприлике неких пет сати хода од Кареје. Од манастира до мора води пољски пут који прати тзв. Хиландарску речицу. Невидљив са мора, Хиландар је и са копнене стране заштићен тешко проходним обронцима планине Велике Вигле, што је било од значаја како у време његовог оснивања, тако и у познијим вековима.³⁵

У подручју око манастира, тзв. Милејама, у XI и XII веку налазиле су се бројне монашке установе, међу којима распознајемо више манастира, од којих је по свој прилици најпознатији био стари ХИЛАНДАР, посвећен Ваведену Богородице.³⁶ Његово оснивање с правом се приписује монаху Георгију Хиландарису, очигледно познатој и угледној личности на Светој Гори, који је између 976. и 979/80. посредовао између Светогораца и цара Василија II.³⁷ Георгије Хиландарис је 16. априла 982. продао своје пребивалиште са околном земљом монасима суседног манастира Ивирина, „да би се настанио ближе мору”,³⁸ очигледно на месту будућег српског манастира. Његово ново обитавалиште развило се у манастир који је по своме оснивачу добио име. Позната су три његова игумана – Евстатије, који потписује протатске акте 1015. и 1018.³⁹ Илија је споменут у акту из 1066, док је Герасим посведочен 1169. године.⁴⁰ Поред ових, познати су још и монаси Нићифор, писар акта прота Павла и његовог савета из 1076. и Симеон, који је као

сконом Свете Горе потписао протатски акт из 1141. године.⁴¹ Манастир је у XI веку имао главну цркву и двориште, које је, као код већине светогорских манастира, имало квадратни или правоугаони облик. Било је окружено заштитним зидом са једним пиргом, о чему сведоче доњи делови данашњег манастирског зида и пирга Светог Ђорђа.⁴² Манастир МИЛЕЈА је посведочен само између 1015. и 1018. потписима свога игумана Илије.⁴³ У повељи великог жупана Стефана Немањића за Хиландар из 1200/01. године читамо да старац Симеон у Светој Гори „нађе манастир некада бивши звани Милеје, Ваведења свете и преславне владичице Богородице”.⁴⁴ Овај податак би наводио на помисао да је манастир Милеја можда опустео и био придружен Хиландару, који се од тада почео називати и именом добијеног манастира. Остављамо и могућност да је у поменутом акту Хиландар назван именом подручја на коме се налазио. Манастир КИР АТАНАСИЈА је такође био посвећен Богородици.⁴⁵ У XI веку су посведочена његова три игумана: Петар (1045–1056), Теодосије (1059–1066) и Мелетије (1076).⁴⁶ Потпис игумана Мелетија на протатском акту из 1169. године последњи је податак о овом манастиру.⁴⁷ Манастир ЛАВРЕНТИЈА ПАКСИМАДЕ, смештен на гробу Милеја, 1076. споменут је као *μοναστήριον*. Тада је био „сасвим опустео, порушен, скоро неприступачан, лишен воде и свега што је потребно за живот становника”, због чега га је протат предао Неофиту, игуману суседног манастира СВЕТОГ КОНСТАНТИНА, који се називао ЗЕВИТОВ.⁴⁸

Крајем XIII века Теодосије бележи да Симеон и Сава

од прота измолише запустеле ћелије, маслинаке и винограде што беху око Хиландара, са овима Светог Георгија [Свете]Омологите и Светог Николу у Милејама.⁴⁹

Манастир СВЕТОГ ГЕОРГИЈА је вероватно био први сусед Хиландара и налазио се „повише” њега;⁵⁰ представнике манастира СВЕТИХ ОМОЛОГИТА и СВЕТОГ НИКОЛЕ није могуће идентификовати, јер су у XI веку многи манастири били посвећени овим светцима. Сва три манастира су споменута као добра Хиландара у хрисовуљи Андроника II од 1299. године и уз њих и метох Преображења Христа Спаситеља; игумане истоименог манастира из истог разлога у XI веку није могуће распознати.⁵¹

У XI веку, западно од Хиландара су се налазили још неки манастири. Манастир ВОРОСКОПУ, посвећен Св. Симеону, чији топоним и рушевине постоје и данас, налазио се на обали, 3,5 km северозападно од Хиландара.⁵² Једини познат његов игуман је Теоктист, посвећен између 1015. и 1024. године.⁵³ Манастир СВЕТОГ ТЕОДОСИЈА се налазио између добара манастира Вороскопу и Калика, такође једног од суседа Хиландара са западне стране.⁵⁴ Поред игумана Василија (991. и 996), позната су још два представника овог манастира: Теоктист (1018–1019) и Гаврило (1101–1101).⁵⁵

Између 1015. и 1018. игуман Фантинос је представљао манастир ХИЛИЈАДУС, чији топоним је сачуван у близини Хиландара.⁵⁶ Најзад, рекли бисмо да је и манастир СТРОВИЛЕА такође припадао подручју Хиландара.⁵⁷ Попут многих других и овај манастир је био посвећен Богородици, што понекад ствара тешкоће у идентификовању његових представника. Са довољно сигурности можемо рећи да су његови игумани били: Евтимије (996), Јаков (1030, 1045), Сисоје (1066), Лука (1101–1102) и Неофит (1108).⁵⁸

Пратећи хронологију изнетих података, закључили бисмо да су неки од помнутих манастира престали да постоје као самосталне установе током XI века, док су други последњи пут споменути 1108, с тим што су Вороскопу и Свети Теодосије као манастири забележени још 1141. године.⁵⁹ По свој прилици најдуже су се одржа-

ли манастири Хиландар и Кир Атанасија (1169).⁶⁰ Међутим, сви су они спомнути крајем XII века као

манастири који беху некада многољудни и сјајни, а сада су доспели у потпуну опустелост, и чувају своју некадашњу славу једино у зидинама.⁶¹

Као такви сви наведени манастири подручја Милеја налазили су се у време оснивања српског Хиландара у надлежности светогорског прота.

ОСНИВАЊЕ МАНАСТИРА

Добијање Хиландара. Видели смо да је намера Симеона и Саве била да обнове стари, напуштени и порушени Хиландар за Ватопед. Изгледа да је у питању био некадашњи царски манастир, те је за његово добијање био надлежан цар, због чега је требало да игуман Ватопеда отпутује у Цариград. Он је, међутим, знајући за родбинску везу Симеона и Саве са Алексијем III, одлучио да тамо пошаље Саву. Тако је Сава први пут кренуо у Цариград најраније крајем 1197, а највероватније почетком 1198. године. Алексије III га је примио са свим почастима,

јер му беше пријатељ, и све што му рече игуманова посланица о манастиру свете Богородице, све му цар испуни што требова. И по том му рече за тесноту манастира, и молио је Хиландар и би му дан од цара.⁶²

Алексије III је тада издао златопечатни сигилиј, којим је манастир Хиландар и бројне монашке установе Милеја (*свѣтѣишииѣ*) изузео из власти прота и потчинио Ватопеду.⁶³ Уз то, цар је издао и наредбу на основу које је требало извршити предају поменутих добара Ватопеду. Узевши ова акта и од цара добијене дарове, Сава се вратио у Ватопед, где је најпре обавестио Симеона о добијању Хиландара: „И дарова ми [цар] Хиландар са

свим метохијама, и написа ми оправдања", тј. поменуте документе, а затим

призва игумана и братију, и предаде му заповест цареву; и приложише манастир Хиландар ка Ватопеду, и злато даровано му од цара предаде игуману на потребу манастиру и братији.⁶⁴

После тога су сва поменута добра на основу њиховог детаљног пописа (практика), који је сачинио за Свету Гору надлежан епископ Јериса, у присуству царског вестијарита Лава Пепагомена, била предата Симеону и Сави, да би се њиховим средствима, а под руководством ватопедског игумана, приступило обнови Хиландара.⁶⁵

Сазнање да се на Атосу налазе и манастири негрчких народа, Грузинаца и Амалфићана, на пример, које су Симеон и Сава видели приликом обиласка Свете Горе, побудило је код њих жељу за стварањем српског манастира. Савини биографи причају да је сам Бог ову идеју надахнуо Сави шаљући му неког побожног човека, који му рече:

Пожурите се да место или опустели манастир измолите, и овај обновивши својему отацству утврдите да се српски манастир зове, да би они од вас који љубе Бога и од светског живота беже пристаниште спасења после вас налазили и због многих који ће се спасавати примићете од Бога веће почести.⁶⁶

Природно, ова идеја није наишла на добар пријем код игумана Ватопеда, који је вероватно наслутио да би тиме Симеона и Саву изгубио за свој манастир. Сава се тада обратио савету игумана, који нису били задовољни развојем догађаја, јер су се плашили да ће добијањем Хиландара Ватопед још више ојачати и уздићи се, али су као разлог свога незадовољства изнели страх да ће манастири Милеја, лишени слободе, бити остављени да потпуно пропадну. Протатски савет је обећао да ће дати Сави манастир који изабере. Да би о томе одлучио, Сава

поведе већ сасвим немоћног Симеона у још један обилазак Свете Горе:

И подигавши оца свога светога Симеона са одром између коња, обиђе све манастире, и не заволи ни једнога осим Хиландара.⁶⁷

Прот Герасим и игумани су тада замолили Симеона и Саву да прихвате манастире Милеја и оснују их у један манастир по својој жељи, попут царских светогорских манастира негрчких народа. Српски монаси су на то пристали под условом да им цар изда ново златопечатно слово. Заједничку молбу протовог савета и Симеона и Саве однео је у Цариград, нешто пре јуна 1198, монах Никон.⁶⁸ Излазећи у сусрет овом захтеву, Алексије III је издао, јуна 1198, златопечатно слово којим поништава претходно издат златопечатни сигилиј, којим је дао Хиландар и *свейшлишійа* Милеја Ватопеду и

ставља их под власт и управу Симеона и Саве, дајући им право да их о своме трошку обнове и по својој вољи организују у манастир, који ће служити за становање Срба који изабере монашки живот. Овај манастир неће бити потчињен ни проту Свете Горе, ни игуману Ватопеда, него потпуно самосталан и самоуправан, као што су манастири Ивираца и Амалфићана.

Цар је овим актом дао једнаку слободу и свим поседима који од давнина припадају Хиландару и осталим манастирима Милеја, као и келијама које су у надлежности прота, и све их предао у власт манастира који ће бити основан.⁶⁹

Монах Никон се, међутим, вратио на Свету Гору са повољним одговором, не сачекавши да надлежни чиновници овере царско златопечатно слово. По свој прилици је тада протатски савет, у чијој надлежности су се налазили, као што смо споменули, напуштени манастири са статусом келија, сачинио практик граница старог Хиландара и затим га предао Сави.⁷⁰ То се могло спровести, јер су у међувре-

мену игуман и братство Ватопеда, видећи шта се дешава и, по речима Савиних биографа, плашећи се да их Симеон сасвим не напусти, предложили да Ватопед и Хиландар буду један манастир и „свети кир Сава један отац обома“.⁷¹ Даљи ток догађаја је показао да ово јединство никада није остварено.

Поред Хиландара, протат је српским монасима предао и монашке установе Милеја. Премда појединачни акти о тим предајама нису сачувани, Доментијан обавештава да Сава

једно стече и на више зажеље. И опет испроси у прота и свију Светогораца Милеје, и то постаде Хиландар.⁷²

И ово Савино обраћање протату вероватно је било у пролеће 1198. године. Бројни манастири Милеја које смо идентификовали показују да је тачно тврђење Доментијана да Сава

сложив заједно до четрнаест манастира, назва га Хиландар.

Спомињући само добијање манастира Светих Омологита, Доментијан додаје да су Симеон и Сава за узврат дали протату „благослов златом и рухом и коњима“, што потврђује Теодосије када бележи да су сва поменута добра око манастира била „многом куповином дата Хиландару у наследство“.⁷³

Немањини – ктитори Хиландара. Чим је било јасно да је оснивање српског манастира на добром путу, Симеон заједно са Савом шаље монаха Методија великом жупану Стефану, позивајући га да и он буде оснивач будућег манастира:

... пишем ти да нађох пусто место усред Горе Свете, Вавдења пресвете Богородице, звани Хиландар. Не облени се, но се пожурим свом снагом својом да га подигнеш, да се сазиди храм Пресвете у мој спомен у овој земљи, и опет после

мене [да буде] теби и деци твојој и унуцима, у ваш род у ваш до века.

Симеон и Сава су у исто време тражили од Стефана да пошаље материјалну помоћ за подизање манастира. Стефан је послао велику количину злата и мазге, обећавајући да ће и убудуће слати све што им буде потребно.⁷⁴ Тиме су Симеон и Сава пренели ктиторска права на Хиландар и на великог жупана Стефана и његове наследнике – на породицу Немањина.

Обнављање Хиландара. Обезбедивши потребна материјална средства, као и одобрење и подршку Алексија III, Сава је убрзао радове на подизању српског манастира. Детаљи о предузетим градитељским радовима нису познати, као ни стање порушености опустелог грчког манастира. Сигурно је да је манастирски простор обновљеног Хиландара био мањи него данас. Његови објекти, данас најстарији у грађевинском комплексу манастира, подигнути су на темељима мање или више порушених грађевина грчког Хиландара, чији је материјал, на првом месту камен и греде, обилно коришћен у томе послу. Међутим, морамо схватити као реторску фигуру или опште место да се црква српског Хиландара „сазда од самог основа“, или да је грчки манастир био тако порушен да „камен на камену није остао, него је био сасвим разваљен“.⁷⁵

Католикон. Оба Савина биографа обавештавају о обнови манастирског храма:

И прво [Сава] обнови цркву, јер црква беше од првог дана, која је и данас, но би украшена од ових преподобних [Симеона и Саве] и распрострањена колико требоваше на почаст држави отачаства њихова.⁷⁶

Сава сам обавештава да он и Симеон цркви

књиге приложисмо, такође свете сасуде и божанствене иконе, а уз то и свете ризе и завесе, и укратко речено сваку красоту.⁷⁷

Свети Сава и краљ Милутин, наос католикона, око 1320.

Поглед на јужни део манастирске порте

Одбрамбене зидине и пиргови. Домсентијан и Теодосије такође обавештавају да Сава манастир озида „градом”.⁷⁸ То су спољни масивни зидови манастира, који су у исто време и спољни зидови оних грађевина које су уз њих изграђене. На основу неких остатака закључено је да су изнад зидова подигнутих 1198/99, тј. горњег дела спољњег западног зида уз стару трпезарију, чији доњи део, како смо споменули, припада старом манастиру, и зида јужно од пирга Св. Саве, били зупци, иза којих се налазила стаза, широка 60 см, за кретање стрелаца. Према томе, манастир је извана лично на праву тврђаву, од које су се споља видели само озупчани зидови, у чијем се склопу, на највишем углу на источној страни манастира, налазио пирг Св. Саве. Обавештење Домсентијана да Сава унутар зида сазида велики пирг потврдила су истраживања стручњака, који су закључили да његови подрум, приземље и прва два спрата припадају градитељској делатности Симеона и Саве. Овај пирг је био спојен са спољним делом источног зида суседне зграде старог манастира, због чега са те стране нема потпорних стубова. Такође, указано је на велику сличност у плану пирга Св. Саве и великог ватопедског пирга – оба имају исти облик и димензије, што наводи на закључак да је Сава за своју обнову Хиландара преузео нека градитељска решења манастира Ватопеда.⁷⁹ Обавештење Домсентијана да се Сава, приликом обележавања прве годишњице Симеонове смрти (13. фебруар 1200) попео са својим братством „високо у цркву Св. Јована на пиргу”,⁸⁰ сведочи да је он већ био завршен. Прилаз манастиру са југозападне стране бранио је пирг Св. Ђорђа, који је такође имао неколико спратова. Претпоставља се да је у време оснивања српског манастира обновљен доњи део овог пирга који је припадао грчком манастиру.⁸¹ Уз ова два, и изградња малог пирга, над којим је данас звоник, југо-источно од католикона, који је имао три или четири спрата и чији је северни зид спојен са остатком зида

старог манастира, пада у време оснивања српског Хиландара.⁸²

Трпезарија. О трпезарији у западном углу манастирског зида, за коју Теодосије бележи да је Сава „подиже из основа”, данас сведоче само пиластри, јер је на њеном месту Милутин дао да се подигне нова.⁸³

Зграде за сѣановање. Казивање Доментијана да је Сава сазидао веома велике „полате” у складу је са писањем Теодосија да он „довољне ћелије за братију сазда”.⁸⁴ Међу ове спада и тзв. Симеонова ћелија, чије оснивање изгледа да је било у склопу изградње пирга испод звоника.⁸⁵ Симеон је, дакле, у Хиландару поновио оно шта је остварио у Ватопеду – поставио је своју ћелију близу олтарa Богородичине цркве, да би могао непосредно пратити богослужење. Најзад, Сава спомиње да су он и Симеон подигли *сѣранојријемницу* за боравак, и по потреби лечење, монаха који не припадају хиландарском братству, као и гробље за странце;⁸⁶ болесним Хиландарцима су наменили посебну ћелију као болницу, о чему ћемо казати нешто више у поглављу о организацији манастирског живота.⁸⁷

Имајући у виду све ове замашне градитељске радове, који су извршени у релативно кратком времену, могли бисмо закључити да грчки Хиландар није био толико разорен да би се све подизало из темеља, како то сликовито спомињу сви наведени извори, и затим, да је у његовој добро организованог обнови учествовао велики број радника и мајстора, што сведочи и Теодосије, бележећи да

Сава скупи много радника, јер је хтео да за мало времена много сврши.⁸⁸

Захваљујући свему томе, половином 1198, у манастиру, или барем једном његовом делу, могао се организовати живот малобројног братства. Тада је и Симеон доведен из Ватопеда, те су он и Сава, као ктитори Хи-

ландара, поставили за игумана способног монаха Методија,⁸⁹ који је активно учествовао у његовом подизању.

Хиландар добија поседе у Србији. Вероватно у току лета 1198. Симеон и Сава су по други пут послали Методија у Србију да би добили помоћ за новоосновани манастир. Старајући се и даље о интересима државе, Симеон је том приликом послао великом жупану Стефану честицу часног животворног крста, коме се приписивала велика моћ.⁹⁰ Није познато шта је тада са Методијем стигло из Србије, али верујемо да је у вези са овом његовом мисијом било издавање Симеонове ктиторске повеље Хиландару (друга половина 1198). Премда причањем о томе како је Немања обновио наслеђе својих предака и створио независну српску државу, затим како се повукао са престола и замонашио, те дошао на Свету Гору и уз помоћ сина, великог жупана Стефана, обновио Хиландар, ова повеља има изразито аутобиографски карактер. Циљ њеног издавања био је стварање хиландарског баптинског поседа у Србији. Пошто се девет дарованих села налазило у подручју Призрена, тада још увек саставном делу Византијског царства, Немања наглашава да их је „испросио” од цара Алексија.

Дајући Хиландару села, Симеон се постарао да се тамо, тј. на њиховој територији, засаде два винограда, а поред тога још је приложио планину Богачу, два влашка катунa – укупно 170 Влахa, 4 пчелињака и у Зети кобиле и со. Набрајање Хиландару уступљених добара у повељи се завршава одредбом о везивању манастирских људи за земљу.⁹¹ Чини нам се да ово давање набројане имовине Сава спомиње у манастирском типикy:

И опет [приложисмо] што је могуће братији на телесну потребу, о чему они који хоће могу најјасније сазнати погледавши у хрисовуљу.⁹²

Хиландар после смрти Симеоновa. Пошто је проживео у Хиландару осам месеци, Немања је умро 13. фебруара 1199. године.⁹³ Због великог угледа и поштовања

које су српски монаси стекли на Светој Гори, бројни монаси различитих народности – Грци, Ивирци, Руси, Бугари и сами Срби, окупили су се да литургијом одају почаст умрлом Симеону, који је затим сахрањен у хиландарској Богородичиној цркви.⁹⁴

Сава обавештава да му је отац „заветом” оставио скроман манастир са десетак монаха. Игуман Методије, који је по свој прилици био међу онима који су са Немањом дошли на Свету Гору, будући у потпуности одан Немањи, тада је напустио манастир, у чему су га следили још неки братственици. Сава спомиње да су потешкоће настале како због малобројности монаха, тако и због опасности од разбојничких напада:

Обузе ме велика туга и бојазан, једно од пустоши, а друго због страха од безбожних разбојника.⁹⁵

Као ктитор, изгледа да је Сава тада једно време вршио и дужност игумана,⁹⁶ али уз све обавезе манастирског предводника, вероватно се ипак најпре побринуо око завршавања Хиландара, који је још увек био скроман манастир. Међутим, његово уздизање је ишло брзо, како је о томе сам Сава забележио:

тај храм од незнатног и малог узнесе се у велелепну појаву. И после мало времена скупих деведесет [монаха] братства и све спремних што је на потребу манастиру.⁹⁷

Имајући, дакле, у виду да су се са наглим повећањем братства потребе Хиландара повећале и да снабдевање из добијених села у Србији није било једноставно, Сава, да би манастиру обезбедио имања ближа Светој Гори и олакшао довоз намирница, по други пут одлази у Цариград у пролеће 1199. године.

И овом приликом, испуњавајући у потпуности све Савине захтеве, Алексије III је издао златопечатни сигилиј, којим је још једанпут регулисао правни положај српског манастира и у исто време повећао његове приви-

легије. Цар је, најпре, потврдио одредбе о слободи и самоуправности, дате Хиландару златопечатним словом од јуна 1198; затим му је дао право располагања бродом запремине хиљаду модија, који би манастир снабдевао потребним намирницама, довозећи их из теме Волерона – Струме – Солуна, ослобођен од плаћања свих поморских и лучких такси, као и сваког другог потраживања. И најзад, уступио му је опустели манастир Зиг са свим његовим правима и повластицама, да буде под Хиландаром, као што је и подручје Милеја.⁹⁸

Манасијир Зиг. Зиг спада међу старе манастире. Његов игуман Нифон потписао се на протатским актима од новембра 991. и октобра 996. године.⁹⁹ Спор који су монаси Зига у првим деценијама XI века водили са монасима суседног манастира Хремицене изнесен је, априла 1018, пред протатски савет, који је том приликом извршио увиђај на терену и разграничио спорне њиве.¹⁰⁰ Захтев који је игуман Нифон упутио протату, тражећи да се Зигу уступи суседан терен, „јер је манастир постао тесан за своје братственике”, показује да се број његових монаха повећавао. Излазећи у сусрет овом захтеву, протат је априла 1018. дао Зигу суседно место Палеокастрон.¹⁰¹ Поменути Нифон, који је као игуман посведочен од априла 1015. до априла 1035, био је изузетно способан и утицајан човек. Априла 1035,¹⁰² он је изабран, заједно са протом Теоктистом, за заступника (епитропа) рудавског манастира Св. Николе.¹⁰³ На углед Зига указује и то што се у протату уз игумана Нифона јавља као манастирски представник и монах Нићифор, очигледно значајан и утицајан братственик, чији потпис се увек налази испред игумановог. Познати су још неки игумани овог манастира: Јован (1045, 1048, 1056), Нифон (1066, 1070) и Теодул (1089).¹⁰⁴ Поред ових, посведочени су још неки представници Зига – монах Никон, главни сведок у земљишном спору између Велике Лавре и Ивирина (јуни 1071); монах Игњатије, заступник Зига у спору са Ксиропотамом око млина у Девеликији, западно од Јери-

са (децембар 1085), и најзад монах Нићифор, који је присуствовао са представницима других суседних манастира предаји Богородичиног манастира, званог Калафата, Великој Лаври (1101/2).¹⁰⁵ Потписи и помени игумана и представника Зига на протатским актима показују да је њихов манастир у XI веку имао високо место у хијерархији светогорских установа. Уз то, да је Зиг био некада добро стојећи царски манастир сведоче и Савини биографи причајући о овом другом путовању српског светитеља у Цариград. О његовом захтеву да Алексије III уступи Зиг Хиландару, Теодосије је забележио:

А спомену и запустели царски манастир, звани Зиг, да да и њега овоме [Хиландару] са сваким достојанством што га је имао испрва, уводећи овим добијањем у заједницу са собом и цара као ктитора.¹⁰⁶

Очигледно је у питању било значајно прилагање, удео Алексија III, на основу кога је цар стекао ктиторска права да буде спомињан у литургијама хиландарског братства. О томе и код Доментијана читамо:

И приложи му цар свој мертик (=део), Зиг царски манастир, са свим држањем [*сѣиаси*] и метохијама.¹⁰⁷

Поред имања у широј околини манастира, изгледа да је Зиг располагао и неким добрима на Превлаци и у Девеликији.¹⁰⁸

Међутим, током XII века, нарочито његове друге половине, Зиг је попут осталих манастира на североистоку Атоса, пропадао. Као манастир последњи пут је споменут у опису границе њему суседног манастира Калика, 1141. године,¹⁰⁹ док се у поменутом златопечатном сигилију (јуни 1199) за њега каже да је

неко место које се налази на Светој Гори и по мештански се тако некако назива Зиг, пусто и

од пре много година сасвим избрисано из саме успомене, које није сачувало ни облик манастира, нити има иједног насељеног монаха.¹¹⁰

Будући непостојећи, манастир Зиг се налазио у надлежности прота, због чега Сава, по повратку из Цариграда

узевши цареву заповест, оде у Карије ка проту и ка свему сабору светих отаца, и даде им цареву заповест, и узе од њих Зиг царски манастир, и приложи га ка светој Богородици Хиландарској.¹¹¹

Предају Зига Хиландару требало је по наредби Алексија III да изврши царски веститарит Лав Синаит, у присуству епископа Јериса.¹¹²

Хиландар постаје царски манастир. Оба Савина биографа, излажући привилегије добијене за Хиландар јуна 1199, доносе драгоцен податак да:

именова цар кир Алексије цариградски Хиландар царским манастиром, и приложи га ка царским манастирима.

Ова привилегија је у складу са правима које је Хиландар добио поменути хрисовуљама, а која (права, 1198, 1199) из ње произилазе

назвавши овај [Хиландар] царским манастиром и да њиме не влада ни прот нити ко други, царским писмом и својим златним печатом утврдивши.¹¹³

Видећемо да се велика слобода коју је Хиландар уживао као царски манастир првенствено односила на самостално бирање и потврђивање његовог игумана.

Златопечатни сигилиј, писан јуна 1199, када га је по свој прилици и цар потписао, надлежни чиновници су оверили месеца јула, што показује да је Сава, који га је понео у Хиландар, проборавао извесно време, можда неколико месеци у Цариграду.¹¹⁴ Становао је, као и увек када је тамо долазио, у манастиру Богородице Благодетељнице (Евергетиде), коме су он и Симсон учинили велике прилоге у злату и купљеним добрима, и у којем су предузели и извесне градитељске радове, због чега су сматрани и спомињани као његови ктитори.¹¹⁵ Претпостављамо да се Сава августа месеца вратио у Хиландар доносећи у манастир обе хрисовуље (1198, 1199) – два најважнија документа на основу којих су српски монаси добили право да имају свој манастир у Византијском царству.

Хиландар добија нове поседе у Србији. Сава је ускоро морао обавестити великог жупана Стефана да је Хиландар завршен, и како Теодосије обавештава:

Предаде му манастир да влада и да се брине за њега као за своје отаџство. А овај христољубац веома се обрадова због тога, и од своје земље даде многа и најбоља села, која се и до данас чувају неизмењено под влашћу манастира званог Хиландар, обогативши га људима и приплодним коњима и сваком стоком.¹¹⁶

Из овог казивања се види да је Стефан Немањић одговорио издавањем своје даровне повеље Хиландару, 29. септембра 1200/01. године. После опширног причања о Немањином животу, које умногоме понавља садржину повеље монаха Симеона, Стефан истиче да је био „удостојен“ да и он постане ктитор Хиландара. Затим набраја своје даровање српском светогорском манастиру – у подручју Хвосна бројних села, два винограда, једног трга, једне планине и половину села Каменице у Зети.¹¹⁷

Повеља великог жупана Стефана Немањића из 1200/01. и краља Владислава из 1234–1243.

Велики жупан Стефан је овим прилагањима веома повећао хиландарски баштински посед у Србији.

Даровања Симеона (друга половина 1198) и Стефана (септембар 1200/01) спомињу њихови биографи, сумирајући све оно шта су они, стварајући Хиландар, учинили за њега:

... и украсише га оба богољуща сваким потребама; и приложише од своје земље метохије толико довољно, да је двома стотинама чрнаца (монаха) довољно свега до воље.¹¹⁸

Овим би оснивање манастира било завршено, али да би наша представа о њему била потпуна, покушаћемо да кажемо неколико речи о његовом устројству.

ОРГАНИЗАЦИЈА МАНАСТИРА

Сава је организовао Хиландар по узору на светогорске манастире, првенствено Ватопед и Свети Пантелејмон, јер је током свога боравка у тим манастирима упознао њихов живот и поредак. Уз то, видели смо да је Алексије III дао право српским монасима да по својој жељи организују Хиландар као самосталан манастир.¹¹⁹ Пошто се, дакле, читаво устројство Хиландара заснива на његовој самосталности, Сава је и у типiku, којим је прописао обавезе и дужности братственика у свакодневном животу, једно (дванаесто) поглавље посветио манастирској самоуправниости.

Слобода манастира. Као што је цар Алексије III својим златопечатним словом јуна 1198. обезбедио манастиру слободу првенствено на Светој Гори, то је урадио и Сава, али је учинио и један додатак:

Заповедам свима вама од Господа Бога Сведржитеља да овај свети манастир буде слободан од свих ту власти и од прота и од других манастира, и од особних владика.¹²⁰

Очигледно је да се ова Савина одредба односи најпре на изузимање Хиландара из власти светогорског прота, што значи да његовог новоизабраног игумана није потврђивао врховни поглавар Свете Горе. Ову привилегију Хиландар је добио као светогорски царски манастир негрчког народа¹²¹. Сава је затим забранио да Хиландар буде евентуално потчињен Ватопеду, будући да је јединство са њим била првобитна замисао српских монаха, али се ова забрана такође односила и на могућност његовог потчињавања другим светогорским манастирима, пошто су економски осиромашене монашке установе често губиле своју самосталност присаједињавањем добростојећим суседима. Чини нам се да је на крају ове заповести Сава имао у виду и да заштити Хиландар од моћних господара појединих области у близини Свете Горе, који би под видом указивања помоћи манастиру, уколико би запао у неприлике, могли да га у потпуности присвоје. Изузимајући новостворени манастир из било чије надлежности, па чак и самог цара, Сава је одредио

да је [Хиландар] под једином слављеном Богородицом Наставницом, и под молитвом преблаженога и светог оца и онога који игуманује у њему.

Он је у исто време обавезао игумана да управља и руководи манастиром, штитећи његова права и привилегије, добијене царским хрисовулама 1198. и 1199. године, које су му гарантовале потпуну слободу и самоуправност.¹²²

Носиоци манастирских дужности. У Хиландару, као што је то у свим светогорским и другим манастирима, бројне дужности су распоређене између низа достојанственика и службеника. Пошто су уз игумана главни достојанственици *економ* и *еклезииарх*, Сава је њиховом постављању посветио у *Тийику* посебна поглавља (главе 13, 14 и 15). Тако, док на упражњено место игу-

мана (било да је он умро или се повукао са тога положаја), економ, еклезијарх и десет до дванаест најстаријих братственика бирају између себе онога „за кога сва братија зна [да живи] у врлини и правди и преподобију”,¹²³ економом и еклезијарха бира игуман са целим братством.¹²⁴ Сава је забранио да

неко недостојно ускачући игуманује или икономује, позивајући се на старост, или дело, или племенит род, или углед, или приношењем некога имања или новца, већ да буде пре тога поштован од оних који су од вас свију одређени у савештању и расуђивању о игуману, и нека се изабере за игумана само од њих, па макар се он тек постригао, макар био и неписмен и од оних који су ван цркве приведен.¹²⁵

Узимање са типиком и жезла, којим чином се завршава постављање игумана у манастирској цркви, означавало је симболичну интронизацију игумана од стране цара. Хиландарски игуман, дакле, није путовао у Цариград да би примио знамење од цара, како су то чинили игумани осталих царских манастира. О добијању ове изузетне привилегије – потпуне самосталности у избору игумана – Сава обавештава овако:

А ја смерни разумех штету манастирску у злату и у коњима и у труду, што долази од путовања, и умолих благоверне оне царе да не иду игумани к њима ради назнаменања већ узех од њих штап, да је у манастиру место назнаменања царског.¹²⁶

Ова пракса бирања игумана била је на снази већ готово читав век у време када је Теодосије писао Савино житије, те је сећање на њен настанак приликом Савине друге посете цару Алексију III Анђелу, јуна 1199. године, у манастиру било веома живо:

... и даде му [Сави] цар својом руком жезал, и заповеди да се овај чува у цркви, и када братија

поставља игумана да овај имају посред себе уместо цара, и да се сматра да се игуман поставља као од цара, и као из царских руку да узима штап власти.¹²⁷

Сава је у *Хиландарски типик* унео све оне одредбе за којима би се у неком моменту могла показати потреба, као, на пример, у случају да игуман или економ не раде у корист манастира, када је предвиђено њихово смењивање и постављање на њихово место других, који би били достојни поверених им дужности.¹²⁸ Споминући да је игуман изабран доживотно, Сава је прецизирао његов положај у случају да он својеволјно напусти игуманство или буде свргнут.¹²⁹ Најзад, одредивши да свако треба да добије од манастира довољно требовање, забранио је игуману и економу да стекну било какву имовину.¹³⁰ Смењивању су били подложни носиоци свих дужности, уколико их нису обављали часно и исправно.¹³¹

Једна од главних игуманових дужности било је исповедање братственика, тј. брига за њихов духовни живот. Имајући у виду пораст братства, Сава је оставио могућност постављања, поред игумана, још једног духовног оца, коме је, у складу са светогорском праксом, дао у погледу исповедања једнаку надлежност као игуманову.¹³² Међутим, игуману је оставио у надлежност доношење одлуке о причешћу братственика,¹³³ као и надзорну власт над њиховим понашањем за време богослужења, улажења у трпезарију и уопште на сваком месту, са препоруком да их наговори да, уколико немају посла, одлазе у своје ћелије и тамо се предају молитви и „рукоделију”.¹³⁴ Игуман је одлучивао да ли је искушеник стекао право на монашки чин.¹³⁵ Сава је такође препустио игуману бригу о манастирској болници:

А игуман свагда, не ретко, нека долази у болницу и нека од свег срца надгледа братију и нека доноси свакоме потребно;¹³⁶

затим, одлучивање о приходима и расходима који су чињени за манастирске потребе, уз упозорење да имовину не раздаје рођацима и својим пријатељима, нити је узима за себе.¹³⁷

Сава је посебно наредио да се води контрола о финансијском пословању појединих грана манастирске економије, тако да су у посебне књиге записивани сви приходи (уношења) и сви расходи (изношења), када и где су учињени. За то су били задужени *дохијар, економ, ђариконом, сѿољашњи економ*, као и сви други који су обављали сваку службу која је захтевала вођење такве евиденције.¹³⁸

Бригу о непокретним имањима Сава је поверио игуману и економу, посебно им налажући да пазе како би они које шаљу на манастирске метохе били побожни, мудри и по могућности старији.¹³⁹

Еклезијарх, који по важности свога положаја долази одмах после економа, брине се за тачан поредак певања у литургији, помињање живих и мртвих, паљење свећа, чишћење кандила итд; и он надгледа долазак братственика на богослужење и њихово владање у цркви, имајући у томе за помоћника *ѿодеклезијарха*,¹⁴⁰ који, поред тога, ударцима у велико и бронзано клепало позива братију на службу.¹⁴¹ Сава је, по свој прилици, дужност еклезијарха у потпуности преузео из Ватопеда, јер он и Симеон:

Узаконише по обичају службу и устав богослужења, као што навикоме од Ватопеда¹⁴²

Сава је предвидео да се *ѿтрпезар* стара о трпезарији, у коју братственици улазе позвани „ударом трпезнога била” и где заузимају своја места, почевши од игумана, у хијерархијском поретку који се мора поштовати; они такође морају поштовати поредак једења у првом или другом служењу, о чему се брине *ѿодиком*. Уколико неки од братственика касни, трпезар треба да обавести игумана, који одлучује да ли је узрок закашњења оправ-

дан, или ће закаснили добити одговарајућу казну. Трпезар такође пазе да се током обеда не воде неумесни и неприлични разговори и опомиње оне који својим понашањем крше прописано.¹⁴³ Поред тога, трпезар је надлежан за чистоћу посуђа, квалитет јела, његово изношење и расподелу.¹⁴⁴ За исхрану братства још се брину тзв. *кључари*, тј. магационери, *хлебари* и *рибари*. Молећи „све који служе, да вршите свесрдно своје службе”, Сава још помиње и оне који се брину о мазгама и који су *економи* манастирских имања, као и оне које је игуман слао изван манастира да обаве различите послове.¹⁴⁵

Манастирско општежиће. Сава сам обавештава да је подигао дом пресвете Богородице, „светог општежића”, у коме је све било заједничко и под претњом епитимије забрањује стицање и најмање имовине без игумановог знања.¹⁴⁶ Он није утврдио дозвољени број братственика, препоручујући да их буде

колико је довољно да имате хране, и који побожност, љубав и јединство претпостављате свему другоме, који се својим игуманима у сваком стрпљењу и смерности срца повинују, и који се журе да богољубно испуне све што су они заповедили; а они други да се одашиљу, па макар требало да вас и мало остане.¹⁴⁷

Сава је упозорио братственике да им не приличи да имају служитеље, одредивши да у ћелији буду по двојица. Само игуман може, познајући живот братственика, да одреди да неки од њих буде сам у ћелији.¹⁴⁸

У погледу одевања Сава је најпре желео да се братственицима даје шивена одећа, али због могућих свађа око ње, одредио је да се само искушенику даје „раса и кошуља”, а осталим монасима годишње по један перпер, да би себи купили одећу. Давање обуће ставио је у надлежност игумана и економа, који према потреби дају братственицима калиге (врета сандала) и другу обућу, посебно их упозоравајући да *црковнике* снабдеју оде-

ћом за ноћ. Поред тога, Сава је наредио да се свим братственицима годишње даје руно вуне ради израде топле одеће. У истом поглављу он предвиђа и годишње давање по једне литре уља за осветљење ћелије; једино они црковници које игуман изабере да држе ћелијски устав треба да добију по три литре уља годишње, с тим што они, будући да су по двојица у ћелији, службу могу вршити при једном кандилу.¹⁴⁹

Попут многих других, и одредбу да храна буде једнака за све, Сава је преузео из *Евергетидског њишника*. Једино у случају доласка госта, могао је игуман или, у његовом одсуству економ, или неко од најугледнијих братственика, да припреми за госта боље јело. Поред тога било је предвиђено да се боља и разноврснија храна даје и болесницима.¹⁵⁰

Замонашење. Прописујући правила за примане монашког чина, Сава разликује кандидате који су „славни и раније нама познати, и који поближе знају наш живот”, дајући им право да се замонаше после извесног времена, чију дужину не прецизира. За све остале одређује да се после седам дана од доласка у манастир „облаче у плашт и монашки шлем” и да као испушеници проведу у манастиру шест месеци, служећи. После тога, уколико задовољавају, тј. имају потребне квалитете

нека се придруже браћи и нека се постризавају,
и нека приме заруку божанственог и анђелског
лика,

тј. малу схиму. Сава такође предвиђа испитивање монаха који би дошли из другог манастира и на крају овог поглавља расправља о даровима Хиландару, осуђујући њихово давање приликом уласка у манастир, „јер не треба благодат Божју препродавати на дуг или продавати на добит”.

али ако би нам пострижник нешто донео, треба
примити, јер ово је вољно и неприсилно, и вољно
дело богољубља и милостиње.

Прилози једном учињени постају неotuђиви од манастира.¹⁵¹

Харитативна делатност. Говорећи о овој активности монаха, Сава разликује „давање одмора и надгледање старих и немоћних” у странопријемници и давање изношене одеће и обуће, као и преостале хране сиротињи „на вратима”.¹⁵²

Манастирска болница. Остављајући, како смо споменули, „игумановој вољи” бригу за болеснике, Сава је ипак дао нека упутства о организовању болнице. Он није прецизирао број постеља, који очигледно зависи од броја болесних, о којима је требало да брине један болничар, а само у случају потребе двојица; предвидео је да се на великом огњишту греје вода и све остало што би било потребно болесницима.¹⁵³

Из бројних поглавља *Хиландарског њишника* јасно се намеће закључак да је Сава, преузимајући из *Евергетидског њишника* оне одредбе које се односе на све што је заједничко највећем броју манастира, организовао Хиландар према начину живота светогорских монашких установа. То најбоље показују поглавља о избору игумана и надлежности манастирских службеника.

СВЕТОСАВСКА КЕЛИЈА

Сава је упознао и заволео живот исихаста (оних који се моле у тишини), још када је као монах Ватопеда обишао Свету Гору, али тада му, како смо видели, игуман није дозволио „да са оним пустињацима самотно живот проводи”. Касније су долазак старог оца и брига за њега, путовање у Цариград и подизање Хиландара свакако били јаки разлози који су спречили Саву да оствари ову своју жељу.¹⁵⁴ Међутим, он не само да од тога није одустао, него је током времена та његова замисао још више ојачала. Томе је свакако допринела идеја Тимотеја, другог игумана (1054) цариградске Благодетельнице (Евергетиде) и састављача типика овог

манастира, са којим су, како смо видели, Симеон и Сава имали пријатељске везе, о постојању два игумана — једног затвореног и другог слободног у кретању, с тим што би други после смрти првога заузео његово место. Тимотеј није остварио ову замисао,¹⁵⁵ али је то у извесној мери учинио Сава оснивањем своје манастирнице (исихастичког) у Кареји, с намером да се он сам, повукавши се из манастира, у њој посвети молитви, а затим да га у томе следе будући игумани и братственици Хиландара који то буду желели.

Савини биографи истичу лепоту места које је он нашао у Кареји, спомињући да је било

пресветло и изванредно, украшено по подобију рајском сваким лепотама, у средини Карије, где живе свети чрици по скитском начину у свакој тишини уједно, по два или по три, и то купи од Светогораца,¹⁵⁶

односно

место... са добрим водама и плодоносним дрвећем украшено, и ово купивши од прота...¹⁵⁷

Изабравши погодан терен, Сава је, без сумње, имао у виду и то да ће, боравећи у Кареји, у близини административног центра Свете Горе, моћи изблиза да брине о манастирским пословима. Можда је он, купивши га од протата, изградњу келије започео још за Симеоновог живота, што би било у складу са редоследом Доментијановог излагања, за разлику од Теодосијевог, који те догађаје бележи после Немањине смрти. На Савин одлазак из Хиландара и повлачење у Карејску келију могао би се односити податак да је он поставио игумана „да се брине за спасење братије“.¹⁵⁸

Сава сам обавештава да после Хиландара „опет подигох и овде у Ораховици место за тиховање (место безмалвию)...“¹⁵⁹, односно

И изишавши [из Хиландара] начиних себи стан, који ће бити двојици или тројици, и црквицу подигох посвећену светом и преподобном пустиножителу оцу Сави [Освећеном] чије име и ја недостојни имам.¹⁶⁰

Према овим значајним подацима дају само приближно време подизања келије Св. Саве, она је највероватније морала бити завршена у 1199. години, јер је Сава, боравећи тада у свом исихастирону, написао правила за живот његових становника. О томе сведочи година коју је по свој прилици Сава забележио у *Кареејском ѿишцију*: „писах и потписах ово своје рукописаније 6707 (=1199) године“. Ова година је, верујемо, тачно пренета са најстаријег, на том месту данас општећеног, преписа, на онај сачињен у XVI веку.¹⁶¹ Осим тога, у Хиландарском типикју, писаном вероватно 1200/01. године, Сава обавештава да је створио стан (седалище) Св. Саве и наставља:

И начиних овај уставац (мали типик), како треба да се владају они који хоће да живе у овој ћелији.¹⁶²

што би такође говорило у прилог 1199, као години састављања *Кареејског ѿишција*, односно постојања већ формираног исихастирона.

Сава је *Кареејским ѿишцијем* у потпуности регулисао положај келије Св. Саве и њених житеља, стварајући тако нови тип самосталне установе на Светој Гори. У одредби о њеној самосталности, која чини најважнији део *Кареејског ѿишција*, читамо:

Зато ову заповест дајем, сви да знају: ни прот да нема власт над том ћелијом, ни игуман светога нашег манастира, нити ко други од братије да не узнемирава онога који живи у овој ћелији Светог Саве.¹⁶³

Први део ове одредбе којом се исихастирион изузима из протове надлежности од посебне је важности, с обзиром на то да су келије које су се налазиле у Кареји припадале протату. Међутим, ако имамо у виду све оно што је претходило подизању келије Св. Саве, тј. све што је Сава, најпре сам, па затим заједно са Симеоном, учинио за светогорске манастире, посебно Ватопед, па затим дарове које су учинили протату приликом оснивања српског манастира, постаје разумљива предусретљивост коју је прот показивао према Савиним захтевима. Поред тога, протатски савет, видели смо, није Сави даровао земљиште за подизање келије, већ га је Сава купио. Он је тиме стекао већа права и над купљеним комадом земље и над установом коју је на њему подигао, него у случају да му је протов савет уступио земљу, што је била уобичајена пракса.

И други део цитиране одредбе, којом је Сава изузео келију из власти хиландарског игумана, није од мање важности, јер је њиме дао исихастириону велику самосталност у односу на матични манастир. Да су слобода „тога места” и неузнемиравање њеног становника били од толике важности види се и у чињеници да Сава о томе говори још два пута, најпре наглашавајући да ће будући становник „имати сваку слободу и власт над том келијом”, а затим о њеној слободи заклиње Христом и Богородицом.¹⁶⁴ Ова слобода келије подразумевала је, уз административну и судску независност, и велику самосталност у области имовинског права. Сава је изричито наредио да:

што се налази у тој келији, било вино, било воће, да не узима наш манастир ништа од тога, нити игуман другима да даје.

И ову одредбу о неутуђивости имовине, односно неузнемиравању њеног становника, поновио је на крају типика:

Ако ли ко ово промени, и буде узнемиравао онога који живи у месту овом или буде шта узео што је у месту том, или од књига или од икона, или друго, што год буде у месту том, нека буде проклет и завезан од Свете и Животворне Тројице, Оца и Сина Светога Духа, и од мене грешнога.¹⁶⁵

Из ових одредаба се види да је келија имала своје воћњаке и винограде, што потврђује и поменути Теодосијев опис земљишта на коме је келија била подигнута.

Поред онога чиме је келија располагала, Сава је још одредио да се од Хиландара даје годишње 60 литара уља за кандило, за помен св. Сави Освећеном.

А о свему другоме на вољу остављам игуману и свој братији; ако чиме буду могли да помогну брату који живи у келији овој, верујем у Бога да вам неће недостати прегриг брашна или чанак уља, ако и моју макар и грешну молитву хоћете да имате у помоћ себи.¹⁶⁶

Међутим, изгледа да су монаси Хиландара настојали да се ослободе ове обавезе материјалног помагања Карејског исихастириона, те су, по свој прилици, после Савине смрти унели измену у *Хиландарски типик* уношењем наредбе:

И ово заповедам – после мога одласка Господу да не дате у оно место ништа, нити пак дозвољавам да узмете од њега нешто.¹⁶⁷

Да монаси Хиландара нису редовно извршавали оно што им је Сава прописао правилима *Карејског типика*, указују акти о куповини аделфата за Светосавску испосницу, у којима се манастир подстиче на испуњавање ове своје обавезе.¹⁶⁸

И поред свих слобода и независности које је уживала келија Св. Саве, она је трајно остала повезана са Хиландаром, чинећи са њим органску целину. Та веза између ове две, иначе самосталне установе, произлазила

је из обавезе игумана и целог братства Хиландара да из своје средине бирају „мужа богобојажљива, који је подобан да живи у келији у месту том“. Сава је овде на првом месту имао у виду игумана или неког од братственика који су већ служили у келији, уз опомену да се „за мито не поставља неко у келији тој, недостојан правила духовног“.¹⁶⁹

Колику је важност Сава придавао правилном избору свога наследника у Карејском исихастириону и његових будућих житеља види се из аналогног правила *Хиландарског ѿишѣика* у коме он заповеда игуману и братији „да не постави онога који служи ради телеснога одмора или опет неписменог, или онога који тргује у њој“.¹⁷⁰ И док је у *Карејском ѿишѣику* одредио да исихаста кога он постави у своју келију остане доживотно непромењен, у *Хиландарском* је дао право монасима Хиландара да уколико се онај покаже недостојним, тамо пошаљу другог.¹⁷¹ Будући да је Сава *Хиландарски ѿишѣик* писао после *Карејског*, могао је сам допунити и донекле изменити правило о постављању свога наследника у светосавској испосници. Оно најважније – да ће њен становник бити припадник хиландарског братства – остало је увек на снази.

ХИЛАНДАР У ПРВИМ ДЕЦЕНИЈАМА XIII ВЕКА

Савина делатност до 1204. године. Поред бриге за Хиландар и Карејску испосницу, Савини биографи спомињу да је он продужио да помаже и обнавља и друге светогорске установе. Они му приписују одлучујућу улогу у обнављању трију манастира – Каракале, Ксиропотома и Филотеја. Налазећи се на истом попречном преко Атоса правцу кретања, ова три манастира су, по свој прилици, пострадала у другој половини XII века од напада истих морских разбојника. Излазећи у сусрет молби братственика Каракале и Ксиропотома, Сава им је пруж

жио помоћ. Најпре је, „давши много злато“, откупио монахе Каракале и манастиру повратио независност, јер је овај, према казивању Савиних биографа, постао метох Велике Лавре, чијим монасима су разбојници продали игумана и братство поробљеног манастира. Затим је у Ксиропотаму обновио цркву, посветивши је светим Четрдесеторици Мученика, снабдео је свим потребним стварима и побринуо се да се ослика. Дајући материјална средства, Сава је помогао и обнову Филотеја. У сва три манастира стекао је право да буде, заједно са својим родитељима, помињан у литургијама као њихов други ктитор.¹⁷² Будући да о овим догађајима Савини биографи приповедају пре навршавања године дана од Симеонове смрти, може се претпоставити да су градитељски радови у њима започети још крајем 1199. године.

Први помен Симеонове смрти (13. фебруар 1200) обележен је веома свечано у присуству прота Дометија Јеросолимита и бројних Светогораца које је Сава позвао. Јутрење је Сава са својим братством служио „на своме језику“ у цркви Св. Јована у пиргу Светог Саве, док је прот са игуманима и старцима то обавио у главној манастирској цркви уз Симеонов гроб. Најзначајнији догађај у току ове светковине је истицање мира из Симеоновог гроба:

И гле, као да ветар шуми врењем од гроба светог, и они који су близу стојали и ишли да виде шта се догодило одмах видеше како се мраморни гроб светог, благодаћу Светог Духа, миром као водом наводнио, и како одасвуд испуњаван као поток отиче и цркву обагрује и облагоухава, и чудом ужаснути одскочише да јаве проту.

Симеон је проглашен за светог Симеона Мироточивог, а присутни прот са Светогорцима поверили су Сави да за новог свеца напише житије и службу.¹⁷³ После тродневног славља, Сава, по речима Теодосија, „давши мир

игуману и свим осталим, узађе ка келији ћутања у Кареји".¹⁷⁴

Сава постаје ђакон, свештеник и архимандрит. Ускоро после тога, „кад му је стигло време“, и на иницијативу прота Дометија који

га и сувише љубљаше и поштоваше га, и због безмерне смерности његове и кротости једноставне и љубави без лукавства био је од свију љубљен и поштован, и када су оци седели у сабору даваху му место са правима... А прот много пута, хотећи се благословити од њега, присиљаваше га да прими свештенички чин. А он, бежећи од славе, називаше себе недостојним.¹⁷⁵

Вероватно још у току 1200, у Хиландар је био позван епископ Јериса и Свете Горе, Никола, који је, служећи тамо литургију са бројним свештеницима, посветио Саву најпре за ђакона а затим за свештеника. Не много после тога, можда 1203, а свакако пре 1204, у Солуну, у митрополијској цркви Свете Софије, митрополит Константин Месопотамит, заједно са епископима Николом од Јериса, Михаилом касандријским и Димитријем ардамеријским „благословивши [Саву] и сатворише га архимандрита, и дадоше му носити набедреницу и наруквице“, знаке овог високог црквеног достојанства.¹⁷⁶

Добијање поменутих црквених звања, нарочито архимандритског, није било неопходно монаху Свете Горе, посебно исихасту. Уз то, достојанство архимандрита никада није имало везе са Хиландаром и његовим игуманом, јер је на Светој Гори архимандрит једино могао бити прот. Савино достојанство архимандрита се спомиње тек када се он вратио у Србију и постао игуман Студенице. То само потврђује оно што је већ било наговештено оснивањем самосталног српског манастира на Светој Гори – да је развитак Српске цркве ишао одређеним правцем, ка стварању њене самосталности, а

за то је био потребан достојанственик Савиних квалитета.¹⁷⁷

Оснивање келије Светог Ђорђа у Солуну. Монаси Хиландара су, попут монаха осталих светогорских манастира, били упућени на Солун. Атосу најближи велики град, ради обављања административних и различитих других послова. Будући да је Сава у Солуну увек одседао у манастиру Филокалу, у време оснивања Хиландара српским монасима није било неопходно да тамо имају властито коначиште. Али када је Хиландар постао независан и самоуправан, попут највећих царских светогорских манастира, за тим се убрзо показала потреба.

Оснивање хиландарске келије у Солуну архиепископ Данило II приписује Светом Сави. Набрајајући, наиме, цркве које је краљ Милутин обновио, писац његовог житија спомиње келију Св. Ђорђа као задужбину (роукополженик) светог Саве.¹⁷⁸ Можда се податак Теодосија који, причајући о Савином добијању архимандритског достојанства, спомиње да

Због нужних манастирских послова отиде отац у град солунски... и сврши потребно за манастир.¹⁷⁹

може довести у везу са оснивањем хиландарске келије у Солуну. Њега, дакле, по свој прилици датујемо у прве године XIII века, око 1203, а сигурно пре 1204. године.¹⁸⁰

Света Гора под влашћу Латина. Убрзо после успостављања Латинске краљевине у Солуну, у јесен 1204. године, Света Гора је признала супремат римског папе и тада су

прваци италијанског свештенства вршили силан притисак како би се цело наше [светогорско] свештенство приклонило власти римског папе, тако да се при богослужењу, када чинодејствујући врши помен архијереја, помиње он [папа], и да се прихвате обичаји римске цркве.¹⁸¹

Свакако да је прихватање папе у молитвама требало да буде главни знак сједињавања грчке и латинске цркве. Српски монаси су тада поделили судбину осталих Светогораца који су „изузев малобројних, остали веома упорни у очувању својих правила” и стога су Латини, по речима очевица, ивирског монаха Григорија Икодомопула, „оне који се нису дали убедити немилосрдно изложили малтретирању и разним злостављањима и повредама имовине”.¹⁸²

Сава је такође био сведок неприлика у које је доспела Света Гора:

... настадоше многи метежи у томе крају, јер прошавши, Латини и заузеше Цариград, бившу грчку земљу, [дођоше] чак и до нас, и улегоше и ту у свето место, пошто је настао велики метеж.¹⁸³

Новонастало стање Сава наводи као главни разлог због кога је мошти светог Симеона пренео у Србију, највероватније почетком 1206. или 1207. године.¹⁸⁴

Криза кроз коју је прошла Српска држава управо се ближила крају. Рат између браће великог жупана Стефана и Вукана завршио се измирењем 1204. или у току 1205. године. Стефан је повратио привремено изгубљени престо и, заједно са Вуканом, замолио Саву да пренесе мошти њиховог оца у Србију.

А ја [Сава] видевиши њихову молбу коју желе и [да] је потребно то испунити, подигавши своју немоћ почех то спремати... И ја узевши његове часне мошти, почех путовати. И мада је био велики метеж у тим земљама... прођох, према реченом, кроз огањ и воду, цео и сачуван, и ничим повређен.¹⁸⁵

Савин боравак у Србији 1206/17. Сава је успео, заједно са истакнутим Хиландарцима, носећи мошти светог Симеона, да стигне у Хвосно, где су га свечано дочекали Стефан и Вукан са племством и свештенством.

Одатле су пренели очеве мошти у Студеницу и положили их 9. фебруара у припремљени гроб.¹⁸⁶ После неколико дана, 13. фебруара, по речима Доментијана „сабрала су се чеда његова [Симеонова] и многи народ његове пастве на сатворење празника и престављења светог”. Поновно истицање мира из гроба значило је да је Србија добила новог светитеља Симеона Мироточца, заштитника државе и њених интереса. Ускоро после тога монаси Хиландара су се вратили у Свету Гору, а Сава је, по жељи свога брата великог жупана Стефана, остао у Србији да као архимандрит руководи Студеницом, која „би наречена архимандрија”.¹⁸⁷

Боравећи у Србији, Сава се на првом месту посветио сређивању и јачању верског живота земље. Са братом Стефаном започео је изградњу цркве Вазнесења Христовог, зване Жича, која ће постати катедрална црква првог српског архиепископа. А поред ње:

и друге свете цркве у свим изабраним местима почевши и сврши, и старе [цркве] утврди, а нове сазда и све постави на сваком добром закону, и пренесе сваки узор Свете Горе у своје отачаство киновијама, игуманијама, сихастиријама...¹⁸⁸

Поред изнесеног, Сава је помагао брату Стефану саветима и дипломатским мисијама у управљању државом и савладавању спољних непријатеља. Комадањем Византијског царства Србија се нашла у новом положају према државама у њеном суседству.¹⁸⁹ Искористивши распадање Бугарске државе после смрти Калојана 1207, Стефан Немањић је, пружајући помоћ господару Просека, Стрезу, успео да припоји својој држави Ниш и нишку област, коју је Немања држао до 1190. године, Врање са околином, подручје горњег тока Јужне Мораве, Призрен са широм околином, као и Полог (Горњи и Доњи), али запоседање овог последњег није имало трајнији карактер.¹⁹⁰ По свој прилици је негде у ово време, такође само привремено, освојио и Скопље.¹⁹¹ Да

би сачувао освојене територије и да би се одржао на власти, Стефан је морао да покаже вештину и сналажљивост. Део тога успеха било је и његово приближавање Млетачкој републици, његов брак са Аном, унуком дужда Енрика Дандола и све јача прозападна оријентација, која се завршила добијањем краљевске круне од папе Хонорија III 1217. године.¹⁹² Непријатељски расположен према оваквој Стефановој политици, Сава је, док су преговори о добијању круне још били у току, 1216/17. године кренуо на Свету Гору.¹⁹³

Савин повратак на Свету Гору 1216/17–1219. На Свету Гору Сава је стигао у време када су после смрти папе Иноћентија III и латинског цара Хенрика (1216) светогорски монаси престали да признају врховну власт римског папе и у потпуности се вратили православљу. Премда Доментијан обавештава да је „богоносни кир Сава пребивао у Светој Гори у рукотвореном своме манастиру”, он је такође по речима Теодосија „остао доста времена у првој кслији за ћутање у Кареји”, тј. у исихастериону Светог Саве¹⁹⁴, за који је том приликом прибавио од прота Теоктиста један комад земље за виноград у његовој околини.¹⁹⁵

Без обзира на то што је проглашење краљевине донело Српској држави велики престиж, и Стефан и Сава су знали да је самосталност државе потпуна једино уколико је и њена црква независна. Стефан је због тога, као и због опозиције која се у земљи јавила против његове политике, потражио Савину подршку, позивајући га да се врати. Сава није кренуо лично, него је по једном од својих ученика, монаху и свештенику Иларију, послао Стефану писмо, у коме му је изложио свој програм. Стефан је прихватио Савине предлоге и по истом Иларију послао одговор брату. Сава је потом, заобишавши охридског архиепископа Димитрија Хоматијана, под чију је јурисдикцију спадала Српска црква, отишао у Никеју, где су га, „када је био нарочити дан”, вероватно Успење Богородице, августа 1219. године, цар Теодор I

Ласкарис и патријарх Манојло I Сарандин посветили и поставили за архиепископа Српске цркве, дајући овој аутокефалност.¹⁹⁶ Ускоро затим, лепо испраћен од цара, који га је, према обавештењу његових биографа, обдарио многим златом, Сава се вратио на Атос, где су га Светогорци дочекали са одговарајућим почастима. Најпре су многи дошли у Хиландар да би их Сава благословио, а затим је, на позив њихових игумана, у бројним манастирима посвећивао свештенике и ђаконе.¹⁹⁷ Најзад се вратио у Хиландар, да би, пошто је узео оне монахе које је сматрао способним да буду епископи или да обављају друге важне црквене дужности¹⁹⁸, кренуо у Солун. У овом граду се задржао извесно време бораваћи у манастиру Филокалу, где су му, без сумње, грчки монаси помогли у припремању „законских књига” и свега што је било неопходно за организовање Српске цркве, чему се Сава посветио после повратка у Србију почетком 1220. године.¹⁹⁹

*

Из причања Савиних биографа види се да су се прилике на Светој Гори, поремећене доласком Латина и трајањем њихове власти, постепено средиле и да се монашки живот вратио уобичајеним токовима. Епирски владар Теодор I Анђео (1214–1230) повео је успешну борбу против Латинског царства после смрти цара Хенрика (1216) и, заузевши највећи део источне Македоније, крајем 1224. ушао је у Солун. За кратко време настао је прекид у ратовању и живот се нормализовао. О томе донекле сведочи и акт којим је обласни независни господар Андроник Дука Петралифа даровао Хиландару 11. априла 1227, за спас душе својих родитеља, селиште Мунзени са неколико плодних њива у области доње Струме. Он је тиме увећавао већ ту постојећи хиландарски мунзенски метох, који се у овом акту спомиње као сусед дарованог селишта.²⁰⁰ О овом најстаријем хиландарском метоху не располажемо другим подацима. На-

ша је претпоставка да га је српски манастир наследио са правима грчког Хиландара, Зига, или неког другог манастира са подручја Милеја, када су 1198/99. године они ушли у састав српског Хиландара. Поменути акт такође обавештава да је у то време игуман Хиландара био НИКОДИМ, о коме је то једино сведочанство.

Савин последњи долазак на Свету Гору у лето 1229. Незадовољан политиком краља Радослава, који је, желећи да се приближи Охридској архиепископији, ступио у преписку са Димитријем Хоматијаном, Сава је у пролеће 1229. године кренуо у Свету земљу,²⁰¹ да би у исто време остварио и своју жељу и поклатио се светим местима и том приликом у личном контакту са јерусалимским патријархом ојачао ауторитет аутокефалне Српске цркве. При повратку из Свете земље у Никеји су га примили цар Јован III Ватац (1222–1254) и царица Ирина, дали му „превелике дарове и врло много злата“ и опремили му лађу за путовање до Свете Горе. Приставши уз обалу испод Ивилона, у лето 1229, Сава је отпослао лађу у пристаниште Ватопеда, а сам се у Ивилову најпре поклатио главној манастирској икони Богородице зване Портаитиса и братији дао „благослов од царског злата“. Затим је отишао у Кареју, где се такође поклатио икони Богородице Каријотисе, „од почетка својој чуварици“ и затим пошто се благословио са протом Евсевијем и његовим сабором давши им „благослов злата“, отишао је у своју Светосавску испосницу,²⁰² у коју је, изгледа, имао намеру да се трајно повуче. Архиепископ Сава се, наиме, овом приликом обратио проту Евсевију и члановима његовог савета да би добио за себе терен за виноград, о чему сам обавештава:

.. дођох Вашој пречасности и у Христу љубави, Теби најчеститијем оцу и брату своме у Христу, јермонаху кир Евсевију, проту Свете Горе и осталим старцима – пречасним игуманима и браћи својој и изнех своју молбу и открих своје тражење. А пошто Ви, видећи моју љубав према

Вама и старо друговање и заједнички живот, нисте хтели моју молбу презрети и тражење не испунити, пристали сте на то и заједнички одлучили да ми дате ледину...

У Кареји више није било слободне територије и Сава је, подсећајући прота и чланове протата на њихов заједнички живот после његовог доласка на Атос 1191. године, желео на сваки начин да утиче на доношење позитивне одлуке. Протат је изишао у сусрет молби свога „брата“ и нашао му терен који је припадао манастиру Светог Димитрија. Та ледина се налазила на врху брда поред манастира Кохљара и била суседна већ постојећем винограду Карејског исихастириона. Сава је за њу дао манастиру Св. Димитрија, преко прота и чланова његовог савета, „благослов“ од триста перпера. У склопљени уговор о овој „куповини“ српски архиепископ је унео и одредбу да ће он за свога живота располагати виноградом који је намеравао да ту засади, излажући уз то и своје завештање, тј. да се после његове смрти једна половина винограда да Светосавској испосници а друга карејском католикону за Савино помињање, што је доиста било и учињено.²⁰³ Видећи материјално стање своје испоснице, Сава је, вероватно приликом овог свог боравка у њој, обавезао архиепископа Српске цркве да јој годишње даје четрдесет перпера и једну мазгу, што сви његови наследници, као што ћемо видети, нису поштовали.²⁰⁴

Из Светосавске келије Сава је отишао у манастир Ватопед, где је такође благословио и обдарио манастирско братство и пошто је затим отпослао лађу цару Ватацу, стигао је у Хиландар.

И ту оставши колико доспе, и благословивши сва чеда своја и игумана са братијом, тако пође ка Солуну.

У овом граду га је са свим почастима примио таст краља Радослава, Теодор I Анђео, који га је снабдео и свим што му је било потребно за пут у отаџбину. Сава је у Србију

стигао пре 24. септембра [1229], јер његови биографи спомињу да је присуствовао давању помена Стефану Провенчаноме.²⁰⁵

Нов однос политичких снага на Балкану. Битка на Клокотници (априла 1230), у којој је поражен и ослепљен Теодор I Анђео, чија се држава распала, донела је премоћ бугарском цару Ивану II Асену (1218–1241). Он је показао велико интересовање за Свету Гору и својим хрисовулама је потврдио привилегије неким манастирима,²⁰⁶ али немамо сведочанства да је успоставио било какве везе са Хиландаром.

Изгубивши јаку подршку свога таста Теодора I, краљ Радослав се није могао одупрети незадовољству побуњене властеле и престо је преузео његов млађи брат Владислав (1234–1243), који је као зет Ивана II Асена уживао његову подршку.

Долазак Хиландараца новом краљу. Уколико Владислав

даде многе милостиње у Свету Гору и тамо у божанствене манастире за блажени и свети спомен себи и својим родитељима,²⁰⁷

о томе не располажемо другим подацима осим даровног акта овог краља за манастир Хиландар. Српски светогорски монаси су вероватно убрзо после његовог преузимања власти дошли у Србију, да би им нови краљ потврдио поседе које су даровали његови претходници и да би уз то сам нешто придодao. Монаси Хиландара су донели повеље монаха Симеона и великог жупана Стефана, те Владислав

видевши дедин докуменат (записаним) и [онај] очев, упућен Светогорској Богородици... [дах село Доњи] Враники... и приложих овим актом то село Вранике Пречистој Богородици.²⁰⁸

Владислављевим даровањем се цео комплекс Вранића нашао у поседу Хиландара.

Сава посећује патријархе Истока и умире у Трнову. Сава, који је крунисао Владислава за краља, убрзо је напустио положај архиепископа, одредивши за наследника свога ученика Арсенија I (1233/34–1264). Непознати су прави разлози Савине абдикације, а сигурно је да су важни били они због којих је поново кренуо у Свету земљу. Поред своје велике побожности и искрене преданости монашком идеалу, Сава је на првом месту имао циљ да прошири и ојача утицај Српске државе и њене аутокефалне Цркве:

свагда држећи стражу у дому душевном крепким умом бдијући и чувајући, истинити пастир, на крајевима земље бдијући за стадо отачаства својега, имајући отворено душевно око, свагда гледајући ка Свевиђењу, и Духом светим предвиде вечно и радујући се у нади својој, и свагда помишљајући шта и како и ради чега је ово моје течење од запада ка истинитом истоку, и да [је] приобетење моје Христос сведобри Господ, просвећење мени и мојем отачаству и Спаситељ народу моме...²⁰⁹

Овome треба додати и жељу цара Ивана II Асена да преко Саве добије пристанак од источних патријарха за проглашење бугарске патријаршије. Пошто је, дакле, увео Арсенија у управљање црквеним пословима, Сава је у току 1234. кренуо бродом преко Акре у Јерусалим. После обиласка јерусалимских светиња и састанка са патријархом Атанасијем, у Александрији је био „часно примљен од александријског патријарха“, затим је поклонивши се светим местима александријских пустиња и

обилазавши околну Сирију и Персију и цео Египат и његове крајеве, где год је чуо за крепке чрице, никако их не остављах, док их не би видео,

стигао до Синајске горе, па преко Јерусалима до Антиохије, где „се порадова са патријархом антиохијским, и би

часно примљен од њега" и давши благослов антиохијским црквама, лађом је отишао за Анадолију.²¹⁰ Одатле, идући преко Цариграда, стигао је у Трново у посету Ивану II Асену, где је умро 14. јануара 1236. године. Сахрањен је у цркви Четрдесет Мученика у Трнову, а његове мошти краљ Владислав је пренео следеће године у своју задужбину, манастир Милешеву.²¹¹

Напомене

¹ Стефан, *Житије Симеона*, 20; прев. Мирковић, *Сјиси*, 174–175, уп. ИСН, 208–209 (Калић); о цркви Св. Петра и Павла, *Исјео*, 231–232 (В. Ј. Ђурић).

² Уп. С. Пириватрић, „Прилог хронологији почетка Немањине власти”, ЗРВИ 29–30 (1991), 125–136; О Ђурићевим ступовима, в. ИСН, 275–276 (В. Ј. Ђурић).

³ Уп. ИСН, 210–211, п. 63 (Калић).

⁴ *Повеља Симеона*, 54, р. 10–14; прев. 58.

⁵ О бици на Морави и њеном датирању, в. ВИНУ IV, 154–157 (Калић) и 221–222, п. 20 (Ферјанчић).

⁶ Уп. Ферјанчић, *Севастократијори*, 168–170; Максимовић, *Ideologie*, 37, 40.

⁷ Сава, *Живот Симеона*, 155, р. 13–161, р. 10 (цитирано место, 160, р. 27–161, р. 3); прев. Мирковић, *Сјиси*, 113–120. О 1196 (6704), а не 1195 (6703) као години Немањине абдикације и замонашења, в. Баршчић, *Проблеми*, 55.

⁸ Стефан, *Житије Симеона*, 39, р. 10–40, р. 8; прев. Мирковић, *Сјиси*, 190; О Немањиним замонашењем, в. Живојиновић, *Монах Симеон*.

⁹ Доментијан, *Живот Саве*, 119–121; прев. Мирковић, *Доментијан*, 28–30.

¹⁰ Стефан, *Житије Симеона*, 34; прев. Мирковић, *Сјиси*, 185–186; Теодосије, 6–7; прев. Мирковић – Богдановић, 8; уп. ИСН, 258–259 (Калић).

¹¹ Доментијан, *Живот Саве*, 122–127; прев. Мирковић, *Доментијан*, 31–34; Теодосије, 9–21; прев. Мирковић – Богдановић, 10–21; цит. место, 12; прев. 13–14.

¹² Уп. В. Мошин, „Правни списи светог Саве”, СНСС, 106–107.

¹³ Условно саопштење проф. Н. Икономидиса.

¹⁴ Теодосије, 22; прев. Мирковић – Богдановић, 22.

¹⁵ Доментијан, *Живот Саве*, 127; прев. Мирковић, *Доментијан*, 35.

¹⁶ Теодосије, п. м.

¹⁷ О времену које је будући монах морао провести као испушеник, cf. *Pröbaton*, по 7, l. 45–53 и о потреби одобрењу за промену манастира, *Ibidem*, l. 54–58.

¹⁸ Доментијан, *Живот Саве*, 128; прев. Мирковић, *Доментијан*, 36.

¹⁹ Теодосије, 16, 18; прев. Мирковић – Богдановић, 17, 18; в. Живојиновић, *Монах Симеон*, п. 13.

²⁰ Теодосије, 22–25; прев. Мирковић – Богдановић, 22–25; цит. место, 23; прев. 23.

²¹ Доментијан, *Живот Саве*, 135–138; прев. Мирковић, *Доментијан*, 41–44; Теодосије, 29–32; прев. Мирковић – Богдановић, 28–32.

²² Теодосије, 33; прев. Мирковић – Богдановић, 33.

²³ Доментијан, *Живот Саве*, 138–139; прев. Мирковић, *Доментијан*, 44–45; Теодосије, п. м., уп. М. Живојиновић, „Ктиторска делатност светог Саве”, СНСС, 15–16.

²⁴ Уп. Живојиновић, *Монах Симеон*, п. 31–33.

²⁵ Сава, *Живот Симеона*, 162–163; прев. Мирковић, *Сјиси*, 122; *Хиландарски йирик*, 8–9, гл. 2; прев. 59. Само Теодосије (40, прев. Мирковић – Богдановић, 40) спомиње Симеонову пратицу до границе српске земље.

²⁶ Доментијан, *Живот Саве и Симеона*, 154–155, 53–54; прев. Мирковић, *Доментијан*, 58–59 и 265–266; Теодосије, 40–41, прев. Мирковић – Богдановић, 40–41. Како је мера за запремину, онде треба разумети величину чаше – купе, в. ниже п. 32.

²⁷ Доментијан, *Живот Симеона и Саве*, 54, 155; прев. Мирковић, *Доментијан*, 266 и 59. Уп. Кораћ, *Ђелија у Сјуденици*, 28.

²⁸ Доментијан, *Живот Саве*, 157, прев. Мирковић, *Доментијан*, 60; Теодосије, 46; прев. Мирковић – Богдановић, 46. За термин *йодатја* cf. S. Mojsilović-Popović, „Secular Buildings in Medieval Serbian Monasteries. About the Medieval Standard of Living”, *Зограф* 16 (1985) 21.

²⁹ Теодосије, п. м.

³⁰ Доментијан, *Живот Саве*, 156; прев. Мирковић, *Доментијан*, 59–60; Теодосије, 45–46; прев. Мирковић – Богдановић, 46.

³¹ Доментијан, *Живот Саве*, 157 и 162; прев. Мирковић, *Доментијан*, 60 (цит. место) и 64; Теодосије, 46 и 48; прев. Мирковић – Богдановић, 46 и 48.

³² Доментијан, *Живот Саве*, 156; и *комата*, *таноме* *вина* и *коупа*; прев. Мирковић, *Доментијан*, 60, где треба исправити: педесет издржавања, уместо купа; о значењу речи *комата* = *аделфат* = доживотно издржавање, које је манастир давао у надокнаду за учињени му поклон у имању или пошту, в. Живојиновић, *Аделфат*, 243; за купу (лат. *cupra*) у значењу чаше, в. М. Влајинац, *Речник наших сјавних мера*, III, Београд 1968, 493. Теодосије, 42; и *адфата*; прев. Мирковић – Богдановић, 42, где треба уместо 8 написати педесет *адфата*.

³³ Доментијан, *Живот Саве*, 157–160; прев. Мирковић, *Доментијан*, 61–63; Теодосије, 42–43; прев. Мирковић – Богдановић, 42–43.

³⁴ В. даље, 57, и 99, п. 62.

³⁵ О положају Хиландара, в. Ненадовић, *Одбрана*, 93, 95; Исти, *Архитектура*, 89–91; Бошковић, *Хиландар*, 11.

³⁶ *Повеља Симеона*, 55, р. 46–47; прев. 59; уп. Стефан, *Житије Симеона*, 43; прев. Мирковић, *Списи*, 166.

³⁷ *Iviron I*, no 7, l. 18–19; cf. *Prôtaton*, 87.

³⁸ *Iviron I*, no 3.

³⁹ *Iviron I*, no 20, l. 65; no 21, l. 45; неиздати ватопедски акти.

⁴⁰ Неиздати ватопедски акт; *Pantéléémôn*, no 8, l. 53.

⁴¹ *Chilandar I*, no 2, l. 27; *Lavra I*, no 61, l. 49.

⁴² Cf. Mylonas, *Catholicon*, 34; Teocharidis, *Enclosure*, 66.

⁴³ *Iviron I*, no 42, l. 61; no 21, l. 42; неиздати ватопедски акт.

⁴⁴ Соловјев, *Повеља*, 69, р. 32–33; уп. Сава, *Живой Симеона*, 165; прев. Мирковић, *Списи*, 125.

⁴⁵ *Chilandar I*, no 2, l. 31.

⁴⁶ *Prôtaton*, no 8, l. 188; *Xéropotamou*, no 5, l. 7; неиздати ватопедски акт и горе н. 45.

⁴⁷ *Pantéléémôn*, no 8, l. 63; cf. *Prôtaton*, 222–223.

⁴⁸ *Chilandar I*, no 2.

⁴⁹ *Teodosije*, 51; прев. Мирковић – Богдановић, 52; *Chilandar I*, no 17, l. 60 (1299) спомиње Каракалин виноград, за који се не зна да ли га је манастир добио у време оснивања, или доцније у току XIII века, уп. Баришић, *Појис*, 36, бр. 39; cf. *Chilandar I*, 15, no 39.

⁵⁰ Баришић, *Појис*, 39, бр. 51; cf. *Chilandar I*, 16, no 51.

⁵¹ *Chilandar I*, no 17, l. 61–64.

⁵² Cf. A. Papadatos, „Recherches topographiques au Mont Athos”, *Géographie historique du Méditerranéen*, éd. H. Ahrweiler, Paris 1988, 151.

⁵³ *Iviron I*, no 20, l. 70; no 21, l. 50 и стр. 212; неиздати ватопедски акт; *Iviron I*, no 24, l. 26; *Lavra I*, no 25, l. 53. Два последња потписа спомињу и посвету манастира.

⁵⁴ Сменај манастира произлази из описа границе манастира Калика (1141); *Lavra I*, no 61, l. 21–22.

⁵⁵ *Lavra I*, no 9, l. 43; no 12, l. 27; no 23, l. 31; no 54, l. 28.

⁵⁶ *Iviron I*, no 20, l. 66; no 21, l. 46 и стр. 211; *Lavra I*, no 19, l. 42; неиздати ватопедски акт; уп. Смиракис, 409, 498, 516; *Chil. gr.*, no 169, l. 53.

⁵⁷ Cf. *Lavra I*, 68, n. 66.

⁵⁸ *Lavra I*, no 12, l. 26–27; no 28, из кога (l. 7) сазнајемо посвету манастира; *Prôtaton*, no 8, l. 192, у коме има (l. 189) и потпис Луке, игумана манастира Пречисте Богородице; *Lavra I*, no 54, l. 27; no 57, l. 73.

⁵⁹ *Lavra I*, no 57, l. 71–74; no 61, l. 16–18, 21–22.

⁶⁰ *Pantéléémôn*, no 8, l. 53, 64. О овим манастирима cf. Živojinović, *Monastère*, 36–45.

⁶¹ *Chilandar I*, no 4, l. 7–8.

⁶² Доментијан, *Живой Саве*, 160–161; прев. Мирковић, *Доментијан*, 63–64; *Teodosije*, 46–47; прев. Мирковић – Богдановић, 46–47.

⁶³ *Chilandar I*, no 4, l. 24–25 и споменути акти бр. 4.

⁶⁴ Доментијан, *Живой Саве*, 161–162; прев. Мирковић, *Доментијан*, 64; *Teodosije*, 47–48; прев. Мирковић – Богдановић, 47–48.

⁶⁵ *Chilandar I*, no 4, l. 38 и споменути акти, бр. 5; уп. Баришић, *Проблеми*, 43–44. Царски чиновници *vestijarijii*, поред обавезе убирања пореза у провинцијама, такође су вршили и катастарске пописе манастирских имања, cf. R. Guiland, *Recherches sur les institutions byzantines I*, Berlin – Amsterdam 1967, 589.

⁶⁶ *Teodosije*, 48–49; прев. Мирковић – Богдановић, 49; Доментијан, *Живой Симеона и Саве*, 58–59, 162–163; прев. Мирковић, *Доментијан*, 269–270 и 65.

⁶⁷ Доментијан, *Живой Саве*, 163–164; прев. Мирковић, *Доментијан*, 65–66; *Teodosije*, 50 и додатак 220–221; прев. Мирковић – Богдановић, 50.

⁶⁸ *Chilandar I*, no 3.

⁶⁹ *Chilandar I*, no 4.

⁷⁰ Доментијан, *Живой Симеона*, 59; прев. Мирковић, *Доментијан*, 270.

⁷¹ Доментијан, *Живой Саве*, 164; прев. Мирковић, *Доментијан*, 66; *Teodosije*, додатак: 221; прев. Мирковић – Богдановић, 51.

⁷² Доментијан, *Живой Саве и Симеона*, 165, 68–69; прев. Мирковић, *Доментијан*, 67 и 278. Уступање Хиландара са светилиштима Милеја спомињу обе хрисовуље Алексија III (1198, 1199); *Chilandar I*, no 4, l. 31–37 и no 5, l. 23–26.

⁷³ Доментијан, *Живой Саве*, 167–168; прев. Мирковић, *Доментијан*, 70; *Teodosije*, 51; прев. Мирковић – Богдановић, 52.

⁷⁴ Стефан, *Житије Симеона*, 43–44 (цит. место, 43, р. 15–19); прев. Мирковић, *Списи*, 193–195; Доментијан, *Живой Симеона*, 61–63; прев. Мирковић, *Доментијан*, 272–274; *Teodosije*, (додатак 221; прев. Мирковић – Богдановић, 51) бележи садржину послане помоћи. Обе оснивачке повеље спомињу Стефанову материјалну помоћ за оснивање Хиландара: *Повеља Симеона*, 55, р. 48–49; прев. 59; Соловјев, *Повеља*, 11.

⁷⁵ *Хиландарски йишик*, 60, гл. 3; *Повеља Симеона*, 55, р. 47–48 и 50–51; Соловјев, *Повеља* 10.

⁷⁶ Доментијан, *Живой Саве и Симеона*, 165, 61–62; прев. Мирковић, *Доментијан*, 67 и 271–272; *Teodosije* (50; прев. Мирковић – Богдановић, 51) спомиње да су Симеон и Сава хиландарску цркву посветили Входу Матере Христа Бога у светињу над светињама; за посвету цркве старог грчког Хиландра в. горе, н. 36 и 44.

⁷⁷ *Хиландарски йишик*, 60, гл. 3.

⁷⁸ Доментијан, *Живой Саве*, 165; прев. Мирковић, *Доментијан*, 67; *Teodosije*, 50; прев. Мирковић – Богдановић, 51.

⁷⁹ Доментијан, *Живой Саве и Симеона*, 165, 68; прев. Мирковић, *Доментијан*, 67 и 278; *Teodosije*, 50; прев. Мирковић – Богдановић, 51; уп. Ненадовић, *Одбрана*, 98–107; Teocharidis, *Enclosure*, 60–63.

⁸⁰ Доментијан, *Живой Симеона*, 86–87; прев. Мирковић, *Доментијан*, 292–293.

⁸¹ Theocharidis, *Enclosure*, 63–64.

⁸² *Ibidem*, 66.

⁸³ Теодосије, 50, прев. Мирковић – Богдановић, 51; уп. С. Ненадовић, „Једна хипотеза о архитектури хиландарске трпезарије”, ЗЗСК 14 (1963) 4; Ђ. Бошковић, „О неким проблемима везаним за историју Хиландара, са посебним освртом на однос између експартекса Хиландарске цркве и споменика Моравске школе”, *Сјџарнар* 28–29 (1979) 71.

⁸⁴ Доментијан, *Живот Саве и Симеона*, 165, 68; прев. Мирковић: Доментијан, 67. и 278; Теодосије, 50; прев. Мирковић – Богдановић, 51; о термину *иолатија*, в. горе н. 28.

⁸⁵ Кораћ, *Белија у Сјуденици*, 28; Исти, „О традицији у светогорској архитектури”, *Зборник за ликовне уметности* 21 (1985) 173; Theocharidis, *Enclosure*, 67.

⁸⁶ Хиландарски *иџиик*, 44–45, гл. 38; прев. 89.

⁸⁷ В. 79 и 102, н. 153.

⁸⁸ Теодосије, 5; прев. Мирковић – Богдановић, 51.

⁸⁹ Сава, *Живот Симеона* 165; прев. Мирковић, *Сјџси*, 125.

⁹⁰ Стефан, *Житије Симеона*, 46–50; прев. Мирковић, *Сјџси*, 196–199; Доментијан, *Живот Симеона*, 65–68; прев. Мирковић, Доментијан, 275–277; Уп. Благојевић, *Сјуденица*, 56–57.

⁹¹ *Повеља Симеона*, 54–55, р. 10–62. О бризи владара о давању планина за испашу стоке, в. Благојевић, *Планине*, 10 сл.

⁹² Хиландарски *иџиик*, 60, гл. 3.

⁹³ *Исјо*, 9, гл. 3, прев. 60.

⁹⁴ Сава, *Живот Симеона*, 170, р. 25–171, р. 9; прев. Мирковић, *Сјџси*, 131.

⁹⁵ Хиландарски *иџиик*, 9, гл. 3; прев. 60; Сава, *Живот Симеона*, 171, р. 15–17; прев. Мирковић, *Сјџси*, 131.

⁹⁶ На то упућује Савино обраћање братственицима: „Ако нећете да послушате моје добре поуке на вашу корист, изаберите себи другога пођу (наставника), који ће ићи по вашој вољи и вама се покоравати, а не ви њему” (*Хиландарски иџиик*, 31, р. 9–12; гл. 16; прев. 76). Да је термин *наставник* означавало људана неци се из споменика људана Арсенија: *наставника вашег ижеумена прѣѣина* (ЗН 1, бр. 38, в. о Арсенију, овде, 125, н. 13). Овоме треба додати податак да је Сава у тренутку одласка из Хиландара у Карејску испосницу, у манастиру поставио људана, рекли бисмо, уместо себе: в. овде, 80 и 102, н. 158.

⁹⁷ Сава, *Живот Симеона*, 171, р. 19–22; прев. Мирковић, *Сјџси*, 131–132.

⁹⁸ *Chilandar I*, по 5. Брод је имао запремину од хиљаду морских моција, тј. око 17 тона носивости, *Ibidem*, 114.

⁹⁹ *Lavra I*, по 9, л. 53, где се не спомиње име манастира и по 12, л. 30; cf. *Prótaton*, 93, н. 339.

¹⁰⁰ *Chilandar I*, по 1а; о манастиру Хремицени, cf. Živojinović, *Monastère*, 51.

¹⁰¹ Неиздати ватопедски акт.

¹⁰² Потписао је акте издате 19. априла 1015. (*Iviron I*, по 20, л. 63; по 21, л. 43), мало после 15. августа 1016 (*Choropotamou*, по 3, л. 18, 55), децембра 1018 (неиздати ватопедски акт), децембра 1020 (*Iviron I*, по 24, л. 25), фебруара 1024 (*Lavra I*, по 25, л. 52), децембра 1034 (*Esphigménou*, по 1, л. 35), априла 1035 (*Lavra I*, по 29, л. 22).

¹⁰³ *Lavra I*, по 29, л. 3–5.

¹⁰⁴ *Prótaton*, по 8, л. 183, 187; *Pantéléēmōn*, по 4, 42; *Choropotamou*, по 5, л. 6–7; *Iviron II*, по 31, л. 16, 19, 22, 29, 45, 50; неиздати ватопедски акт; *Pantéléēmōn*, по 6, л. 10, 50.

¹⁰⁵ *Lavra I*, по 35, л. 22 sqq.; *Choropotamou*, по 7, л. 5–6; *Lavra I*, по 54, л. 27.

¹⁰⁶ Теодосије, 52; прев. Мирковић – Богдановић, 53.

¹⁰⁷ Доментијан, *Живот Саве*, 167; прев. Мирковић, Доментијан, 69.

¹⁰⁸ Cf. *Chilandar I*, 57, 59.

¹⁰⁹ *Lavra I*, по 61, л. 31–32.

¹¹⁰ *Chilandar I*, по 5, л. 18–20.

¹¹¹ В. Горе н. 107.

¹¹² *Chilandar I*, по 5, л. 24–26.

¹¹³ В. горе н. 107; Теодосије, 51–52; прев. Мирковић – Богдановић, 53.

¹¹⁴ *Chilandar I*, по 5, л. 44, 47, 49–50; уп. Баринић, *Проблеми*, 47, н. 45.

¹¹⁵ Доментијан, *Живот Саве*, 180; прев. Мирковић, Доментијан, 80; о овом манастиру, cf. R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. Première partie: Le siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique III. Les églises et les monastères*, Paris 1953, 186–191.

¹¹⁶ Теодосије, 54; прев. Мирковић – Богдановић, 55.

¹¹⁷ Соловјев, *Повеља*, 7–11. У повељи употребљен термин *иџанина* означава планинску долину „која је обилавала пашњацима”, в. Благојевић, *Планине*, 11.

¹¹⁸ Доментијан, *Живот Саве*, 168; прев. Мирковић, Доментијан, 70; Теодосије, 54; прев. Мирковић – Богдановић, 55.

¹¹⁹ В. 59 и 99, н. 69.

¹²⁰ Хиландарски *иџиик*, 25, р. 33–35 и 26, р. 1–2; гл. 12; прев., 71.

¹²¹ На постојање ове привилегије указују хрисовуље од јуна 1198. и јуна 1199, на основу којих је Хиландар добио сва права која уживају царски манастири негрчких народа и правило Хиландарског *иџиика* о избору људана, у коме се не помиње његово потврђивање од стране прота.

¹²² Хиландарски *иџиик*, 26, р. 2–10; гл. 12; прев., 71–72.

¹²³ *Исјо*, 27, р. 21–29; гл. 13; прев., 72–73.

¹²⁴ *Исјо*, 28 (недостаје); прев. 73; исто, 29, р. 8–20; гл. 15; прев., 74–75; уп. Живојитовић, *Тџиик*, 95–96.

¹²⁵ *Исјо*, 33, р. 34–35 и 34, р. 1–7; гл. 19; прев., 78.

¹²⁶ *Исјо*, 27, р. 15–21; гл. 13; уп. Хиландарски *иџиик*, 120–122 (Георгиевска) и Живојитовић, *Тџиик*, 93–94.

¹²⁷ Теодосије, 52; прев. Мирковић – Богдановић, 53.

- ¹²⁸ Хиландарски *ийиик*, 28, р. 12–28: гл. 14; прев., 74.
¹²⁹ *Исїю*, 28, р. 28–35: гл. 14; прев., 74.
¹³⁰ *Исїю*, 28, р. 35–29, р. 5; прев. 74.
¹³¹ *Исїю*, 41, р. 14–17: гл. 32; прев. 85.
¹³² *Исїю*, 15, р. 1–16, р. 35: гл. 6; 17–18: гл. 7; прев. 64–66.
¹³³ *Исїю*, 11–13: гл. 5; прев. 62–63.
¹³⁴ *Исїю*, 40, р. 31–41, р. 2: гл. 31; прев. 84.
¹³⁵ *Исїю* (недостаје): гл. 37; прев. 88.
¹³⁶ *Исїю*, 47, р. 16–19: гл. 40; прев., 91.
¹³⁷ *Исїю*, 34–35: гл. 20; прев. 79.
¹³⁸ *Исїю*, 35–36: гл. 22; прев. 80.
¹³⁹ *Исїю*, 43: гл. 34; прев. 86.
¹⁴⁰ *Исїю*, 29, р. 21–30, р. 10: гл. 15; прев. 75; уп. Хиландарски *ийиик*, 122 (Георгиевска).
¹⁴¹ *Исїю*, 14, р. 1–12: гл. 6; прев. 64.
¹⁴² Теодосије, 51; прев. Мирковић – Богдановић, 52.
¹⁴³ Хиландарски *ийиик*, 18–22: гл. 9; прев. 67–69.
¹⁴⁴ *Исїю*, 41, р. 2–7: гл. 31; прев. 84.
¹⁴⁵ *Исїю*, 41–42: гл. 33; прев. 85–86; уп. Живојиновић, *Тийиик*, 97–98.
¹⁴⁶ Карејски *ийиик*, р. 19–20; уп. превод: Хиландарски *ийиик*, 37: гл. 24; прев. 81.
¹⁴⁷ Хиландарски *ийиик*, 37–38: гл. 25; прев. 81.
¹⁴⁸ *Исїю*, 37–38: гл. 26; прев. 82.
¹⁴⁹ *Исїю*, 38: гл. 27; прев. 82; уп. Хиландарски *ийиик*, 123 (Георгиевска).
¹⁵⁰ Хиландарски *ийиик*, 39–40: гл. 29; прев. 83.
¹⁵¹ *Исїю* (део недостаје): гл. 37; прев. 88–89; уп. Живојиновић, *Тийиик*, 98–99.
¹⁵² Хиландарски *ийиик*, 44–45: гл. 38; прев., 89; уп. Живојиновић, *нав. дело* 99, н. 78.
¹⁵³ Хиландарски *ийиик*, 47: гл. 40; прев. 91.
¹⁵⁴ Теодосије, 60–61; прев. 62.
¹⁵⁵ P. Gautier, „Le typikon de la Théotokos Evergētis”, *REB* 40 (1982), 47, l. 575–586; ch. 13.
¹⁵⁶ Доментијан, *Живої Саве*, 170; прев. Мирковић, *Доментијан*, 70.
¹⁵⁷ Доментијан, н. м.; Теодосије, 61; прев. Мирковић – Богдановић, 62.
¹⁵⁸ Теодосије, н. м.
¹⁵⁹ Карејски *ийиик*, р. 22–24; уп. превод.
¹⁶⁰ Хиландарски *ийиик*, 50, р. 5–9; прев. 93.
¹⁶¹ Уп. Богдановић, Карејски *ийиик*, стубац 3.
¹⁶² Хиландарски *ийиик*, 50, р. 9–10: гл. 42; прев. 93.
¹⁶³ Карејски *ийиик*, р. 26–30.
¹⁶⁴ *Исїю*, р. 48–51 и 103–104.
¹⁶⁵ *Исїю*, р. 30–33 и 105–111.

- ¹⁶⁶ *Исїю*, р. 33–40.
¹⁶⁷ Хиландарски *ийиик*, 50, р. 20–24: гл. 42; прев., 93.
¹⁶⁸ Мошин, *Акїи сабора*, бр. 1, р. 106–108: а рече господин свети архиепископ [Сава III] и часни игуман кир Никодим, и старац Теодул од келије светог Саве *ѡнази келиа кїи манастирїска прїва, и ѡе скоупа манастирї хоте и не хоте хранили ю хонети*; уп. *Исїю*, бр. 2, р. 25–26: о куповини аделфата, в. овде, 144, н. 82 и 83; 184, н. 109–110.
¹⁶⁹ Карејски *ийиик*, р. 43–46 и 51–52.
¹⁷⁰ Хиландарски *ийиик*, 50, р. 10–15: гл. 42; прев. 93.
¹⁷¹ Карејски *ийиик*, р. 40–42; Хиландарски *ийиик*, 50, р. 15–20: гл. 42; прев. 93.
¹⁷² Доментијан (*Живої Саве*, 183–184; прев. Мирковић, *Доментијан*, 83–84) не спомиње обнову Филотеја; *Теодосије*, 65–67; прев. Мирковић – Богдановић, 66–67; cf. V. Kravari, „Nouveaux documents du monastère de Philothéou”, *TM* 10 (1987), 279, n. 69.
¹⁷³ Доментијан *Живої Саве и Симеона*, 186–191, 85–91; прев., Мирковић, *Доментијан*, 85–90 и 291–296; Теодосије, 70–75; прев. Мирковић – Богдановић, 71–75. О проту Дометију Јеросолимиту, в. Папахрисанту, *Μοναχισμός*, 356.
¹⁷⁴ *Теодосије* (75, прев. Мирковић – Богдановић, 75) бележи овај детаљ.
¹⁷⁵ *Исїю*, 75–76; прев. 76.
¹⁷⁶ Доментијан (*Живої Саве*, 91–92; прев. Мирковић, *Доментијан*, 90) не спомиње иницијативу прота Дометија Јеросолимита; *Теодосије*, 76–78; прев. Мирковић – Богдановић, 77–79. S. Kissas („When Did St Sabbas of Serbia Receive the Title of Archimandrite”, *X3* 9, 1997, 21–25) је на основу свих вести везаних за Савин узраст у време када је дошао на Свету Гору, као и оних које се односе на добијање архимандритског достојанства, закључио да је Сава могао бити произведен у овај чин 14. септембра 1203. године. О епископу Јериса Николи, cf. Papachryssanthou, „Evêché” 389–390, по 8; о рукополагању свепштењика на Светој Гори: *Ibidem*, 375–376.
¹⁷⁷ Уп. М. Живојиновић, „О боравцима светог Саве у Солуну”, *Исїјорїјски часопис* 24 (1977) 65. Осврћући се на ово добијање архимандритског достојанства, чиме се Сава уздигао над свим Светогорцима, изузев прота, Obolensky (*Portraits*, 133–134) са резервом указује да је његов положај на Светој Гори постао деликатан, јер није постојало место за још једног прота. Оболенски овим објашњава чињеницу да Доментијан и Теодосије не дају никакве детаље о Савином боравку на Атосу као архимандриту и брзо прелазе на причање о његовом повратку у Србију. О Савином достојанству архимандрита в. М. М. Петровић, „Архимандритско достојанство Светог Саве”, *Свети Сава*, 39–50.
¹⁷⁸ Живот Милутина, 136; прев., Мирковић, *Живоїи*, 102. Кисас (*Срїјски сїоменици*, 30), указује да Данило II употребљава термин *роукоположении* да значи „дело настало бригом неког човека, односно задужбину”.
¹⁷⁹ *Теодосије*, 76–77; прев. Мирковић – Богдановић, 78.

¹⁸⁰ Уп. М. Живојиновић „Хиландарски метох у Солуну”, ЗРВИ 37 (у штампи).

¹⁸¹ J. B. Pitra, *Analecta sacra et classica. Spicilegio Solesmensi parata* VI, Parisii-Romae 1891, 245–250.

¹⁸² *Ibidem*, 249; cf. *Iviron III*, 3–5; cf. Obolensky, *Portraits*, 134–135.

¹⁸³ Сава, *Живот Симонов*, 171, р. 23–26; прев. Мирковић, *Списи*, 132.

¹⁸⁴ *Истис*, 172, р. 12–27; прев., 132–133. О датуму преноса Симеонових моштију у Србију почетком 1206. в. Барвеш, *Проблеми*, 51. и н. 58. Да је то било почетком 1207. в. Љ. Максимовић, „О години преноса Немањиних моштију у Србију”, ЗРВИ 25/26 (1986) 437–442.

¹⁸⁵ Сава, *Живот Симонов*, 172, р. 12–27; прев. Мирковић, *Списи*, 132–133.

¹⁸⁶ Сава, *Живот Симонов*, 172, р. 28–173, р. 12; Стефан, *Житије Симонов*, 55, р. 20–56, р. 24; прев. Мирковић, *Списи*, 132–133 и 204–205. Максимовић (н. д. 438, п. 5) указује да су Немањине мошти положене у гроб 9. а не 19. фебруара.

¹⁸⁷ Доментијан, *Живот Саве*, 203–204; прев. Мирковић, *Доментијан*, 102; *Теодосије*, 93–95; прев., 93–94. Детаљније о Симеону као заштитнику Српске државе, в. Благојевић, *Свуденица*, 53–63; о Савиној улози у стварању култа св. Симеона, в. В. Ј. Бурић, „Свети Сава и сликарство његовог доба”, СНСС, 253–254. О Савиној делатности као игуману Студенице и писању типика за овај манастир, cf. Obolensky, *Portraits*, 137–140; Maksimović, *Idéologie*, 42–43.

¹⁸⁸ Доментијан, *Живот Саве*, 204–205; прев. Мирковић, *Доментијан*, 102–103; *Теодосије*, 96–97; прев. Мирковић – Богдановић, 96–97. О манастиру Жичи, в. ИСН, 290–292 (В. Ј. Бурић) и Савином учешћу у украшавању његове цркве, в. Исти „Свети Сава и сликарство”, 249–253; о грађевинству Савиног времена, в. В. Корач, „Свети Сава и програм рашког храма”, СНСС, 231–244.

¹⁸⁹ О Сави као веома способном политичару, в. Р. Радић, „Свети Сава и смрт обласног господара Стреза”, *Свети Сава*, 51–61. Располагиве податке о односима Србије и византијског света у првој половини XIII века и о настојањима да се склопе брачни савези и створе ближе политичке везе, прикупио је и анализирао Б. Ферјанчић, *Србија и византијски свет*; в. такође Б. Ферјанчић – Љ. Максимовић, „Свети Сава и Србија између Епира и Никеје”, *Свети Сава*, 13–25; С. Ђирковић, „Свети Сава између Истока и Запада”, *Истис*, 27–37.

¹⁹⁰ Поредени податке о Немањиним освајањима у оснивачким повељама за Хиландар – Симеоновој и Стефановој (1198, 1200/1) са онима које су забележили Сава и Стефан Немањин у житијама њиховог оца М. Благојевић („Преглед историјске географије средњовековне Србије”, *Зборник* 20, Београд 1983, 75. и Исти, *Свуденица*, 58–59) показује да је која освајања Стефана Немањина је он у *Житију Симонов* приписао Немањи. О Стрезу и његовим везама са великим жупаном Стефаном Немањинем, в. Р. Радић, „Обласни господари у Византији крајем XII и у првим деценијама XIII века”, ЗРВИ 24/25 (1986), 223–234.

¹⁹¹ О томе сведочи податак да је Стефан Немањин издао хрисовулу св. Ђорђа код Скопља, која је споменута у Милутиновој хрисовули за овај манастир (1299/1300): *Симоници* I, 211, р. 1.

¹⁹² Стефан се развео од своје прве жене Еудокије 1200. или 1201. године, в. ИСН, 268, п. 10 (Ђирковић). Година склапања брака са Аном није утврђена – можда је то било 1207/8. или око 1217, cf. Maksimović, *Idéologie*, 45, п. 65; Ферјанчић, *Србија и византијски свет*, 117–118, п. 72. О круписању Стефана Немањина, в. ИСН, 299–300 (Ферјанчић).

¹⁹³ Бележећи овакво мишљење угледних историчара Obolensky (*Portraits*, 147–149, п. 126) опрезно указује на неке аргументе који не говоре у прилог Савином одлучном противљењу да Стефан прими круну из Рима.

¹⁹⁴ Доментијан, *Житије Симонов*, 217; прев. Мирковић, *Доментијан*, 113; *Теодосије*, 117; прев. Мирковић – Богдановић, 115.

¹⁹⁵ *Chilandar I*, по 6, l. 13–14. О проту Теоктисту, в. Папахрисанту, *Μοναχισμός*, 356.

¹⁹⁶ Доментијан, *Живот Саве и Симонов*, 213–221, 111–116; прев. Мирковић, *Доментијан*, 110–117 и 313–317, где се доласком свештеника Илирија у Србију завршава Симеоново житије; *Теодосије*, 117–129; прев. Мирковић – Богдановић, 115–125. Оба Савина биографа причајући детаљно овај догађај, погрешно бележе да је патријарх Герман II, Манојлов наследник, рукоположио Саву за архиепископа у Цариграду. О значају добијања аутокефалности за Српску цркву, в. Б. Ферјанчић, „Аутокефалност Српске цркве и Охридска архиепископија”, СНСС, 65–72; Obolensky, *Portraits*, 149–154; М. Благојевић, „Архиепископ Сава – Вожд отачаства”, *Свети Сава*, 63–74. О времену Савиног боравка у Никеји, в. Ферјанчић, *Србија и византијски свет*, 120–121.

¹⁹⁷ Доментијан, *Живот Саве*, 221–225; прев. Мирковић, *Доментијан*, 117–120; *Теодосије*, 129–133, прев., 126–129.

¹⁹⁸ Овај податак доноси *Теодосије*, 133–134; прев. Мирковић – Богдановић, 129–130. Сава је за хумског епископа поставио Иларија, вероватно свога споменутог ученика, уп. ИСН, 304–305, п. 28 (Ферјанчић) и Јанковић, *Епископије*, 141, п. 78.

¹⁹⁹ Доментијан, *Живот Саве*, 226–227; прев. Мирковић, *Доментијан*, 121; *Теодосије*, 135–136; прев. Мирковић – Богдановић, 131. О овој Савиној активности в. Д. Богдановић, „Крмчија светог Саве”, СНСС, 91–99; о организацији Српске цркве, cf. Obolensky, *Portraits*, 154–156; М. Јанковић, „Епископије Српске цркве 1220. године”, СНСС, 73–84.

²⁰⁰ *Chilandar I*, App. I.

²⁰¹ Ова Савина одлука свакако је била у вези и са постигнутим миром између цара Фредерика I и султана ал-Камила, фебруара 1229, који је гарантовао хришћанима слободан приступ Светим местима, cf. J. Prawer, *Histoire du royaume latin de Jérusalem II*, Paris 1975, 198–199.

²⁰² Доментијан, *Живот Саве*, 276–278; прев., Мирковић, Доментијан, 161–163; *Теодосије*, 171–172; прев., 163–164. О проту Евсевију, в. Палахрисанту, *Μοναχισμός*, 356.

²⁰³ *Chilandar I* no. 6, цитирали р. 4–8.

²⁰⁴ В. овде, 110, н. 111.

²⁰⁵ Доментијан, *Живот Саве*, 278–281; прев., Мирковић, Доментијан, 163–165 (цит. место, 280; прев. 164); *Теодосије*, 172–175; прев. Мирковић – Богдановић, 164–166. О Савином боравку у Никеји и Солуну, в. Ферјанчић, *Србија и византијски свет*, 137–139. Доментијан (282; прев., Мирковић, Доментијан, 166) и Теодосије (175; прев., 166–167) спомињу да је Сава после овог путовања у Србији, поред светогорских, увео и „уставе и обичаје ипачкога живота“ које је видео у Палестини, в. Р. Грујић, „Палестински утицаји на Св. Саву при реформисању монашког живота и богослужбених односа у Србији“, *Светосавски зборник* 1, Београд (1936) 277–312.

²⁰⁶ Вид. И. Божилов, *Фамилијата на Асеновци. Генеалогия и просопографија*, София 1985, 86, н. 91–97.

²⁰⁷ *Живот Уроша I* (белешка о краљу Владиславу) 6; прев., Мирковић, Данило, 8.

²⁰⁸ *Зак. сјом.*, 386. Горње Вршиће, као заселак Беличишта, Хиландару је даровао Стефан Немањић (септембар 1200/1): *Зак. сјом.*, 385. III.

²⁰⁹ Доментијан, *Живот Саве*, 323; прев. Мирковић, Доментијан, 199.

²¹⁰ *Исјо*, 298–314 и 323–328; прев., 170–192 и 199–203 (цит. место, 309; прев. 188).

²¹¹ *Исјо*, 328–338 и 342–344; прев. 203–211 и 215–216; *Теодосије*, 198–210 и 216–217; прев. Мирковић – Богдановић, 187–198 и 203–204. Мишљења научника се разликују око године Савине смрти: 1235. односно 1236, в. ИСН, 312, н. 52 (Ферјанчић) и *Исјо*, 321–322 (Богдановић). О преносу Савиних моштију, в. Р. Маринковић, „Доментијанов опис преноса моштију светог Саве из Трнова у Милешево“, *Милешево у историји српског народа*. САНУ, Научни скупови, књига 36 (1987), 121–135; о манастиру Милешеви, в. С. Петковић, „Настанак Милешеве“, *Исјо*, 1–8; о сликарству овог манастира, в. Г. Бабић и В. Ј. Ђурић, *Исјо*, 9–16 и 27–36.

ОД СМРТИ СВЕТОГ САВЕ ДО 1282. ГОДИНЕ

О историји Хиландара у овом временском раздобљу, које ћемо завршити доласком на власт краља Милутина и цара Андроника II, не знамо много. Бринући се да очувају своје привилегије, српски монаси су се обратили деспоту Солуна Димитрију Анђелу (1244–1246), који им је издао две хрисовуље и једну наредбу, али ниједан од ових докумената није сачуван.¹ Памтећи пријатељство светог Саве са Јованом III Ватацом, монаси Хиландара су овом цару вероватно послали своје представнике, убрзо пошто је он ушао у Солун, децембра 1246. године. Цар Јован III им је издао хрисовуљу, ишчезлу у пожару 1722. године, којом је Хиландару поклонно честицу животворног крста.² Подаци из доба Михаила VIII Палеолога су нешто бројнији: сачуване су две од три хрисовуље које је овај цар издао српском светогорском манастиру (1271, 1277).³ Хрисовуљом из 1277. године Михаил VIII је даровао Хиландару једно земљишно добро и уз то му потврдио независност у односу на светогорског прота, као и остала права и привилегије које је манастиру дао цар Алексије VIII Анђео хрисовуљама из 1198. и 1199. године.⁴ Осим тога, видећемо да су српски краљеви Стефан Урош I (1243–1276) и Стефан Драгутин (1276–1282) својим даровима знатно увећали хиландарски земљишни посед у Србији.

МОНАСТИР

Просојографски подаци за ову епоху су мало-бројни. Пружају их житија тројице српских архиепископа⁵, један даровни акт⁶ и четири записа⁷.

Средином XIII века у Хиландару бораве двојица будућих архиепископа Српске цркве – монах Сава, брат Уроша I, и његов ученик ЈОАНИКИЈЕ, који је у Хиландару обављао највише дужности пре него што ће бити изабран за поглавара Српске цркве. Јоаникије се замонашио у Србији, да би потом као ученик монаха Саве с њим отишао у Јерусалим „где је провео много времена”.⁸ Ту, у Јерусалиму рукоположен је најпре за ђакона, па затим за презвитера. Заједно са монахом Савом дошао је у Свету Гору где је претрпео многе невоље,

пошто је тада била велика напаст и нестројно ратовање од насиља безбожних гусара у том месту, где живљаше овај блажени [Јоаникије]... Јер много пута биваше ухваћен и љуто мучен, и чињаху му многе пакости.⁹

Пиратски напади су очигледно због слабости солунских владара постали учесталији него раније. Негде пре 1254. Јоаникије прати монаха Саву у Србију, али га убрзо напушта и враћа се у Хиландар. Убрзо затим, вероватно 1255/56. године

видећи га искусна у сваком добром делу, да може да буде праведан управник и да може да се брине о свему, заповешћу свечаснога игумана дома пресвете Богородице, славнога манастира Хиландара, и убеђењем целог сабора, било му је заповеђено да буде иконом тога места.¹⁰

Пошто је ову високу манастирску дужност добро обављао, по жељи краља Уроша I и хиландарског братског сабора, изабран је за игумана. Данило II обавештава да је Јоаникије руководио манастиром „много времена” пре него што „самовољно остави такву власт и опет се

Анџео, црква Св. Тројице, Спасова вода, средина XIII века

врати у српску земљу". Тамо је најпре био постављен за игумана Студенице, а затим 1272. за архиепископа. Године 1276, када је Урош I збацио са власти његов старији син Драгутин, Јоаникије напушта положај архиепископа и, веран старом краљу, одлази с њим у Хум, где умире 1279. године.¹¹

Године 1262/63. „крмилу хиландарске лавре држи преподобни игуман ЈЕВСТАТИЈЕ”,¹² који је могао бити директни наследник Јоаникија. Јевстатије је био родом „из краја жупе Будимљанске” и зетски епископ Неофит га је замонашио, вероватно око 1250. године у манастиру Св. арханђела Михаила на Превлаци, у коме је провео извесно време. Затим, Јевстатије одлази у Јерусалим:

И ту пробравивши много времена, и обишавши света места и божаствене пустиње у околини Јерусалима, где живе преподобни и богобојажљиви мужеви, и навикавши се на њихов складни живот и исправљање, и опет отуда Божијом вољом хтео је да се врати.¹³

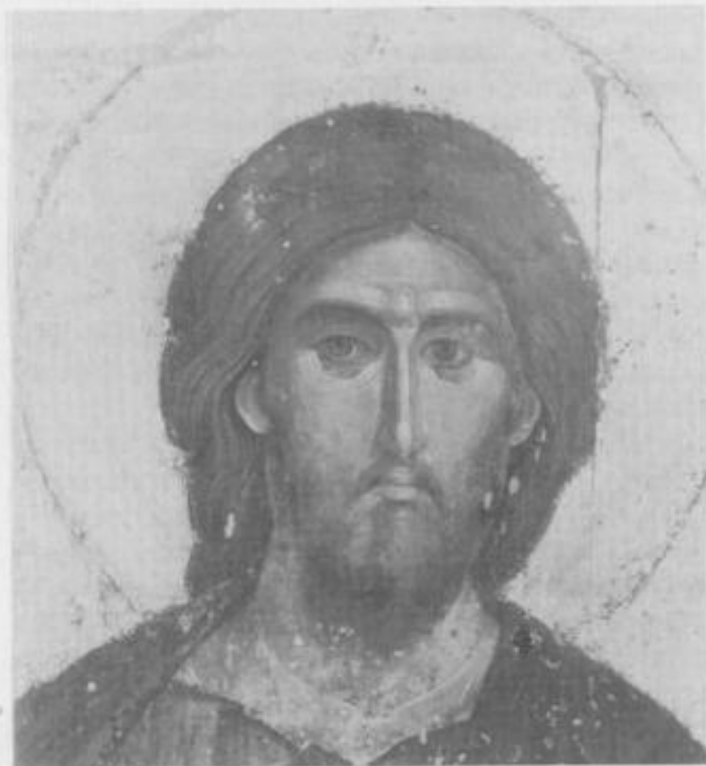
Одлучивши да се врати у Свету Гору, Јевстатије, као испробани и искусни подвижник, стиже у Хиландар негде у шестој деценији XIII века. И пошто „проживе много година у Хиландару”, истичући се својим узорним животом, био је изабран за игумана пре 1262. године. На том положају остао је вероватно до свога повратка у Србију, негде око 1270. године, када је изабран за зетског епископа. Године 1279, постао је архиепископ, и на том положају остао до своје смрти 1286. године.¹⁴

Један од савременика игумана Јоаникија и Јевстатија био је учени јеромонах Доментијан, писац *Житија светих Симеона и светих Саве*. Подаци о њему су крајње оскудни. Рођен је по свој прилици почетком XIII века, а прве године свога монашког живота вероватно је провео у манастиру Жичи – средишту српске архиепископије. Припадао је групи највернијих ученика и следбеника светог Саве, „његових сапосника и у туђи-

новању сапутника и на путовању сатрудника”¹⁵. Доментијан се, дакле, подвизавао са Савом у његовој Карејској келији и делио с њим невоље дугих путовања изван Србије, нарочито приликом Савиних ходочашћа по Светој земљи. Он сам о томе сведочи, називајући се „последњим учеником преосвећеног кир Саве”¹⁶. Не знамо колико је већ дуго боравио у Светој Гори када је у Карејској испосници 1253/54. завршио житије свога учитеља. Десетак година касније, 1263/64, Доментијан је као „духовник целог братства хиландарске лавре”, у манастирској *исихастирiji* пирга Перображења Спасова завршио писање *Житија светих Симеона*.¹⁷

За време игумана Јевстатија 1262/63, а по налогу Доментијана, у истој исихастирiji пирга Преображења Спасова, *ѡрамаѡик* Теодор је преписивао *Шестоднев* Јована Егзарха. Пре него што га је Доментијан довео у поменути пирг Теодор је проборавао годину дана на Светој Гори кријући се јер је био *ѡсав* (*στανός*). Догађало се да су баш у то време прот и Светогорци прогнали голобраде. Теодор се зато склонио у Солун, где га је после пола године Доментијан пронашао и поново вратио у Свету Гору, да продужи започето преписивање књиге. Када је стигао до половине, на нечију доставу, прот га је позвао. Теодор је дошао са Доментијаном на сабор који се састао о празнику Успења Богородице (15. август). Посредовање ученог српског јеромонаха није спасло Теодора, који је протеран са Свете Горе. Доментијан га је успео сместити на неки хиландарски метох, где је Теодор завршио започети посао.¹⁸

Градитељски радови у манастиру и околини. Обавештен од свога брата монаха Саве, а вероватно и самог Јоаникија, о невољама које Хиландар трпи због напада пирата, Урош I се побринуо да га заштити. О радовима тада предузетим у пиргу Св. Ђорђа сведоче фреске у истоименој капели овог пирга, чија се изградња датује у време око 1260. године.¹⁹

Икона Христа Пантократора (деталъ), пирг Св. Ђорђа, око 1260.

Свети Антоније, пирг Св. Ђорђа, око 1260.

Богородица са Христом, црква Св. Тројице, Спасова вода,
среди́на XIII века

Осим тога Урош I је предузео изградњу првог пирга изван манастира, о чему је Доментијан, обавештавајући да је то било у време светогорског прота Арсенија и хиландарског игумана Јевстатија, забележио:

и после многих година племена светог Симеона, док је трећи род остарио, а четврти у војништво ступао, благоверни краљ наш [Урош I] са свима овима напред реченима, док је држао манастир Свете Горе и прилежно подвизавао се за њега, испуњавајући недостатке родитеља својих, и више великога манастира у гори сазда кулу...²⁰

Будући да овај пирг није био много удаљен од манастира и да је посвећен Преображењу Спасовом, са доста вероватноће можемо сматрати да је у питању било обнављање и утврђивање старог манастира Преображења Христа Спаса, коме се губи траг после 1108. године.²¹ У хрисовуљи Андроника II, од јануара 1299. године, међу хиландарским поседима Милеја помиње се метох Преображења Спасовог.²²

ЧУВАЊЕ И ПОРАСТ МОНАСТИРСКИХ ДОБАРА

О хиландарским поседима на Атосу у овом временском раздобљу располажемо једино податком да је деспот Димитрије Анђео (1244–46) издао наредбу која се односи на тзв. Каракалин виноград у подручју Милеја.²³

Видели смо да су у граничном подручју Свете Горе њиве Хремицене још у другој деценији XI века биле предмет свађе истоименог манастира и суседног Зига.²⁴ Пошто је Хремицена, у непознато време после 1018, постала посед манастира Скорпија, а Зиг јуна 1199. посед Хиландара, средином XIII века, у време прота Теодора (1253–57) или једног од његових наследника, спор око истих њива воде монаси Хиландара и Скорпија. Резултат тада вођене истраге био је у корист Хиландара.²⁵

Монаси Хиландара су у другој половини XIII века водили спорове и са суседима својих добара у подручју Превлаке и западно од Јериса у атару села Рудава. На Превлаци су Лавријоти заузели плодну земљу коју су више година пре 1274. дали српским монасима у замену за неке терене на Светој Гори, које им сад нису повратили. Монаси Ксиропотама су са своје стране, користећи по свој прилици немирна времена прве половине XIII века, присвојили напуштени хиландарски пирг са околном земљом. У лето 1274. Хиландарци су затражили интервенцију Михаила VIII, који је наредио своме човеку Теодору Пазудину да испита све тужбе српских монаха. Теодор Пазудин је послао свога човека Димитрија Гулу најпре на Превлаку, где је овај, на основу сведочења тамошњих становника, утврдио да су захтеви српских монаха оправдани, те је августа 1274. повратио Хиландару оба спорна имања. Димитрије Гула је затим утврдио да су у селу Рудава Лавријоти такође приграбили велики терен српског манастира, на коме су њихови насељени парици подигли млин, засадили дрвеће и учинили и нека друга корисна побољшања. Гула је и у овом случају, пошто су документи о власничким правима Хиландара били изгубљени, прибегаво сведочењу тамошњих становника, као и свештеника и угледних људи суседног села Камена, уз чију је помоћ тачно омеђио хиландарско добро и предао га српским монасима.²⁶

Не знамо под којим условима је Хиландар пре 1299. привремено добио извесно добро у Трипотаму на полуострву Лонгосу, о коме ни у хрисовуљи од јануара 1299. ни у документима из познијег времена нема помена.²⁷

Вероватно је земља од три зевгара у месту Коскина, у делти Вардара, даровање Михаила VIII Палеолога,²⁸ била дата у надлежност економа хиландарског метоха Св. Ђорђа у Солуну.

Током седме деценије XIII века, за време Јевстатијевог игуманства, Хиландар је стекао своје прве поседе у селу Лушцу. У питању је било даровање угледних Грка

– Димитрија Спартина, који је, поставши монах Давид после марта 1262, а пре септембра 1265. године, даровао Хиландару „за спас своје душе и помињање” три зевгара плодне земље са једним париком²⁹, и његовог колеге и пријатеља Николе Кабана, о чијем уступању ништа више не знамо осим да је то била земља у Лушцу.³⁰ После смрти монаха Давида, пре септембра 1265, игуман Јевстатије са братственицима обратио се Давидовим синонима, тражећи да оснаже даровницу свога оца. Одазивајући се молби монаха, септембра 1265. године, браћа Јован, Константин и Михаил су потврдили очево даровање и са своје стране приложили српском манастиру „за спас цареве душе, помињање њиховог оца и њих самих” сву преосталу земљу уз локалну реку са два терена за млин.³¹ Свакако је у вези са овим даровањима цар Михаил VIII издао српским монасима две наредбе, које су се по свој прилици односиле на право насељавања слободних, то јест у праксе неуписаних сељака на земљи добијеној у Лушцу.³² И свестократор, вероватно Константин Торникије, у време када је био управник Солуна (1266/67), такође је издао један акт у вези са хиландарским поседом у Лушцу.³³

Пораст хиландарског метоха у подручју Струме могао би се довести у везу са посредничком улогом коју су српски монаси имали у преговорима око склапања брака између Ане, друге ћерке Михаила VIII, и Милутина, сина Уроша I, а који су завршени неуспехом.³⁴ Хиландар је око 1270, даровањем логотета дрома Василија Метрипопула, добио у подручју села Мунцијани 700 модија земље, које је цар потврдио својим актом.³⁵ Поред тога, Михаил VIII је априла 1271. унапред потврдио Хиландару поседовање струмског села Кастрина (Граца), које је царев брат деспот Јован Палеолог намеравао да дарује.³⁶ Пансеваст Јован Комнин је пре јула 1277. предао Хиландару добро у Кастрину, од кога је манастир имао годишњи приход од 50 перпера.³⁷ Остаје непознато због чега је Хиландар изгубио поменуто добро, те се оно не

помиње у потврдној хрисовуљи Андроника II од јануара 1299. године. На самом почетку XIV века српски манастир је, како ће се видети из даљег излагања, добио читаво село Кастрин.

Катастарска ревизија поседов светогорских манастира који су се налазили у солунској теми, а која је по царевом налогу вршена у току 1279. године, обухватила је и хиландарска имања.³⁸

Даровања краља Уроша I. Када је Урош I привремено запосео Скопље (1257/58) и пределе северне Македоније, даровао је Хиландару келију свете Петке у селу Тморани са њеним добрима.³⁹ Поред ове келије, Урош I је приложио Хиландару више села у различитим подручјима своје државе — у Хвосну, области Призрена, подручју Моравице и код Плавског језера, као и приход од државне испаше зване Раковица.⁴⁰

Драгутин, старији син Уроша I, изашавши као победник из сукоба са оцем (1276), вероватно је настојао да добије подршку хиландарских монаха. Верујемо, као што се то и до сада сматрало у нашој науци, да је он, убрзо после доласка на престо, даровао Хиландару цркву Св. Димитрија у Призрену, једно село и једну планину југоисточно од овог града.⁴¹

Организација добара у метохе. Монаси Хиландара су добијена добра организовали у метохе, којима су руководили економ — братственици послати из манастира. Два хиландарска метоха се спомињу у Византији као најстарија. Један је био на Превлаци са административним средиштем вероватно у приргу који се тамо налазио. За њега се 1274. године помиње да је „одувек“ био хиландарски⁴², а манастир га је могао наследити од грчког Хиландара, старог Зига или неког другог манастира Милеја. Други се налазио у атару струмског села Музени и о њему се 1227. говорило као о већ постојећем хиландарском метоху.⁴³

Према потврдном златнопечатном сигилију Михаила VIII Палеолога (јули 1277) требало је да сеоска

црква у селу Кастрину, што значи једна од њених зграда, постане административни центар метоха који ће се ту организовати.⁴⁴ И земља у селу Лушцу, добијена после марта 1262, забележена је у акту од септембра 1265. као метох са црквом Св. Димитрија.⁴⁵ Метох је, како је било уобичајено, добијао име по свецу коме је била посвећена метохијска црква, тако да се у хрисовуљи од јануара 1299. године метоси именују по свецима, на пример, метох у Зигу звани Св. Илије итд.⁴⁶

За ово време (1236–1282) не располажемо подацима о метосима у Србији. И они су, преко метохијског економа, били у надлежности хиландарског игумана. Право Хиландара да у потпуној власти држи своје српске метохе озаконовио је Стефан Првовенчани одредбом жичке повеље (око 1220), којом се краљевски манастири, међу којима је Хиландар споменут на четвртном месту, и њихови поседи, изузимају из надлежности подручних епископа.⁴⁷

Напомене

¹ Барштин, *Полис*, 31, бр. 9; 36, бр. 39; 40, бр. 54; cf. *Chilandar I*, 14, по 9; 15, по 39; 16, по 54. О овим актима, в. Б. Ферјанџић, *Светија Гора и еџирски Анђели*, ХЗ 8 (1991) 28–32.

² Барштин, *Полис*, 30, бр. 5; cf. *Chilandar I*, 14, по 5. То је био пожар у коме изгоре манастир шта пираг светог Сали до пираг светог Георгија: *Каталоџ*, бр. 474.

³ *Chilandar I*, nos 8, 10. Уп. Барштин, *Полис*, 29–31, бр. 3–4, 8; cf. *Chilandar I*, 13, nos 3–4; 14, по 8.

⁴ *Chilandar I*, по 10, l. 1–15; о правима која је Хиландар добио од Алексиса III, в. 59 и 99, н. 69; 67 и 101, н. 98 и 70 и 101, н. 113.

⁵ Наводимо их према издању Даничића и преводу Мирковића, в. 32, н. 28.

⁶ *Chilandar I*, по 7.

⁷ В. ниже н. 12, 16, 18 и 20.

⁸ *Живот Св. II*, 273; прев. Мирковић, *Данило*, 206.

⁹ *Живот Јоаникија*, 280–281; прев. Мирковић, 212–213; уп. *Живот Св. II*, н. м.: „И претрпе многе напасти и искушења од морских разбојника“.

¹⁰ *Живот Јоаникија*, 281–283; прев. Мирковић, *Данило*, 213–214.

¹¹ *Исјо*, 283–289; прев. 215–220.

¹¹ *Исѣо*, 283–289; прев. 215–220.

¹² ЗН 1, бр. 20.

¹³ *Живой Јевстѣијија* I, 293–299; прев. Мирковић, Данило, 223–227. Ђорђевић (*Светѣа Гора*, 92) прецизира да је Јевстѣије „био родом из Будимље, из Јастаба, где је све до данас очувана успомена на њега”. О манастиру Св. арханђела Михаила в. ИСН, 237, 392 (В.Ј. Ђурић), 304 (Ферјанчић).

¹⁴ *Живой Јевстѣијија* I, 303–318; прев. Мирковић, Данило, 227–242 (цит. место, 227); уп. Јанковић, *Епископије*, 134.

¹⁵ *Теодосије*, 2; прев. Мирковић–Богдановић, 4.

¹⁶ ЗН 3, бр. 4932 (1253/54) и 4933 (1263/64) = Доментијан, *Живой Симеона*, 117 и *Савѣ*, 345; прев. Мирковић, Доментијан, 217 и 318.

¹⁷ *Исѣо*. О Доментијановом спису в. овде, 27 и 31–32, н. 19–24.

¹⁸ ЗН 1, бр. 20–21. У манастире и келије је било забрањено примати голобраде и свнухе, в. одредбе светогорских типика из 972, 1045. и 1406. године; *Prōtaton*, по 7, l. 101–106; по 8, l. 45–53; по 13, l. 71–72, 74–76.

¹⁹ Cf. Đurić, *Fresques*, 65–71.

²⁰ ЗН 3, бр. 4933 = Доментијан, *Живой Симеона*, 116–117; прев. Мирковић, Доментијан, 317.

²¹ *Lavra I*, по 57, l. 72; cf. Živojinović, *Monastère*, 40–41.

²² *Chilandar I*, по 17, l. 62–63; в. овде, 56 и 98, н. 51.

²³ Баришић, *Попис*, 36, бр. 39; cf. *Chilandar I*, 15, по 39.

²⁴ В. овде, 67 и 101, н. 100.

²⁵ *Chilandar I*, по 1b; о проту Теодору, в. Папахрисанту, *Μοναχισμός*, 357, бр. 38.

²⁶ *Chilandar I*, по 9.

²⁷ Да је у питању било добро Хиландара указује акт *χα Τριποτάμῃ* прахтињ, забележен у инвентару грчких докумената из 1299/1300. в. Баришић, *Попис*, 39, бр. 50; cf. *Chilandar I*, 16, по 50.

²⁸ Потврда хрисовула Андроника II од јула 1317 (*Chilandar I*, по 34, l. 193–96) даје једини помен о овој земљи, која није забележена у потврдној хрисовули истог цара од јануара 1299. године (*Chilandar I*, по 17).

²⁹ *Chilandar I*, по 7, l. 9–12.

³⁰ Баришић, *Попис*, 43, бр. 62; cf. *Chilandar I*, 16, по 62.

³¹ *Chilandar I*, по 7, l. 12–20.

³² Баришић, *Попис*, 32, бр. 15–16; cf. *Chilandar I*, 14, nos 15–16.

³³ Баришић, *Попис*, 41–42, бр. 59; cf. *Chilandar I*, 16, по 59. О највишој дворској титули – достојанству севастократора, в. Ферјанчић, *Севастократијори*, 140–148; о севастократору К. Торникију, *Исѣо*, 179.

³⁴ О овим преговорима и различитим покушајима њиховог датирња в. ВИНЈ VI, 22–30, нарочито н. 43 (Максимовић).

³⁵ *Chilandar I*, по 17, l. 82–84; у хиландарском практику (Мопши, *Акѣи*, 214, р. 537–541; cf. *Chilandar I*, App. II, l. 245–251) где је забележено 600 модја земље.

³⁶ *Chilandar I*, по 8.

³⁷ *Chilandar I*, по 10, l. 15–12. О достојанству пансеваста, в. Љ. Максимовић, „Севасти у средњовековној Србији”, ЗРВИ 32 (1993) 140.

³⁸ Баришић, *Попис*, 44–45, бр. 69; cf. *Chilandar I*, 16, по 69.

³⁹ Ово прилагање спомиње краљ Милутин у хрисовули којом је Хиландару потврдио поседовање Св. Петке (1299/1300): *Зак. сѣом.*, 391. I = *Сѣоменици* I, 255. О овој келији и њеном оснивачу, в. Б. Ферјанчић, „Севаст и протосеваст Прибо”, *Зборник Филозофског факултета* XV – I (1975) 91–96; Kravari, *Mac. ocs.*, 167–168.

⁴⁰ *Зак. сѣом.*, 393–394, XIV; уп. *Сѣоменици* I, 306, р. 22 ст.; уп. М. Живојиновић, „Даровања краља Уроша I Хиландару”, ЗРВИ 35 (1996) 213–219.

⁴¹ *Зак. сѣом.*, 387–389; уп. М. Живојиновић, *Повеља*, 129–136.

⁴² *Chilandar I*, по 9, l. 49.

⁴³ Solovjev, *Inventaire*, 47; cf. *Chilandar I*, App. I.

⁴⁴ *Chilandar I*, по 10, l. 21–22.

⁴⁵ *Ibidem*, по 7, l. 18–19.

⁴⁶ *Ibidem*, по 17, l. 69–70 sqq.

⁴⁷ *Зак. сѣом.*, 573, XIV.

Краљ Милутин (детал), паос католикона Хиландара, око 1320.

ЕПОХА КРАЉА МИЛУТИНА ДО 1316. ГОДИНЕ

Хиландар је за време дуготрајне владавине краља Милутина, која је отпочела споразумом у Дежеву 1282. и трајала до његове смрти 29. октобра 1321, доживео велики успон и пораст свога земљишног поседа. Добијање великих имовинских привилегија било је у непосредној вези са склапањем брака између Милутина и византијске принцезе Симониде крајем априла 1299. године. Да до овог брачног савеза дође, па затим да родбинске везе остану и пријатељске, знатно су допринеле дипломатске мисије хиландарских монаха, које су захвални владари, Андроник II и Милутин, дарожљиво награђивали. Осим овим даровима, Хиландарци су и бројним куповинама такође знатно допринели порасту манастирског поседа. Ово поглавље ћемо завршити 1316. годином, да бисмо затим у целини изложили делатност јеромонаха Гervасија, који се на челу манастира задржао дуже од свих познатих игумана (1317–1335).

МОНАСТИР

Подаци о игуманима и осталим носиоцима манастирских дужности налазе се у више докумената: у седам одлука светогорског протата¹, пресуди епископа Јериса², три купопродајна акта³, одлуци хиландарског братског сабора⁴ и у две повеље – једној краља Милутина и другој архиепископа Никодима.⁵ Поред ових,

драгоцена су и обавештења која дају житија краљева Милутина и Драгутина, као и српских архиепископа – Јоаникија, Саве III, Никодима и Данила II.⁶

Игумани. После вести које смо изнели о игуману Јевстатију, читавих двадесетак година не располажемо просопографским подацима. Тек августа 1287. акт прота Јована о предаји напуштеног амалфићанског манастира Великој Лаври, потписао је са бројним члановима протовог савета и + Стефанъ еромонахъ игоумень хиландарскыи.⁷ Следеће године, августа 1288, СТЕФАН је заступао интересе свога манастира у савету истог прота Јована, када је Хиландар добио плодан терен Хремицену, у близини манастирског поседа Зига.⁸ Непознати су разлози због којих је Стефан, очигледно уважени Светогорац, уз чије име се јавља епитет преблагочастиви (παυσιότηας), напустио положај игумана. Он није био превише стар, јер је као проигуман, са игуманом Киријаком и још неким представницима Хиландара, изишао новембра 1294. на поменути терен Хремицену, удаљен од манастира, да би присуствовао разграничавању хиландарског имања.⁹

Прво сведочанство о игуману КИРИЈАКУ, који је могао бити Стефанов директан наследник, налази се у поменутом акту прота Јоаникија (новембар 1294), којим је протатски савет решио спор између Хиландара и Скорпија око Хремицене.¹⁰ Свакако је Киријак био онај неименовани „игуман Срба“ који се без успеха обраћао управнику (кефалији) Солуна, Нићифору Хумну, због спорне њиве на Превлаци, да би затим 26. маја 1295. окончао спор склапањем купопродајног споразума са ксиропотамским игуманом Макаријем.¹¹ Безбедност Атоса крајем XIII века била је веома угрожена, јер су Турци својим брзим чамцима долазили са малоазијске обале, и нападали монахе на копну и мору. Због тога су Киријак и још неки братственици дошли краљу Милутину и, испричавши му о невољама које им се на мору догађају од „безбожних гусара“, тј. Турака, замолили га: Створи намъ прѣпокоиште; въсь животъ намъ на мори

и отъ моря ны ксть.¹² Милутин је испунио ову молбу монаха, а Киријак је још увек био игуман када је изградња тзв. Хрусијског пирга била завршена (1300/02). Као бивши игуман он је наставио да живи у манастиру.

Киријака је сменио АРСЕНИЈЕ, рекло би се не много пре 1304/05, када се помиње у запису рашког епископа Григорија II, једином сведочанству о овом игуману. Григорије обавештава да је, док је боравио у Хиландару, преписивао књиге по наредби: светаго свора вашего и наставника вашего, прѣжде бывшаго игоумена Киријака, и пакы настоѣщаго наставника вашего игоумена Арсенија.¹³ Арсенију се затим губи траг. Можда је он идентичан са призренским епископом Арсенијем I, који је посведочен 1317. године, али то не можемо доказати.¹⁴

Споменут као вођа хиландарског братског сабора, САВА [III] је, без сумње, био вршилац дужности игумана. Из његовог житија сазнајемо да:

Овај преосвећени беше васпитање и наук Свете Горе, отуда се беше навикао благодети и смотрену разуму. Јер тамо постаде вођа Богом изабраном сабору славнога манастира Хиландара, који се назва дом пресвете Богоматере. Јер у њему богоугодно и разумно послуживши, опет би постављен епископом у славном граду Призрену.¹⁵

Сава је, дакле, у Хиландар дошао млад, и у њему је провео много година пре него што је, по свој прилици после Арсенија, био изабран за вршиоца највише манастирске дужности. Затим је отишао у Србију, где је кратко време пре избора за архиепископа 1309, био постављен за призренског епископа.¹⁶ Овде треба имати у виду да је после Савиног одласка, а пре Даниловог доласка у Хиландар, манастир једно време био без игумана.

Избор ДАНИЛА, очигледно већ угледног јеромонаха, за игумана Хиландара извршен је у Србији, пре

него што је он уопште боравио на Светој Гори. О томе је његов ученик записао:

Пошто у то време славни манастир Хиландар, који је у Светој Гори дом пресвете Богородице, није имао игумана, и благочастиви краљ Стефан Урош [II Милутин] учини савет са просвећеним архиепископом Јевстатијем [II] и целим сабором, и изабравши овога мојега господина, би му заповеђено да буде игуман више реченога Богом подигнутога манастира.¹⁷

Данило је рођен негде у осмој деценији XIII века у угледној и богатој породици.¹⁸ Школовао се против воље својих родитеља, показујући од најраније младости занимање за монашки живот. Као младић провео је извесно време на двору краља Милутина, чију је љубав и поверење брзо стекао. Налазећи се у краљевој пратњи, Данило је у Сопотанима донео одлуку да се замонаши. Ноћу је одбегав у манастир Св. Николе у месту Кончул на Ибру, у коме га је постригао игуман Никола, давши му име Данило. Његово световно име је остало непознато. Тешко је рећи колико је времена Данило проборавао у манастиру Св. Николе, где се истакао врлинама међу братијом, када је, на позив архиепископа Јевстатија II (1292–1309) и краљевом интервенцијом, напустио поменути манастир. Јевстатије га је произвео за презвитера и Данило је код њега провео годину и по дана пре него што је изабран за игумана српског светогорског манастира.¹⁹

Почетак његовог игуманства може се одредити само приближно, на основу обавештења по коме су „мало времена“ после његовог доласка у Хиландар, вероватно у лето 1307, Каталанци, привучени причама о великом богатству светогорских манастира, први пут напали Атос:

Јер ови завојевавши дођоше са својим силама у Свету Гору, и опколивши је, разграбише сва богатства сабрана у њој, и скоро је сву опустеше,

а то свето место звано Хиландар, било је веома опскрбљено и у великој тесности од нападаја безбожника.

Каталанци су најпре покушали да манастир освоје оружјем, а када им то није успело, опсели су га, настојећи да глађу приморају монахе на предају. Данило је, дакле, био игуман Хиландара, у таквим, изузетно тешким околностима, што значи да је био, не само духовни вођа братства, него истовремено и вођа манастирске одбране. Хиландар је, изгледа, одмах на почетку каталанске најезде отворио врата великом мноштву људи који су живели на његовим оближњим имањима:

А унутра у граду [манастирским зидинама], побожни и богобојажљиви мужеве беху држани од њих [Каталанаца], међу њима и овај господин мој [Данило] и велика множина световних људи државе тога манастира [Хиландара], који беху унутра прибегли са женама својим и децом. И те године дође љуће зло на ово зло, да је цео људски род гинуо од глади, и цео такав многобројни народ за дуго времена хранио се од тога славнога манастира Хиландара.²⁰

Хиландар је доиста могао да издржава много људи извесно време, јер је, попут других светогорских манастира, располагао великим залихама животних намирница којима се највећим делом снабдевао са својих удаљених посела. Данилов биограф веома сликовито описује напад Каталанаца на Хиландар, до кога су они стигли „са великом победом“, очигледно не наилазећи успут на озбиљнији отпор. А тада:

...велика множина њих почеше једни сећи врата града славнога манастира Хиландара, а други део од њих, позади разбијаху зидове града, хотећи ући унутра. Јер стреле падаху као капље дажда, пуштене рукама безбожника, и ратне трубе кликтаху, и сами једногласно се дераху устремљујући се напред. Јер страшно беше видети њихов убојни stroj.²¹

Данило је, као изузетно способан ратник, руководио борбом против непријатеља, не обазирајући се на глад и жеђ, да би на крају присилио Каталанце, пошто им продор у манастир није успео, да се повуку. Тежак тренутак наступио је, без сумње, када је у манастиру нестало хране:

...а многимено богатство хране у том славном манастиру Хиландару несташе, тако да овај блажени, и они који су с њим, нису имали шта окусити. Само избирајући љуске сочива у праху и њих су гризли, а многи од њих мољаху Бога да умру, а остали бежећи од њих напоље, скончаваху.²²

Податак о несташници хране није довољан да би се могло закључити колико је трајала опсада Хиландара, јер манастир је, како је већ речено, служио као склониште великом броју људи, те су због тога животне намирнице биле брже потрошене. Каталанске опсаде су могле трајати више месеци.²³ Најзад, када нису ни оружјем, ни глађу принудили становнике Хиландара на предају, нападачи су га морали напустити с намером да се поново врате и претњом да ће Данила, који им је постао добро познат, уништити.

Очекујући поновни напад Каталанаца у 1308. години, и схвативши сву озбиљност ситуације и тежину положаја у коме се нашао његов манастир, Данило, који је био „више ратник, дипломата и управник, неголи монах“²⁴, одлучио је да манастирско злато и црквене драгоцености пренесе код краља Милутина у Скопље, и да истовремено обезбеди људе за одбрану манастира. Да би то остварио, он се са својим поверљивим пратиоцима изложио великим тешкоћама и многим опасностима, јер је кретање по Халкидици, у то време, било веома несигурно. Упркос томе, успешно је допремио манастирско благо у Скопље, а затим је, не прихватавши наговарање краља Милутина да извесно време проведе код њега док Каталанци не

одступе, кренуо натраг. И повратак је био једнако тежак. Међутим, пошто се каталанско ратовање сводило на пљачкашке походе, очигледно је да су поједини крајеви били изложени повременим а не сталним нападима. Данило је са својим људима провео више дана на острву рендинског језера (данас Волви), чекајући повољан тренутак да настави пут.²⁵ Само захваљујући његовој умешности и храбрости овај, ван сваке сумње изузетан, а за Хиландар од огромне важности подухват, успешно је окончан. По повратку, Данило је затекао манастир под опсадом, јер су га Каталанци поново напали користећи његово одсуство. Верујемо да је тачно приповедање писца Даниловог житија да је одбрана манастира посустала, првенствено због глади и жеђи, и да је само Данилов повратак спасао манастир од предаје. Он је „давши своје много злато“ (очигледно помоћ коју је добио од краља Милутина), прибавио храну за оне у манастиру, и уз помоћ људи које је довео, а и оних које је узео као најамнике, принудио Каталанце да се повуку. Те године они више нису нападали Хиландар, већ су предузимали пљачкашке походе по осталој Светој Гори. Најзад, и у опису њиховог последњег окршаја са Хиландарцима истиче се Данилова способност као ратника и храброст његових људи који,

узевши своје оружје, и изишавши на једно тврдо место пута опседоше га, и када уђоше међу њих ти безбожници, тада изненада устадоше деца преподобнога и једнодушно устремивши се ускочише посред њих, и многе умртвише, и друге ранише, и множину од њих ухвативши одведоше у манастир ка преподобноме, а заробљенике отпустише у слободу. Ту уграбише много богатство поганика.

Од отетог оружја, оно што је било највредније Данило је послао краљу Милутину.²⁶

Каталанци су, због свега што се догодило, поставили за циљ да ухвате Данила. С намером да их зава-
ра,

а истовремено и да поштеди манастир од новог напада, па можда и у жељи да још једанпут види свога духовног оца који се налазио у Св. Пантелејмону, јер му је властита судбина била неизвесна, Данило је, бежећи пред нападачима са својим малобројним пратиоцима, потражио заклон у овом манастиру. Према причању Даниловог биографа, Каталанци су нашли два човека са неког хиландарског поседа, који су показали спремност да уз велику награду издају Данила. Сазнавши да је он у Св. Пантелејмону, нападачи су успели да „пробију градске стене”, тј. одбрамбени манастирски зид, и почну са пљачкањем, тражећи да им Данило буде предат и претећи да ће у противном запалити манастир. Паљење ватре да би помоћу ње освојили неку тврђаву била је пракса коју су Каталанци примењивали у Тракији. Најзад су прибегли томе и у Св. Пантелејмону пошто се Данило са многима склонио у манастирски пирг. Очигледно је висина пирга била пресудна за њихово спасење.²⁷ Сведочанство о овом пожару пружа хрисовуља Андроника II од септембра 1311. за Св. Пантелејмон, која обавештава о томе да су његови монаси „изгубили старе хрисовуље и остале исправе о правима манастира у пожару који се изненада десио”.²⁸ Овај напад на руски манастир догодио се вероватно почетком 1309, свакако пре одласка Каталанаца са Касандрије у пролеће те године. Пошто је, дакле, опасност прошла, Данило се вратио у Хиландар, задржавши се успут неколико дана у Ксиропотаму, у коме се памтило да је још свети Сава дао злато за његово обнављање.²⁹

Чим је кретање преко Халкидике постало безбедније, можда још у току 1310, игуман Данило је са одабраним монасима, на позив српског краља, кренуо преко Скопља у Дебар, да би посредовао у сукобу између браће Милутина и Драгутина, који је трајао већ скоро једну деценију. Премда детаљи о овој мисији нису познати, многи дарови којима су оба краља обасули Хиландарце – посреднике, говоре о њеном успеху.³⁰

По повратку у Хиландар, Данило је напустио старешинство манастира и повукао се у Светосавску испосницу негде у току 1311. године.³¹ Почетком 1312, поново је, на позив краља Милутина, отишао у Србију, где је постао бањски епископ. Међутим, већ крајем 1314. или почетком 1315, пошто је бањска епископија била укинута, Данило се вратио у Хиландар. Тада је, повукавши се у *малчаницу* манастирског пирга, вероватно пирга Светог Саве, остао у Хиландару, по свој прилици, све до свога избора за хумског епископа 1317. године.³²

Јеромонах НИКОДИМ је могао бити изабран за игумана вероватно у време када се Данило повукао у Светосавску испосницу, негде у току 1311. године. Јеромонах Гервасије обавештава да је Никодим пореклом „из земље Рашке, зване српске”, а према речима Данила он

беше и пород и васпитање отачаства овог блаженог краља Стефана Уроша [II] и овом од пре знан и од њега веома поштован.³³

Никодим је по свој прилици дошао као младић у Хиландар у коме се замонашио, о чему је сам записао: „...кго же [светога Саве] светыми молитвами и азъ грѣшнии Никодимъ, сподобихъ се въ роукотворниѣмъ иго вышеречениѣмъ монастыри приити въразъ иночства...”³⁴ Као образован монах и добар познавалац грчког језика, Никодим је могао бити постављен за параксонома хиландарског метоха у Солуну, у ком својству је присуствовао, са још неким угледним Хиландарцима, решавању земљишног спора између српских и бугарских монаха пред судом епископа Јериса, априла 1290. године.³⁵ Податак да је Никодим био Данилов ученик³⁶ указује на његово присуство у манастиру уз игумана Данила у борбама против Каталанаца. Обављајући ове, као и друге одговорне послове за манастир, о чему је сам записао: и прѣбыхъ попелѣвахъ въ послѣдшани игоумена и всек братни, кликъ Господеву изволи се, Никодим је, чини нам

се, провео у Хиландару више од две деценије пре него што је изабран за игумана (1311) по вољи краља Милутина и хиландарског братског сабора: *подъ оумолѣникъ, паче повелѣникъ, господина краља и светыхъ монахъ ѿтѣць*.³⁷ Први помен о Никодиму као игуману потиче из августа 1312, када је код протата заступао интересе Светосавске испоснице.³⁸ Обављајући важну мисију за српски двор, Никодим је, у јесен 1313, стигао у Цариград и могуће је да му је тада, како је то већ претпоставио В. Мошин, Андроник II предао хрисовуљу којом је Хиландару даровао село Кучево.³⁹ Августа 1314, Никодим је у канцеларији солунске митрополије склопио два купо-продајна уговора, повећавајући новим парцелама винограда манастирски посед на Каламарији.⁴⁰

У првој половини 1316, игуман Никодим, заједно са јеромонахом Теодулом, старешином Светосавске келије, одлази у Србију краљу Милутину да би тражио материјалну помоћ за ову испосницу.⁴¹

О учествовању игумана Никодима у раду светогорског протата сведоче његови потписи, најпре на акту прота Теофана (1313/14): *+ ꙗзъ игѹмѣнь Никодимъ ꙗко пише овѣде дѣхомъ? /роу/ке игѹ кѣтъ*.⁴² Затим на пресуди коју је први потписао игуман Лавре, очигледно председавајући суђењу у протовом одсуству (јуни 1314), што се види из Никодимовог потписа: *+ ꙗзъ Никодимъ ꙗко соудилъ Лавра право кѣтъ [+]*.⁴³ Трећи потпис, који је у исто време и последњи податак о Никодиму као игуману, налази се на акту прота Исака (мај 1316): *+ Пр(е)светые Б(о)городице Хиландарские рапи и м(о)лвенникъ игѹмѣнь Никодимъ свѣдочеомъ подѣписахъ*.⁴⁴ Прва два потписа су веома слична и вероватно припадају руци самог Никодима, док је трећи у целини калиграфски.

Убрзо затим, не знамо тачно када, Никодим се повукао у Светосавску испосницу, тако да се у тренутку избора за архиепископа (12. мај 1317) о њему говори као о *прѣподобѣникъ и боговѣникъ и вѣсечьстѣникъ чрьци въ келици светѣи Гортѣ атоисци Никодимъ*.⁴⁵

Никодим је био поглавар Српске цркве све до своје смрти 12. маја 1324. године.

Носиоци дужности и братија начелна. У хиландарском братском сабору духовни *оѿцац* (*πνευματικός πατήρ, πλυστάς*, башта) заузимао је место уз игумана. Први познати духовни отац је јеромонах Елевтерије, који је заступао интересе Хиландара у судским процесима (април 1290. и новембар 1294).⁴⁶ Из пресуде епископа Јериса Теодосија (април 1290) у корист манастира Зографа види се значај Елевтеријевог сведочења.⁴⁷ Пре 1316. *башѿца* је био Иоасаф, а на тој дужности 1316. је Арсеније.⁴⁸ На *сѿпарце* – старешине Светосавске испоснице и Хрусијског ширга, који су у братском сабору имали место одмах после баште и бившег баште, осврнућемо се када будемо говорили о њиховим установама.

Велики економ је пре 1290. био Амфилохије, кога је вероватно заменио Василије (април 1290).⁴⁹ Вршилац те дужности 1316. је поп Гервасије, чији помоћник је *ѿпариконом* Ефрем.⁵⁰ Још су познати: *еклезијарх* поп Никола, са помоћником *ѿпареклезијархом* јерођаконом Амфилохијем, *дохијар* Иоан, *ѿрѿезар* Аркадије, *ваѣнар* Михаил (1316)⁵¹ и *ѿодрумар* (*κελλαρίτης*) Иларион (1290).⁵²

Поред духовног оца, старешина Светосавске испоснице и Хрусије, као и великог економа и еклезијарха, на врху хијерархијске братственичке лествице налазили су се и угледни старци који су такође припадали *братији начелној*. То су били: јеромонах Матија, чија је делатност позната тек после 1321. године, и *сѿпарац* поп Теодосије, писац *Жиѿија свейоѿ Саве* (1316).⁵³ Њима је, без сумње, припадао и старац поп Григорије, када је боравио у Хиландару на прелазу из XIII у XIV век, пре него што је изабран за рашког епископа (1304/05 као Григорије II). На књижи коју је преписивао у Хиландару он

је забележио: И поменуците брата нашего и сьсложьеника Григорина, зато во и потроуди се во сихъ книгахъ.⁵⁴

Градитељска делатност краља Милутина. Поред изузетне бриге коју је, као што ћемо видети, посветио манастирском домену, краљ Милутин је предузео и замашне градитељске радове у самом манастиру и изван њега, као и на хиландарском метоху у Солуну.

Култивне грађевине. Најзначајније манастирско здање, чију изградњу је Милутин предузео у првим деценијама XIV века, била је нова манастирска црква или *каѿоликон*. О разлозима за њено подизање говори натпис над јужним улазом, испод лика краља Милутина из 1320/21. године: *церковь оубо тѣсноу соуцоу разорихъ, и сѿю новоу воздвигохъ, и подписахъ во имя пресвѣтѣа владычницы и нашеа Богородицы и честнаго ея въведенїа. Но, во Владычницы, прїими оубогае мое приношенїе, и моли сына твоего и Бога нашего, да не лишиѣ мене царства своего, аминъ.*⁵⁵

Да је Милутин сазидао нову цркву на месту оне коју су обновили Симеон и Сава обавештава и архиепископ Данило II:

Јер овај христољубиви [краљ Милутин], божаствену цркву овога светог и Богом подигнутога места званогa Хиландара, која беше првога здања, од основа разоривши и већу сазда и украси сваким различитим лепотама, нештедице дајући много злато.⁵⁶

По својој архитектонској решењу нова црква је била попут оних у најугледнијим светогорским манастирима – Великој Лаври, Ватопеду и Ивируну: развијени уписани крст са куполом на средини и великом припратом коју зид дели од наоса. И овога пута градитељи су искористили знатан грађевински материјал преостао од претходног здања, као што је то учињено и приликом обнављања цркве 1198. године.⁵⁷ Уз остало, посебна пажња је посвећена изради „раскошног каменог пода од

ситног мозаика, богатог како мотивима орнамената, тако и полихромном употребљеног материјала”. Скоро исти такви подови постоје још само у црквама Велике Лавре, Ватопеда и Ивируна.⁵⁸ После подизања црква је била живописана и В. Ј. Ђурић је, с обзиром на то да је „лик краља Милутина над Немањиним гробницом потпуно једнак, што се изгледа тиче, с његовим портретом у припрати”, закључио да су сликари још увек били у Хиландару крајем друге деценије XIV века.⁵⁹

Није могуће идентификовати све зграде на које се односи податак да краљ

у том месту [Хиландару] постави многе царске палате и изванредне ћелије за пребивање монаха тамо.⁶⁰

Сигурно је да међу њих треба уврстити трпезарију, чију је изградњу, на месту Савине, Милутин предузео отприлике у исто време када и подизање католикона.⁶¹ Ова трпезарија је велика једнобродна дворана над подрумом, чији је западни одбрамбени зид до данас добро очуван, док је дворишни, који је чинио главну фасаду, заклоњен доцније подигнутим суседним зградама, међу којима су тзв. стара трпезарија и скривница.⁶²

Сматра се да и гробљанска црква, по типу, начину грађења, као и стилу сачуваних фасада, припада градитељској делатности краља Милутина. Вероватно је некада била посвећена апостолима Петру и Павлу, а данас Благовештењу. Налази се на сто метара од улаза у манастир и састоји се од крипте или костурнице и храма.⁶³

Одбрамбени објекти. Краљ Милутин је и одбрани манастира посветио изузетну пажњу:

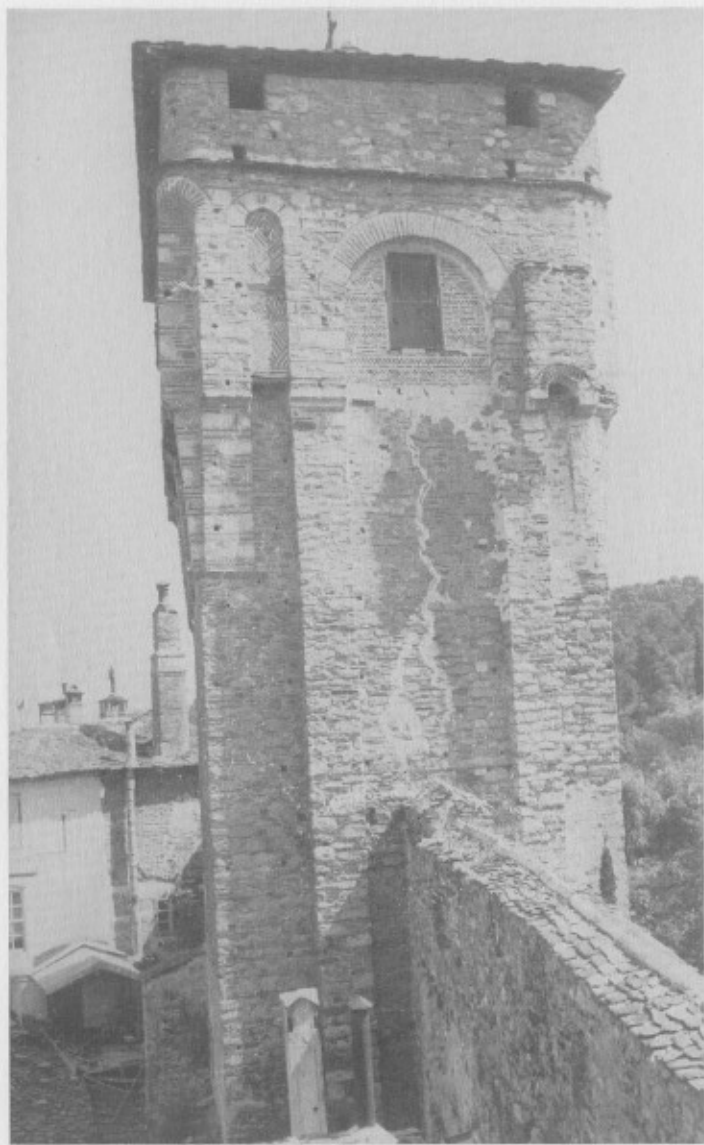
а околo тога светогa места сазда град са великом тврђавом, због належѣ напасти безбожних гусара.

Католикон Хиландара, изглед северне фасаде

Пирг Светог Саве

Пирг Светог Саве, јужна фасада

Пирг краља Милутина

Икона светог Пантелејмона (детал), почетак XIV века

Ово обавештење би упућивало на крај XIII века, када су напади Турака на Свету Гору постали учесталији. Међутим, бивши хиландарски игуман Данило даље наставља:

И подиже велике пиргове добри и благи пастир љубитеља свога Христа, волећи умне овце стада Његова, које су на томе светоме месту, и снабде их да их се не дотакне љута звер, и да не разграби туђин његова труда, но да ограђивани силом светог Духа и делом рукоположења овога христољубивог и у једномисленом скупу живећи, прослављају име пресвете Тројице.⁶⁴

Чини нам се да би се овај текст могао односити на градитељске радове предузете за оправку манастирских бедема који су били општењени приликом напада припадника Каталанске компаније. Овим радовима с краја XIII или из првих деценија XIV века продужен је манастирски одбрамбени зид на југоистоку од пирга испод звоника до пирга Св. Ђорђа, и подигнута су још два спирата на пиргу Св. Саве.⁶⁵

За заштиту Хиландара са морске стране Милутин је обезбедио два пирга. О првом, који је краљ изградио излазећи у сусрет молби хиландарских монаха, архиепископ Данило II обавештава:

И ту на обали мора код места званог Хрусија, подиже велики пирг, и врх њега постави цркву на име Вазнесења Христова, и около сазда град, и постави многе палате...⁶⁶

Пирг је био правоугаоног облика и са сваке стране је био ојачан са по три потпорна стуба. Са свим потребним зградама и одбрамбеним зидом, овај мали манастир је имао скоро квадратни облик, следећи у томе општеприхваћена правила изградње светогорских манастира.⁶⁷ Подигнут за одбрану Хиландара, Хрусија је био његов саставни део, али пошто му је краљ дао изузетне привилегије и посебном хрисовуљом регулисао његов

однос према матичном манастиру, овај пирг ће још бити предмет наше пажње.

И други, тзв. Милутинов пирг, традиционално се, због његове сличности са Хрусијом, приписује краљу Милутину. Међутим, није искључено да је у питању била обнова или надоградња већ постојећег пирга.⁶⁸ Он се налази на путу од мора ка Хиландару, нешто ближе мору, те је бранио прилаз од пристаништа према манастиру. Основа му је скоро квадратног облика, и док су му три стране ојачане са по три потпорна стуба, четврта има само један пунији испад зида, у коме је смештено спирално камено степениште за излаз на спратове. Последњи (пети) спрат, на коме се налазио параклис, мало је повучен и имао је кружни ходник, одакле се могло бацати камење и врућа течност на нападаче.⁶⁹

Обнова солунског метоха. Метох Св. Ђорђа је вероватно опустео за време трајања напада Каталанске компаније на Свету Гору (1307–1309), када су везе Хиландара и осталих светогорских манастира са Солуном биле прекинуте. Његову обнову предузео је краљ Милутин пре 1316. године, на шта указује чињеница да су монаси Хиландара пре тога датума затражили од Андроника II да им за њихов метох у Солуну одобри употребу воде, која је унутар града текла од Хортаита, под истим условима као што је користе други који јој имају приступ. Цар им је то одобрио пре јануара 1316, када је ово право потврдио и хрисовуљом.⁷⁰ О Милутиновој обнови Св. Ђорђа архиепископ Данило II је записао:

...и сазда ... и цркву у име св. мученика Христова Георгија...а од неког времена пошто је опустело и оборено [то место], обновивши, украси га, и сам веће од основа подиже и многе дивне палате постави...⁷¹

Ови радови се очигледно односе на изградњу веће цркве и околних зграда, потребних како за становање хиландарских монаха у Солуну, тако и за боравак срп-

ских достојанственика, који су због различитих послова долазили из Србије. Градитељски радови на Св. Ђорђу и околним зградама били су завршени пре јула 1317. године, јер се у тада издатој потврдној хрисовуљи спомиње „повоподигнути (ἀνευψημένον) метох у Богочуваном граду Солуну“.⁷² Са доста вероватноће сматрамо да је краљ Милутин приликом обнове цркве Св. Ђорђа променио њену посвету, тако да се она у познијим изворима, почевши од хрисовуље цара Душана за Хиландар (1348), јавља као црква посвећена Св. Тројици.⁷³

СВЕТОСАВСКА ИСПОСНИЦА

Просопографски подаци. У овој епоси као житељи хиландарске испоснице у Кареји позната су два бивша игумана – Данило (1311) и Никодим (1316/17),⁷⁴ као и њен *сѣларешина* (ἐπικρατὼν) – јеромонах кир Теодул (1312, 1316).⁷⁵

Обнова келије. Попут многих светогорских установа и келија Св. Саве је морала осетити последице разарајућих каталанских напада на Свету Гору (1307–09), због чега је било потребно предузети њену обнову. Да би за то добили потребна материјална средства, игуман Никодим и старац Теодул су се у првој половини 1316. обратили краљу Милутину.⁷⁶ Краљ о тада датој помоћи обавештава:

И колико је требовао часни старац кир Теодул дадох му за подизање и обнављање келије... Светога Саве, и снабдох је књигама, часним иконама и свим што је било потребно.⁷⁷

И ктиторски запис на четворосванђељу о књигама писаним по наредби краља Милутина, а за време архиепископа Саве III, године 6824, тј. 1316, сведочи о поменутој помоћи. Посебно је споменуто да је четворосванђеље, које се и данас чува у Светосавској испосници, краљ дао јеромонаху Теодулу: И прѣдах га въ роцѣ господиноу ми

и штьцоу попоу ђешдоулоу живоуцоу соуцоу въ келии сен, ако и въ роуцѣ саомоу светомоу Савѣ.⁷⁸

Однос према Хиландару. Сава је, дајући велику самосталност Карејској испосници, у исто време сачувао њену уску повезаност са матичним манастиром, одредивши да старешина испоснице мора бити припадник хиландарског братства.⁷⁹ Положај испоснице према Хиландару донекле показује хрисовуља Андроника II из јануара 1299, у којој цар, набрајајући манастирска добра на Атосу, спомиње:

у Кареји исихастирион звани Савин, са у њему виноградима и плодоносним дрвећем, као и целом његовом територијом.⁸⁰

Пошто је, дакле, келија била хиландарска, природно је било да игуман заступа њене интересе, као што је то учинио Никодим најпре у протату 1312, па затим на двору српског краља 1316. године.⁸¹ Поред поменуте помоћи дате старцу Теодулу Милутин је збринуо живоуцих оу неи [испосници], да не пекоут се ш притежани крмле ли ш одежде, тѣкмо маљчаливо да прѣбиають въ пощени и въ молитвахъ днь и ноцѣ, и да испљнають оуставъ црковни, прѣдани светимъ господиномъ и штьцемъ кралиества ли Савомъ, да молитвами ихъ Богъ намъ боудеть милостивъ.⁸² Краљ је то постигао купивши (1316) од хиландарског братског сабора за велику суму од 1800 перпера два аделфата, чиме је трајно обезбедио давање издржавања „онима који хоће да живе у тој келији”. Оно се састојало од хлеба, уља, сочива, одеће, обуће и свега другог што се буде давало братији у манастиру, изузев вина.⁸³ Видели смо да је келија увек располагала сопственим виноградима.

Положај у Кареји. Премда је ова маљчальница зависила од Хиландара, она је уживала завидну економску самосталност, и у исто време имала и посебно место у хијерархији светогорских у-танова. Теодосије Хиландарац у *Житију свейоѡ Саве*, које је писао крајем XIII

Испосница Светог Саве у Кареји, почетак XIII века, са многим каснијим преправкама

Сцена из „Канона на исход душе”, пирг Св. Ђорђа, око 1260.

Диптих, лево крило, минијатура у филигранским оквирима,
венецијански рад, око 1300.

Цар Андришић II Палеолог предаје хрисовулу краљу Милутину, архиђакон Стефан, унутрашња припрата католикона, око 1320.

века, испосницу спомиње као „прву келију за ћутање у Кареји”⁸⁴, очигледно имајући у виду оно по чему се она разликовала од других карејских мтчалница. Овај посебан положај Светосавске испоснице јасно произлази из односа Протата према њој. Тако је прот Теофан са саветом игумана, на поменуту интервенцију игумана Никодима, уступио августа 1312. манастиру Св. Саве њему суседну малу келију (κελλύδριον) Св. Тројице са околном земљом⁸⁵ – једино добро које је хиландарски исихастирион стекао у епоси краља Милутина. Акт прота Теофана о том уступању показује да се Протат према испосници Св. Саве није односио као према келији, него као према манастиру (μονή), односно малом манастиру (μονύδριον). Познато је, наиме, да је Протат порушене и опустеле келије уступао само манастирима, а не другим келијама.⁸⁶

ХРУСИЈСКИ ПИРГ

Новоизграђени пирг у Хрусији (1300/02) Милутин је снабдео свим стварима неопходним за живот монаха. О томе је у оснивачкој повељи за Хрусију забележио: И не прѣчюхъ ихъ, нъ испљнихъ есе прошенник ихъ, и създахъ имъ пиргъ, и на немъ съхъ храмъ Спасовъ, и испљнихъ книгамн, и завѣсы, и иконами, и съсоуды, и кште иныими потрѣвами доволъныими, да ксть на сла-вословикъ Божиик, а онѣмъ на покоище и на оутѣху.⁸⁷

Уз то, Милутин је, као ктитор Хрусије, по свој прилици поставио његовог првог управника – старца Симеона. Било је природно да руковођење установом коју је подигао, а коју спомиње као кклиню краљевства ми, краљ повери себи оданом и способном човеку, кога спомиње као старца монга Симеона.⁸⁸ Милутинов близак и пријатељски однос према старешини Хрусије наводи на закључак да му је Симеон био добро познат, можда као припадник неке угледне породице из околине двора, који је на положај старца пирга дошао право из Србије.

Краљ је од самог оснивања пирга бринуо да пирг снабде многим имањима. Једно од најзначајнијих био је манастир Св. Никите, који је Милутин, освојивши скопску област 1282, обновио приложивши му значајна земљишна добра.⁸⁹ Дарујући Св. Никиту Хрусији пре маја 1308, Милутин је распоредио коришћење дохотка од његовог поседа тако да је две трећине наменио пиргу, а једну трећину оставио манастиру.⁹⁰ Управљање Св. Никитом и осталим добрима Хрусије краљ је ставио у искључиву надлежност старешине пирга.⁹¹ Поред тога, Милутин је, негде у току прве две деценије XIV века, купио винограде и маслињаке у подручју Јериса које је такође приложио Хрусији.⁹²

Односи Хрусије и Хиландара. Подигнута за одбрану Хиландара, његова тврђава на мору је требало да буде јединствена са манастиром. Милутин је о томе забележио: *Син же пиргъ не отълаоучни кралеѣство ми одъ монастыра, нъ паче да кдинѣствоуѣ сѣ монастырѣмъ, како к и записано оу прѣвомъ хрисовоуѣѣ, кгоже створи ми кралеѣство ми монастырю.*⁹³ Ово јединство се најпре испољавало кроз личност старешине пирга који је обавезно морао бити припадник хиландарског братства. Краљ је одредио да се монах који је достојан тог положаја бира заједничким договором краља и целог хиландарског братског сабора а не вољом игумана или неког од старије братије; са тог положаја он није могао бити смењен, осим у случају да се пронађе таква кривица која би захтевала његово свргавање.⁹⁴ Премда је старешина пирга према краљевој одредби добио високо место у хијерархији братственика – први после игумана и баште, у списку братског сабора из 1316, Симеон је забележен после ових, али и старца Светосавске келије у Кареји.⁹⁵ Поред тога, веза између пирга и Хиландара огледала се и у обавези манастира да сваке године даје издржавање у храни и одећи братственицима у Хрусији. То се односило и на давање хране и одеће и пастиру при пиргу, чија је дужност била да чува ждрепце који су

потицали од кобила које је Милутин у Србији дао Хрусији.⁹⁶

СРПСКО-ВИЗАНТИЈСКИ ОДНОСИ – СТИЦАЊЕ НОВИХ ПОСЕДА

После споразума у Дежеву, према коме је краљ Драгутин абдицирао у корист свога млађег брата Милутина под условом да после његове смрти престо преузме један од Драгутинових синова, нови краљ је оправдао очекивања оних који су желели освајачку политику према Византији. Милутин је најпре сам заузео (1282) Скопље и нека значајна подручја Македоније, после чега је повратио Хиландару келију Св. Петке.⁹⁷ После неуспеха византијске контраофанзиве, која је у рано пролеће 1283. стигла до Призрена и Липљана, српска војска је на челу са Милутином и Драгутином продрла у позну јесен и зиму 1284. године до Атоса и Христопоља, пленећи подручја Струме и Сера.⁹⁸ После кратког предаха сам Милутин је са својим трупамa заузео у току 1284. области Пореча, Кичева и Дебра, померајући српско-византијску границу дубоко према југу. У Царству је остала одбрамбена линија са тврђавама Струмица – Штип – Прилеп – Охрид – Кроја. Тада се значајан део византијске територије трајно нашао у саставу Српске државе, о чему обавештава сам Милутин: *И поспѣшествованикъмъ светию ми господиноу Симеона и Савы прѣкъхъ по мѣчю Скопскоу страну и Овчепольскоу и Положскоу и Дьерскоу и прочек ине стране.*⁹⁹ Премда после 1284, па све до 1296. нису предузели ниједан велики подухват, Срби су успели да сачувају нову границу захваљујући непрестанним четовањима, која су Царству стварала велике губитке. На поменута четовања Срба очигледно се односи и хрисовула којом је Андроник II наградио маја 1293. свога човека Лава Котаницу за показану „верност и оданост према цару и посебно за истицање у борбама

против непријатељских упада, који су претили да нанесу велике губитке земљи и градовима Царства".¹⁰⁰

Тешко је претпоставити да су Хиландарци за време ратних година (1282–84) одржавали блиске везе са Андроником II. Међутим, бројне цареве наредбе забележене у попису хиландарских грчких докумената (1299/1300) сведоче да је Андроник II и после поменутих ратовања па до краја XIII века излазио у сусрет многим захтевима српских монаха који су се тицали њихових посела у Царству.¹⁰¹ Премда су подаци о уступљеним привилегијама сасвим непрецизни, учињени уступи су, без сумње, у вези са посредовањем Хиландараца у преговорима о брачном савезу између српског и византијског двора, који је требало да допринесе успостављању трајног мира између две суседне земље. О томе сведочи хрисовуља Андроника II од јануара 1299, у којој читамо:

Цар, чинећи доброчинства многима, није одбијао ни оне који су пореклом из Србије, а обитавају на територији наше државе и на Светој Гори воде монашки и исихастички начин живота, него је увек спремно удовољавао њиховим захтевима. Било је то оправдано, јер су они у прошлости увек показивали добро расположење и понашање према цару.¹⁰²

Убрзо после склапања брака између Милутина и Симониде, крајем априла 1299, краљевски пар борави у Солуну као гост царске породице. Андроник II је тада, по речима византијског историчара Георгија Пахимера, обасуо свога зета „бројним даровима и частима”.¹⁰³ Они се односе пре свега на давање у мираз територија које је Милутин освојио од Царства, о чему је сам забележио: и потомъ њѣхъ зетѣ благоувереноу и самодржавномуу царю грѣчьскомуу кѣрь Андроникоу Палеологоу, и да ми оныхъ земли оу прикину.¹⁰⁴ Уз то, Андроник II је, очигледно на Милутинов захтев, санкционисао све што је краљ предузео на освојеној територији. То се види из

Милутинове потврдне хрисовуље Хиландару о поседовању Св. Петке (1299/1300), у којој читамо: Такожде се и оумоли кралеѣство ми господиноу и штицю ми царю светомоу, да се оустворитъ записаникъ златопечатноу шти лица светаго царства кого въ оутврѣжденикъ въ вождоушекъ вѣки.¹⁰⁵ Међутим, овде поменути царев потврдни акт, очигледно издат за време краљевог и царевог боравка у Солуну, није сачуван. Том приликом (1299/1300) владари су издали и потврдне акте за даровања која су Св. Никити учинили Милутин и његови претходници, о чему располажемо само хрисовуљом Михаила IX.¹⁰⁶ Поред тога, Милутин је, на свој захтев, за Хиландар добио (јуни/јули 1300) од Андроника II и Михаила IX струмско село Кастрин (Градац).¹⁰⁷ То је било изузетно велико и богато село, које је пре уступања Хиландару припадало седморици пронијара.¹⁰⁸ Такође, пре новембра 1300. Андроник II је Хиландару дао 7 парика у селу Кондогрици, који су до тада припадали пронији извесног Скора.¹⁰⁹ По свој прилици у помнуте дарове (1299/1300) спада и солунски манастир посвећен Богородици, звани Јерусалимски, дат лично Милутину. Тај манастир се у једном купопродајном акту од јануара 1309. спомиње као „манастир царевог зета преузвишеног краља Србије”.¹¹⁰ То је једини податак о Св. Јерусалиму као самосталном манастиру.

Непријатељство настало на српско-византијској граници изгледа да се у пролеће 1308. завршило отвореним сукобом, у коме су Срби заузели тврђаву Штип, а неизвесно је да ли је у пограничним чаркањима 1309. граница у подручју Кичева остала непромењена.¹¹¹ Без обзира на то монаси Хрусијског пирга су успели да им цар потврди (мај 1308) поседовање Св. Никите, манастира који им је, са свим његовим поседима, претходно даровао краљ Милутин.¹¹² Остаје сасвим непознато у којој мери се поменути сукоб одразио на односе између српског и византијског двора. О поновном постојању блиских и пријатељских веза између краља Милутина и његовог

таста сведочи хрисовуља Андроника II за манастир Св. Пантелејмона издана септембра 1311. „на захтев многовољеног царског сина и зета кир Стефана Уроша”.¹¹³ Некако у то исто време завршен је и рат између Милутина и Драгутина, започет најкасније 1301. године. Пошто је, дакле, имао срећене прилике у земљи, Милутин је у два наврата пружио своме тасту тражену војну помоћ за борбу против Турака, тако да су српски одреди много допринели победама византијске војске 1312/13. код Галипоља и у Анадолији. У знак захвалности Андроник II је, на Милутинов захтев, даровао Хиландару, октобра 1313, струмско село Кучево, ослободивши га свих потраживања према држави.¹¹⁴ Споменули смо да је хрисовуљу о томе у Хиландар можда донео лично игуман Никодим, који је стигао у Цариград „по жељи обадва брата и сабора српске земље”, да би добио од Андроника II и његових савладара, као и тројице патријарха – цариградског, јерусалимског и антиохијског – потврдне гаранције за мир који је између краљева управо био постигнут посредовањем игумана Данила.¹¹⁵

Вероватно у првој половини 1314. године Милутин је послао свог сина Стефана у Цариград, казнивши га ослепљењем за побуну против оца, где је овај под надзором Андроника II проборавао седам година као изгнаник. Изгледа да је у вези са овим породичним сукобом и покушај царице Ирине, жене Андроника II, да обезбеди српски престо једном од својих синова, најпре Димитрију, па затим Теодору.¹¹⁶ Можда је у вези са овим својим плановима она поклонила Хиландару, вероватно 1316, уочи свога одласка у Дрину, терен за подизање млина (μυλотовίον) у струмском селу Хандаку, али није дочекала његову изградњу, јер је крајем исте године умрла.¹¹⁷

Болест краља Драгутина поново је наметнула питање наслеђивања престола. Можемо само претпоставити да су монаси Хиландара, приликом својих долазака у Цариград – најпре да би од цара Андроника II добили право

коришћења воде на своме солунском метоху (пре јануара 1316), па затим да би им цар потврдио то право, као и све поседе стечене бригом игумана Никодима (јануар 1316) – одиграли и неку посредничку улогу између српског и византијског двора. Можда је због ове успешно обављене мисије цар тада за 100 модија земље, намењене сађењу винограда, увећао хиландарски метох Св. Илије на Каламарији.¹¹⁸

ЧУВАЊЕ И УВЕЋАВАЊЕ МОНАСТИРСКОГ ВЛАСТЕЛИНСТВА

Дуготрајни спор око терена Зли поток (Κακός Ρόαξ), који се налазио између Хиландара и Есфигмена, започео је можда још почетком XIV века, јер у протатском акту (април–август 1322) каже се да су многи монаси поменутих манастира „остарили свађајући се између себе”.¹¹⁹ О бризи Хиландараца за њихове поседе сведоче земљишни спорови, настављени и у овој епоси, у подручју *Хремицене* (Хромитисе) око плодног терена, засађеног маслинама и виноградом, који је припадао Скорпијском манастиру. Будући да је овај манастир у то време био готово пуст, његов игуман Нифон није успевао да обради поменуто земљиште. Власници суседних добара – Хиландарци, Лавријоти, монаси Есфигмена и становници Комитисе – желели су да га присвоје, због чега су избиле велике свађе. Имајући у виду да је спорни терен био најближи пиргу који се налазио на имању српског манастира, прот Јован са саветом игумана одлучио је, августа 1288, да поменути терен уступи Хиландару под условом да његов игуман сваке године даје 9 перпера игуману Скорпијског манастира.¹²⁰ Још један комад земље овог манастира нашао се у поседу Хиландара на основу одлуке протата из око 1290, коју је прот Јоаникије са својим саветом новембра 1294. оценио као неправилну (παράλογος πράξις). На тако добијеном земљишту српски монаси су

одмах засадили виноград. И најзад, нешто пре 1294. године, Хиландарци су на још један пространи терен манастира Скорпија довели своје парике и засадили виноград. На тужбе скорпијског игумана протат је извршио неколико увиђаја на терену, да би новембра 1294. савет са протом Јоаникијем на челу одлучио да пространо земљиште са свим побољшањима која су на њему учинили српски монаси, остане у њиховом поседу, а да оно дато им око 1290. са засађеним виноградом, врате манастиру Скорпија.¹²¹

Премда су односи између Хиландара и Ватопеда још од времена Симеона и Саве били традиционално добри, ипак су се и ова два манастира током последњих деценија XIII века спорили на заједничкој међи њихових добара у подручју Зига. Инвентар грчких докумената српског манастира из 1299/1300. спомиње 4 акта која су се односила на тај спор. Један од њих је био наредба неименованог протасикрита, вероватно Манојла Неокесарита, извесном Манојлу Триксасу да изврши истрагу на терену. Захваљујући Триксасовом акту од маја 1297, сачуваном у архиву манастира Ватопеда, можемо закључити да је на основу његовог извештаја протасикрит донео пресуду у корист Хиландара.¹²²

Током последњих деценија XIII века српски и бугарски монаси су водили спорове око вртова у месту званом Лустра на Превлаци. Још пре 1290. године у епископији Јериса донета је пресуда у корист бугарског манастира. Незадовољни пресудом, Срби су обесправили Бугаре, а ови су се тада обратили цару. Цар је наредио неименованом великом аднумијасту да испита случај. Потврђено је да спорна земља припада Бугарима. Хиландарци су тада затражили да светогорски протат испита случај. Најзад, априла 1290. спор је решен у корист Зографа пред судом јериског епископа Теодосија и у присуству угледних сведока, међу којима су били економи Есфигмена и Алипијског манастира, као и угледни Хиландарци – духовни отац Елевтерије, велики економ и други.¹²³

Три света ратника, паос главне цркве, око 1320.

Богородица Одигитрија, икона у мозаику, око 1200.

Икона Ваведења Богородице (деталј), почетак XIV века

Икона арханђела Гаврила, око 1360.

Спор око њиве на Превлаци између монаха Хиландара и Ксиропотама завршио се посредовањем епископа Јериса, Јеротија, маја 1295. године. Српски монаси су преузели њиву исплативши 20 номизма ксиропотамском игуману Макарију.¹²⁴ Поред овога, Хиландарци су током последње деценије XIII века водили још два спора са монасима Ксиропотама – један у Рудави, и други у подручју где се ово село граничило са суседним званом Парцала. Док је први завршен актом којим је дука Филарет Кал потврдио (1290 – око 1295) претходно донету пресуду, други спор, у чијем решавању је учествовао и апограф Димитрије Апелмене (око 1300), настављен је у трећој деценији XIV века.¹²⁵ У току последње деценије XIII века Хиландарци су купили неколико земљишних парцела на Превлаци.¹²⁶

На западној Халкидици Хиландар је пре августа 1314. стекао свој први посед – мали манастир (μονήριον) Пророка Илије, који су српским монасима даровали Јован Драгуман и његова жена.¹²⁷ Он је убрзо постао административно средиште метоха који се око њега развио. Куповине земљишних парцела, које је августа 1314. започео игуман Никодим, настављене су. Андроник II их је потврдио јануара 1316. и јула 1317. године.¹²⁸

Можемо само претпоставити да је Милутин приликом обнове Св. Ђорђа у Солуну приложио Хиландару манастир Св. Јерусалима. Томе у прилог говорило би обавештење Данила II да краљ

... и ту многа села и метохе такође прикупивши приложи томе месту, све утврдивши да буде непоколебимо на блажени његов спомен.¹²⁹

У подручју Старог Вардара у месту Крупицама (Απιδέσι) хиландарски метох је током последњих година XIII века нагло порастао првенствено даровањима великог аднумијаста Јована Анђела и извесног Георгија Манклавита¹³⁰, тако да је на преласку из XIII у XIV век достигао величину од 900¹³¹ или 800 модија¹³². Овоме треба додати

комад земље од 100 модија добијен пре јануара 1316. године.¹³³

И манастирски метох у Лушцу је вероватно око 1290, на основу наредбе Андроника II, увећан прилагањем комада земље, о коме не знамо ништа прецизније.¹³⁴ Видели смо да су прилагања на подручјима Струме и Скопља била у директној вези са током српско-византијских односа.¹³⁵

Потреба да се утврди стање хиландарских добара у Србији показала се неопходном одмах после престанка српско-византијских ратова 1282–1284, током којих су везе између Србије и Свете Горе биле прекинуте. Монаси Хиландара су, по свој прилици, дошли краљу Милутину, доносећи му даровне акте његових претходника. Краљ је, вероватно на основу тада предузете ревизије манастирских поседа и повеља својих „родитеља и прародитеља“, а наставши да су „једна имања била уништена, а друга изгубљена“, потврдио Хиландару поседовање свих добара добијених повељама монаха Симеона, великог жупана Стефана Немањића, те краљева Владислава и Уроша I, која су се у то време налазила у саставу манастирског поседа.¹³⁶

Враћање изгубљених добара. Поред келије Св. Петке, верујемо да је повељом издатом око 1299. године Милутин повратио Хиландару цркву Св. Димитрија у Призрену са припадајућим јој виноградима, њивама и млиновима; затим село Локвицу са његовом територијом, планину Често Камене и један виноград у атару села Билуше, који је човек хиландарског метоха продајом отуђио од манастира.¹³⁷ У питању су била добра која је Хиландару по свој прилици приложио краљ Драгутин (1276–82), али која су у поменутих ратовима, нарочито у тренутку када је, како смо видели, византијска војска, у пролеће 1283, стигла до Призрена и Липљана, пострадала и за манастир била изгубљена. Неспомињање краља Драгутина као првобитног дародавца поменутих

имања, објашњавамо његовом жељом и настојањем да обезбеди престо својим, а не Милутиновим синовима.

Даровање нових добара. Са подручја Призрена краљ Милутин је током своје владавине приложио Хиландару манастир Св. Димитрија у Билуши са селом, засецима и свим правинама¹³⁸ и цркву Св. Петра у Кориши, чије оснивање је везано за исихасту св. Петра Коришког, који је живео у XIII веку. Добро Св. Петра је обухватало земљу око цркве, укључујући и три планине.¹³⁹ Поред Билуше, краљ је уступио Хиландару и село Живињане са засецима.¹⁴⁰ Верујемо да је Милутин око 1299. даровао Хиландару четири села у Хвосну¹⁴¹, а затим непознатог датума приложио и село Лесковац са једним пронијаром: И Богом до гдѣ и хтѣник цркви да си сѣдини, а њди моѣ рече игоумънь, да си походи коудѣ моѣ хтѣник. Поменути Богоје је вероватно постао манастирски војник.¹⁴² О Милутиновој бризи да Хиландар има довољно пањака читамо: И видѣвъ краљкѣство ми, кре не имаше пашица светаа црк(в)ы сиа въ земли Хвостыи-скон, и дахъ пашица Лавкиево, у оквиру кога је краљ приложио још две испаше – Понорац и Крушчицу.¹⁴³

Обавезе манастирских људи. Већ одредба о подели земље дарованих села (око 1299) у подручју Хвосна, учињена према византијској пракси, тј. да половина земље остаје у власништву сељака, а друга половина да се даје у директну надлежност манастира¹⁴⁴ – указује на то да су зависни сељаци обрађивали своје замљишне парцеле, а Хиландару давали порез и извршавали за њега обавезне работе. Манастир је земљу у своме непосредном власништву обрађивао давањем у закуп, било властитим сељацима поменутих села, уколико ови нису имали довољно своје земље, било сељацима других села, односно туђих имања. Све работе и плаћања од којих је краљ „ослободио“ људе манастирских добара, тј. цркве Св. Димитрија у Призрену, села Локвице и планине Често Камене, а које су у корист фиска давали остали становници града, односно жупе,¹⁴⁵ он их је прећутно

уступио Хиландару. Да манастир не би давао плату пастирима – 12 ждребаца годишње – Милутин му је приложио Влахе, ослободивши их од свих работа – и према држави и према Хиландару (*штѣ всѣхъ работъ и монахъ и цркъвннихъ*); уз то, краљ је забранио да се они због било каквог посла шаљу у Свету Гору, остављајући им као једину обавезу напасање манастирских кобила. У случају њиховог губитка, Власи су сами морали платити надокнаду – 10 перпера за коња и 20 за кобилу. Милутин је обавезао ове Влахе да заједно са манастирским напасају и 24 кобиле које је он дао Хрусији. На исти начин као Влахе краљ је обавезао и три човека на Горачевѣ, на граници лабићевског пашњака, да *воудоу оулиларик*, тј. само да *пасоу оулик*, које би у случају њихове пропасти морали сами надокнадити. Дајући ове пчеларе у надлежност старешине Хрусије, краљ је пиргу обезбедио снабдевање воском: да *кстѣ свѣща Спасоу*.¹⁴⁶

Чување хиландарског пристаништа. Једна одредба поменуте повеље (око 1299) односила се на хиландарске метохе у подручју Призрена: И *призрѣнске метохы* како *соу стрѣгы* стражоу одъ Грѣкъ, да не *стрѣгоу*, нѣ за тоу стражоу да даю оу Светоу Гороу чловека, да *стрѣжеть* страже на мори на пристанышти...¹⁴⁷ Ово ослобађање обавезе стражарења према Грцима објашњавамо померањем српско-византијске границе дубоко према југу, тако да призренска област више није била погранична зона. Уместо, дакле, поменуте обавезе краљ је захтевао да се од људи призренских метоха шаље један човек у хиландарско пристаниште, да би помогао у његовом чувању од напада пирата, јер у време издавања ове повеље Хрусијски пирг још није био подигнут.

Трг Книнац. Због мирнодопске ситуације краљ је ослободио и становнике хвостанског трга Книнца одласка у војску, обавезујући их за узврат да раде за Хиландар, при чему је посебно споменуто преношење робе, било за продају или за пренос у Хиландар. У исто време, да би заштитио овај трг од пљачкања, краљ је одредио

да отмичар, поред враћања отете робе, мора још платити и њену деветоструку вредност и бити уз то кажњен као издајник.¹⁴⁸

Судска надлежност. Успостављањем мира на српско-византијској граници, и везе између Хиландара и његових метоха у Србији постале су учесталије, те је краљ донео одлуку о судској надлежности игумана за спорове које би метохијски људи имали између себе. Међутим, очигледно имајући у виду да је игуман далеко, краљ је оставио могућност да се манастирским људима суди и пред црквеним достојанственицима, вероватно надлежне епископије. Од тих парница били су изузети такозвани државни резервати, тј. дела издаје, помагање туђим људима да побегну од свога господара, спорови око земље и случајеви убиства (*развѣ нечѣре и провада, землек и вражде*), који су решавани пред краљевим судом. Парнице између људи хиландарских метоха и оних извана, тј. људи који нису припадали манастиру (*землани*), краљ је ставио у своју надлежност, остављајући такође могућност да се оне решавају и пред једним од дворских достојанственика, кога су игуман и хиландарско братство имали право да изаберу. Ова одредба је допуњена обавештењем да је *послоухъ*, тј. такса за сведочење у парницама решаваним пред краљевим судом била према обичају 2 динара.¹⁴⁹ За ову епоху не располажемо ниједним податком о евентуалним земљишним споровима у којима би странку хиландарског метоха заступао игуман.

Путовања у Србију. Бројни су разлози због којих су монаси Хиландара путовали у матичну земљу. Међутим, подаци о томе су веома оскудни. Има података да су најугледнији представници манастира присуствовали устоличењу новог владара, односно врховног црквеног поглавара.¹⁵⁰ Сасвим је усамљен онај о доласку игумана Киријака и групе монаха да би замолили краља Милутина да им подигне одбрамбени објекат на морској обали.¹⁵¹ Вероватно су најредовнији били доласци Хиландараца на њихове метохе у Србији, којима су управљали монаси

послати из манастира. Међутим, у време српско-византијских ратова 1282–84. монаси нису могли путовати, те су и везе Хиландара са њиховим метосима у матичној земљи биле прекинуте. Када је крајем XIII века успостављен трајан мир, обновљена су редовна путовања између Свете Горе и Србије, што је краљ потврдио повељом из око 1299. године: светогорски пут да бива по сва лѣта У вези са тим било је потребно заштити путеве од разбојничких напада. Због тога је краљ обавезао сељаке и Влахе хиландарских посела, очигледно у подручјима кроз која је пут за Свету Гору пролазио, да се брину о његовој безбедности, ослобађајући их у исто време сваке друге војне обавезе, осим у случају напада на земљу.¹⁵² Тај пут је полазио од Призрена и ишао преко Скопља или Прилепа до Солуна, па даље до Јериса, Комитисе и хиландарског метоха Зига.¹⁵³ Отприлике у исто време када је Милутин издао поменути повељу (око 1299) и Андроник II је својим актом одобрио слободна путовања хиландарских монаха у Србију.¹⁵⁴

Положај Хиландара у светогорској заједници. На почетку владавине краља Милутина Хиландар је још увек заузимао релативно скромно место у хијерархији светогорских манастира. На протатском акту од августа 1287. његов игуман Стефан се потписао после игумана Ватопеда, Есфигмена, Ксиропотама, Дохијара и Каракале.¹⁵⁵ Склапање брачног савеза између српског и византијског двора (април 1299) допринело је уздизању Хиландара у светогорској хијерархији. На протатским актима из друге деценије XIV века (јуни 1314. и мај 1316) игуман Никодим се потписао четврти и то после игумана Лавре, Ивирина и дикеја Ватопеда, односно Лавре, Ивирина и Ксиропотама, а испред представника Есфигмена, Каракале, Алипијског, Дохијара, Ксенофонта итд., односно Ксенофонта, Дохијара, Каракале, Зографа, Св. Пантелејмона и других.¹⁵⁶ Споминање Хиландара као *манастѣира Срба*, назив који први пут налазимо на акту из 1274. године, у споси краља Милутина постао је уобичајен.¹⁵⁷

Напомене

¹ *Lavra II*, no 79 (август 1287); *Chilandar I*, no 11 (август 1288), no 14 (новембар 1294), no 28 (август 1312); *Kutlunus*, no 9 (1313/14); *Xeropotamou*, no 17 (јуни 1314); *Esphigménou*, no 12 (мај 1316).

² *Zographou*, no 12 (април 1290).

³ *Chilandar I*, no 15 (26. мај 1295), nos 31, 32 (5. август 1314).

⁴ Мошин, *Акѣи сабора*, бр. 1 (1316).

⁵ *Зак. сѣом*, 475–476 = *Сѣоменици I*, 295–296 (1300/02) и *Chil.sl.*, no 20 (1322).

⁶ Бележимо их према издању Даничића и преводу Мирковића, в. 32, н. 28.

⁷ *Lavra II*, no 79, l. 31.

⁸ *Chilandar I*, no 11, l. 21, 26.

⁹ *Chilandar I*, no 14, l. 12.

¹⁰ *Ibidem*, l. 11–12.

¹¹ *Chilandar I*, no 15, l. 5, 17, где је име игумана, изгледа, избрисано; в. Живојиновић, „Светогорски дахи Данила II”, *Архиепископ Данило II*, 79. О кефалији, као највишем функционеру провинцијске управе, cf. Maksimović, *Administration*, 117 sqq. и s.v.

¹² *Зак. сѣом*, 476. I = *Сѣоменици I*, 295. О нападима Турака на Свету Гору, в. М. Живојиновић, „Concerning Turkish Assaults on Mount Athos in the 14th Century, Based on Byzantine Sources”, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 30, Sarajevo 1980, 501–516.

¹³ ЗН. I, бр. 38; уп. Мошин – Пурковић, *Игумани*, 16–17.

¹⁴ О епископу Арсенију I, в. Јапковић, *Епископије*, 145.

¹⁵ *Живой Сава III*, 325; прев. Мирковић, *Данило*, 246.

¹⁶ Уп. Јапковић, *Епископије*, 144.

¹⁷ *Живой Данила II*, 338; прев. Мирковић, *Данило*, 256. Мошин – Пурковић (*Игумани*, 17) такође указују да су се Киријак, Арсеније, Сава и Данило могли један за другим сменили на положају игумана.

¹⁸ Имајући у виду правило светогорског тишица цара Константина Мономаха (1045), да за презвитера и игумана може бити изабран кандидат који је напунио тридесет година живота (cf. *Prótaton*, no 8, l. 169) закључили смо сасвим неодређено о времену Даниловог рођења.

¹⁹ *Живой Данила II*, 331–338; прев. Мирковић, *Данило*, 251–256.

²⁰ *Исѣо*, 340; прев. Мирковић, 257–258; уп. Мошин – Пурковић, *Игумани*, 21.

²¹ *Исѣо*, 342; прев. Мирковић, 259.

²² *Исѣо*, 343; прев. Мирковић, 260.

²³ Навешћемо као пример да су Каталани осам месеци опседали добро утврђени трачки град Мадитос. Наступила је таква глад да су његови становници „били принуђени да једу забрањено”, те их је то приморало да се предају. Исту тактику су Каталани применили и приликом заузимања Еноса, уп. A. Laiou, *Constantinople and Latins, The*

Foreign Policy of Andronicus II 1282-1328, Cambridge, Mass. 1972, 169, n. 38.

²⁴ Н. Радојчић, О архиепископу Данилу II и његовим настављачима, предговор уз Мирковићев превод, *Данило*, VIII.

²⁵ Животј Данила II, 343–347; прев. Мирковић, Данило, 260–263. Уп. Мирјана Живојновић, „Жигије архиепископа Данила II као извор за ратовања Каталанске компаније“, ЗРВИ 19 (1980) 247–258 и С. Кисас, „Архиепископ Данило II и солунска околина. Белешка о византијско-српским односима почетком XIV века“, *Архиепископ Данило II*, 31.

²⁶ Житије Данила II, 347–349; превод Мирковић, Данило, 263–265.

²⁷ *Исѣно*, 349-352; превод Мирковић, 265-267. Уп. Живојиновић, *нав.*, дело 259-260.

²⁸ *Pantéléemôn*, no 10, l. 18–24.

²⁹ Живой Данила II, 253; превод Мирковић, Данило, 268. О Савиној помоћи Ксиропотаму, в. стр. 84–85 и 103, н. 172.

³⁰ Живой Драгущина, 43–46; превод Мирковић, Данило, 35–37. О рату између Милутина и Драгутина, в. ИСН, 449–461 (Ђирковић).

³¹ Живой Драгуйшина и Данила II, 46, 356; перевод Мирковић, Данило, 37 и 270.

³² Види, М. Јанковић, „Данило бањски и хумски епископ“, *Архиепископској Данило II*, 83–88. После тога Данило је још два пута боравио у Светој Гори. Најпре, по свој прилици крајем 1320. он је у Хиландару у „усамљеништву ради иночества“, у моменту када му се Стефан (Дечански) из заточеништва у Дариграду обратио са молбом да за њега посредује код Милутина. Данилова интервенција је била пресудна у промени краљевог односа према сину. Данило се вратио у Србију најкасније у лето 1321, да би већ половином 1322. последњи пут дошао у Свету Гору, где је остао све до свога избора за архиепископа 1324. године, уп. М. Живојиновић, „Светогорски дани Данила II“, *Архиепископској Данило II*, 80–81, п. 37–39. Умро је као архиепископ децембра 1337. године.

³³ Богдановић, *Кайалоџ*, бр. 47 = ЗН. 1, бр. 50. *Живой Милутина*. 153; превод Мирковић. *Данило*, 115.

³⁴ *Chil. sl.*, no 20, l. 178–180.

³⁵ *Zographou*, no 12, l. 39: ур. Кисас, *Српски сјоменици*, 30.

³⁶ Живой Данила II. 357: перевод Миркович, Данило, 271.

³⁷ *Isuño y Chil. sl. no 20. 1. 182-184.*

³⁸ *Chilandar I*, no 28, l.10.

³⁹ *Chilandar I*, по 29; ун. Мошин – Пурковић, *Иџумани*, 31; о овој Николимовој мисији в. стр. 150 и 164, п. 115.

⁴⁰ *Chilandar I*, nos 31 i 32.

⁴¹ Моттис, *Акцій сабора*, бр. 1.

⁴² *Kutluyunus*, no 9, l. 57.

⁴³ *Xèronotamou*, no 17, l. 43 v. и албум, бр. XXVII.

⁴⁴ *Enphigménou*, no 12.1. 135; φωτογραφία: Collège de France.

⁴⁵ Живот Милутина. 152–153: превод Мирковић, *Данило*, 115.

⁴⁶ *Zographou*, no 12, l. 33—34 и *Chilandar I*, no 14, l. 12.

⁴⁷ Zographoi, no 12, l. 33–36; Ελευθερίου, no 14, l. 12.
Zographoi, no 12, l. 33–36: Ελευθερίου je očigledno svjedočio pod zakletvom (...ἐγὼ μετὰ πίστεως ἀληθείας...) da sporni vrtovi pripadaju bugarskom manastiru.

⁴⁸ Мошини, *Акији сабора*, бр. 1, р. 112–113; Иоасаф је споменут као бивши (павини) башта; в. Мирјана Живојиновић, „Духовник манастира Хиландара“, *Историјски часопис* 28 (1981) 5–16.

⁴⁹ Zographou, po 12, l. 37–38: Амфилохије је забележен као бивши (πομπή) велики економ.

³⁰ Мошин, *Акиш сабора*, бр. 1, р. 115–116 и 120. Помоћнике спомињемо уз главне постојеће дужности, али у братском сабору је њихово место било ниже: в. листе сабора, стр. 18–181.

⁵¹ Мопшин, *Акції сабора*, бр. 1, р. 116–117, 120–121.

⁵² *Zographou*, no 12, l. 52.

⁵³ Мошнин, *Акції сабора*, бр. 1, р. 115–116; О Матеји, в. стр. 178–180; о Теодосієвом списку, в. стр. 27–28 и 32, п. 26–27.

⁵⁴ЗН I, бр. 38. О епископу Григорију II, в. Јанковић, *Епископскојје*, 43, п. 46 и 140.

⁵⁵ *Sjaoimenici* I, 304 и Đurić, *Portraits*, 129 (фототипско издање натписа). Проблем који је до сада представљао година забележена у овом натпису, а читала као 6801 (= 1293), јер се у њему Милутин спомиње као зет цара Андроника II, што је постао тек априла 1299, управо је разрешен новим прецизним читањем (помоћу добре лампе) године, која даје 1321/22. као време завршавања радова на католикону (в. ниже и н. 59), односно писања овог натписа, уп. М. Марковић – В.Т. Хостетер, „Прилог хронологији градине и осликовања хиландарског католикона”, ХЗ/10 (1998), 201–220. са ранијом библиографијом.

³⁶ Живой Милутићина, 132; превод Мирковић, Данило, 100.

⁵⁷ O praksi kralja Milutina vidi: Nenadović, *Arhiepiskopura*, 140–146; *Hilandar*, 70–74 (Ђурић); Bošković, *Hilandar*, 25–41. Mylonas, (*Catholicism*, 7–45) smatra da je Milutin prilikom obnove samo proširio već postojeći katolikon. Svoja zapazanja o Mironasovom radu dao je Đ. Bošković, „De nouveau sur le catholicon de Hilandar“, X3 7 (1989) 91–103.

⁵⁸ Уп. Ненадовић, *Архитектура*, 145.

⁵⁹ Cf. Đurić, *Portraits*, 116–118, 123.

⁶⁰ Живой Милуїїна, н.м.

⁶¹ Види, V. J. Đurić, *La peinture de Chilandar à l'époque du roi Milutin*, X3 4 (1978) 41–53, 63.

⁶² Уп. С. Невадовић, „Једна хипотеза о архитектури хиландарске трпезарије“, ЗЗСК 14 (1963) 1–12; *Хиландар*, 76, 78 (Ђурић).

⁶³ Cf. Đurić, *op. cit.*, 53–62, 64; Хиландар, 78, 80 (Бирчут).

⁶⁴ Живой Милуїчина, 132–133; прерод Мирковић, Данило, 100.

⁶⁵ Уп. Бошковић, *Пабирици*, 84; Ненадовић, *Одбрана*, 98–100; Иств. „Графички прикази“, 103, бр. 8 и 99 (сл. графике); Theocharidis, *Enclosure*, 60–63 и 66–67.

⁶⁶ *Живој Милуџина*, 133–134; превод Мирковић, *Данило*, 101; у Милутиновим повељама за пирг спомиње се црква посвећена [Христу] Спаситељу и Христовом Вознесењу: *Зак. сѿом.*, 476. I и 479, III, = *Сѿоменици* I, 295 и 327.

⁶⁷ Види, Бошковић, *Пабирици*, 91–94; Ненадовић, *Одбрана*, 111–112; Исти, *Графички прикази*, 109, бр. 14 и 98 (сл. графике). Горњи део ширга са црквом данас не постоји.

⁶⁸ Уп. Бошковић, *Пабирици*, 85–91.

⁶⁹ Види, Ненадовић, *Одбрана*, 112–113; *Истѿи*, „Конзервација ширга краља Милутина у Хиландару”, *ЗЗСК* 16 (1966) 175–181.

⁷⁰ *Chilandar I*, no 33, I, 1–15.

⁷¹ *Живој Милуџина*, 136; превод, Мирковић, *Данило*, 102.

⁷² *Chilandar I*, no 34, I, 135–139, на овај податак и време завршавања обнове Св. Борфа већ је указао Кисас, *Српски сѿоменици*, 30.

⁷³ *Зак. сѿом.*, 423.19; уп. М. Живојиновић, „Хиландарски метоу у Солуну”, *ZRV* 37, 1998, 111–119.

⁷⁴ Време Даниловог и Никодимовог борања у Карејској испосници одређено је приближно, в. 131 и 132.

⁷⁵ *Chilandar I*, no 28, I, 18, 23 (1312); Мошин, *Акѿи сабора*, бр. 1, р. 85, 98, 100, 107, 114 и *Катѿалоѿ*, бр. 1 (1316).

⁷⁶ С обзиром на то да је краљ за допштење одлуке о давању ове помоћи тражио благослов архиепископа Саве III (Мошин, *Акѿи сабора*, бр. 1, р. 98–99), његова смрт 26. јула 1316. даје поуздан *terminus ante quem* за Никодимов и Теодулов долазак у Србију.

⁷⁷ Мошин, *Акѿи*, бр. 1, р. 99–102.

⁷⁸ *Катѿалоѿ*, бр. 1.

⁷⁹ В. 83–84 и 109, и. 169.

⁸⁰ *Chilandar I*, no 17, I, 64–66.

⁸¹ В. овде и. 85. и 76–78.

⁸² Мошин, *Акѿи сабора*, бр. 1, р. 89–93.

⁸³ Исто, р. 122–130; вредност једног аделфата у ово, али и касније време, била је 100 перпера, уп. Живојиновић, *Аделфѿи*, 253–255.

⁸⁴ *Теодосије*, 117; прев. Мирковић – Богдановић, 115.

⁸⁵ *Chilandar I*, no 28. Белешка на полеђини овог акта открила име келије.

⁸⁶ Уп. Живојиновић, *Светѿогорске келије и ѿирѿови у средњем веку*, Београд 1972, 31–67.

⁸⁷ *Зак. сѿом.*, 476. I = *Сѿоменици* I, 295.

⁸⁸ Мошин, *Акѿи сабора*, бр. 1, р. 115 и бр. 2, р. 27; *Зак. сѿом.*, 395. XVII и XIX = *Сѿоменици* I, 311, р. 113–114; класи своѿи *пирѿоу* и 312, р. 120: *пирѿоу свѿомѿоу*. Уп. М. Живојиновић, „Симеон – старац Хрусијског пирга”, *Зборник Владимира Мошина*, Београд (1977) 181–187.

⁸⁹ Ова краљева прилагања потврдили су Андроник II и Михаило IX. Сачувана је само хрисовуља савладара: *Chilandar I*, no 18, I, 5–43, у којој се спомиње царев акт (I, 60–61, 72). О обнови Св. Никите обавештава сам Милутин: *Зак. сѿом.*, 477. II = *Сѿоменици* I, 313, р.

135 сл; о овим Милутиновим даровима Св. Никити, в. М. Живојиновић, „Хиландар и Хрусија”, *ХЗ* 6 (1986) 63 сл.

⁹⁰ *Зак. сѿом.*, 477. VII = *Сѿоменици* I, 314, р. 145–147.

⁹¹ *Зак. сѿом.*, 480–481. VIII = *Сѿоменици* I, 329.

⁹² Милутин спомиње винограде и маслињаке сумарно набрајајући своја прилагања Хрусији: в. м. Податак о томе је прецизан у хрисовуљи Андроника II за пирг од децембра 1324 (*Chil. gr.*, no 101, I, 1–6: *μακαρίτης κράλης ἐκεῖνος... προσεκύρωσεν ἐναὼ ἐξ ἀγοραστίας ἀμπέλια καὶ χωράφια εἰς τὸν Ἐρισσόν*).

⁹³ *Зак. сѿом.*, 479. II = *Сѿоменици* I, 327; тзв. „прва” хрисовуља коју је Милутин издао Хиландару вероватно убрзо после оснивања Хрусије је одавно изгубљена. Њена садржина је донекле позната, јер се одредбе те хрисовуље спомињу у каснијим краљевим, па затим и актима цара Душана.

⁹⁴ *Зак. сѿом.*, 481. IX = *Сѿоменици* I, 329.

⁹⁵ Исто и Мошин, *Акѿи сабора*, бр. 1, р. 114–115.

⁹⁶ *Зак. сѿом.*, 479. III и 395. XVIII = *Сѿоменици* I, 327–328 и 312, р. 116–118.

⁹⁷ Према Данилу II (*Живој Милуџина*, 108–109; превод Мирковић, *Данило* 82) Милутин је заузео Горњи и Доњи Полог са тврђавама, затим Скопље, Овче Поље и Пијанец у подручју Брегалнице. Краљ у потврдној хрисовуљи Хиландару (1299/1300) спомиње да је Св. Петку већ раније повратио манастиру: *Зак. сѿом.*, 391. I = *Сѿоменици* I, 255; о добијању ове келије, в. 118 и 121, п. 39.

⁹⁸ Уп. ВИНУ VI, 31–33, п. 65, 69 (Максимовић) и 164–165, п. 23–25 (Ђирковић); М. С. Bartusis, *The Late Byzantine Army: Arms and Society, 1204–1453*, Philadelphia 1992, 64, п. 49.

⁹⁹ *Зак. сѿом.*, 477. II = *Сѿоменици* I, 313, р. 132–134 и *Живој Милуџина*, 114; превод Мирковића, *Данило*, 84; уп. ИСН, 443–447 (Максимовић).

¹⁰⁰ *Chilandar I*, no 12, I, 1–3.

¹⁰¹ Баринић, *Полис*, 31, бр. 11–12 и 34–35, бр. 29–33; cf. *Chilandar I*, р. 16, nos 11–12, р. 17, nos 29–33.

¹⁰² *Chilandar I*, no 17, I, 33–41.

¹⁰³ *Georgii Pachymeris de Michaelis et Andronico Palaeologis II*, rec. I. Bekkerus, Bonnæ 1835, 286.

¹⁰⁴ *Зак. сѿом.*, 477. II = *Сѿоменици* I, 313, р. 134–135; краљев мирз је споменут и у *Descriptio Europae Orientalis de 1308*, изд. Ј. Белчовски, према издању О. Gorka: *Сѿоменици* II, 464.

¹⁰⁵ *Зак. сѿом.*, 391. I = *Сѿоменици* I, 256.

¹⁰⁶ *Chilandar I*, no 18, у којој се спомиње (I, 60, 72) хрисовуља Андроника II.

¹⁰⁷ *Chilandar I*, nos 19, и 20.

¹⁰⁸ Практик Димитрија Апелменеа за хиландарске поседе солунске теме: Мошин, *Акѿи*, 205, р. 11–210, р. 313; cf. *Chilandar I*, App. II, I, 8–149.

¹⁰⁹ Мошин, *Акѹи*, 212, р. 443–470; cf. *Chilandar I*, App. II, I, 205–217.

¹¹⁰ *Chilandar I*, no 25, I, 13–15.

¹¹¹ Cf. Živojinović, *Frontière*, 59–60.

¹¹² *Сѹоменици I*, 319–323; *Chilandar I*, App. III.

¹¹³ *Pantéléémon*, no 10, I, 28–30.

¹¹⁴ У царевеј даровној хрисовуљи спомињу се две савезничке српске војске: *Chilandar I*, no 29, I, 91, 113; уп. ВИИИЈ VI, 164–188, н. 62–65 (Ћирковић) и N. Oikonomides, „The Turks in Europe (1305–1313) and the Serbs in Asia Minor (1313), The Ottoman Emirates (1300–1389)”, ed. E. Zachariadou, Rethymnon 1993, 159–168.

¹¹⁵ О овој својој мисији архиепископ Никодим је оставио запис у рукопису превода тишика св. Саве Јерусалимског: ЗН I, бр. 52.

¹¹⁶ Уп. ВИИИЈ VI, 176–179, н. 56, 57 (Ћирковић).

¹¹⁷ Даровање царице Ирине помиње се у простагми деспота Димитрија Палеолога (новембар 1322): *Chil. gr.*, no 76, I, 7–9. За 1322. као годину издања овог акта, а не 1321, како је забележио Пети, cf. F. Dölger, *Byzantinische Diplomatie*, Ettal 1956, 95–96, п. 37. О смрти царице Ирине пре децембра 1316, в. ВИИИЈ VI, 188–189, н. 66 (Ћирковић).

¹¹⁸ *Chilandar I*, no 33, I, 15–19, 41–43; потврда јула 1317: no 34, I, 172–180.

¹¹⁹ *Chil. gr.*, no 77, I, 6–7.

¹²⁰ *Chilandar I*, no 11.

¹²¹ *Chilandar I*, no 14.

¹²² Баришић, *Појис*, 47–48, бр. 81–84; cf. *Chilandar I*, р. 17, no 81–84; неиздат акт архива Ватопеда, фотографија: Collège de France.

¹²³ *Zographou*, no 12.

¹²⁴ *Chilandar I*, no, 15.

¹²⁵ Баришић, *Појис*, 45, бр. 70–72 и 35, бр. 34–35; cf. *Chilandar I*, р. 16–17, no 70–72, и п. 101; р. 15, no 34–35 и п. 93.

¹²⁶ Баришић, *Појис*, 50, бр. 92–93, 95–96 (продавци су били ситни поседници); no 94 (продавац је био манастир Ксиропотам); cf. *Chilandar I*, р. 18, no 92–93, 95–96.

¹²⁷ *Chilandar I*, no 33, I, 20–22; cf. *Chilandar gr.*, no 117, I, 122–131.

¹²⁸ *Chilandar I*, no 33, I, 23–29; 34, I, 144–151, 154–167.

¹²⁹ *Живој Милутићина*, 136; превод Мирковић, *Даница*, 102–103.

Не располажемо хрисовуљом којом је Андроник II потврдио српским монасима поседовање Св. Јерусалима. Он се фебруара 1335. спомиње као „од давнина” (ἀρχαῖον) хиландарско добро: *Chil. gr.*, no 125, I, 29–30.

¹³⁰ *Chilandar I*, no 34, I, 188–193, 196–198; *Αἰτίθεα*. Велики адимнијаст је у ово време чиновник задужен за поседе, cf. Maksimović, *Administration*, 191–192, i s.v.

¹³¹ Према потврдној хрисовуљи Андроника II од јануара 1299: *Chilandar I*, no 17, I, 88–89; *Αἰτίθεα*.

¹³² Према хиландарском практику од новембра 1300: Мошин, *Акѹи*, 215, р. 559–560; на Палеотардаре, оу Крестинцаху; cf. *Chilandar I*, App. II, I, 258–259.

¹³³ В. 151, н. 118.

¹³⁴ Баришић, *Појис*, 33, бр. 19–20, уп. бр. 17–18; cf. *Chilandar I*, р. 14, no 17–20.

¹³⁵ В. овде, 147, н. 97 и 150, н. 114.

¹³⁶ *Зак. сѹом.*, 389. I; уп. *Сѹоменици*, 306, р. 22–25; в. Живојиновић, *Повеља*, 134–135.

¹³⁷ *Зак. сѹом.*, 388. X–XIII и 387. II; о издавачу ове повеље, в. Живојиновић, *Повеља*, 129–136. За враћање Св. Петке, в. горе н. 135.

¹³⁸ *Зак. сѹом.*, 478. XII = *Сѹоменици I*, 314, р. 155–156.

¹³⁹ Милутинов даровни акт за Св. Петра није сачуван, али се овај краљев прилог спомиње у акту цара Душана о одлукама сабора у Крупинштима од 17. маја 1355. године: А. Соловјев, „Два прилога проучавању Душанове државе”, *Гласник Скойској научној друштва* II (1927) 26.2; уп. С. Мишић, „Повеље цара Стефана Душана манастиру светог Петра Коришког из 1355. године”, *Историјски гласник* 1–2 (1993) 125–126. За богату библиографију посвећену свим видовима живота ове испоснице, в. В. Ј. Ђурић, „Најстарији живопис испоснице пустиножителя Петра Коришког”, *ЗРВИ* 5 (1958) 173–174, н. 1–4.

¹⁴⁰ *Зак. сѹом.*, 478. XIV = *Сѹоменици I*, 314, р. 157.

¹⁴¹ *Зак. сѹом.*, 387. I; уп. Живојиновић, *Повеља*, 130.

¹⁴² *Зак. сѹом.*, 478. X = *Сѹоменици I*, 314, р. 152–154. О манастирским прошијарима, в. М. Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве”, *CHCC*, 157–164.

¹⁴³ *Зак. сѹом.*, 394. XVI = *Сѹоменици*, 310, р. 90 сл. и *Зак. сѹом.*, 430. I; о овим пашпацма, в. Благојевић, *Планине*, 48; Исти, „Средњовековни забел”, *Историјски часопис* XIV–XV (1966) 10–11.

¹⁴⁴ *Зак. сѹом.*, 388. IX.

¹⁴⁵ *Зак. сѹом.*, 388. X, XIV.

¹⁴⁶ *Зак. сѹом.*, 395. XVII–XIX = *Сѹоменици I*, 311, р. 96–312, р. 115 и р. 119–126.

¹⁴⁷ *Зак. сѹом.*, 387. III.

¹⁴⁸ *Зак. сѹом.*, 388. VII–VIII; уп. Живојиновић, *Повеља*, 131, н. 17.

¹⁴⁹ *Зак. сѹом.*, 387–388. IV–V; уп. Живојиновић, *Повеља*, 131–132, н. 18–19.

¹⁵⁰ В., 172, н. 39, 40.

¹⁵¹ В., 124–125, н. 12.

¹⁵² *Зак. сѹом.*, 388. VI.

¹⁵³ Пут Јерисо – Комитиса се спомиње у катастарском опису хиландарске земље на Превлаци (око 1300): *Chilandar I*, no 21, I, 9–10; cf. *Lavra II*, no 90, I, 327 etc.

¹⁵⁴ Баришић, *Појис*, 33–34, бр. 27; cf. *Chilandar I*, р. 14, no 27.

¹⁵⁵ В. напред, 124, и н. 7.

¹⁵⁶ В. напред, 132, н. 43 и 44; у акту из 1313/14. игуман Никодим се потписао на полеђини после игумана Ивиона и Ксиропотама, а испред дикеја Ватопеда и игумана Есфигмена: в. 132, н. 42.

¹⁵⁷ *Chilandar I*, no 9, l. 7, 11, 15 etc.

ВРЕМЕ ИГУМАНА ГЕРВАСИЈА

Епоху која је наступила доласком јеромонаха Гervасија на положај игумана Хиландар је дочекао грађевински темељно обновљен. Градитељске активности за Гervасијевог игуманства предузете су у испосници Св. Саве и у Хрусији. Веома повсђано манастирско властелинство и даље је расло, најпре још увек бригом краља Милутина, а после његове смрти (29. октобра 1321) настојањима најугледнијих Хиландараца, првенствено игумана Гervасија и јеромонаха Калиника и Матеје, те старешине Хрусије Симеона. Њихова делатност је обележила историју српског светогорског манастира у периоду од 1317. до 1335. године, времену када је манастиром руководио Гervасије, који се од свих познатих игумана најдуже задржао на том положају. Чињеницу да овој епископи припада 89 грчких аката, који чине више од половине свих до данас сачуваних грчких докумената хиландарског архива, без сумње треба довести у везу са предузимљивошћу поменутих Хиландараца.

МОНАСТИР

О игуману, и о носиоцима манастирских дужности, угледним јеромонасима и монасима који су уз Гervасија, али и без њега, заступали интересе свога манастира, обавештавају бројни грчки документи, од којих спомињемо: хрисовуље и простагме којима су цареви Андроник II и Андроник III на захтев српских монаха, као и

краљева Србије поклонили и потврдили имовинске привилегије Хиландара и Хрусије;¹ затим хрисовуље којима су цареви поклонили и потврдили дарове учињене лично игуману Гervасију² и јеромонасима Калинику³ и Матеји⁴, па акт кефалије Солуна Манојла Дуке Ласкариса,⁵ два протатска акта,⁶ пресуду епископа Јерисаи Свете Горе,⁷ акта којима су постигнути споразуми,⁸ купопродајне уговоре,⁹ један практик,¹⁰ акт о предаји у посед једног манастира Хиландару¹¹ и једно завештање.¹² На ову епоху односи се само 6 српских докумената: две повеле и једна судска одлука краља Стефана Уроша III,¹³ повеља архиепископа Никодима¹⁴ и две одлуке хиландарског братског сабора.¹⁵ Поред *Житија архиепископа Данила II*, драгоцен податак садржи и *Житије Стефана Дечанског* (1321–1331).¹⁶

Игуман. О Гervасијевом пореклу и времену доласка у манастир ништа не знамо. Он је себе сматрао духовним сином игумана Никодима, за чијег се игуманства, већ као јеромонах, бавио преписивањем књига.¹⁷ Такође је неизвесно када је постављен за великог економа, на коме положају је посведочен 1316. године.¹⁸

Гervасије је постављен за игумана после Никодимовог повлачења у Карејску испосницу и сигурно је на том положају био 1317. године. Међутим, први податак о њему као игуману потиче тек из око 1320. То је одлука хиландарског братског сабора о продаји аделфата за пирг у Хрусији и келију Свете Тројице, коју је својим потписом оверио: «*Иеромонахъ грѣшнынъ Гervасиѣ игу-мънь хиландарскыи*».¹⁹

Током свог дугогодишњег игуманства Гervасије је настојао да повећа манастирски посед, бринући се при томе да се њиме добро и неометано од суседа руководи. Због тога је често путовао, обично са најугледнијим представницима манастира, до Солуна и Кесаропоља, а такође и до Цариграда и Србије. Покушаћемо, колико то дозвољавају изворни подаци, да пратимо делатност

овог веома предузимљивог игумана, излажући догађаје хронолошким редоследом.

Гervасије је јануара 1320. године стигао у Цариград да би се пожалио Андронику II на невоље које имају српски монаси приликом наводњавања њива и винограда, као и недавно добијених од цара 320 модија земље, који су придружени хиландарском каламаријском метоху Св. Илије. У том послу их је ометало свештенство солунске цркве Св. Софије, којој је припадала Ропалеја, село суседно поменутом метоху српских монаха. Цар је тада својим актом наредио солунском митрополиту Јеремији и кефалији града Манојлу Ласкарису да реше поменути спор. То је, видећемо, било и учињено месеца марта, пошто је Гervасије донео цареву наредбу у Солун.²⁰

У току 1320/21. Гervасије је успео да склапањем даровних и купопродајних споразума са наследницима извесног, тада покојног, свештеника Модина, за манастир добије највећи део њихове баштинске земље у селу Здравнику. Модин је, наиме, за нама неке непознате заслуге, тамо добио, пре 1281. године, од цара Михаила VIII 3000 модија земље.²¹ Пошто је у питању било царско даровање, да би се оно отуђило, потребна је била царева сагласност. Због тога је Гervасије, приликом поменутог боравка у Цариграду, јануара 1320, добио и простагму, на основу које је Василије, један од синова тада покојног свештеника Модина, стекао право да слободно располаже својим баштинским имањем.²² Гervасије се вероватно из Цариграда враћао преко Кесаропоља, где је фебруара месеца (1320) у канцеларији кесаропољске епископије састављен акт којим је Василије Модин, даровањем и продајом, предао Хиландару 950 модија своје земље.²³

После неколико месеци, најпре негде између септембра 1320. и пре фебруара 1321, Гervасије је купио од Манојла Гаријана, зета по унуци другог Модиновог сина, тада такође покојног Михаила, земљу коју је овај добио

у мираз.²⁴ Затим, 7. фебруара 1321, Гervасије је поново у Кесаропољу, да би му Гаријанов таст Привонанг, предао, а за покој душе своје покојне супруге, дакле ћерке Михаила Модина, свој мираз, тј. 80 модија земље и виноград од 7 модија. Модини су очигледно били у духовној вези са монасима Хиландара, јер се Привонанг обраћа Гervасију као својој „најпреподобнијем господару и [духовном] оцу”.²⁵

Неки од представника манастира, можда и сам Гervасије, овог пута су из Кесаропоља продужили за Цариград, о чему сведочи хрисовуља из фебруара 1321. године. Излазећи у сусрет захтевима монаха, Андроник II им је овим актом, уз уступање пореза од 13 перпера који су убирани од парика зимовишта Св. Тројице на Касандрији, потврдио и недавно стечена права старањем игумана Гervасија – коришћење дела воде за наводњавање њива и вионогарда на Каламарији и поседовање 1000 модија земље од баштине свештеника Модина. Поред тога, овом хрисовуљом је дато искључиво право хиландарском игуману да приликом свога боравка у престоници користи три келије са капелом које су припадале зградама у дворишту Милутинове болнице у Цариграду, смештене у манастиру Св. Јована Претече, званог Петра.²⁶

Потврдна хрисовуља из јуна 1321, издата на захтев Гervасија, показује да је он и тада био у Цариграду, пошто је, изгледа, претходно у Кесаропољу прибавио још неке делове земље покојног свештеника Модина.²⁷ Уз ово, виноград у Солуну и кућа у Серу, чије је поседовање Хиландару Андроник II такође потврдио овим актом, указују на то да је Гervасије активно радио на повећању манастирских добара.²⁸ Хиландар је тада још добио, посебном царевом простагом издатом игуману Гervасију, ослобођење од плаћања скеларине и друмарине за хиландарску стоку.²⁹

Августа 1321. Гervасије се обратио удовици Михаила IX Палеолога, која је после мужевљеве смрти

(октобра 1320) остала да живи у Солуну као монахиња Ксена. Царичина интервенција је била потребна да би надлежни чиновници, Георгије Фарисеј и Константин Музалон, омогућили српским монасима да подигну млин у Хандаку.³⁰

У лето 1322. игуман Гervасије, јеромонах Калиник и монах Теофил дошли су у Цариград, где су се 1. августа договорили са представницима поменутог манастира Св. Јована Претече о управљању пословима обрађивања земље и расподеле летине у селу Мамациони.³¹ Милутин је, наиме, одредио, купивши ово село, да се доходак од њега подели између краљеве болнице у Цариграду и Хиландара, што је Андроник II потврдио јуна 1321. године.³² Поред тога, српски монаси су искористили овај боравак у престоници да би добили цареву подршку за одбрану неких својих имовинских права.³³

Месеца новембра 1322. Гervасије и најугледнији представници Хиландара, Калиник, Симеон, Матеја и Теофил, поново су у Солуну за манастир обавили више различитих послова. Најпре су, 9. новембра, купили у четврти Св. Парамона три куће од Александра Дуке Сарандина и његове жене Кали.³⁴ Вероватно су затим предали управнику Солуна деспоту Димитрију Палеологу три наредбе Андроника II како би он предузео потребне мере и обезбедио хиландарским монасима неузнемиравано поседовање неких манастирских имања.³⁵ И најзад, 26. новембра, игуман Гervасије и поменути Хиландарци су у канцеларији солунске митрополије склопили споразум са монахом Јованом Каравасом, који је још пре девет година уступио манастиру велики део своје имовине намеравајући да сам постане његов братственик, али је касније, одуставши од договореног, највећи део продајом отуђио.³⁶

Игуман Гervасије је сам, или са јеромонахом Калиником, у више наврата, између септембра 1323. и марта 1326. године, куповао за свој манастир њиве и винограде у околини Сера, као и више кућа у самом граду.³⁷ Купо-

вина од септембра 1324. вероватно је обављена приликом одласка Хиландараца у Србију, или њиховог повратка у Свету Гору.³⁸

Повод за путовање Хиландараца у Србију био је избор новог поглавара Српске цркве после смрти архиепископа Никодима (12. мај 1324). Подаци о томе су веома прецизни:

И у то време беше дошао господину Краљу [Урошу III] преподобни игуман Свете Горе, звани Гервасије, са свим изабраним чнцима Свете Горе.³⁹

Светогорци су 14. септембра учествовали у церемонији устоличења на престо архиепископа бившег хиландарског игумана Данила:

И када је то било, убеђењем тога христољубивога краља и благовољењем целог сабора Свете Горе и сабора Српске земље, учинивши све по закону, и узведоше га [Данила II] на престо светог кира Саве у нарочити дан празника Ваздвижења часнога крста.⁴⁰

Верујемо да је игуман Гервасије морао одиграти главну улогу у куповини (мај 1325) за Хиландар малог Скорпијског манастира посвећеног Св. Николи Чудотворцу. Његово поседовање од стране Хиландара Андроник II је потврдио маја 1326. године.⁴¹

Предузимљиви Гервасије је наставио са заокруживањем комплекса манастирских зграда у солунској четврти Св. Парамона. Најпре је 19. јануара 1326. са великим економом Ефремом и јеромонахом Герасимом купио од монахиње Анисије Платискалитисе две куће.⁴² После годину дана, 22. јануара 1327, чланови породице Пецикопула су, према ранијем договору, предали игуману Гервасију и јеромонасима Симеону, Матеји, Теодосију и Арсенију, и уз њих великом економу монаху Ефрему и јеромонаху Герасиму три зграде, које су се налазиле, као и оне претходно купљене, уз куће које су припадале манастиру.⁴³

Изгледа да је Гервасије са поменутиим Хиландарцима, или барем неким од њих, продужио пут за Србију, јер у повељи коју им је 8. фебруара 1327. издао краљ Урош III (Стефан Дечански) читамо:

Како дође Краљевству ми пречасни игуман Свете Горе Атона Богородице Хиландарске, кир Гервасије, с братијом, и говорише Краљевству ми о међи хочанске метохије и о покоишту што ће имати у Призрену. И размисливши о томе Краљевство ми, видех унапред тај горки и страшни час смртни, када ћу стати пред Тебе, Владiku Христа мојега, па као и бивши ранији цареви и свети прародитељи Краљевства ми, такође и Краљевство ми испуни њихову молбу.⁴⁴

Поред цркве „за градом Призреном“, коју је дао за манастирско коначиште, краљ је овом приликом уступио Хиландару у подручју Призрена три села и половину Добродољана,⁴⁵ не дајући, изгледа, никакву надокнаду манастиру Студеници, у чијем поседу се овај део села до тада налазио. Чини нам се да је то био разлог да „кир Гервасије с братијом“ после пет месеци поново дође у Србију, јер у повељи од 9. јула 1327. читамо:

И Краљевство ми испуни њихову [монаха Хиландара] молбу ... приложи Пречистој [Богородици] Студеничкој село Јариње на Ибру, а Пречистој Хиландарској половину Добродољана, а друга половина је већ испрва била Богородице Хиландарске.⁴⁶

И најзад, по трећи пут у 1327, крајем лета, Гервасије и *сѣтарици*, тј. угледни братственици, поново су стигли у Србију, да би, 5. септембра, заступали Хиландар у спору који је избио у Хвосну на међи манастирске земље и села Косорића.⁴⁷ Из Србије је Гервасије, вероватно, отишао у Цариград где му је Андроник II издао хрисовуљу (септембар 1327), којом је Хиландару потврдио поседовање

манастира Св. Николе у Каменикији, даровање, у то време, покојног јеромонаха Калиника.⁴⁸

Следеће године, јула 1328, ГERVасије је у Солуну, заједно са економом хиландарског метоха у овом граду, монахом Софронијем, постигао коначан споразум са Маријом Дикранис и њеним мужем, да мали манастир Пророка Илије, административни центар хиландарског метоха на Каламарији, остане у трајном власништву српског манастира.⁴⁹ Августа 1329. ГERVасије је са монасима хиландарског пирга код Јериса – предводником Јосифом и економом Доротејем – заменио и куповинама њива за укупно 19 дуката и 2 перпера заокружио хиландарски посед у подручју Јериса.⁵⁰ Једини податак о игуману ГERVасију у 1331. години је запис на типичу који је преписао повељникъ вѣща нашего ГERVасија игоумена... грѣшныи Романъ хромъи и телесиѣ и доушевѣ.⁵¹

У Србију ГERVасије је дошао вероватно у пролеће 1332. године да би од краља Душана добио финансијску помоћ за давање издржавања Светосавској испосници. О томе говори одлука хиландарског братског сабора од 16. јуна 1332. године, коју је потписао: Смѣрени чрноризѣ, игоумень ГERVасиѣ.⁵²

Крајем 1333. године игуман ГERVасије се налазио у Кесаропољу, где је у епископској канцеларији 24. децембра склопио купопродајни споразум са једним од најзначајнијих представника породице Синадин, родбински блиско повезане са Палеолозима. Теодор Дука Палеолог Синадин је продао ГERVасију за његов манастир, по цени од 300 перпера, млин са два жрвња у селу Кримни на реци Панаки (Ангиста) и 50 модија земље у његовој околини.⁵³ Поседовање овог млина, који је Теодор имао на основу царске хрисовуље, Хиландару је, на ГERVасијев захтев, Андроник III потврдио вероватно јула 1334.⁵⁴ Цар је тада издао још једну хрисовуљу, којом је даровао лично ГERVасију земљишни посед у селу Худинама, са

годишњим приходом од 40 перпера и правом да га игуман поклони коме буде желео.⁵⁵

У зиму 1335. још увек активни ГERVасије стиже у Солун са монасима Јосифом и Макаријем да би купио, 25. фебруара, од Ксеније, удовице протопопа, и њене породице, у четврти Св. Парамона земљиште које је већ са три стране било окружено хиландарским добрима.⁵⁶

Изгледа да се ГERVасије изненада разболео. На то упућује акт којим је он, „обузет тешком болешћу која траје много дана, те предосећајући смрт“, марта 1335. завештао Хиландару свој земљишни посед у Худинама. Заузврат, требало је да се у манастиру врши вечити помен дародавцима – Андронику III и игуману ГERVасију. Своје завештање на грчком језику игуман ГERVасије је потписао српски: Игоумень с(в)ѣтне Б(о)городице Хиландарских еромонахъ ГERVасиѣ испред сведока достојанственика солунске митрополије у чијој канцеларији је овај акт и написан.⁵⁷ Ово је последњи податак о ГERVасију, који је можда умро у току 1335. године.

Носиоци манастирских дужности. Башиѣ (баѣа) је око 1320. још увек био старац Арсеније, уз кога се спомиње *бивши башиѣ* Иасаф/Иоасаф.⁵⁸ Обојица, заједно са јеромонахом Теодулом, споменути су као „јеромонаси и духовници (πνευματικοί) који су остарили на [Светој] Гори“ (април–август 1322).⁵⁹ Иоан је био баѣа пре септембра 1324, када је на тој дужности Акакије.⁶⁰ О старешинама Светосавске испоснице и Хрусијског пирга, који су у братском сабору заузимали место после баѣте, говорићемо у излагању које се односи на ове установе. Затим су позната: три *велика економа* – Теофил (око 1320)⁶¹, Ефрем (између 1323. и 1327)⁶² и Јосиф (јуни 1332)⁶³, два *еклезіјарха* – Евстатије (око 1320. и септембар 1324)⁶⁴ и Сава (јули 1332)⁶⁵. Главни (πρωτεύων) у пиргу хиландарског метоха код Јериса, августа 1329, јесте монах Јосиф; он је забележен на братственичкој листи (16. јуни 1332) после економа,

еклезијарха и попа Матеје као старца *πρῶτος ἰωσήφ*; ⁶⁶ више црковника (црквеници) – Даниил, Давид, други Даниил, Симон, Михеј, Василије и Дамијан (јуни 1332)⁶⁷; два *ἡρατικοί*: Григорије (око 1320) и Атанасије (јуни 1332); два *ἡραεκκλησιάρχα* Андоније (око 1320) и Михаил (јуни 1332); два *ἡρῆεζα* Андреја (око 1320) и Лука (јуни 1332); *ἡραῖρῆεζα* Григорије (око 1320); два *ваῖενα* Теодосије (око 1320) и Гаврило (јуни 1332) и *ἡραδοхијар* Дионисије (јуни 1332)⁶⁸; два такозвана *σῖολνα* или *μεῖσοхијска* економа и то хиландарског *πирга* код Јериса – монах Доротеј (август 1329) и манастирског метоха у Солуну – *ἐντιμότατος* монах Софроније (јули 1328).⁶⁹

Значајни јеромонаси и монаси – Први податак о Калинику, угледном Хиландарцу и истакнутом дипломати, за кога Јован Кантакузин каже да је био родом Трибал, налази се у хрисовуљи издатој јануара 1318.⁷⁰ Андроник II је овим актом, излазећи у сусрет Калиниковом захтеву, уступио пореске привилегије за баштински посед Манојла Гаријана, једног од Модинових зетова. Будући да је издавање ове хрисовуље било резултат Калиникове дипломатске мисије, на њену садржину ћемо се осврнути у поглављу о српско-византијским односима. Да је Калиник успешно обављао дипломатске мисије између српског и византијског двора сведочи чињеница да му је Андроник II даровао септембра 1321. мали манастир (*μονῆριον*) Св. Николе у Каменикији са свим његовим добрима и привилегијама.⁷¹ Калиник је добио овај манастир на доживотно уживање с правом да га после своје смрти поседује манастир коме он одлучи да га завешта. Он је брзо стекао симпатије и углед код становништва из околине Сера. На то указује акт од септембра 1322, којим је изванредан севаст и прокатимен, по свој прилици града Сера, Атанасије, са женом и сином, даровао „своме у Господу господару и [духовном] оцу, најчаснијем монаху Калинику” (*πρῆς σὲ τὸν ἐν*

μοναχοῦς τιμιώτατον καὶ κατὰ κύριον αὐθέντην καὶ πατέρα ἡμῶν κύρ Καλλίνικον) своје баштинске њиве у Каменикији, остављајући му на вољу да их завешта коме буде желео.⁷²

Према је Калиник од тада највише времена проводио у своме манастиру Св. Николе, он је ипак продужио да са манастирским првацима заступа Хиландар у важним договорима. О томе сведочи већ споменути споразум од 1. августа 1322, у коме се каже да Мелетије, игуман Продоромовог манастира званог Петра, склапа споразум са „препоштованим (*αἰδεσιμώτατος*) јеромонахом Калиником” и игуманом Хиландара Гервасијем, са којим је и „најчаснији (*τιμιώτατος*) монах кир Теофил”.⁷³ Спомињање Калиника испред Гервасија указује на његов престиж међу Хиландарцима и углед који је уживао у Цариграду. Калиник је новембра 1322. са најугледнијим Хиландарцима обављао у Солуну различите послове.⁷⁴ Он је такође са игуманом Гервасијем куповао (1323. и 1324) за Хиландар винограде у Загори.⁷⁵

„Најпреподобнији (*οσιώτατος*) међу јеромонасима кир Калиник” главни је заступник Хиландара у спору са Ксиропотамом пред судом епископа Јериса и Свете Горе (јануар 1323) око земље у подручју села Парцале.⁷⁶

Могу се само нагађати разлози (неке посебне Калиникове дипломатске заслуге?) због којих му је неименовани митрополит Солуна даровао на доживотно уживање манастир звани Канитов, који се налазио у овом граду и био посвећен великомученику и победоносцу Св. Ђорђу. Андроник II и његов савладар Андроник III су потврдили Калинику, јула 1323, неуземиравано поседовање поменутог манастира.⁷⁷

Не располажемо подацима о догађајима који су утицали на промену одлуке од јуна 1321. о подели села Мамицоне између Хиландара и Милутинове цариградске болнице. Уместо да Хиландар добије половину прихода од овог села, само је трећина Мамицоне предата

септембра 1323. јеромонаху Калинику.⁷⁸ Изгледа, међутим, да она никада није прешла у власништво Хиландара.

Следећег месеца октобра Калиник је у канцеларији солунске митрополије сачинио акт, који је и потписао грчки (+ἱερομόναχος Καλλίνικος+) о предаји манастира Св. Николе Каменикијског Хиландару. Подсећајући на љубав царева Андроника II и Андроника III према њему, Калиник образлаже на веома лепом грчком књижевном језику разлоге за овакву своју одлуку истичући да:

пре смрти жели довести даровани му манастир до пристаништа [тј. манастира] сигурног управљања, и причврстити га уз сигурну стenu, да би тако овај манастир, препуштен доброј вољи јачега и спасен, служио за вечито спомињање моћних и светих наших господара и царева и био споменик њихове ревности и бриге о божјим стварима...⁷⁹

Последњи подаци о Калинику су из септембра 1324. када је са Гервасијем купио виноград у околини Сера, а са најугледнијим Хиландарцима се, вероватно истог месеца, нагодио са монасима Ватопеда око спорне земље у подручју села Здравика.⁸⁰ Акт упућен Ватопећанима Калиник је потписао ћирилицом: +Калиникъ иеромонахъ:— после баште, бившег баште и стараца Хрусије и Светосавске испоснице, а испред попа Матеје, еклезијарха и још тројице свештеника.⁸¹

Последње године свога живота Калиник је по свој прилици провео у своме манастиру у Каменикији, а умро је можда не много пре септембра 1327. када је Андроник II својом хрисовуљом, у којој се Калиник спомиње као покојни, потврдио Хиландару поседовање Св. Николе каменикијског.⁸²

Старац поп *Матеја* заузимао је високо место у хијерархији хиландарских братственика. На списковима из 1316. и око 1320. он се налази после баште и бившег

баште, као и старешина Светосавске испоснице и Хрусије.⁸³ У актима о делатности Хиландараца у Солуну Матеја је забележен после Гервасија, Калиника и Симеона (9. и 26. новембар 1326), односно одмах после Симеона (22. јануар 1327).⁸⁴ Докуменат о споразуму са Ватопећанима из септембра 1324. после Калиника потписао је + Поп Матеџе+. ⁸⁵

Поред изнесеног, изгледа да је Матеја, након што је јеромонах Калиник престао да посредује између српског и византијског двора, преузео његову улогу дипломате, о чему ћемо казати нешто више у делу о српско-византијским односима. Споменимо овде да је Матеја, можда за успешно завршену дипломатску мисију, или због неке друге заслуге, добио од Андроника II, пре децембра 1324. године, 300 модија од земље коју је у селу Лушцу имао царев човек Петар Дукопул. Андроник II је, децембра 1324, потврдио Матеји, на његов захтев, учињено даровање, одредивши да „после његове смрти поменути земљу држи и поседује манастир Хиландар, како је Матеја захтевао“⁸⁶, то је, између осталог, било и предмет потврде хрисовуље Андроника II од маја 1326. године.⁸⁷ После нешто више од године дана Матеја је затражио од цара и преостали део Дукопулове земље, као и напуштenu воденицу извесног парика Крица из оближњег села Акротирија, која се налазила на раније дарованој земљи. Излазећи у сусрет овој Матејиној молби, цар му је септембра 1327. потврдио поседовање целокупне Дукопулове земље, наиме, „оне раније и управо дате“. Поштујући Матејину жељу, цар је Крицову воденицу одмах дао у надлежност Хиландара „да је манастир држи, као што ће поседовати и поменути земљу“.⁸⁸ Предају целокупне Дукопулове земље „најчаснијем јеромонаху кир Матеји“ извршили су, октобра 1327, на основу посебне цареве наредбе, чиновници Манојло Цимискије и Нићифор Валсамон.⁸⁹

Наглашавање да ће Хиландар поседовати Дукопулову земљу, као и брига монаха да за то добију цареву

гаранцију, наговештавају да тај моменат није био далеко. Последњи пут Матејино име је забележено на листи хиландарског братског сабора (јуни 1332), и то одмах после великог економа и еклезијарха.⁹⁰ Умро је негде после тога датума и пре маја 1339, јер се не спомиње у акту о тада решаваном спору између монаха Хиландара и становника Плумиске, села које се граничило са бившом Дукопуловом земљом. Уз то, у овом акту Матејина земља, као саставни део хиландарског поседа, споменута је само као „монашка земља“ (... τὸν μοναχῶν καὶ ἡ τοιαύτη ἦν τυγχάνει οὕσα...).

Поред Калиника и Матеје, интересе Хиландара заступали још неки јеромонаси: Дампијан (септембар 1324. и 16. јуни 1332), Агатон и Амфилохије (септембар 1324),⁹² Теодосије и Арсеније (22. јануар 1327), који су забележени и на листи братственика од 16. јуна 1332,⁹³ па Герасим (19. јануар 1326. и 22. јануар 1327).⁹⁴

Уз игумана и јеромонахе спомињу се и неки монаси, уз које се јавља епитет ἐν τῷ ὄρει: бивши велики економ Теофил августа и новембра 1322,⁹⁵ Константије и Иоасаф јануара 1323,⁹⁶ те Јосиф и Макарије 25. фебруара 1335. године.⁹⁷ Да би нам слика целокупног хиландарског братског сабора била јаснија и прегледнија, и да би се лакше уочиле промене настале у хијерархијском положају братственика између 1316. и времена око 1320. године, дајемо паралелно оба списка Хиландараца забележена на помињаним листама.⁹⁸

1316. година	око 1320. године
игумена, јеромонах, кур, Никодим	игумена, кромонах, Герасим
старец, Арсеније паца хиландарског	старец, Арсеније паца хиландарског
старец, кур, Исафа, пшени паца доуховни штаца краљевства ми	старец, кур, Исафа, пшени паца доуховни штаца краљевства ми
старец, кур, Феодоса, шта келии Светога Сави	старец, кур, Феодоса, шта келии Светога Сави

1316. година

старец, кур, Сумеон, шта Пирга
иже на мори келии краљевства ми,
старец, пош, Мавен
иконима, кели пош, Герасим
старец, пош, кур, Феодоси
епископ, пош, Никола
старец, пош, Григорин
старец, пош, Бисифанк
дохнар, Ивана, монах
Дампиан, јеромонах
и доухи Дампиан, кромонах
старец, монах, Ивана
и доухи Ивана
Методик, монах
Нестит, монах
Кипријан, монах
Индоник, монах
Феофила, монах
париконима, Бфрел
париклисиарх, кромонах
Имфилохи
трапездар, Пркади
Михаил, пагнар, и нин мнози
и сва пратина.

око 1320. године

старец, пош, Мавен
старец, пош, Феодоси,
иконима, кели Феофила,
епископ, кур, Юстадин,
старец, пош, Бисифанк,
Дампиан, кромонах,
Ивана, монах,
Имфилохи, кромонах,
Методик, монах,
Нестит, монах,
Кипријан, монах,
Индоник, монах,
париконима, Григорин,
париклисиарх, Индоник,
трапездар, Индрета,
паратрапездар, Григорин
Феодоси, пагнар, и нин мнози
и сва пратина.

КЕЛИЈА СВЕТОГ САВЕ

Просопографија. Старешина, такозвани *сѣарац* испоснице, јеромонах кир Теодул, посведочен 1312. и 1316, био је на томе положају и око 1320. године.⁹⁹ Не знамо када је на тај положај изабран бивши велики економ Теофил, који се септембра 1324. потписао као + Старец, кромонах, шта С(ве)т(о)го Сави кир, Феодил.¹⁰⁰ Вероватно је Теофил био тај који је оставио занимљив запис на првом листу једног псалтира, чије писање се датује између 1320. и 1330. године: Катастих келии светалаго Сави каренскаго (...) ижеже часа сѣм-

рътна и азъ грѣшнии [Θεω] φίλς κρομόναχъ оуѣоах се и по разоум(…) и скоро штити ми ксть сего житна, аще Господь повели [...] того ради призвахъ бра[та] шт монастыра Θεωδο(…) и прѣписахъ келию Светаго Савы иже въ Кареах (...).¹⁰¹ Теофил даље саопштава да је написао књиге, иконе и сасуде, које је примио када је дошао у келију, а сада, предвиђајући своју скору смрт, инвентарисао их, очигледно према устаљеној пракси, да би их предао своме наследнику. Јеромонах кир Теодул, верујемо Теофилов претходник на положају старешине келије Св. Саве, споменут као Светосавац (ὁ Ἀγιοσ-αβαίτης), затражио је (око 1325/26) од протата да му се додели на уживање једна од келија у новоподигнутом пиргу испоснице, она коју је сам себи наменио. Прот Исак истиче да је удовољио Теодуловој молби, имајући у виду његове заслуге за подизање овог одбрамбеног објекта, као и узоран живот овог јеромонаха, и потврдио њему и његовим наследницима располагање поменутом келијом.¹⁰²

Градитељска делатност. У овој епоси је завршена изградња пирга при Светосавској келији, за коју је средства вероватно дао краљ Милутин још 1316. године. Поменути протатски акт из око 1325/26, у коме је јеромонах Теодул назван Светосавцем, обавештава да се он:

са највећом ревношћу прихватио изградње пирга и непрестано је помагао у томе раду и тако рећи посао сам завршио.¹⁰³

Изградња овог пирга је, без сумње, била од значаја и за одбрану читаве Кареје.

Положај испоснице. Док о јединству карејске келије Св. Саве са матичним манастиром сведочи учествовање њеног старешине у важним манастирским пословима, као што је било доношење одлука о продаји аделфата (1316. и око 1320), или постизање споразума са монасима Ватопеда (септембар 1324),¹⁰⁴ чињеница да је Милутин за братственике испоснице купио издржавање од Хилан-

дара показује да су ове две установе у исто време биле и одвојене. Уз то, краљ је у својој повељи (1317/18) поред навођења помоћи датој јеромонаху Теодулу и куповине издржавања за Светосавску келију, обновио и одредбу да се събирають вса братна съ игоуменовъ, и да избирають такова брата подобна, моужа кои хоцетъ правило доуховно држати, и црковни оуставъ испљнати, тако ксть заповѣдалъ хтитерь свети и да га поставлать, изричито захтевајући да он буде неометан од Хиландараца који долазе у Кареју и који ништа не треба да узимају од испоснице. Милутин образлаже да потврђује Савине одредбе понеже краљство прик келию шноу.¹⁰⁵ Са друге стране има индиција да су братственици испоснице тежили да се још више осамостале од манастира. На то указује захтев монаха Хиландара да им Андроник II изда потврдну хрисовуљу „о њиховом метоху у Кареји” (ἐπὶ τῷ μετοχίῳ αὐτῶν τῷ διακεκένῳ ... εἰς τὰς Καρέας). Цар је, фебруара 1321, потврдио Хиландару неоспорно поседовање „поменутог метоха” са његовом територијом и правима. Међутим, он је истим актом утврдио и посебан положај келије Св. Саве у хијерархији светогорских установа, јер је Хиландар ослободио давања уобичајене надокнаде проту, коју су давали остали светогорски манастири за келије којима су располагали у Кареји.¹⁰⁶ О независности и посебном положају испоснице, као самосталном правном лицу такође сведочи и поменуто директно обраћање Теодула Светосавца проту Исаку и савету игумана, и протатски акт њему упућен (око 1325/26).¹⁰⁷

Вероватно због поменуте независности испоснице Св. Саве братственици Хиландара нису редовно испуњавали ову обавезу, осећајући као терет материјална давања испосници. Биће да је старешина келије Теодул то споменуо архиепископу Никодиму, јер он у својој повељи из 1322, говорећи о обавезама Српске архиепископије, додаје и ону манастирску о годишњем давању

шездесет литара уља.¹⁰⁸ Да би олакшао манастиру давања за издржавање келијота Св. Саве, игуман Гervasије, искористивши промену на престолу, обратио се (у пролеће 1332) краљу Душану и добио од њега 1000 перпера и тако да не воудеть что тежко монастырю нашему и рыгати имоути на издемажинух...¹⁰⁹ обавезујући тиме Хиландар на трајно давање трећег аделфата уз она два која је купио краљ Милутин. По Гervasијевом повратку у Хиландар братски сабор је донео одлуку (16. јули 1332) о продаји овог аделфата, односно давању житељима келије Св. Саве још једног годишњег издржавања једнаке садржине као и она два раније купљена.¹¹⁰

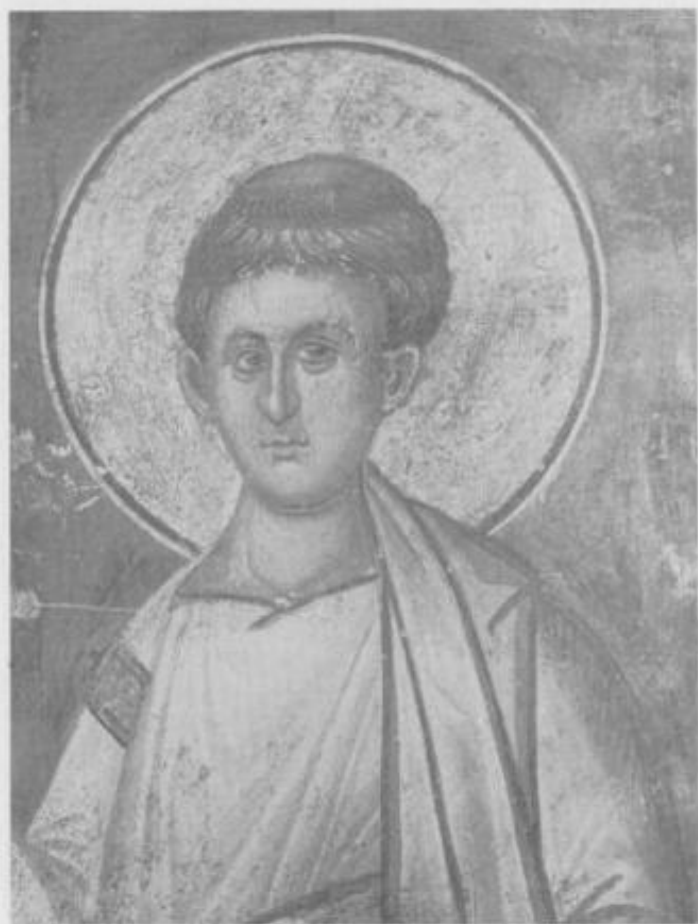
Обавеза Српске архиепископије. Старешина келије Теодул је подсетио (1322) архиепископа Никодима како ксты повелѣаь светы штыць нашъ Сава да се од архиепископије даје братији која живи у испосници четрдесет перпера и једна мазга. Никодим спомиње да је он, као и Сава III, испуњавао ову обавезу, али да то нису чинили сви, тј. кднии архиепископи даали, а друзѣи не дали. Због тога је Никодим наредио да се препише *Карейски тѣишиик* и да се чува у архиепископској ризници, како би га они који ће бити архиепископи после њега читали и испуњавали ову обавезу.¹¹¹

ХРУСИЈА

Старешине пирга. Први старешина Хрусијског пирга Симеон, у грчким документима забележен као Симон, посведочен је на овом положају до почетка 1327. године (јуни 1321, 9. и 26. новембар 1322, 22. јануар 1327).¹¹² На акту о споразуму између монаха Ватопеда и Хиландара (септембар 1324) после баште и бившег баште, а испред старца Светосавске испоснице потписао се + старць иеромонахъ кѣрь Сѣмѣонъ.¹¹³ Његов наследник је био кир Теодосије, споменут 5. септембра 1327. као духовник краља Уроша III и *башѣи* Морског пирга.¹¹⁴ Јеромонах кир Арсеније, по свој прилици онај исти који

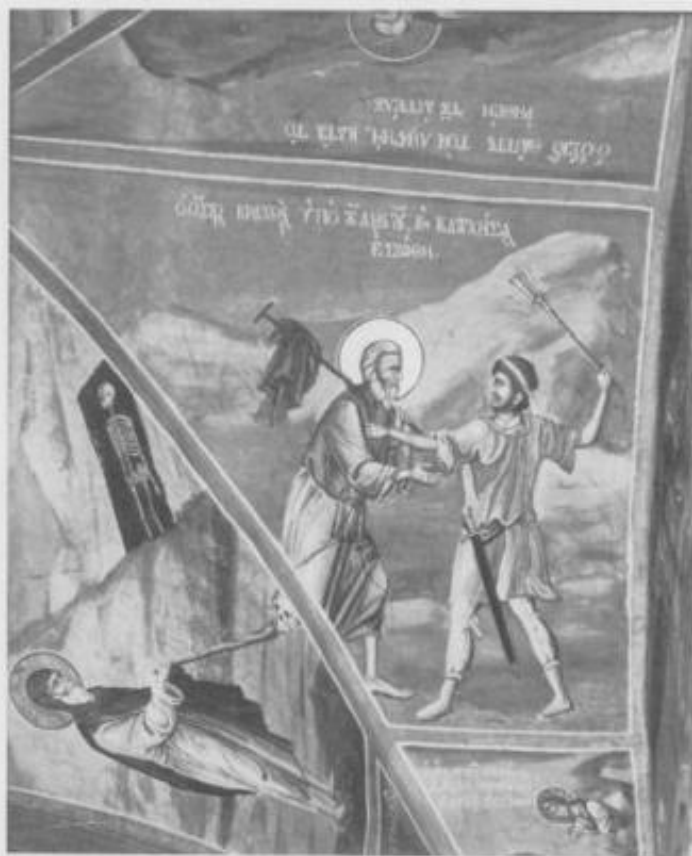
Црква Христовог Вазнесења, пирг Хрусија

Архиђакон Стефан (детал), унутрашња припрата католикона,
око 1320.

Свети Арсеније (детал), ваос католикона, око 1320.

Сцена из живота св. пустињака, унутрашња припрата католикона, 1803, по предлошку из око 1320.

је извештан број година био духовни отац хиландарског братства (1316–1322), постао је игуман манастира Христа Спаса тођ Пѹрѹѹ, тј. Хрусије пре јула 1332. године.¹¹⁵

Градитељска делатност. Изградња цркве Светог Василија, с троделним олтарским простором, једном куполом и припратом с попречним сводом, унутар зидина Хрусијског пирга, с разлогом се приписује краљу Урошу III (1321/1331).¹¹⁶ С обзиром на то да је хрисовуља Андроника II од децембра 1324. издата „храму Христа Спаса који се налази у пиргу“¹¹⁷, тј. да у њој нема помена о Св. Василију, подизање ове цркве треба ставити у време после издавања овог царевог акта, а пре јула 1332, када се Хрусијски пирг први пут назива манастиром Св. Василија.¹¹⁸

Увећање поседа. Старешина Хрусије се самостално бринуо да повећа посед своје установе. Симеону се за то указала погодна прилика када је јуна 1321. године, са игуманом ГERVасијем, био у дипломатској мисији у Цариграду. Симеон је тада добио за пирг 400 модија земље и 15 парика у подручју Јериса.¹¹⁹ Он је ово добро, очигледно веома вешто, успео да повећа до септембра месеца, када је Андроник II потврдио монасима у пиргу право на 500 модија земље и 24 парика.¹²⁰ Игуман Василијевог пирга Арсеније, јула 1332, купио је две њиве за укупно 11 перпера у подручју Јериса.¹²¹

Однос са Хиландаром. Попут старешина Светосавске испоснице и старци Хрусијског пирга, најпре Симеон (новембар 1322, септембар 1324. и 22. јануар 1327), па затим Теодосије (септембар 1327), учествовали су са најугледнијим Хиландарцима у решавању манастирских послова.¹²² То указује, барем на први поглед, на добре односе Хрусије и Хиландара. Међутим, Хрусијски пирг је располажући самостално великим властелинством, постајао економски све независнији од Хиландара. Вероватно су због тога монаси Хиландара нерадо и нередовно давали издржавање житељима пирга. Старац

Симеон, који је био у пријатељским и блиским односима са краљем Милутином, пожалио му се око 1320. године да не може обављати све духовне послове, јер се мора бринути о земаљским стварима. Краљ тада

упокоји старца са братијом који живе у келији Светога Вазиссења, да се не брину о прибављању хране и одеће, него само да пребивају у тишини и посту, и у даноноћним молитвама испуњавају црквени устав по предању Господњем, да њиховим молитвама Бог мени буде милостив.¹²³

После Симеоновог повратка у манастир братски сабор је донео одлуку и... сви продаше келии краљевства ми Вазиссенију пиргоу иже на мори ·г· комате: ·в· да се даю вѣ пирѣгъ живощиимъ вѣ келии тои, а третини коматы да се даю Светои Троици, хлѣба вина масла сочива, одежде и обочице, и ѿда всего и что буде и всен братин сощчен вѣ манастири то и тѣмъ да давають, догде стои Светаа Гора и нашѣ манастирь Хиландарь. Будући да је краљ са старцем Симеоном за ова три издржавања платио 1800 перпера, тј. за један аделфат је дао шест пута више од суме за њега обично даване, могао је обавезати Хиландарце да трајно издржавају монахе пирга.¹²⁴

На одвојеност Хрусије од матичног манастира указује и размена добара коју је Милутин учинио пре своје смрти (29. октобра 1321), дајући пиргу струмско село Кучево, а Хиландару Св. Никиту са његовим бројним поседима и село Тморане, у коме је манастир већ од раније имао келију Св. Петке.¹²⁵ Изгледа да је ова земљишна трансакција убрзо изазвала незадовољство монаха обеју установа.

Смрћу краља Милутина старешина Хрусије, Симеон, изгубио је моћног заштитника и можемо само претпоставити, али не и доказати, да су Хиландарци тада покушали нешто да промене у односима са Хрусијом. У сваком случају показало се потребним да Андроник II

санкционише поменути трансакцију земљишних добара и потврди још неке Милутинове одредбе о односима пирга и матичног манастира. Цар је то учинио на „захтев свога сина и зета преузвишеног краља Србије” Уроша III, посредовањем игумана Гервасија, који је био у Србији месеца септембра 1324. године. Позивајући се на садржину аката „многовољеног царевог зета блаженпочившег краља” Милутина (κατὰ πᾶσαν τὴν περίληψιν τῶν γεγονότων... ἡραμιμάτων τοῦ... περιποθήτου γαμβροῦ τῆς βασιλείας μου τοῦ μακαρίτου κράλη ἐκείνου), цар је својом хрисовулом (децембар 1324) најпре потврдио све поседе Хрусијског пирга и затим поновно одредбу о избору његовог старешине међу хиландарским братственицима „са знањем и по вољи краља Србије”. Најзад, Андроник II је загарантовао житељима Хрусије (ὅσοι δὲ μοναχοὶ καὶ κοσμικοὶ εὐρίσκονται ἐντὸς τοῦ εἰρημένου πύργου) да их наследници Симеона на положају старешине неће моћи удаљити из Хрусије.¹²⁶ Упркос настојањима Хиландараца да задрже Хрусију у односу потчињености према матичном манастиру, изгледа да је у четвртој деценији XIV века пирг постао још самосталнији. О томе сведоче два акта (јули 1332), у којима се продавци обраћају

часном манастиру нашег Спаситеља Исуса Христа Спаса нашега τοῦ Πύργου, званог Василијевог, и у њему пречасном међу јеромонасима игуману (πρὸς ... τὸν ... ἡγουμένεόντα) кир Арсенију.¹²⁷

Видећемо да је ово осамостаљивање пирга, уз већ постојеће имовинске размирице, још више допринело поремечају односа између Хрусије и Хиландара.

СРПСКО-ВИЗАНТИЈСКИ ОДНОСИ – СТИЦАЊЕ НОВИХ ПОСЕДА

Дошавши крајем 1316. на сахрану своје мајке, царице Ирине, краљица Симонида је преко сваког очеки-

Милутин послао изасланике у византијску престоницу са захтевом да се Симонида одмах врати, а у противном ће повести рат. Врло је вероватно да су у превазилажењу овог неспоразума посредовали монаси Хиландара, и можда је у вези са том њиховом мисијом Андроник II даровао српском манастиру, пре јула 1317, два комада земље, величине 200 модија сваки, један на Каламарији у подручју села Ропалеје, а други код реке Вардара.¹²⁸

Ове и све друге поседе које је Хиландар стекао после 1299. године, као и поменуто коришћење воде на обновљеном солунском метоху, манастиру су потврдили јула 1317. Андроник II и његови савладари Михаило IX и Андроник III, на захтев „презвишеног краља Србије и многовољеног царевог зета“, односно брата и тече,¹²⁹ што сведочи да су поново успостављени добри односи између зета и таста, тј. српског и византијског двора.

Спомињање Калиника у хрисовуљи изdatoј јануара 1318, када је он стигао у Цариград у својству изасланика српског краља, као „најчаснијег јеромонаха који се истиче својим радом у служби цара Андроника II (ἐπι-μελοῦμενος καὶ ἐνεργῶν εἰς τὰς δομλαίας τῆς βασιλείας μου), чије је поверење и благонаклоност стекао“¹³⁰, указује на то да је овај угледни Хиландарац успешно обавио неку дипломатску мисију између српског и византијског двора. Чини нам се прихватљивом већ изнета претпоставка да је Калиник посредовао у окончању сукоба између Андроника II и његовог зета Милутина.¹³¹ Можда је у вези са том Калиниковом мисијом била и царева одлука да Хиландару поклони такозвано Крстино риболовиште (τὸ ὀπ-σαράτικιον τοῦ Σταυροῦ) на Вардару, које су апографи солунске теме, Константин Куналис, Димитрије Контенос и Лав Калогномос, предали манастиру маја 1318. године.¹³²

Стицање највећих хиландарских земљишних поседа у подручју Струме било је у непосредној вези са догађајима на српско-византијској граници, па су сукоби који

су ту избили у пролеће 1308. и 1309. оставили трагове на добросуседским односима.¹³³ Андроник II је због опасности од Турака очигледно настојао да отклони све размирице које су могле угрожити мир на граници са северним суседом. Исти циљ је имао и Милутин због ратног стања на српско-угарској граници и припремања краља Карла Роберта на велики поход против Србије.¹³⁴ Андроник II и Милутин су овог пута сачували мир тако што су извршили једну врсту размене земљишних добара. Једино обавештење о томе даје хрисовуља издата марта 1319, којом је цар потврдио поседе „дароване“ Хиландару. У њеној аренги Андроник II истиче потребу да узврати љубављу своје зету краљу Србије за многа његова „похвална дела“, јер Милутин је

.....придружујући ми се [цару], и у тренуцима потребе сарађујући у годинама рата, окршаја и борбе, храбро и делотворно пружајући помоћ и пријатељским држањем и војним одредима, на очигледан начин показао да ће и у следећим годинама бити спреман да, кад год се укаже потреба, чини таква и слична дела,

тј. да ће се као савезник борити против свих царевих непријатеља.¹³⁵ Чини нам се вероватним да је краљ Милутин после указане помоћи 1312/13, а свакако пре марта 1319, послао своје тасту још и одред од 2000 Кумана.¹³⁶ Настављајући своје излагање захтевом да се Хиландару поклоне нека села и тиме „његовим монасима издашно обезбеде средства за живот и телесне потребе“, Андроник II истиче да је Милутин свој захтев учинио

племенито и великодушно, па нама и држави Ромеја у замену дарује читава, ни малобројна, ни безначајна подручја у пограничним према нама крајевима.

Прихватајући краљево тражење, Андроник II се показао спремним да Хиландару дарује села у оном подручју које се краљу „чини да циљу најбоље одговара и

да је подесније од других¹³⁷. Српски манастир је тада добио села Георгила, Евнухово и Липсохорион и велике делове села Малаке и Здравика, са свим њиховим правима, осим пореза од рибарења у Георгили и од скеларине у Малаки, који су се и даље убирали за државну благајну. Поред тога, Андроник II је дао Хиландару две планине у близини Мелника и зимску испашу, звану Света Тројица, на Касандрији, ослобађајући и њих свих пореских обавеза у корист државе, уступајући, дакле, манастиру право да их ужива сасвим слободно и не узнемиравано.¹³⁸

Хрисовуљом коју је октобра месеца 1319. издао на захтев свога зета, Андроник II је уопштено, не именујући појединачно, потврдио све поседе и привилегије које је сам дао Хиландару, или их је манастир стекао куповинама и даровањима појединаца, гарантујући му њихово слободно и неометано уживање. Споминући и у аренги ове хрисовуље српску војну помоћ, цар истиче да је краљ уступио Византији „земље и градове“ (χωράς καὶ κάστρα).¹³⁹ Са доста вероватноће сматрамо да је поменута села и пашњаке Хиландар добио у замену за тврђаву Штип и њену територију, област Кичева према Охриду са тврђавама Железником, Бучином и по свој прилици Добруном, које сусе, дакле, 1319. године поново нашле у саставу Царства.¹⁴⁰

Српски краљ је одмах после повлачења угарске војске повратио територију коју је ова заузела у јесен 1319. Као одговор на то, Карло Роберт је у наступајућим зимским месецима предузео нови поход против Србије. Милутин сад против угарског краља није могао употребити одред од 2000 Кумана послатих тасту, те их је почео енергично потраживати.

У сукобу који је почетком 1321. започео између Андроника II и унука Андроника III, стари цар, желећи да обезбеди подршку српског краља, изишао је у сусрет захтевима Хиландараца, издајући им, фебруара 1321,

једну простагму и две хрисовуље.¹⁴¹ Не знамо, међутим, да ли је тада са монасима Хиландара у Цариград стигао и јеромонах Калиник, као изасланик српског краља¹⁴², да би тражио поменуте Кумане, о чему је историчар Јован Кантакузин забележио:

Разљутивши се због тога, краљ је упутио посланство тасту. Посланик је био монах по имену Калиник, и сам родом Трибал, који је искуством научио да користи погодне прилике у политичким пословима.

Пошто није успео да убеди цара да врати поменуте ратнике, Калиник се тајно упустио у преговоре са Андроником III, који је такође покушао да придобије српског краља за савезника у рату против деде. Калиник је „веома брзо превалио пут“ до Србије, пренео Милутину поруке младога цара и одмах се вратио у Цариград, да би обавестио Андроника III о могућој савезничкој српској помоћи, уколико би дошао у област Македоније.¹⁴³ Само су стицајем околности ови преговори остали без последица, јер Андроник II очигледно није сазнао за ову Калиникову мисију. Напротив, српски краљ је стао на страну старог цара, пружајући му финансијску помоћ. Милутин је, наиме, купио (δὲ ἄγοράς νομισμάτων) на Каламарији два села – Кумучулу и Кричане – са 500 модија Кондостефанове земље и затим их предао Хиландару пре јуна 1321, када је Андроник II потврдио манастиру њихово поседовање. Поред ових, Милутин је и у околини Цариграда купио Мамицону, намеравајући да приход од овог села подели на равне делове између Хиландара и свога цариградског ксенона. Хрисовуљом, из које сазнајемо за ове куповине, издатом јуна 1321. на захтев српског краља, а посредовањем игумана Гервасија и монаха који су том приликом са њим стигли у престоницу, Андроник II је потврдио Хиландару право да поседује поменута села на исти начин на који је располагао осталим својим имањима у подручју Струме.¹⁴⁴

Разлоге због којих Мамицова није подељена између Хиландара и ксенона можемо само наслутити, јер расположиви изворни подаци о њима не говоре.¹⁴⁵ Вероватно је због промењене одлуке у вези са Мамицоном септембра месеца (1321) Милутин затражио нову хрисовуљу, којом је Хиландару потврђено само поседовање села купљених на Каламарији.¹⁴⁶ Смрт краља Милутина (29. октобар 1321) за извесно време је прекинула ове живе српско-византијске дипломатске односе, у којима су главни посредници били монаси Хиландара.

Штавише, изгледа да је у првој години владавине Милутиновог наследника Стефана Уроша III, вероватно у време када је, после смрти своје жене Теодоре преговарао (од краја 1322. па све до августа 1323. године) о браку са Бланком, ћерком Филипа Тарентског,¹⁴⁷ дошло до отвореног непријатељства на српско-византијској граници. Српски краљ је тада повратио територије и тврђаве уступљене 1318/19. године.¹⁴⁸ Поменути брачни преговори, због разлика у вери, нису завршени успешно и женидбени планови Уроша III су се окренули Византији. Могуће је да је неку улогу у тим догађајима одиграо јеромонах Калиник, на шта би указивала чињеница да је добио солунски манастир Св. Ђорђа тоу *Καλύτου*.¹⁴⁹ У хрисовуљи Андроника III (јули 1323) помињу се Калиникова „предузимљивост, брига и настојање у пословима нашег Царства” (*βασιλεία ἡμῶν*) и посебно „његова благонаклоност, ревност и оданост” према младом цару (*βασιλεία μου*), који истиче да је због тога изишао у сусрет Калиниковом захтеву да му потврди доживотно поседовање добијеног манастира.¹⁵⁰ Овако ласкаве похвале које је Андроник III изрекао о Калинику могле су бити у вези са поменутим преговорима које је овај Хиландарац водио са младим царем 1321. године и вероватно још неким његовим нама непознатим услугама. Исто тако, постоји вероватноћа да је јеромонах Матеја преговарао о склапању брака између српског краља и

Марије Палеолог, унуке Константина Порфирогенита, брата Андроника II.¹⁵¹ Да ли у вези са овом успешно завршеном дипломатском мисијом (брак између српског краља и византијске принцезе је по свој прилици склопљен у јесен 1324. године) или због неке друге заслуге, тек Матеја је био награђен земљом у Лушцу. У исто време када је Матеја потврдио даровану земљу, децембра 1324, Андроник II је издао „на захтев многовољеног царевог сина и зета, преузвишеног краља Србије, кир Стефана Уроша, сина покојног краља Милутина” хрисовуљу Хрусији.¹⁵²

С обзиром на то да је краљ Урош III најпре помагао Андроника II у рату против Андроника III, који је маја 1328. преузео власт; затим, да је напад на Србију, започет у пролеће 1330. од стране византијско-бугарске коалиције, завршен победом српске војске код Велбужда (данас Ђустендил) 28. јула 1330, и најзад, да се српско-византијски односи ни после доласка на власт Стефана Душана, који је крунисан за краља 8. септембра 1331, нису побољшали, разумљиво је да свих тих година Хиландару нису упућивани поклони. Игуман Гervasije се у јеку грађанског рата у Византији (када се Андроник III налазио у околини Солуна да би се супротставио своме рођаку Сиргијану, који се, склопивши савез са краљем Душаном, приближавао граду) састао са царем. Уз хрисовуљу којом је, на Гervasije захтев, Хиландару потврдио јула 1334. поседовање млина купљеног од Теодора Дуке Синадина, цар је издао још једну хрисовуљу којом је даровао лично Гervasiju посед у Худинама.¹⁵³ Премда се у хрисовуљи не спомиње разлог ове цареве дарежљивости, логично је претпоставити да је овако велики поклон могао бити награда за неку успешно обављену посредничку мисију између византијског цара и српског краља. Томе у прилог би говорио и, после Сиргијановог убиства, 23. августа 1334, неочекивано брзо склопљени мир, 26. августа, између Андроника III и краља Душана,¹⁵⁴ као и акт о предаји дарованог

земљишта Гervасију, коју је, према царској наредби, августа 1334, извршио доместик тема Константин Макрин.¹⁵⁵

Пирг Хрусија

ЧУВАЊЕ МАНАСТИРСКОГ ПОСЕДА

Излажући на претходним страницама делатност игумана Гervасија, старца Симеона, јеромонаха Калиника и Матеје, као и ток српско-византијских односа, указали смо на значајан пораст хиландарског поседа, на Халкидици (Касандрији и Каламарији), у селу Лупцу, у подручјима Вардара и Струме, као и у Серу и његовој околини. У овом поглављу осврнућемо се на неке потешкоће са којима су се српски монаси суочавали на својим имањима, како оним које су поседовали од раније, тако и новостеченим. Пратићемо их почевши од околине манастира и светогорског залеђа, по областима у којима је Хиландар имао поседе. Међу овим настојањима српских монаха да остваре и одбране стечена права описаћемо и враћање једног изгубљеног добра у Србији.

У овој епоси Хиландарци су продужили да се споре са монасима Есфигмена око њиховим манастирима суседног терена званог Зли Поток (Κακὸς ῥύαξ). О томе располажемо подацима од априла 1322. до јануара 1325. године.¹⁵⁶ На једном од редовних заседања светогорског сабора на Ђурђев дан (23. април) 1322, када је вођена главна расправа о овом спору, тројица духовника српског манастира – Арсеније, Иоасаф и Теодул – под заклетвом су изјавили да Зли Поток припада Хиландару и да га његови монаси од давних времена обрађују. На основу овог сведочења прот Исак је са својим саветом истрагу завршио у корист Хиландара, утолико пре што монаси Есфигмена нису имали сведоке – духовнике, јеромонахе или обичне монахе, који би посведочили да Зли Поток припада њиховом манастиру. Тек после доношења ове одлуке стигла је наредба Андроника II са захтевом да се предмет поново брижљиво испита и тачно утврђена граница спорног терена унесе у протатску исправу, што је и учињено.¹⁵⁷ Незадовољни пресудом, монаси Есфиг-

мена су већ јула месеца нанели српским монасима велику штету. Ови су се обратили Андронику II, који је августа месеца (1322) наредио проту Исаку да заштити њихова права.¹⁵⁸ У јесен исте године, вероватно на сабору о св. Димитрију (26. октобар), на тужбу монаха Есфигмена у вези са Злим Потоком, чланови протата су, у Исаковом одсуству, неколико пута излазили на терен, и пошто су утврдили чињенице, потврдили су пуноважност раније протове пресуде.¹⁵⁹ Спор је на исти начин настављен и следеће године, када су се Хиландарци поново обратили Андронику II који је јула 1323. наредио проту Исаку да на основу своје пресуде од априла 1322. године српским монасима осигура неузнемиравано поседовање терена Зли Поток.¹⁶⁰ И најзад, опет на тражење монаха Хиландара, цар је децембра 1324. наредио великом аднумијасту Михаилу Неокесариту да оде на Свету Гору и одбрани њихове интересе.¹⁶¹ М. Неокесарит је поступио у складу са царевом наредбом децембра исте, или јануара следеће године.¹⁶²

Видели смо да су монаси Хиландара маја 1325. стекли куповином од протата мали манастир (μονῆριον) Св. Николе Чудотворца, звани Скорпијски.¹⁶³ Протат се одлучио на ову продају да би прибавио новац потребан за изградњу одбрамбене тврђаве у овом делу Свете Горе, који је у то време био изложен честим нападима Турака. Будући да је Скорпијски манастир био запуштен и да му је претило „потпуно ишчезавање“, а пошто се налазио у суседству хиландарског метоха Зига, протат је одлучио да га прода овом манастиру. Преузимајући сву бригу о поменутом манастиру, српски монаси су за њега исплатили протату 600 перпера.¹⁶⁴ Убрзо после маја 1325. чланови протата су утврдили границу новог хиландарског поседа и на захтев српских монаха издали им о томе исправу.¹⁶⁵

Нису нам познати разлози због којих је Андроник II одлучио (пре маја 1320) да се Хиландару преда 200 модија земље у подручју Јериса. Из акта апографа Кон-

стантина Пергамина и Георгија Фарисеја, у коме се помиње царева наредба о овом даровању, сазнајемо да су они маја 1320. српском манастиру предали само 68 модија напуштених њива,¹⁶⁶ тако да остаје сасвим неизвесно да ли је Хиландар уопште добио и преостали део уступљене земље. Очигледно је да је цар био дарежљив према српским монасима, што показује и даровање земље и парика старешини Хрусије, јеромонаху Симеону.¹⁶⁷ Такође смо видели да је посед српских монаха у близини Јериса био увећан куповинама које су учинили игуман Гервасије (август 1329) и игуман Хрусије, Арсеније (јули 1332).¹⁶⁸

Да би привели крају вођење спора са монасима Ксиропотама у подручју села Парцале,¹⁶⁹ монаси Хиландара су затражили, вероватно преко Андроника II, интервенцију деспота Димитрија Палеолога, који је предмет поверио епископу Јериса, Теодосију. Овај је у присуству угледних представника оба манастира и суседа спорног терена извршио, јануара 1323, истрагу и на основу сведочења јеромонаха Калиника и аката које је он у име Хиландара поднео, донео пресуду у корист српских монаха.¹⁷⁰

Чим су добили 1321. године каламаријско село Кричани, Хиландарци су морали да бране своја власничка права јер су их узнемиравали претходни уживаоци извесних права у овом селу. У питању су била тројица κοῦλαίται (чуvari куле?), од којих је први претендовао на невелико имање (στασίον), док су друга двојица – извесни Πεπικοпул и Сарандин – тврдили да су у селу имали парике са окућницом (κατεῖχον παροίκους ἐνυποστάτους). Цар је, очигледно на захтев српских монаха који су августа 1322. били у Цариграду, издао акт према коме поменути кулаити немају никаква права у селу које Хиландар поседује на основу царевог хрисовуље.¹⁷¹ Међутим, изгледа да је овај царев акт остао без дејства, што је присилило монахе Хиландара да се поново обрате Андронику II. Новембра 1322. они су предали управнику

Солуна, деспоту Димитрију Палеологу, цареву наредбу, како би он у потпуности заштитио њихова права у селу Кричани од поменутих кулаита. Деспот је предузео потребне мере и тиме је, чини се, овај спор био окончан.¹⁷²

Поред тога, монаси Хиландара су се суочили са узнемиравањем од стране још једног Сарандина, становника Солуна, који је присвојио виноград у подручју села Кричани. Монаси су о томе такође обавестили Андроника II, који је децембра 1323. наредио деспоту Димитрију Палеологу да испита и овај случај. У царевом акту се јасно прецизира да ће уколико се покаже да је Сарандин обесправио монахе, он морати не само да одустане од даљег потраживања винограда, него да монасима надокнади приход који је од њега имао.¹⁷³

Неколико година доцније Хиландару је запретила опасност да изгуби средиште свог каламаријског метоха — мали манастир Пророка Илије. Бивша његова власница, Марија, ћерка покојног Дикраниса, покренула је негде у току 1327. парницу против Хиландара, тврдећи да се о даровању манастира Пророка Илије њен први муж 1314. године споразумео са монасима против њене воље. Пошто је Марија на основу цареве наредбе, издате вероватно крајем 1327. или почетком 1328, добила право да располаже на тај начин отуђеним добром, Хиландарци су се нашли у опасности да губитком имања у које су током протеклих година доста уложили претрпе велику штету. Посредовањем „часних људи“ постигнут је јула 1328. године трајан споразум. Монаси су се обавезали да ће у молитвама спомињати Марију, њене родитеље, покојног и њеног другог мужа и уз то су јој исплатили 150 перпера, а она је одустала од сваког даљег потраживања тог, пре више од четрнаест година, Хиландару уступљеног добра.¹⁷⁴

У подручју Струме српске монахе су ометали становници Хандака и чиновници који су се бринули о царским имањима, због чега читавих пет година Хиландарци нису успели да подигну млин на терену (μύλο-

τόπιον) добијеном крајем 1316. године.¹⁷⁵ Тек после интервенције царице Марије-Ксене, августа 1321. године,¹⁷⁶ Хиландарци су подигли млин на два витла (млинска камена). Међутим, царски чиновници и сељаци Хандака наставили су да причињавају монасима разне сметње и, разградивши млински јаз, сасвим су онеспособили млин за рад. На захтев монаха, и на основу наредбе Андроника II, управник Солуна, деспот Димитрије Палеолог, новембра 1322, затражио је, од царевог човека (οἰκεῖτος) Јована Цимискија, очигледно задуженог за царска имања, да предузме потребне мере како царски чиновници и становници Хандака не би више узнемиравали монахе. Занимљиво је споменути да је деспот Димитрије подсетио Цимискија на обавезу да помогне Хиландарцима „колико због славне и свете господарице и деспине мајке ми [царице Ирине Монфератске], толико и због господарице сестре ми краљице [Симониде], јер је она ктиторка и господарица тога манастира“. Управник Солуна је упозорио Цимискија да неодложно поступи према његовој заповести, како монаси Хиландара не би више долазили к њему и узнемиравали га.¹⁷⁷ После ове енергичне деспотове интервенције млин је обновљен, те је Андроник II, маја 1326, хрисовуљом потврдио српским монасима његово поседовање.¹⁷⁸ И поред свега тога, цареви људи (οἱ παιδόπουλοι τῆς βασιλείας μου) надлежни за Хандак, Јован Пот и Георгије Рамата, срушили су после тога млин и набацали камење. Игуман Гервасије је о томе обавестио Андроника II септембра 1327, те је цар, позивајући се на своје потврдне простагме о даровању млиништа, као и на потврдну хрисовуљу о поседовању млина (1326), наредио поменутих чиновницима да се постарају како би се млин повратио у претходно стање, оштро запретивши да монаси више не смеју бити узнемиравани. После тога млин је био обновљен и „монаси су“ — према речима једног савременика — „имали све што је било потребно за његов рад“.¹⁷⁹

Спор са Ватопећанима, са којима су српски монаси имали традиционално добре односе, избио је када је 1318. струмско село Здравик постало хиландарски посед. Показало се, наиме, да део овог села држе монаси Ватопеда, али да не располажу документима о власничком праву. Признавши да земља припада Хиландару, они су предложили да им је српски монаси братски поклоне (ἀδελφικῶς τε κατὰ χάριν καὶ δωρεᾶς τρόπον). Имајући у виду штетност свађе а предности мира, као и да ће монаси Ватопеда помињати „господара нашег преузвишеног краља Србије и многовољеног царевог зета”, тј. Стефана Уроша III, Хиландарци су септембра 1324. предали монасима Ватопеда спорну земљу.¹⁸⁰

Приликом стицања последње трећине баштине свештеника Модина продавци су покушали да изиграју споразум склопљен са монасима Хиландара (вероватно пре јуна 1321).¹⁸¹ Теодора, супруга трећег Модиновог сина је, по свој прилици, после његове смрти, а уз сагласност свога оца Јована Ватаца, продала мужевљев баштински део монасима Хиландара. За имање – земљу са кућама, виноградима и вртовима – Теодора је требало да добије 260 перпера, и то половину одмах, а преосталих 130 перпера монаси су имали да дају као мираз њеној ћерци и наследници када доспе за удају. Међутим, Јован Ватац је после склапања овог купопродајног уговора сачинио лажан акт, покушавајући да добије већу цену и задржи нешто од продате имовине. Сазнавши за то, српски монаси су се обратили епископу Кесаропоља, који им је издао нови акт, како би се могли заштитити у случају да Ватац крене са потраживањима на основу лажног документа. Ватац је најзад признао истину, али фалсификовани акт није предао. Пошто су он, и убрзо за њим, и Теодора умрли, њихови наследници, Јован Мавријан и његова жена Ирина, дакле унука свештеника Модина, одлазе Хиландарцима ради измирења, одрекавши се свега шта је Ватац учинио. Априла 1329, у присуству епископа Кесаропоља Мелетија, протонотара његове епископије,

хартофилакса Зихне и тројице становника Здравика, Јован и Ирина су примили од монаха Хиландара преосталих 130 перпера, а „својим рукама су спалили лажну исправу”. Хиландарци су добили имање са свим старим и новим привилегијама, изузев млина у подручју Ангисте, који су стекли Јован и Ирина, дакле у време када је имање већ било продато.¹⁸²

Поседи у Србији. У Хвосну, селишту које је Милутин приложио Хиландару последњих година своје владавине (после 12. маја 1317) да би обнављајући у њему некадашњи уљаник, манастиру обезбедио снабдевање воском и медом, изгледа да је био његов некадашњи посед Захак на Пешкој Бистрици.¹⁸³ Он је, због нама непознатих околности, са још неким селима истог подручја, опустео и изгубио везу са Хиландаром. Милутин је, проверивши власничка права, нашао да поменуто селиште, као и села која су га окруживала, припада архиепископији те због тога, како сам каже: Сего ради не възможно ми бысть посрѣдѣ селѣ архиепископѣхъ снеселити съ властїю възети, нѣ съ смѣрениемъ и молвою изъдворити его оу господина ми и доуховнааго оца тогда настоиааго архиепископа курѣ Никодима, и всего того събора архиепископии. Пошто га је населио, Милутин је ово селиште приложио Хиландару како да бодеть тоу оцаианику хиландарскому въ вѣки.¹⁸⁴

Због земље у Хвосну игуман Гервасије је септембра 1327. повео парницу пред краљем Стефаном Урошем III са суседима хиландарског метоха, синовима тепчије Хардомила, Дмитром и Бориславом. Пошто је Гервасије суду поднео хрисовуљу краља Милутина као доказ о правима Хиландара на спорну земљу, на основу изјаве „старица” – старијих људи из суседства, тачно утврђена граница хиландарског крушевског метоха унета је у тада сачињену исправу.¹⁸⁵

Напомене

- ¹ *Chil. gr.*, nos 60, 61, 62, 63, 65, 66 (јуни 1321); nos 70, 71, 72, 73 (септембар 1321); no 110 (мај 1326); no 113 (септембар 1327); no 124 (јули 1334), за датум види ниже n. 54).
- ² *Chil. gr.*, no 45 (јули 1334). За 1334. као годину издавања ове хрисовуље као и акта *Ibidem* no 47, а не 1319, како је сматрао Петти, cf. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, 4. Teil (1282–1341) München – Berlin, 1960, no 2813.
- ³ *Chil. gr.*, nos 74, 75 (септембар 1321); no 90 (јуни 1323).
- ⁴ *Chil. gr.*, no 100 (децембар 1324); no 114 (септембар 1327).
- ⁵ *Chil. gr.*, no 54 (март 1320).
- ⁶ *Chil. gr.*, nos 77, 80 (април–јули 1322, око 1325/26).
- ⁷ *Chil. gr.*, no 88 (јануар 1323).
- ⁸ *Chil. gr.*, no 82 (август 1322); no 85 (26. новембар 1322); неиздати акт Ватопеда (септембар 1324); за датирање овог документа, в. Живојиновић, *Здравик*, 89–90; no 117 (јули 1328).
- ⁹ *Chil. gr.*, no 53 (фебруар 1320); no 59 (фебруар 1321); no 93 (септембар 1323); no 105 (мај 1325); nos 106, 107 (јануар и март 1326); no 112 (јануар 1327); no 119 (август 1329); nos 121, 122 (јули 1332); no 123 (децембар 1333); no 125 (фебруар 1335).
- ¹⁰ *Chil. gr.*, no 92 (септембар 1323).
- ¹¹ *Chil. gr.*, no 94 (октобар 1323).
- ¹² *Chil. gr.*, no 126 (март 1335).
- ¹³ *Зак. сѡм.*, 396–399 (8. фебруар, 9. јули и 5. септембар 1327).
- ¹⁴ *Chil. sl.*, no 20 (1322).
- ¹⁵ Мошпи, *Акѣи сабора*, бр. 2 и 3 (око 1320. и 16. јуни 1332).
- ¹⁶ Наводимо га према издању Даничића и преводу Марковића, в. овде 32, n. 28.
- ¹⁷ *Каталоџ*, бр. 47 = ЗН 1, бр. 50.
- ¹⁸ Мошпи, *Акѣи сабора*, бр. 1, р. 115–116, в. овде, 133, n. 50.
- ¹⁹ *Исѣо*, бр. 2, р. 39 и 64–65, Света Тројица је по свој прилици келијца Светосавске испоснице, у близини које се и налазила, в. овде 145, n. 85.
- ²⁰ *Chil. gr.*, no 54; из цареве простагме која је унета у овај акт (р. 8–36) сазнајемо за даровање 320 модја земље на Каламарији (пре јануара 1320).
- ²¹ Сачувани су потврди акти цара Михајла VIII и савладара Андроника II Модину и његовим зетовима: *Chilandar I*, no 26 пре 1281) и no 27 (новембар 1281), cf. *Corrigenda*.
- ²² *Chil. gr.*, no 52 l. 3.
- ²³ *Chil. gr.*, no 53 l. 54.
- ²⁴ *Suppl. Chil.*, no 4. Од акта је сачуван само доњи део са потписима сведока; Белешка на полеђини указује на то да се његов текст односио на Гаријанову земљу у Здравнику. Продаја те земље споменута је у *Chil. gr.*, no 59 l. 18–19; no 69, l. 32–33.

- ²⁵ *Chil. gr.*, no 59, l. 10–11: πρὸς τὸν ὁσιώτατον αὐθέντην καὶ πατέρα μου καὶ καθηγούμενον...
- ²⁶ *Chil. gr.*, no 58. О овој Милутиновој задужбини в. М. Живојиновић, „Болница краља Милутина у Цариграду”, ЗРВИ 16 (1975), 105–117.
- ²⁷ *Chil. gr.*, no 62, l. 3; царев акт најпре спомиње земљу једног од Модинових синова, која је монасима већ потврђена хрисовуљом (фебруар 1321), а затим обавештава да су два његова (Василијева) брата „управо даровањем и продајом, предали своје бантинске делове Хиландару” (l. 4–14).
- ²⁸ *Ibidem*, l. 24–27 и l. 31–33.
- ²⁹ Акт Андроника II није сачуван али је споменут у простагми Андроника III о истом предмету. *Ibidem*, no 65, l. 3.
- ³⁰ *Chil. gr.*, no 68 l. 9. Да је Марија Ксена издавач овог акта, в. Ф. Баринић, „Повеле византијских царица”, ЗРВИ 13 (1971), 166–173.
- ³¹ *Chil. gr.*, no 82, l. 17.
- ³² *Chil. gr.*, no 60, l. 28–34.
- ³³ О томе сведоче цареве наредбе (*apostasiae*) које су Хиландарци новембра 1322. поднели управнику Солуна деспоту Димитрију Палеологу, в. ниже n. 35.
- ³⁴ *Chil. gr.*, no 84, l. 4, 18.
- ³⁵ *Chil. gr.*, no 86, l. 4; no 87, l. 4; no 76, l. 6.
- ³⁶ *Chil. gr.*, no 85, l. 5, 11–12.
- ³⁷ *Chil. gr.*, no 93, l. 8 (септембар 1323); no 99, l. 9, 11 (септембар 1324); no 105, l. 8 (мај 1325); no 107, l. 8 (март 1326).
- ³⁸ *Chil. gr.*, no 99.
- ³⁹ *Живой Дечанској*, 176, превод Мирковић, *Данило*, 133.
- ⁴⁰ *Живой Данила II*, 362–363, превод Мирковић, *Данило*, 276.
- ⁴¹ Датум куповине се сазнаје из неиздатог ватопедског акта, в. Папахрисанту, *Μοναχισμός*, 336, n. 84; *Chil. gr.*, no 110.
- ⁴² *Chil. gr.*, no 106, l. 9.
- ⁴³ *Chil. gr.*, no 112, l. 6–7, 21.
- ⁴⁴ *Зак. сѡм.*, 396, l. 1 = *Chil. sl.*, no 21, l. 9–16.
- ⁴⁵ *Зак. сѡм.*, 396, II–IV.
- ⁴⁶ *Зак. сѡм.*, 398–399, l. 1.
- ⁴⁷ *Зак. сѡм.*, 397–398.
- ⁴⁸ *Chil. gr.*, no 113, l. 10.
- ⁴⁹ *Chil. gr.*, no 117, l. 15, 18–19.
- ⁵⁰ *Chil. gr.*, no 119, l. 4.
- ⁵¹ ЗН 1, бр. 59.
- ⁵² Мошпи, *Акѣи сабора*, бр. 3, р. 8–9, 18, 51.
- ⁵³ *Chil. gr.*, no 123, l. 3, 9; О Т. Спацину, в. Љ. Максимовић, „Последње године протостратора Теодора Спацина”, ЗРВИ 10 (1967), 177–185.
- ⁵⁴ *Chil. gr.*, no 124, l. 8. У овој хрисовуљи нису уписане речи првеном мастилом, тако да се поставља питање датума њеног издавања. Издавач Пти се одлучно за 1333. С обзиром на то да је куповина млина

обављена 24. децембра 1333, царска потврда могла је стићи тек у 1334. По свој прилици то је било месца јула, када се Гервасије састао са Андорником III (в. овде, 193).

⁵⁵ *Chil. gr.*, no 45, l. 3. За датум издавања в. горе н. 2.

⁵⁶ *Chil. gr.*, no 125, l. 18, 21–22; о кућама Хиландара у Солуну, cf. Mirjana Živojinović „The Houses of Hilandar Monastery in Thessalonike during the Fourteenth Century”, *Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr.*, l. New York 1993, 466–476.

⁵⁷ *Chil. gr.*, no 126, l. 46–47.

⁵⁸ Мошпи, *Акџи сабора*, бр. 2, р. 39–40.

⁵⁹ *Chil. gr.*, no 77, l. 22–25.

⁶⁰ Неиздати ватопедски акт. Иоан је забележен као стари влаци.

⁶¹ Мошпи, *Акџи сабора*, бр. 2, р. 42.

⁶² *Chil. gr.*, no 88, l. 48 (јануар 1323); no 106, l. 13 (19 јануар 1326); no 112, l. 10, 27 (22. јануар 1327); неиздати ватопедски акт (септембар 1324).

⁶³ Мошпи, *Акџи сабора*, бр. 3, р. 43.

⁶⁴ Мошпи, *Акџи сабора*, бр. 2, р. 42. и неиздати ватопедски акт.

⁶⁵ Мошпи, *Акџи сабора*, бр. 3, р. 44.

⁶⁶ *Chil. gr.*, no 119, l. 27–28, 40–41; Мошпи, *Акџи сабора*, бр. 3, р. 44.

⁶⁷ Мошпи, *Исџо*, бр. 3, р. 46–47.

⁶⁸ *Исџо*, бр. 2, р. 44–46 и бр. 3, р. 47–48.

⁶⁹ *Chil. gr.*, no 119, l. 26, 39–40; no 118, l. 18–19.

⁷⁰ *Chilandar I*, no 37, l. 1. За Кантакузинов податак в. ниже, н. 143.

⁷¹ *Chil. gr.*, no 74.

⁷² *Chil. gr.*, no 83, l. 8–9 и l. 14–15.

⁷³ *Chil. gr.*, no 82, l. 15–18.

⁷⁴ В. горе, н. 34–36.

⁷⁵ *Chil. gr.*, no 93, l. 11 (септембар 1323); no 99, l. 11 (септембар 1324).

⁷⁶ *Chil. gr.*, no 88, l. 13, 20, 47.

⁷⁷ Сачувана је само хрисовуља Андорника III, у којој се спомиње повела старог цара: *Chil. gr.*, no 90, l. 7.

⁷⁸ *Chil. gr.*, no 92, в. овде 171, н. 32.

⁷⁹ *Chil. gr.*, no 94, l. 11, 12–18 sqq.

⁸⁰ *Chil. gr.*, no 99, l. 11.

⁸¹ Неиздати ватопедски акт.

⁸² *Chil. gr.*, no 113, l. 3–4. О Калинику в. В. Мошпи, „Хиландарска Калиник, српски дипломата XIV века”, *Историјско-правни зборник* 1, Сарајево (1949), 117–132.

⁸³ Мошпи, *Акџи сабора*, бр. 1, р. 115. и бр. 2, р. 41.

⁸⁴ *Chil. gr.*, no 84, l. 4, 18; no 85, l. 5, 12; no 112, l. 9, 25–26.

⁸⁵ Види горе н. 81.

⁸⁶ *Chil. gr.*, no 100, l. 15–17.

⁸⁷ *Chil. gr.*, no 110, l. 28–34.

⁸⁸ *Chil. gr.*, no 114.

⁸⁹ *Chil. gr.*, no 116.

⁹⁰ Мошпи, *Акџи сабора*, бр. 3, р. 44.

⁹¹ *Chil. gr.*, no 130, l. 83–84; о овом јеромонаху в. Мирјана Живојиновић, „Јеромонах Матеја и хиландарски метох у Лушцу”, *ХЗ* 5 (1983), 51–67.

⁹² Неиздати ватопедски акт и Мошпи, *Акџи сабора*, бр. 3, р. 44.

⁹³ *Chil. gr.*, no 112, l. 9–10, 26; Мошпи, *Акџи сабора*, бр. 3, р. 44.

⁹⁴ *Chil. gr.*, no 106, l. 14; no 112, l. 11, 28.

⁹⁵ *Chil. gr.*, no 82, l. 18; no 84, l. 5, 19; no 85, l. 6, 13.

⁹⁶ *Chil. gr.*, no 88, l. 48–49.

⁹⁷ *Chil. gr.*, no 125, l. 21–22.

⁹⁸ Мошпи, *Акџи сабора*, бр. 1, р. 112–121 и бр. 2, р. 39–46.

⁹⁹ *Исџо*, бр. 2, р. 41, в. овде 143, н. 75.

¹⁰⁰ Неиздати ватопедски акт.

¹⁰¹ *Каталога*, бр. 453.

¹⁰² *Chil. gr.*, no 80. Акт не садржи хронолошке индикације; за његово датирање в. Панахрисанту, *Μοναχισμός*, 415, н. 333.

¹⁰³ *Chil. gr.*, no 80, l. 4–7.

¹⁰⁴ Мошпи, *Акџи сабора*, бр. 1, р. 114. и бр. 2, р. 41; неиздати ватопедски акт.

¹⁰⁵ Мошпи, *Акџи сабора*, бр. 1, р. 137–147.

¹⁰⁶ *Chil. gr.*, no 57.

¹⁰⁷ Види горе н. 102.

¹⁰⁸ *Chil. gr.*, no 20, l. 193–194.

¹⁰⁹ Мошпи, *Акџи сабора*, бр. 3, р. 20–21.

¹¹⁰ *Исџо*, р. 28–48; за вредност аделфата, в. овде 162, н. 83.

¹¹¹ *Chil. sl.*, no 20, l. 189–208.

¹¹² *Chil. gr.*, no 66, l. 1 и 11; no 84, l. 4, 18; no 85, l. 5, 12; no 112, l. 9, 25.

¹¹³ Неиздати ватопедски акт.

¹¹⁴ *Chil. sl.*, no 23, l. 34–35 = *Зак. сџом.*, 397, где је са неиздатим описом границе изостао и помен баште Теодосија.

¹¹⁵ *Chil. gr.*, no 121, l. 15; no 122, l. 12–13.

¹¹⁶ cf. Đurić, *Fresques*, 83–86.

¹¹⁷ *Chil. gr.*, no 101, l. 3–4.

¹¹⁸ В. горе, н. 115.

¹¹⁹ *Chil. gr.*, no 66.

¹²⁰ *Chil. gr.*, no 72; о Симеону в. овде 145, н. 88.

¹²¹ *Chil. gr.*, nos 121, 122.

¹²² В. горе, н. 112, 113 и 114.

¹²³ Мошпи, *Акџи сабора*, бр. 2, р. 30–34.

¹²⁴ *Исџо*, р. 47–55; за вредност једног аделфата в. горе, н. 110.

¹²⁵ *Chil. gr.*, no 101, l. 6–9, 16–21. Хиландар је добио Кучево октобра 1313; в. овде, 150, н. 114; Св. Никита је од пре маја 1308. постао посед Хрусије; 146, н. 90 и 149, н. 112.

- ¹²⁶ *Chil. gr.*, no 101.
¹²⁷ *Chil. gr.*, no 121, l. 13–15; no 122, l. 12–14.
¹²⁸ *Chilandar I*, no 34, l. 169–172, 180–188; о датирању Симонидиног повратка у Србију, в. ВИНЈ VI, 190–191, н. 67 (Ђирковић).
¹²⁹ *Chilandar I*, nos 34 и 35, где је (l. 13) споменута данас изгубљена хрисовула Михаила IX.
¹³⁰ *Chilandar I*, no 37, l. 1–4.
¹³¹ Мошин–Пурковић, *Игумани*, 41–42.
¹³² *Chilandar I*, no 38.
¹³³ В. овде, 149, н. 111.
¹³⁴ Уп. С. Ђирковић, „Београд под краљем Душаном?“, *Зборник Историјског музеја Србије* 17/18, Београд 1981, 37–45.
¹³⁵ *Chilandar I*, no 42, l. 28–48. Да је у питању потврда, а не даровни акт, cf. *Ibidem*, no 39, notes.
¹³⁶ Уп. ВИНЈ VI, 307–308, н. 2.
¹³⁷ *Chilandar I*, no 42, l. 48–115.
¹³⁸ *Chilandar I*, no 42, l. 134–149.
¹³⁹ *Chilandar I*, no 45, l. 13–32.
¹⁴⁰ Cf. Živojinović, *Frontière*, 63–64.
¹⁴¹ *Chil. gr.*, nos 56, 57, 58.
¹⁴² Ова Калиникова мисија са сигурношћу се датира између 12. октобра 1320, дана смрти Михаила IX Палеолога и 5. априла 1321, када је Андорник III изведен пред патријархов сабор; уп. ВИНЈ VI, 307, н. 1. (Ђирковић).
¹⁴³ *Joannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum I, cura L. Schopeni, Bonnæ* 1828, 35, l. 22–37; уп. ВИНЈ VI, 307–309 (Ђирковић).
¹⁴⁴ *Chil. gr.*, no 60, в. овде, 171, н. 32.
¹⁴⁵ В. овде 177 и н. 78.
¹⁴⁶ *Chil. gr.*, no 70.
¹⁴⁷ Уп. ВИНЈ VI, 195, н. 78.
¹⁴⁸ Cf. Živojinović, *Frontière*, 64.
¹⁴⁹ В. овде 177 и н. 77.
¹⁵⁰ *Chil. gr.*, no 90, l. 9 sqq.
¹⁵¹ Претпоставку да су преговори о браку, уз Гервасија, такође водили Симеон и Матеја, већ су изнели Мошин–Пурковић, *Игумани*, 50–51.
¹⁵² *Chil. gr.*, nos 100, 101; в. овде 179, н. 86.
¹⁵³ В. горе н. 54 и 55.
¹⁵⁴ Уп. ВИНЈ VI, 340–341, н. 140 (Ђирковић).
¹⁵⁵ *Chil. gr.*, no 47; за датирање овог акта, в. овде, н. 2.
¹⁵⁶ Овај спор започео је приличан број година пре времена када о њему располажемо изворним подацима, в. 151, н. 119. На Зли Поток односи се шест сачуваних докумената, од којих су два протатска: *Chil. gr.*, no 77 (април–август 1322) и no 79 (вероватно октобар 1322); три наредбе Андорника II: *Chil. gr.*, no 78 (август 1322), no 91 (јули 1323) и no 103 (децембар 1324) и акт великог адумијаста М. Неокесарита: *Chil. gr.*, no 104 (децембар 1324. или јануар 1325).

- ¹⁵⁷ *Chil. gr.*, no 77 садржи протатску пресуду од 23. априла 1322 (l. 1–40) и накнадно унето граничну међу у поново преписани акт (l. 41).
¹⁵⁸ *Chil. gr.*, no 78.
¹⁵⁹ *Chil. gr.*, no 79.
¹⁶⁰ *Chil. gr.*, no 91.
¹⁶¹ *Chil. gr.*, no 103.
¹⁶² *Chil. gr.*, no 104. После тога не располажемо подацима о Злом Потоку све до средине XVI века, када су се јула 1561, због велике неслоге и свађе око тога терена, монаси Хиландара и Есфигмена обратили противу Кирилу, који је са својим саветом донео пресуду у корист српског манастира (*Chil. gr.*, no 162). Премда је пресуду протата потврдио патријарх Јоасаф (април 1562: *Chil. gr.*, no 163), овај спор тиме није био завршен (cf. *Esphigménou*, 27). Патријаршијски сабор је маја 1798. поново признао права српских монаха на Зли Поток (cf. *Chil. gr.*, no 172: *Actes de l'Athos III, Acte d'Esphigménou* éd. L. Petit, BB, 12, Приложеније 1, 1906, no 39), да би октобра 1804. донео супротну одлуку (op. cit., no 40). Коначан спор о заједничкој граници поменути монаси су постигли тек 13. априла 1882. године, уп. Смирнакис, 652; в. Мирјана Живојиновић, „Најстарији периор манастира Хиландара и његови прешиси“, ХЗ 8 (1991) 11–14.
¹⁶³ В. овде 172, н. 41.
¹⁶⁴ Неиздати ватопедски акт. cf. Živojinović, *Monastère*, 53–54.
¹⁶⁵ *Chil. gr.*, no 111. За 1325. као годину издавања овог акта, који не садржи хронолошке индикације, а не 1326 (око месеца маја) како је предложио Пети, уп. Папахрисанту, Μοναχισμός, 336 и н. 84.
¹⁶⁶ *Chil. gr.*, no 55. Пети је у наслову овог акта омашком забележио да је у питању предаја 68 модија земље на Каламарији, уместо у Јерису.
¹⁶⁷ В. овде 185, н. 119–120.
¹⁶⁸ В. овде 174, н. 50 и 185, н. 121.
¹⁶⁹ О том спору на прелазу XIII у XIV, в. овде, 153, н. 125.
¹⁷⁰ *Chil. gr.*, no 88. О епископу Јериса Теодосију, cf. Παπαχρυσάνθου, *Ενέχθη*, 391–392, no 14.
¹⁷¹ *Chil. gr.*, no 81; споменута хрисовула у овој простагми (l. 1, 14) је она од јуна или од септембра 1321. године: *Chil. gr.*, nos 60 или 70.
¹⁷² *Chil. gr.*, no 86.
¹⁷³ *Chil. gr.*, no 95.
¹⁷⁴ *Chil. gr.*, no 117.
¹⁷⁵ В. овде 150, н. 117.
¹⁷⁶ В. 171, н. 30.
¹⁷⁷ *Chil. gr.*, no 76, l. 25–26: ὁμοῦ δὲ καὶ διὰ τοῦ κυρίου μου τὴν ἀδελφὴν μου τὴν κράλαιναν. За датирање овог акта в. овде, 164, н. 117.
¹⁷⁸ *Chil. gr.*, no 110, l. 35–37.
¹⁷⁹ *Chil. gr.*, no 115 и стр. 333. белешка уз ред 88; cf. Živojinović, „Chandax et ses moulins“, ЗРВИ 23 (1984), 119–121.

180. Неиздати ватопедски акт и *Chil. gr.*, по 44, који је настао истовремено са ватопедским, тј, септембра 1324: в. овде, 202, н. 8.

181. В. 170, н. 27.

182. *Chil. gr.*, по 118.

183. *Зак. сѡм.*, 389, III; в. овде, 224, п. 87.

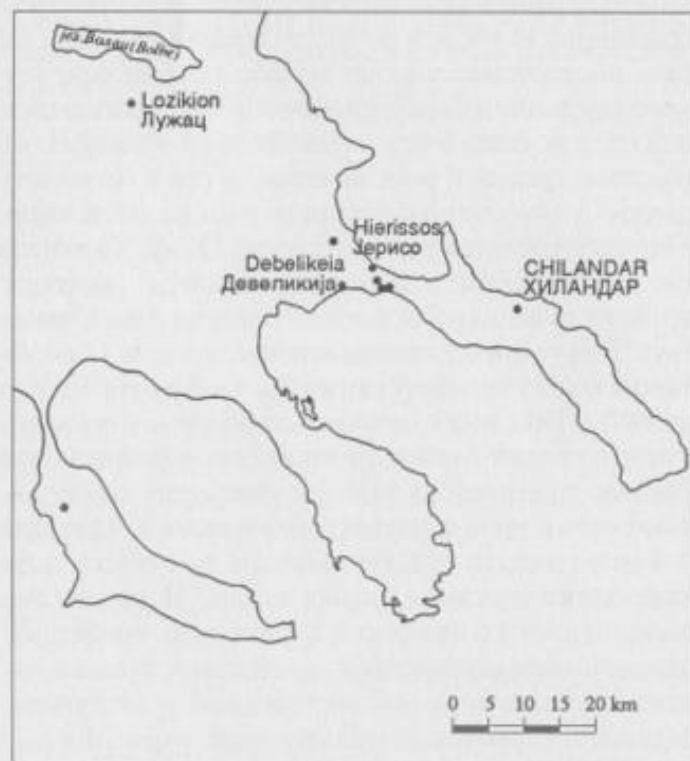
184. *Chil. sl.*, по 18, l. 469–473. На приближно време овог Милутиновог прилагања негде после 12. маја 1317. указује податак да сие малоок приношение прѣчистои владичици Богородици Хиландарскои ѡписуѡхъ въ пѣлиномъ хрисоволи хиландарскомъ, егда оновѣныхъ старыи хрисоволи съ господиномъ ми и доуховнымъ штецемъ архиепископомъ нѣру Никодимомъ и съворымъ съвѣтникомъ: *Ibidem*, l. 490–494. О овом документу, в. С. Тирковић, „Биографија краља Милутина у улијарској повелји“, *Архивейской Данило II*, 53–68; посебно 58–59, за идентификацију Захака са селиштем уљара (пчелара).

185. *Chil. gr.*, по 23 = *Зак. сѡм.*, 397–398 (непотпуно). За парнице са људима изван хиландарског метоха у Србији в. 157, п. 149. О краљевом чиновнику теѡпѣији и о овој парници, уп. М. Благојевић, *Државна уѡрава у срѣским средњевѡвнимъ земљамъ*, Београд, 1997, 25–30 и 213.

ВЛАСТЕЛИНСТВО ХИЛАНДАРА ОД 1198. ДО 1335. ГОДИНЕ

На претходним страницама изнели смо историју настанка и развитка хиландарског властелинства, указујући првенствено на време и околности стицања појединих добара, име дародавца, односно игумана за време чијег игуманства је имање добијено, купљено итд. Овде смо поименце набројали поједина добра, бележећи их по областима око појединих градова и река, почевши од самог Хиландара, односно Атоса и његовог непосредног залеђа, дакле, најпре у Византији, па затим у средњовековној Србији. Користили смо исте изворе као и за историју манастира – даровне и потврдне грчке и српске владарске повеле и акта чиновника.¹ Међу овим последњим истичемо практик (= катастарски попис) хиландарских имања у солунској теми од новембра 1300, који је сачуван у старосрпском преводу², и акта о предаји Хиландару неких села у долини језера Тахинос од септембра 1318, јер они садрже описе њихових међа и листе паричких домаћинстава, а за два села и њихове пореске обавезе³; значајна су и судска акта када садрже опис међа спорног имања.⁴ Настојали смо да на основу географских карата што прецизније одредимо положај појединог хиландарског поседа и, уколико средњовековно село постоји и данас, у загради смо дали његову приближну локацију, подразумевајући да је његово име сачувано у непромењеном облику. У противном смо забележили како се оно данас зове.

Подручје Хиландара. У време када је основан (1198–1199) Хиландар је обухватао широку територију око самог манастира, према северу све до морске обале, тзв. Милеје, са бројним *свейилицийима* – малим опустелим монашким установама, од којих смо бројне идентификовали (в. стр. 54–56). Према истоку Хиландар се граничио са манастиром Есфигменом и та граница, под претпоставком да се није битно мењала, у XIV веку је

Скица 2. Хиландар и приближан положај његових поседу у источној Халкидици, Касандрији и селу Лушцу

постала предмет спорова између ова два манастира, те је тада и описана.⁵ На основу тога се може закључити да је она пролазила источно од Хрусије и Милутиновог пирга у пољу, остављајући Хиландару широку територију око тзв. Хиландарске речице. Не располажемо подацима за утврђивање границе хиландарског поседу око манастира према западу и југу.

По свој прилици манастир Св. Георгија у Милејама⁶, који помиње Теодосије, идентичан је са истоименом монашком установом „више манастира“, чији опис границе је постојао у хиландарском архиву 1299/1300. године⁷ и који се спомиње у једном фалсификованом опису границе из XIV века.⁸ Са доста вероватноће се може казати да је Св. Георгије био смештен негде према северу, између Хиландара и Есфигмена. Мали манастир Св. Омологита, који спомињу Доментијан и Теодосије, можда се налазио северозападно од места Корифе.⁹ Св. Георгије и Св. Омологити, заједно са Св. Николом, забележени су као *добри* Хиландара у Милејама у потврдној хрисовуљи Андроника II од јануара 1299. године.¹⁰ Уз њих, царски акт помиње још и метох Преображења Спасова, у коме је био подигнут пирг који, с обзиром на Доментијаново обавештење да се налазио „у гори повише“ Хиландара, треба тражити на месту данашњег скита Св. Тројице, дакле, око 2 km југоисточно од Хиландара.¹¹

Оба пирга изван манастирских зидина – Хрусија и Милутинов пирг – подигнути су на манастирском поседу. Хрусијски се уздиже на стени уз обалу мора, док је Милутинов пирг постављен такође на стени, на прилазу од мора ка манастиру, нешто ближе мору, на нагнутом терену у тзв. Савином пољу.¹²

Кареја. Није познато где се налазило прво манастирско коначиште у Кареји, о чијој изградњи се Сава постарао пре подизања Светосавске испоснице¹³

купивши место од прота, многе ћелије са двосливним кровом сазидаше, ради почивања када дођу игуман и братија манастирска.¹⁴

Ове келије се помињу у потврдној хрисовуљи од јануара 1299. године.¹⁵

Светосавска келија у Кареји, пре обнове у XVIII или најдаље у четвртој деценији XIX века,¹⁶ налазила се на месту где је и данас – „у врху карејске увале, с изванредним погледом на Атос и на пучину Орфанског залива“¹⁷. Виногради које је Сава обезбедио својој келији налазили су се у суседству манастира Кохљара (на супрот данашњег Сараја).¹⁸

Западна граница Атоса. О положају старог манастира Зига, који је Хиландар добио 1199, читамо:

Прилаз месту где се налазио манастир Зиг једино је могућ сувим путем од Јерисоса... Само место налази се на последњим обронцима планине Велике Вигле, који се врло стрмо спуштају према овој страни; зове се Палеомелиса, што би на нашем језику значило „место старог меда“, а мештани га називају још и Куку. Оно је повучено у једну клисуру, вододериву планинског бујичарског потока, и док је према огранцима Велике Вигле потпуно затворено, нешто шири поглед пружа према отвору клисуре. Обрасло је у бујну суптропску вегетацију, те му је врло тешко прићи. Своје име Палеомелиса добила је свакако због изванредних услова за гајење пчела.¹⁹

Међутим, могуће је да је манастир био пресељен ближе мору у правцу југозапада, када је 1018. године добио терен Палеокастрон, који је са Зигом такође прешао у посед Хиландара 1199. године.²⁰ Овај метох је нешто увећан, најпре 1288. добијањем терена у Хромитиси/Хремицени, који је био засађен виноградима и маслинама, и затим 1294, када је источна граница Палеокастропа померена у корист Хиландара тако да је обухва-

тила винограде и поља која су већ обрађивали манастирски парици.²¹ У питању је било 15 паричких породица села Комитисе/Кумице, које су према практику из 1300. године располагале са 7 модија (1 модии = 939,18 m²) винограда.²² У потврдној хрисовуљи Андроника II од јануара 1299. спомиње се „изван Свете Горе у Зигу метох Св. Илије са парцима и маслињаком на обали“.²³

МАКЕДОНИЈА

Источна Халкидика. Низ међусобно суседних земљишних парцела на Превлаци, које је српски манастир могао наследити од грчког Хиландара, Зига или неког другог манастира Милеја, налазиле су се југоисточно од Јериса, између добара других светогорских манастира – Велике Лавре, Ксиропотама, Зографа и Есфигмена.²⁴ Овај посед, увећан крајем XIII века бројним куповинама суседних њива и винограда, поменут је у потврдној хрисовуљи од јануара 1299. као метох на Превлаци посвећен Св. Николи.²⁵ Према практику из 1300. године он је обухватао нешто више од 300 модија земље и 18 модија винограда.²⁶ По свој прилици су га обрађивали поменути парици Комитисе.

Око 2 km северозападно од Јериса, у касније званој Коруну²⁷, Хрусијски пирг је куповинама краља Милутина добио више парцела њива и винограда.²⁸ Овај посед је најпре увећан за 68 модија напуштених њива, предатих Хиландару маја 1320. на основу наредбе Андроника II, па затим за још 500 модија заузимањем старешине Хрусије Симеона (јуни и септембар 1321), и најзад заокружен посредовањем хиландарског игумана Гервасија (август 1329) и игумана Василијевог пирга јеромонаха Арсенија (јули 1332).²⁹

Још западније од Јериса Хиландар је са манастиром Зигом наследио (1199) његов посед у селу Камени (подручје Девеликија).³⁰ У практику из 1300. забележена је земља од 200 модија у месту Сланом и виноград не-

познате величине. Хиландарци су ова добра обрађивали давањем у закуп парицима које су имали у селу Камени, које је у поменутом практику забележено и под именом Каменица – 18 породица, власника 29 модија земље.³¹

И најзад, у атару села Рудава српски манастир је такође располагао комадом земље, који се граничио према југу са поседом манастира Велика Лавра (те је због тога и избио спор са Лавријотима пре 1274), а својим највећим делом према северу и западу са добрима манастира Ксиропотама.³² У хрисовуљи од јануара 1299. Хиландару је потврђен метох у Рудави, посвећен Богородици, са парицима, маслињаком, виноградима и млиновима.³³ Њега су обрађивали парици суседног села Кондогрице, у коме је манастир имао 5 породица које су поседовале 16,5 модија ораница и 8,5 модија винограда.³⁴

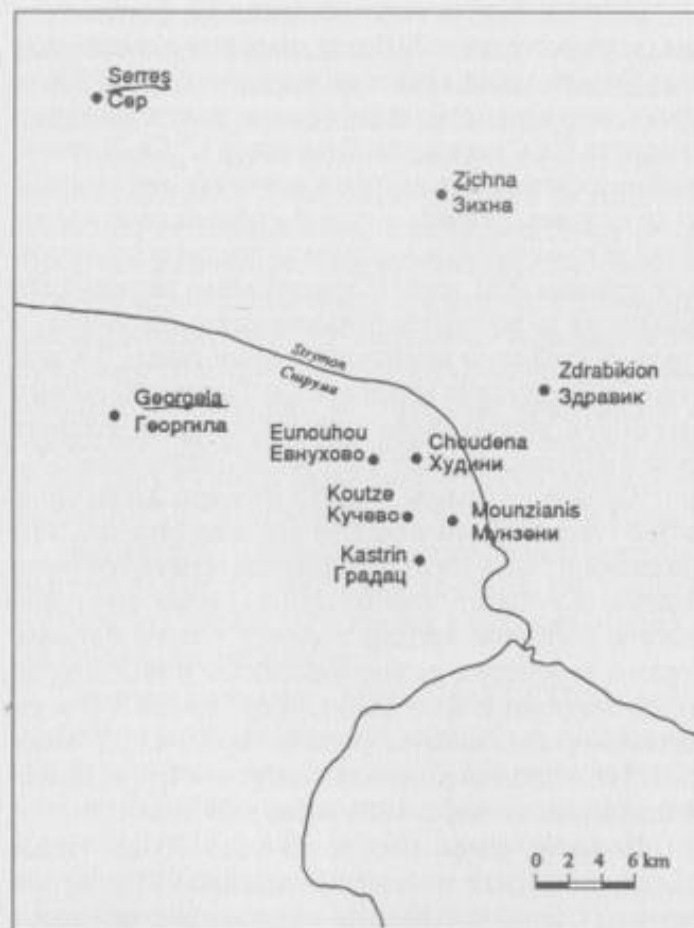
Касандрија. Једини хиландарски посед на овом полуострву је зимска испаша за стоку звана Св. Тројица. Добијена је 1318. или 1319. године, и налазила се око 3,5 km западно од села Афитос.³⁵

Западна Халкидика. Манастирић Св. Илије, добијен 1314. године, налазио се у подручју села Ропалеје (данас топоним Тропалија, око 20 km југоисточно од Солуна).³⁶ Увећан комадима земље које је даровао Андроник II (пре 1316. и пре јула 1317) и куповинама суседних парцела винограда и њива, које је предузео игуман Никодим, овај метох је 1317. обухватао 375,5 модија земље и 32,5 модија винограда.³⁷ Андроник II му је пре јануара 1320. приложио још 320 модија земље. Подизање зграда на метоху и старање монаха за његово наводњавање (1320) указују на то да су се Хиландарци бринули о обрађивању својих њива и винограда на Каламарији.³⁸ Врло брзо, већ следеће године, Хиландар је добио још два села – Кумуцулу (топоним је ишчезао, село се налазило у подручју Неа Гоније) и Кричане (ишчезло село се налазило око 3 km југоисточно од Епамони) са 100 модија Кондостефанове земље.³⁹

Солун и његова околина. Келија Св. Ђорђа, основана у првим годинама XIII века, налазила се у источном делу Солуна, тачније у северном подручју старог Хиподрома, недалеко од места где се данас налази хиландарска црква Св. Саве у улици Камбунион I.⁴⁰ Св. Ђорђе је постао средиште хиландарског солунског метоха, тако да су се у надлежности његовог економа нашли и виноградни које су монаси Хиландара купили у току последњих деценија XIII века. У хрисовуљи од јануара 1299. Хиландару су потврђена права на метох Св. Ђорђа „у граду са купљеним виноградима изван града.“⁴¹ Манастир Св. Јерусалима у четврти Св. Парамона, добијен око 1317. и куће купљене у његовој околини, налазили су се у југозападном делу Солуна код Златне капије.⁴²

Западно од Солуна, у делти Вардара, Хиландар је почео стицати добра почев од времена Михаила VIII Палеолога.⁴³ Овај посед се налазио на територији места Апида (Крушица), чији се положај може само приближно одредити, негде у подручју Старог Вардара, (одавно напуштеног речног корита). Он је увећан добијањем значајних комада земље, најпре крајем XIII века, па затим прилагањима Андроника II пре јула 1317. и маја 1318.⁴⁴ Ово последње даровање Андроник II је потврдио хрисовуљама од марта 1319. и јуна 1321. године.⁴⁵

Подручје језера. Свој посед у селу Лушцу (данас Мелисургос, јужно од језера Волви, око 20 km југозападно од Ставроса) Хиландар је почео стицати у седмој деценији XIII века.⁴⁶ Као метох Св. Димитрија са парицима Хиландару је потврђен јануара 1299. године.⁴⁷ Он је према практику из 1300. обухватао 2000 модија земље, виноград и млин, као и 9 паричких породица у тзв. Горњем Лушцу, власника 230 модија земље и 8 модија винограда.⁴⁸ Током треће деценије XIV века увећан је за тзв. Дукопулову земљу, чије је поседовање Андроник II потврдио манастиру септембра 1327. године.⁴⁹

Скица 3. Поседи Хиландара у области Струме

Област Струме. Село Мунзијани/Мунзени, најстарији хиландарски посед на подручју десне обале Струмског језера, налазило се источно од Евкарпије, у близини потока Муцијанис.⁵⁰ Увећан у два маха у току XIII века,

у потврдној хрисовуљи од јануара 1299. споменут је као метох Св. Николе са парицима и виноградима.⁵¹ Према практику из 1300. године било је ту 9 паричких породица, власника 300 модија земље и 4 модија винограда. Поред тога, Хиландар је имао у атару истог села још 2400 модија земље и 25 модија винограда, које су монаси обрађивали давањем у закуп својим или туђим парицима, као и приход од 2 перпера од панађура који се одржавао о празнику Свих Светих.⁵² Будући да се метох Св. Николе не спомиње у потврдним хрисовуљама XIV века, биће да је ушао у састав хиландарског поседа у селу Кастрину (Грацу, данас место Кастри, око 3 km југозападно од Евкарпије).⁵³ Добијен 1300. године, Кастрин је био, од катастарски пописаних, најбогатије хиландарско село, у коме је манастир имао 8100 модија ораница, испаша и шума, 3,5 модија винограда, 6 млинова и 71 паричку породицу са укупно 2166 модија земље и 145 модија винограда.⁵⁴ О величини територије и броју паричких породица Кучева (Евкарпија, око 24,5 km југоисточно од Нигрите), села које је манастир добио 1313. године, не располажемо никаквим подацима.⁵⁵ Поседовање Кастрина и Кучева Хиландару је потврђено јула 1317, јуна и септембра 1321. године.⁵⁶ Овај посед се веома раширио када је Хиландар добио 1318. још два суседна села: Евнухово (Мавроталаса, око 3 km северозападно од Евкарпије) са 21 паричком породицом, власницима 120 модија обрадиве земље, првенствено винограда, и Липсохорион (село није лоцирано) у коме је, поред напуштених земљишних парцела, једног млина и права на половину прихода од панађура о Св. Илији и 20 ораха, манастир добио и 11 паричких породица са 26 модија винограда.⁵⁷ Оба села се помињу у потврдним хрисовуљама из марта 1319. и јуна и јула 1321. године.⁵⁸ Овом комплексу сумеђних села марта 1335. додат је још комад земље у Худинама (село које је ишчезло, а налазило се источно од Евнухова) са годишњим приходом од 40 перпера.⁵⁹ Западно од поменутих, село Георгила (топоним Георгула, 5,5 km

североисточно од Нигрите), добијено са једним засе-
оком такође 1318, потврђено је хрисовулама од 1319. и
1321. године.⁶⁰

Село Хандак, у коме је Хиландар добио терен за
подизање млина, налазило се на десној обали Струме, на
месту где је језеро прелазило у реку.⁶¹

У подручју леве обале језера Тахинос Хиландар је
добио 1318. два посела.⁶² Један у Старом Здравикау
(Дравискос, око 7 km западно од Радолива) са 34 паричке
породице, и други у Малуки (можда топоним Мелакија,
око 2 km северно од Дравискоса) са 25 паричких поро-
дица.⁶³ И ови поседи су потврђени марта 1319. и јуна и
септембра 1321. године.⁶⁴ Поред поменутог дела Здра-
вика, монаси Хиландара су куповинама и добијањем на
поклон баштинских парцела чланова породице Модина,
стекли још 3000 модија земље у делу Здравика који се
пружао северно од тзв. Старог Здравика.⁶⁵ Поседовање
највећег дела Модинове земље Хиландару је потврђено
фебруара и јуна 1321. године.⁶⁶

Сер и његова околина. Поред кућа у самом граду,
Хиландар је од октобра 1323. године имао и манастир
Св. Николе, који је, захваљујући сачуваним остацима,
лоциран у крајњем западном делу Сера, у Горњој Ка-
меникији, на јужној страни једног брежуљка чија је виси-
на 135 метара.⁶⁷ Њиве, чија је површина износила 150
стрема (= модија) у околини Сера и виногради по-
вршине 11 стрема у Загори, подручју суседном Камени-
кији, које је Хиландар стекао куповином или даровањем
њихових власника, нашли су се у надлежности економа
Св. Николе.⁶⁸

Подручје Зихне. Купљени млин са земљом у селу
Кримна налазио се, по свој прилици, на десној обали реке
Панак (Ангиста).⁶⁹

Подручје Мелника. Тачан положај хиландарских
пашњака званих Мачиште и Св. Димитрије Птерота,
који су се налазили у подручју Мелника, није утврђен.⁷⁰

Скица 4. Хиландарска села у области Скопља

Скопље и његова околина. Богородичину цркву
звану Боришчина, очигледно по њеној ктиторки, са
људима, њивама и виноградима, као и порез од три трга
у Скопљу, Хрусијски пирг је добио са манастиром Св.
Никите пре маја 1308. године.⁷¹

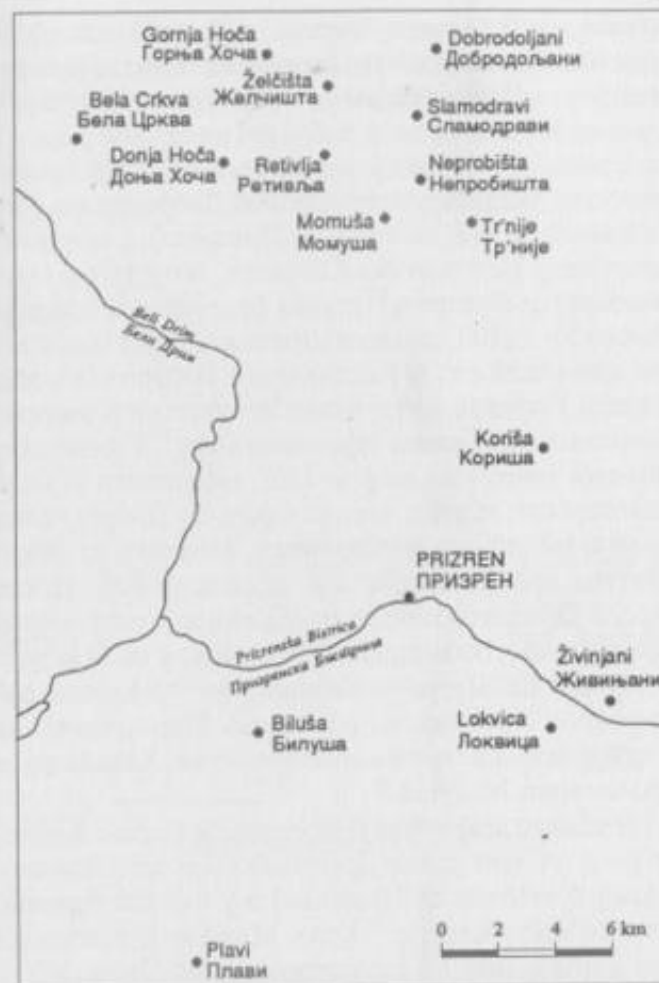
Келија Св. Петке у месту Тморани (село Морани,
око 14 km југоисточно од Скопља), коју је Хиландар
добио најпре 1257/58, па поново после 1282. године, ра-

сполагала је значајном имовином.⁷² Сачињавала су је добра којима је келија располагала од времена свога оснивања, као и она која јој је Милутин поконио у тренутку прилагања српском светогорском манастиру: виноград око саме цркве, укупно 415 модија земље смештене са обе стране Вардара, то јест у подручју Тморана и недалеко од Тавора (Таор на левој обали Вардара), 26 зевгара (1 зевгар = 144 модија) напуштених њива, једна гора за искрчавање, и зависни људи – 15 отрока и 33 парика.⁷³

Са манастиром Св. Никите (око 12 km северозападно од Скопља) Хрусијски пирг је добио низ добара на јужним обронцима Скопске Црне горе, од којих бележимо: село Бањани (Бањане, око пола km источно од Светог Никите), место Виношта (можда село Виниче, око 8 km југоисточно од Св. Никите), место Доње Кучково (село Кучково, око 8 km југозападно од Св. Никите), село Блатце (Блаце, око 6 km северозападно од Св. Никите) и село Голихово (Глуво, око 2,5 km југоисточно од Св. Никите); уз то још и два винограда, један у Побужди (село Побужје, око 4 km северно од Скопља) и други у његовој близини; цркву Св. Николе у Љубени (можда Љубанци, око 6 km источно од Св. Никите) са виноградима и воденицама, као и три планине, од којих једна у Љуботену (село Љуботен, око 7,5 km југоисточно од Св. Никите). Андроник II је потврдио ово даровање маја 1308. године.⁷⁴

СРБИЈА

Призрен и његово подручје. У граду Призрену Хиландар је имао две цркве – Св. Димитрија, даровање краља Драгутина, и Св. Богородицу „за градом Призреном“, добијену од Стефана Уроша III (Дечанског). Обе цркве су поклоњене са њивама, виноградима и млиновима.⁷⁵

Слика 5. Хиландарска села у подручју Призрена

Од времена свога оснивања (1198) Хиландар је поседовао девет села удаљених од 14 до 20 km северно, северозападно и североисточно од Призрена, у долини Мамушког поља, од којих већина постоји и данас: Непробишта (Непробиште), Момуша (Мамуша), Сламодрани (Самодража), Ретивља (Ратимље), Тр'ње (Трње), Доња и Горња Хоча (Мала и Велика Хоча), док су

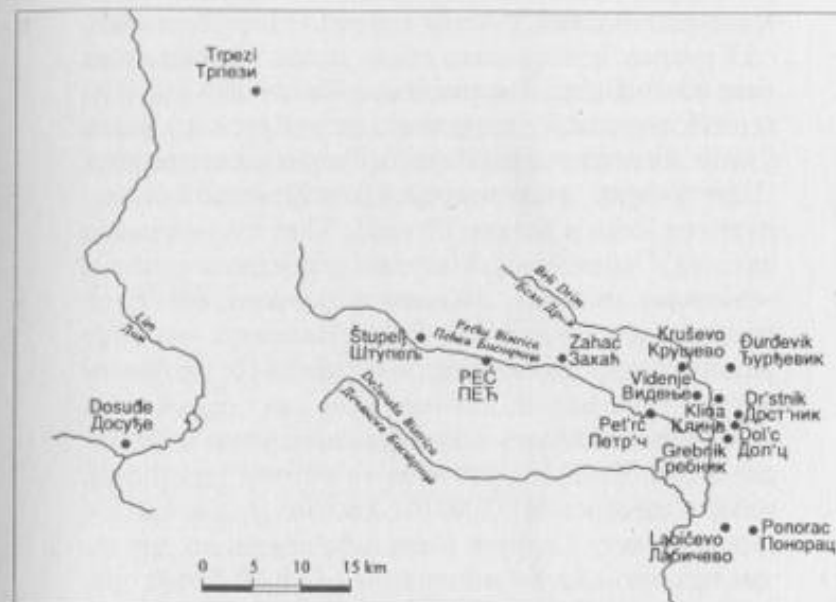
Ретивштица (у близини Ретивља) и Трнов'ц (у близини Доње Хоче) ишчезли. Уз ова села монах Симеон је своје манастиру дао и сва права од трга који се одржавао у једној од Хоче, и уз то се побринуо да се тамо засаде 2 винограда.⁷⁶ Овај посед је најпре увећан када је Урош I приложио Хиландару половину села Добродољана (Добродољане, 20 km северно од Призрена) и половину винограда у Желчиштима (Зочиште, око 18,5 km северозападно од Призрена)⁷⁷; затим фебруара 1327. када је Стефан Урош III (Дечански) приложио другу половину поменутог села и уз то још два друга: Избишта (постоји топоним Избиште у атару села Зочишта) и Команово Селиште, која су имала заједничку међу.⁷⁸ У потврдној краљевој хрисовуљи од јула 1327. забележена је међа хиландарског метоха, која је идући од Добродољана преко Сламодража, Непробишта, Момуше, уз благо скретање према северозападу, стизала до Беле Цркве (око 20 km северозападно од Призрена), села које је споменуто као хиландарски посед једино у овом акту.⁷⁹

Цркву Св. Петра у Кориши (око 7,5 km северо-источно од Призрена, на обронцима Шар-планине) са њеним добрима у селу и његовој околини, Хиландару је даровао краљ Милутин.⁸⁰

У долини леве обале Призренске Бистрице Хиландар је од времена краља Драгутина имао село Локвицу (7 km југоисточно од Призрена) и у његовој близини планину Често Камене.⁸¹ Краљ Милутин је приложио село Билушу (око 6,5 km југозападно од Призрена), у коме је манастир још од раније имао виноград, и село Живињане (1,5 km северозападно од Локвице), а његов наследник Стефан Урош III је још додао село Плави (Плава, око 15 km југозападно од Призрена).⁸² Ова села су, по свој прилици, чинила јединствен метох са административним средиштем при цркви Св. Димитрија у Призрену.

Зета. Још је монах Симеон дао Хиландару *оу Зете ковиале и соли .л. сѣпоу дова*.⁸³ Половину села Каменица

(Момушићи, око 1 km северозападно од Подгорице) са људима званим Момушки убрзо је затим манастиру уступио велики жупан Стефан Немањић.⁸⁴

Скица б. Хиландарска села у Хвосну

Хвосно. Хиландарски посед у Хвосну, добијен 1200/01, сачињавало је 11 села, од којих многа на левој обали Белог Дрима постоје и данас: Крушево (око 23 km источно од Пећи), Ђурђевик (Мали Ђурђевик, око 2,5 km североисточно од Крушева), Петровик (ово ишчезло село се налазило у близини поменутих), Книна (Клина, око 2 km југоисточно од Крушева), Дрст'ник (Дрсник, око 3,5 km југоисточно од Крушева) и јужно од њега Гребник (око 7,5 km југоисточно од Крушева). Њима треба прибродати на десној обали Белог Дрима и село

Видење (Видање/Видење, око 2,5 km југозападно од Крушева), а вероватно да се у његовом суседству налазило село Беличишта са засеком Горњи Вранићи;⁸⁵ село Доње Враниће, негде у близини претходно поменутог Хиландару је приложио краљ Владислав.⁸⁶ Метох у Хвосну су увећали дарови потоњих владара – Уроша I, који је приложио Дол'ц (Долац, око 5 km југоисточно од Крушева, између левих обала Дрима и Книне), и са леве обале Пећке Бистрице села Пет'рч/Пет'рче (Петерч/Потерч, око 7,5 km југозападно од Крушева), Захаћ (Захач, 7 km источно од Пећи) са пчелињаком, и повише Пећи Штупељ (данас постоји Мали Штупељ, 7 km западно од Пећи и Велики Штупељ, 5 km северозападно од овога),⁸⁷ потом краља Милутина, који је дао четири села – Бытоуњ, Осланице, Мьсково и Зьворьско, која су се налазила негде у подручју Пећке Бистрице; она су се утопила у манастирски посед и не спомињу се у познијим документима, као и Лесковац и по сен странк и по оном, претпостављамо Белог Дрима.⁸⁸ Премда је Хиландар добио Крушево, виноград на његовој територији, добијен истовремено (1200/01), посебно је забележен у даровном акту Стефана Немањића заједно са другим том приликом датим виноградом у Пећи.⁸⁹ Поред ораница и винограда, српски владари су бринули и о манастирским пашњацима. Хиландар је најпре добио тзв. Добре Долове (1200/01), чија убикација није утврђена, па затим од краља Милутина Лабићево (село Лабучево, око 16 km југоисточно од Крушева) и 3 km источно од њега Понорац.⁹⁰

Плав. Поседовање села Досуђа у подручју Плавског језера (око 56 km југозападно од Пећи) са засецима, даровање Уроша I, Хиландару је потврдио краљ Милутин, вероватно не много после 1283. године.⁹¹

Полимље. Планину Бог[д]ачу код села Трпези (око 18 km северозападно од Пећи) на Трпешкој реци, која припада десном сливу Лима, са једним пчелињаком у овом селу, Хиландар је добио 1198. године.⁹²

Подручје Моравице. Село Брезова (око 9,5 km југозападно од Ивањице, на Брезовачкој реци, у сливу Моравице, десне притоке Западне Мораве) постало је посед Хиландара прилагањем Уроша I.

Жупа Морава. У селу Лозници (око 9 km југозападно од Чачка, у долини Лозничке реке, десне притоке Западне Мораве) Урош I је приложио Хиландару виноград.⁹³

Премда већ веома распрострањено, видећемо да се хиландарско властелинство стално ширило, нарочито за време краља и цара Душана, који је и границе српске средњовековне државе померио дубоко према југу.

Напомене

¹ В. овде, 30 и 31, и 2, и 31, 8.

² В. 31, и 36.

³ *Chilandar I*, nos 39–41.

⁴ Нпр. акт Теодора Пазутина од августа 1274 (*Chilandar I*, no 9) или краља Стефана Уроша III (Дечанског) од 5. септембра 1327 (*Зап. сѣм.*, 397–398, где је изостављен опис спорне међе = *Chil. sl.*, no 23).

⁵ В. 195, и 157.

⁶ В. 56, и 49.

⁷ В. 56, и 50.

⁸ Solovjev, *Inventaire*, 45 (у преводу на старосрпски); *Chilandar I*, App. IV (грчки текст); в. М. Живојиновић, „Најстарији периор манастира Хиландара”, ХЗ 8 (1991) 10–13.

⁹ В. овде 56, и 49 и 60, и 73; Cf. *Chilandar I*, 55.

¹⁰ В. 56, и 51.

¹¹ В. 115, и 20; ЗН 4, бр. 6436; cf. Đurić, *Fresques*, 61–62; С. Ненадовић, „Хиландарски скит Свете Тројице на Спасовој Води”, ХЗ 2 (1971) 99; О. Томић, „Хиландарски скит Свете Тројице на Спасовој Води”, ХЗ 9 (1997) 173.

¹² Уп. Ненадовић, *Одбрана*, 112–113.

¹³ Овакав редослед градње јасно произилази из *Карејској иш-ишкѣ*, р. 20–24; и иако има довољно оу Карѣи ... По селѣме пакѣ оуствориць тоујкде оу Ораховици мѣсто пѣхмольнино; уп. овде, 80, и 159 и 81, и 160.

¹⁴ *Теодосије*, 51; иако имају двокровни; прев. Мирковић – Богдановић, 52, где је преведено као „двоспратне ћелије”, на основу чега се створило мишљење да су се коначници у Кареји и Светосваска испосница налазили у истој згради, в. С. Ненадовић, „Прилог за историју

синастирије Св. Саве у Кареји", ХЗ 7 (1989) 72–73; аутор се позива на мишљење Р. Грујића.

¹⁵ *Chilandar I*, no 17, l. 67–68; καὶ ἕτερα καλλία εἰς τὸν αὐτὸν τόπον τῶν Καρεῶν, ἅπερ ἔχουσι εἰς καταμονὴν αὐτῶν....

¹⁶ Уп. Ненадовић, *нав. дело* 73 и н. 12.

¹⁷ *Хиландар*, 40 (Богдановић).

¹⁸ Cf. *Chilandar I*, 55.

¹⁹ Уп. С. Ненадовић, „Хиландарски метох Зиг и проблем камене путастије Немањиног доба", ХЗ 1 (1966) 164; о добијању Зига в. овде, 67, н. 98.

²⁰ В. овде 67, н. 101; cf. *Chilandar I*, 56, н. 469.

²¹ О тим увећањима в. овде, 151–152, н. 120, 121; cf. *Chilandar I*, 56.

²² Мошин, *Акџиу*, 212, р. 471–510; cf. *Chilandar I*, App. II, l. 217–234.

²³ *Chilandar I*, no 17, l. 6–72.

²⁴ *Chilandar I*, no 21; cf. 57–58.

²⁵ *Chilandar I*, no 17, l. 72–75; уп. Баринић, *Појис*, 50, бр. 92–96; cf. *Chilandar I*, 18, pos 92–96.

²⁶ Мошин, *Акџиу*, 215, р. 557–560; cf. *Chilandar I*, App. II, l. 256–258.

²⁷ Cf. *Paysages*, 158, n. 13.

²⁸ О овим прилозима в. овде, 146, н. 92.

²⁹ В. овде, 196–197, н. 166–168.

³⁰ Cf. *Chilandar I*, 59.

³¹ Мошин, *Акџиу*, 215, р. 553–556; оу сале Камене земљаа зопуцин место Сално; 211, р. 381–442; оу сале Каменици; *Chilandar I*, App. II, l. 254–256, 178–204; cf. *Ibidem*, 59.

³² О спору који је избио са Лавријотима в. овде, 116, н. 26; cf. *Chilandar I*, 59–61.

³³ *Chilandar I*, no 17, l. 75–78.

³⁴ Мошин, *Акџиу*, 212, р. 443–470; *Chilandar I*, App. II, l. 205–217.

³⁵ В. 190, н. 138; за убикацију, cf. *Chilandar I*, 61.

³⁶ За добијање Св. Илије в. овде, 153, н. 127; за лоцирање, cf. Lefort, *Chalc.* осс., 136–137.

³⁷ За царева уступања в. овде, 151, н. 118 и 188, 128; за Никодимове куповине, 132, н. 40 и 153, н. 128; cf. *Chilandar I*, 61.

³⁸ В. овде, 169, н. 20; cf. *Chilandar I*, 61, н. 519.

³⁹ О добијању и потврђивању ових села, в. 191–192, н. 144 и 146. О њиховом лоцирању, cf. Lefort, *Chalc.* осс., 83–84, 87–88.

⁴⁰ О остипању Св. Ђорђа в. овде, 87, н. 178–180; cf. *Chilandar I*, 61.

⁴¹ *Chilandar I*, no 17, l. 85–88; уп. Баринић, *Појис*, 37, бр. 46; cf. *Chilandar I*, 15, no 46.

⁴² О куповини кућа, в. овде, 171, 172, н. 34, 42 и 43. За локализацију Св. Парамона, cf. *Chilandar I*, 62, n. 524. Cf. Mirjana Živojinović „The Houses of Hilandar in Thessalonike during the Fourteenth Century", *Studies in Honor of Speros Vryonis, Jr. I*, New York 1993, 466–472.

⁴³ В. овде 116, н. 28.

⁴⁴ О тим прилагањима в. овде, 153–154, н. 130–133 и 188, н. 132; cf. *Chilandar I*, 62–63.

⁴⁵ *Chilandar I*, no 42, l. 167–174; *Chil. gr.*, no 62, l. 28–31.

⁴⁶ О настанку посела у Лушцу в. овде, 116–117, н. 29–33. Уп. Мирјана Живојиновић, „Јеромових Матеја и Хиландарски метох у Лушцу", ХЗ 5 (1983) 51–67.

⁴⁷ *Chilandar I*, no 17, l. 78–80.

⁴⁸ Мошин, *Акџиу*, 215, р. 547–551; 210, р. 346–211, р. 380; *Chilandar I*, App. II, l. 251–254; l. 163–178.

⁴⁹ О томе стицању и царској потврди в. овде, 179, н. 86–88.

⁵⁰ О овом старом хиландарском метоху в. овде, 91–92; за лоцирање, cf. *Chilandar I*, 64, n. 548.

⁵¹ О увећању в. овде, 91, н. 200 и 117, н. 35; *Chilandar I*, no 17, l. 80–82.

⁵² Мошин, *Акџиу*, 210, р. 314–315; 214, р. 534–215, р. 546; *Chilandar I*, App. II, l. 149–162; l. 245–251.

⁵³ Cf. *Chilandar I*, 64–65.

⁵⁴ О добијању Кастрине, в. овде, 149, н. 107 и 108; Мошин, *Акџиу*, 205, р. 11–210, р. 313; 214, р. 519–533; *Chilandar I*, App. II, l. 7–149; l. 237–245.

⁵⁵ О догађајима који су претходили добијању Кучева в. 150, н. 114; cf. *Chilandar I*, 66.

⁵⁶ *Chilandar I*, no 34, l. 129–133; *Chil. gr.*, no 60, l. 21–22; no 70, l. 22–23.

⁵⁷ О околностима добијања ових села, в. овде, 188–190, н. 133–137; *Chilandar I*, no 40; cf. *Ibidem*, 66–67.

⁵⁸ *Chilandar I*, no 42, l. 85–89; *Chil. gr.* no 60, l. 23–24; no 70, l. 23–24.

⁵⁹ О томе стицању в. овде, 174–175, н. 55 и 57; за лоцирање Худина, cf. *Chilandar I*, 65 (fig. 6), 66, n. 566.

⁶⁰ За добијање, в. горе н. 57; *Chilandar I*, no 42, l. 83–84; *Chil. gr.*, no 60, l. 24–25; no 70, l. 24–25 за лоцирање, cf. *Chilandar I*, 67.

⁶¹ О добијању терена в. овде, 150, н. 117; за лоцирање, cf. *Paysages*, 149.

⁶² О догађајима који су претходили добијању ових посела в. горе, п. 57.

⁶³ *Chilandar I*, pos 39, 41; за лоцирање cf. *Ibidem*, 67–68.

⁶⁴ *Chilandar I*, no 42, l. 89–96; *Chil. gr.*, no 60, l. 25–28; no 70, l. 26–29; уп. Живојиновић, *Здравик*, 85–98.

⁶⁵ О овим стицањима в. овде, 169–170, н. 21–25 и 27; 200–201, н. 181, 182.

⁶⁶ *Chil. gr.*, no 58, l. 39–43; no 62, l. 38–44.

⁶⁷ На куповине кућа у Серу односе се акти: *Chil. gr.*, no 105 (мај 1325), no 107 (март 1326) и no 108 (април 1326); о добијању Св. Николe в. овде 178, н. 79; за лоцирање овог манастира, уп. П. Самсарис, "Ἀγνιστο βυζαντινὸ μετόχι τῆς μονῆς Χελανδαρίου στὴς Σέρρες. ἡ μονὴ τοῦ Ἀγίου Νικολάου Καμενικαίας, Μακεδονικά 26 (1988), 193–196.

⁶⁸ На њихово стицање се односе акти: *Chil. gr.*, no 89 (мај 1323), no 93 (септембар 1323), no 98 (септембар 1324), no 107 (март 1326), no 109 (1323–1326), в. овде, 171–172, н. 37, 38.

⁶⁹ О куповини и потврђивању в. овде, 174, н. 53, 54.

⁷⁰ О добијању ових посела 1318. или 1319. в. горе, н. 57.

⁷¹ За прилагање Св. Никите Хрусији в. овде, 146, н. 90–91.

⁷² В. овде, 118, н. 39; 147, н. 97 и 149, н. 105.

⁷³ О имањима келије обавештава Милутинова хрисовула из 1299/1300. године: *Сјоменици* I, 256–259 = *Зак. сјом.*, 391, I–392, IV; cf. Kravari, *Mass. ocs.*, 167–168; *Chilandar I*, 69–70.

⁷⁴ О добрима добијеним са Св. Никитом сазнајемо из потврдне хрисовуле Андроника II сачуване само у преводу на старосрпски језик: *Сјоменици* I, 319–323; cf. *Chilandar I*, App. III.

⁷⁵ О добијању Св. Димитрија в. овде, 118, н. 41 и Св. Богородице, 173, н. 44, 45.

⁷⁶ За стицање баштинског посела у подручју Призрена в. овде, 65, н. 91; cf. *Chilandar I*, 71.

⁷⁷ О даровању Уроша I в. овде, 118, н. 40.

⁷⁸ За даровања Стефана Дечанског в. овде, 173, н. 45. уп. М. Пешкић, „Стара имена из Доњег Подримља“, *Ономастолошки прилози VII* (1986) 38, 43, 44.

⁷⁹ *Chil. sl.*, по 22, I, 25–47 = *Зак. сјом.*, 398–399, I; уп. Пешкић, *нав. дело*, 27.

⁸⁰ О томе в. овде, 155, н. 139.

⁸¹ О даровању краља Драгутина в. овде, 118, н. 41 и 154, н. 137.

⁸² О овим Милутиновим прилагањима в. овде, 155, н. 138, 140; за даровања Стефана Дечанског в. овде, 173, н. 45.

⁸³ О прилагањима монаха Симеона в. горе н. 76. Као мера за со *йрави сјуд* је тежко 57. кг.; уп. М. Влајинац, *Речник наших сјарих мера у йоку векова IV*, Београд 1974, 860–861.

⁸⁴ За уступке Стефана Немањића (1200/01) в. овде, 71, н. 117. Име људи Мемешићи сазнаје се из хрисовуле којом је Милутин потврдио дарове својих „родитеља и прародитеља“: *Зак. сјом.*, 390, IX.

⁸⁵ Исто; уп. М. Пешкић, „Из историјске топонимије Подримља“, *Ономастолошки прилози II* (1981) 44–45, 54.

⁸⁶ О томе в. овде, 94, н. 208.

⁸⁷ За даровања Уроша I в. горе н. 77.

⁸⁸ О овим даровима краља Милутина в. овде, 155, н. 141, 142. уп. Пешкић, *нав. дело*, 52.

⁸⁹ У повељи Стефана Немањића се не спомиње где су се налазили даровани вишегради (в. горе н. 84); они су лоцирани у потврдној повељи краља Милутина: *Зак. сјом.*, 393, II.

⁹⁰ За прилагања 1200/01 в. горе н. 84; за ова Милутинова уступања в. овде, 155, н. 143; о давању Влаха Хиландару и њиховим обавезама, в. 156 н. 146.

⁹¹ О даровању Уроша I в. горе, н. 77.

⁹² О прилагањима монаха Симеона, в. горе, н. 76.

⁹³ В. горе, н. 77.

ЗАКЉУЧАК

Историју српског Хиландара, четвртог по рангу међу светогорским манастирима, пратили смо од његовог оснивања, јуна 1198. до краја игуманства јеромонаха Гервасија, 1335. године. Крајем XII века, у време оснивања српског Хиландара, највећи светогорски манастири – Велика Лавра, Ватопед, Ивирон, али и неки други, постојали су већ више од два века. То је такође било доба када су неки манастири Атоса, због различитих узрока, завршили свој животни век, те су као келије били придруживани својим добро стојећим суседима, или се налазили у власти светогорског протата. Овим последњим, припадао је и стари грчки Хиландар, на чијим рушевинама су српски монаси – бивши велики жупан Стефан Немања (1166–1196), у монаштву Симеон, и његов најмлађи син Растко, као монах Сава, основали српски манастир.

О догађајима који су претходили *йочецима ср-йскоѿ свейтоѿгорскоѿ манастира* детаљно смо обавештени захваљујући подацима из оснивачких повеља и хрисовула, као и онима које садрже житија његових оснивача. Растко, који је по свој прилици примио монашки чин у Ватопеду на дан Благовештења Богородице 1192, током свог вишегодишњег боравка у овом манастиру предузео је у њему значајну градитељску делатност, због чега је добио почасни назив његовог другог ктитора. А када је 2. новембра 1197. године у Свету Гору дошао његов отац, бивши велики жупан Немања, српски

монаси су продужили да се старају о Ватопеду, али су приликом ходочашћа по Светој Гори, у позну јесен исте године, богато обдарили и цркве у Кареји, Ивируну и Великој Лаври, те били уписани у њихове поменике као други ктитори. Обилазећи Атос, они су запазили стари опустели грчки манастир Хиландар, који је почетком 1198. Сава добио од цара Алексија III Анђела да би га са оцем обновио за Ватопед. Међутим, сазнање да се на Атосу налазе и манастири негрчких народа – Грузинаца и Амалфићана, побудило је код Симеона и Саве жељу да оснују српски манастир. У томе су успели добивши потребну сагласност од Алексија III (јуни 1198) и светогорског протата са протом Герасимом на челу (око јуна 1198). Пошто је проживео у своме манастиру осам месеци, током којих му је обезбедио основни баштински посед у области Призрена, Немања је умро 13. фебруара 1199. године. Сава, коме је отац пред смрт поверио Хиландар, побринуо се да га грађевински заврши и обогати новим поседима у Византији и Србији. Осим тога, обезбедио му је веома значајно право располагања бродом. Поред коначишта за игумана и братију, Сава је 1199. у Кареји основао за себе *млчальницу*, коју је посветио св. Сави Освећеном. За монахе који ће се подвизавати у келији Св. Саве написао је *Карејски ѿиѿиѿик*, а за братственике Хиландара *Хиландарски ѿиѿиѿик*. Најзад, у првим годинама XIII века основао је у Солуну и келију Св. Ђорђа, која ће постати средиште хиландарског метоха у томе граду.

Убрзо после стварања Латинског краљевства у Солуну 1204. године Сава је на позив своје браће – великог жупана Стефана [Првовенчаног] и Вукана, пренео очеве мошти из Хиландара у Студеницу, где је као архимандрит манастира остао све до 1216/1217. године. Боравећи затим поново на Светој Гори, понајвише у својој испосници у Кареји, Сава је, у договору са братом Стефаном, отишао у Никеју, где је 1219. издејствовао аутокефалност Српске цркве, а сам био рукоположен за њеног

архиепископа. Враћајући се у Србију преко Свете Горе, сада већ архиепископ, Сава је из Хиландара повео оне монахе које је сматрао кадрим да буду епископи и обављају друге важне црквене послове. Затим се зауставио у Солуну, где су му грчки монаси помогли у припремању „законских књига“ и свега што је било неопходно за организовање Српске цркве. Ово поглавље смо завршили смрћу светог Саве 1236. године.

О раздобљу од *смрти св. Саве до 1282.* сазнајемо из малобројних расположивих извора. Знамо, на пример, да је уз игумане Јоаникија и Јевстатија, и учени јеромонах Доментијан боравио у Хиландару, и да је у манастирским испосницама писао своје књижевне списе – житија светог Симеона и светог Саве. У овом периоду краљ Урош I је, да би заштитио манастир од учесталих гусарских напада, предузео неке градитељске радове у пиргу Св. Ђорђа, као и изградњу првог самосталног пирга изван манастирских зидина, посвећеног Преображењу Спасовом, који се налазио на месту данашњег скита Св. Тројице. У седмој деценији XIII века манастир је добио своје прве поседе у подручју језера у селу Лушцу, увећао свој струмски метох добијањем 700 модија суседне земље, а краљ Урош I (1243–1276) му је даровао и нова села у Србији.

Епоху краља Милутина до 1316. године обележила је делатност више познатих игумана. Споменимо само неке од њих: Киријака (1294–1300/2), који се обратио краљу са молбом да подизањем одбрамбене тврђаве заштити манастир од напада Турака са морске стране; Данила (1307–око 1310), који се показао као изузетно способан ратник и дипломата бранећи манастир од напада припадника Каталанске компаније (1307–1309), или Никодима, за чијег је игуманства (1311–1316) манастир добио свој први посед на Каламарији, који је старањем овог игумана брзо увећаван; уз то, Никодим је показао посебну бригу за келију Св. Саве. Ову епоху је обележила велика градитељска делатност краља Ми-

лутина. На месту на коме су Симеон и Сава обновили цркву старог грчког Хиландара, у првим деценијама XIV века подигнут је нови пространији и лепши католикон и, отприлике у исто време, сазидана је и нова трпезарија. Милутин је посветио изузетну пажњу одбрамбеним објектима – пирговима (пирг Св. Саве је утврђен са још два спрата, подигнут је и пирг Христовог Вазнесења, на морској обали, у месту Хрусији, и сазидан је или обновљен тзв. Милутинов пирг у Савином пољу); уз то, продужен је манастирски зид југоисточно од пирга испод звоника до пирга Св. Ђорђа. Велики пораст земљишног поседа и добијање многих имовинских привилегија били су у непосредној вези са склапањем брака између краља Милутина и византијске принцезе Симониде, крајем априла 1299. године. Андроник II је одмах после тога признао Хиландару поседовање келије Св. Петке повише Скопља (око 1299/1300) и даровао му два богата струмска села, најпре Кастрин (јуни 1300), и после више година, у знак захвалности за војну помоћ коју му је зет пружио у борби против Турака, Кучево (октобар 1313). У Србији, осим што је вратио добра изгубљена приликом вођења српско-византијских ратова (1282–1284), Милутин је Хиландару даровао и нова села у подручју Призрена и Хвосна. Успостављањем трајног мира, крајем XIII века обновљена су редовна путовања између Свете Горе и Србије. Манастир Хиландар, који је на почетку владавине краља Милутина још увек заузимао релативно скромно место у хијерархији светогорских установа, у првим деценијама XIV века уздигао се, и тада се све редовније спомиње као *манасѿир Срба*.

Време игумана Гервасија обележила је делатност овог јеромонаха, који је, дошавши на чело манастира најкасније 1317, остао на томе положају дуже од свих познатих игумана, све до 1335. године. За време његовог игуманства велики манастирски земљишни посед је и даље растао, још увек бригом краља Милутина до ње-

гове смрти (29. октобра 1321), али и настојањима угледних Хиландараца – Гервасија и јеромонаха Калиника, Матеје и старешине Хрусијског пирга Симеона. Они су због тога често путовали до Солуна и Кесаропоља, као и до Србије и Цариграда. Подсетићемо на најважније њихове активности: августа 1321. године Гервасије је у Солуну затражио од удовице Михаила IX Палеолога, монахиње Ксене, да заштити интересе српских монаха и омогући им да у струмском селу Хандаку несметано изграде млин, који је после постао предмет дуготрајног спора између српских и бугарских монаха. Склапањем даровних и купопродајних уговора са члановима породице Модина, Гервасије је увећао хиландарски посед у струмском селу Здравнику за 3000 модија; куповинама које је са најистакнутијим Хиландарцима предузимао у Солуну (1322–1335) обезбедио је своје манастиру читав комплекс зграда у четврти Св. Парамона. Сам, али и са јеромонахом Калиником, овај предузимљиви игуман је за Хиландар куповао (1323–1326) у околини Сера бројне парцеле њива и винограда итд. Са најугледнијим Хиландарцима учествовао је у церемонији устоличења бившег хиландарског игумана Данила на престо поглавара Српске цркве 14. септембра 1324. године. За успешно обављање дипломатских мисија цар Андроник II је лично наградио јеромонахе Калиника (септембар 1321), Матеју (пре децембра 1324/септембар 1327) и Гервасија (јули 1334) добрима, која су потом постајала хиландарско власништво – манастиром Св. Николе у Каменикији, Дукопуловом земљом у Лушцу и земљишним поседом у струмском селу Худина. Међутим, добијање највећих поседа у подручју Струме 1318. године било је резултат споразума о размени територија између Андроника II и Милутина. За неколико богатих струмских села и два пашњака у подручју Мелника, датих Хиландару, Милутин је Царству уступио „земље и градове” уз српско-византијску границу. У овом периоду келија Св. Саве у Кареји и нарочито пирг у Хрусији, који је настојањима

свога дугогодишњег првог старешине Симеона стекао велико властелинство, све више су тежили да се осамостале у односу на матични манастир.

Историја Хиландара се у великој мери заснива на подацима о стицању поседа, које су монаси врло брзо организовали у метохе. У поглављу *Власћелинство Хиландара од 1198. до 1335. године* настојали смо да на основу географских карата што прецизније одредимо положај појединих хиландарских поседа и, уколико средњовековно село постоји и данас, у загради смо дали његову приближну локацију, подразумевајући да је његово име сачувано у непромењеном облику. У противном смо забележили како се оно данас зове.

Већ изложени део историје Хиландара показује да су његови монаси одиграли велику улогу у животу Српске цркве, најпре у њеном организовању, па затим руковођењу. Најспособнији Хиландарци су се враћали у матицу да би, обично по жељи српског краља, заузели руководеће положаје – од епископа до архиепископа. Хиландар је постао један од најзначајнијих културних и верских центара средњовековне Србије. Везе српског светогорског манастира са матичном земљом су остале трајне и стога је историја Хиландара део прошлости српског народа.

HISTORY OF CHILANDARI I from its foundation 1198 to 1335

Summary

Chilandari, fourth largest of the Mt. Athos monasteries, was one of the most important cultural and religious centres of medieval Serbia. The monks of Chilandari played a major part in the life of the Serbian Orthodox Church, in both its organization and management.

The ablest Chilandari brothers would return to Serbia, usually at the request of the Serbian ruler, to take up high office from bishop to archbishop or patriarch. The links between the Serbian monastery on Athos with the home country were never broken, which is why the history of Chilandari is part of the heritage of the Serbian people. In this book we have presented the history of the monastery from its foundation in 1198 to the end of the hegoumenate of Gervasije in 1335.

Main sources. – Numerous records testify to Chilandari's past. Most notable among them are: the *Greek and Serbian acts*, preserved in Chilandari's archives; the *typika of Karyes and Chilandari*; the *lives* of the monastery founders, those archbishops who, before assuming leadership of the Serbian Church, had been monks at Chilandari, as well as the *lives* of the Serbian kings. Useful information can also be extracted from the *records* left by the monks themselves, who wrote and copied books. Moreover, we used the results of research by art and architecture historians, for the objects of their study reveal the historical and

cultural background of different periods in the life of the Serbian monastery on the Holy Mountain.

Pilgrims and visitors – Chilandari's historians. From the 18th century right up to the present day numerous pilgrims, travel writers and researchers have shown an interest in the cultural heritage of Athos, and particularly of Chilandari. These included V. G. Barski, V. I. Grigorič, Archimandrite P. Uspenski, D. Avramović, K. Dmitriev-Petković, Archimandrites Leonid and N. Dučić, et al. who wrote books on their impressions. Today their writings are a valuable source of information on the period in question.

From the early days of Chilandari up to the death of St. Sava in 1236. The Serbian monastery of Chilandari was founded by saints Simeon and Sava, monks of exceptional renown – the first being formerly the Grand Zhupan Stefan Nemanja and the second his youngest son Rastko. Their coming from Serbia to distant Athos, and the establishment of the monastery itself, was certainly influenced by relations between the Grand Zhupan Stefan Nemanja and the rulers of Byzantium.

The support Nemanja received from Emperor Manuel I Komnenos, possibly in 1163, certainly helped him to victory the war against his brothers and led to his being installed as Grand Zhupan in 1166. The second significant factor in relations with Byzantium was the marriage between Nemanja's middle son Stefan and Evdokia, daughter of the emperor's brother Alexios Angelos, crowned Alexios III in 1195. This close tie to the Byzantine emperor, who conferred upon Nemanja the highest court title of *sebastokrator*, clearly was a factor in Nemanja's decision to leave the throne to him and not his eldest son Vukan.

Nemanja's youngest son, Rastko, completely devoted to study and prayer, learned about life on Athos from the monks from the Holy Mountain who came to his father's court "to receive the necessary assistance". When a suitable opportunity presented itself, probably in the autumn of

1191, Rastko left his father's court and arrived at the Russian monastery of St. Panteleimon, in which he spent some months as a novice. During the Festival of the Annunciation he moved to Vatopedi, where he became a monk, taking the name of Sava. Since his parents sent him material support, Sava used his time at Vatopedi to build three *parakklesia* and he gave orders that the stone tiles on the roof of the monastery church be replaced with tiles made of lead. For these services to the monastery Sava received the honorary title of second founder of Vatopedi.

Rastko's years on Athos must have played a part in Nemanja's decision to give up the throne and himself enter holy orders on 25 March, 1196. After spending more than a year in his own monastery of Studenica, Stefan – now the monk Simeon – responded to Sava's invitation and on 8 October set off for Athos, arriving at Vatopedi on 2 November 1197. After the arrival of Simeon, the Serbian monks at Vatopedi continued to build and to give rich contributions, thereby showing that they had every intention of making their presence in the monastery permanent.

In late autumn 1197 Simeon and Sava set off on a tour of Athos. Their biographers Domentijan and Teodosije emphasize the importance of their visits to Karyes, Iviron and the Great Lavra, to which they brought lavish gifts of gold, gold and silver vessels, incense-burners, and other church accoutrements. As a consequence, they were inscribed in the monastery records as second founders. It was in the course of this pilgrimage that Simeon and Sava came upon the abandoned and dilapidated monastery of Chilandari. As the presence of the Serbian monks at Vatopedi created a need for more space, they decided to re-build it.

The old Greek monastery of Chilandari was situated, as is the present-day monastery, in the north of Athos in the Meleai region. (Meleai means "apple orchard"). Not visible from the sea and set two kilometres inland, it was protected on its landward side by the almost impenetrable wooded shoulders of Mt. Megale Bigla. There were many

monasteries in Meleai in the 11th and 12th centuries, of which the majority have been identified. Some ceased to exist as independent monastic communities in the 11th century, while this fate befell others in the century that followed. Chilandari and Kyr Athanasiou lasted longest. But even they were forced to close after 1169 after a strong attack by pirates. Chilandari was half-destroyed and the monks abandoned it. It was in this deserted state that Simeon and Sava found it.

Given that Chilandari had originally been an imperial monastery, it was necessary to obtain the emperor's approval to renew it. Knowing of the family ties between the Serbian monks and Alexios III, the *hegoumenos* of Vatopedi sent Sava to Constantinople. When he returned with the emperor's agreement, work started on rebuilding Greek Chilandar.

Learning that there were Orthodox monasteries on Athos that were non-Greek – such as the Georgian and Amalfi communities – the idea occurred to Simeon and Sava to establish a monastery that would “receive people of the Serbian nation, wishing to dedicate themselves to the monastic life”. Acceding to the joint request of the Serbian monks and the Karyes monastic assembly headed by the *protos* Gerasimos, Emperor Alexios III issued a *chrysoboull* in June 1198 by which Chilandari and the other deserted monasteries in Meleai were placed under the direct authority of Simeon and Sava, who were also given the right to reconstruct the abandoned monasteries as they wished and at their own expense and to turn Chilandari into a Serbian monastery. The new brotherhood was to be free and independent, and, importantly, not subject to the authority of the *protos* of Athos as were the other non-Greek monasteries. The same freedom was given to all the estates that had originally been the property of Chilandari and the monasteries of Meleai. These possessions were now returned to the Serbian monks, along with the monasteries.

When establishment of the Serbian monastery was well underway, in the midst of the building work Simeon sent the monk Metodije (Methodios) to his son, the Grand Zhupan Stefan, to ask for material aid, in return for which Stefan would be titled founder of the monastery, so that “after me it should pass to you and your children and your grandchildren, and to your children's children till the end of time”.

Securing the necessary material resources, as well as the approval and support of Alexios III Angelos, Sava stepped up construction work on the monastery. First, he rebuilt the church, then a defence wall with *pyrgoi*, the refectory and living quarters. By the middle of 1198 Chilandari was able to organize the life of its small monastic community. Simeon was brought from Vatopedi and together with Sava, as monastery founders, they appointed the capable Metodije to be the first *hegoumenos*.

Metodije's second mission to Serbia was to issue the charter of foundation of the monk Simeon who, with the help of the Grand Zhupan Stefan Nemanji), gifted to Chilandari, in mid-1198, nine villages near Prizren. This assured the monastery a patrimonial heritage in Serbia. After spending eight months at Chilandari, Nemanja died on 13 February 1199. The *hegoumenos* Metodije, so devoted to the man responsible for bringing him to Athos, left Chilandari taking several monks with him. The monastery was thus left with few monks and was a constant target for pirates. In an attempt to drag it out of its difficulties and strengthen it economically, Sava went again to Constantinople, in the spring of 1199. This time Alexios III answered Sava's request and issued a second *chrysoboull* in June, confirming the privileges bestowed earlier on the Serbian monks and giving Sava the old abandoned monastery of Zygyou and its land to be the property of Chilandari, like the monasteries in Meleai. Teodosije writes that by adding the imperial monastery of Zygyou to the Chilandari estates, Alexios III became a founder of this

Serbian monastery. Moreover, the imperial act contained a new, significant privilege – the right to use a ship of 1000 *modioi*, which would be exempt from all taxes. The monks now brought in all the necessary provisions by sea – both products from their estates outside Athos, from the *theme* Boleron–Strymon–Thessaloniki, as well as purchases from the ports at which their ship put in.

Sava's biographers, Domentijan and Teodosije, speak of the privileges bestowed in 1199, and add the valuable information that Alexios III "designated" Chilandari an imperial monastery. This agrees with the independent and self-governing status accorded the Serbian monastery in the imperial *chrysoboulls*, which Sava describes very precisely in the Chilandari *typikon*. The significance of the title of imperial monastery lay in the fact that the monastery's *hegoumenos*, having been elected within the community and his appointment confirmed by the *protos* of Athos, then travelled to Constantinople to receive the sceptre from the hands of the emperor. It is worth mentioning that, at the time Chilandari was founded, the non-Greek monasteries of Georgia and Amalfi enjoyed a privilege whereby the appointment of their *hegoumenoi* was not approved by the Athos *protos*, but by the emperor directly, who installed them and presented them with the holy sceptre. Sava, however, won an even greater privilege for Chilandari – complete freedom of choice of their *hegoumenos*, who was not obliged to go to Constantinople for his installation. In fact, Sava had already brought the sceptre he had received from the emperor back to Chilandari. We should also add that Serbia's rulers sometimes took part in the election of the Chilandari *hegoumenos* because of their inherited right as founders accorded them by Simeon.

Sava returned from Constantinople, probably in August 1199, and with him he brought the two *chrysoboulls* of 1198 and 1199. Together with the monastery's *typikon* which Sava drew up in 1200–1201, these constituted most

important documents in the monastery. The establishment of the monastery was now well-nigh completed. It is assumed Sava informed the Grand Zhupan Stefan of this, for Stefan responded by issuing his own charter of foundation in September 1200/1201. In the charter he bestowed upon the monastery an even larger area of land in Hvosno, which greatly increased the property owned by the monastery in Serbia.

Sava now wished dedicate himself exclusively to prayer and fasting, so after the death of Simeon in 1199 and following a period spent as *hegoumenos* himself, he erected a *hesychasterion* in Karyes, only big enough for two or three persons. In the so-called *Typikon of Karyes*, Sava created a special status for the St. Sabas *hesychasterion* in the Athos hierarchy. It was not subject to the authority of the *protos* of Athos, but was also fairly independent of the Chilandari monastery of which it was a part. Sava ordained that each inhabitant of the *kellion* must be elected from the brotherhood itself. He further stipulated that Chilandari should give the *hesychasterion* 60 litres of oil a year, and he saw to it that the *kellion* had enough vineyards to ensure its own wine supply.

Given that the monks of Chilandari, like all the monks on Athos, looked to Thessaloniki as the centre of administrative and other matters, Sava set up the *kellion* of St. George in this city in the first years of the 13th century. It was located in the northern part of the old Hippodrome, probably not far from the present-day Chilandari church of St. Sava at 1, Kambounion Street. St. George became the administrative centre of the Chilandari *metochion* in Thessaloniki.

Soon after the creation of the Latin state in Thessaloniki, in autumn 1204, Chilandari shared the fate of the other monasteries on Athos, being forced to mention the Pope in its prayers. This was the chief mark of union between the Eastern and Western churches. Sava quotes this new state of affairs as the main reason why the relics of St.

Simeon were removed to Serbia in early 1206 or 1207. He was also satisfying the wishes of his brothers – the Grand Zhupan Stefan and Vukan. On 9 February Simeon's remains were laid to rest in a prepared tomb in the monastery of Studenica. For the second time holy oil miraculously flowed from the tomb on 13 February, indicating that Serbia now had its first saint, Simeon *Myroblytos* – defender of the state and its interests.

Sava spent ten years in Serbia, during which time he toiled to strengthen the country's spiritual life and built the church of the Ascension of Christ, known as *Žiča*, which was to become the cathedral of the first Serbian archbishop. He also helped his brothers by offering wise counsels and undertaking diplomatic missions. Unhappy with Stefan's negotiations to obtain a king's crown from Rome, he started back for Athos in 1216/1217. This was the time when, following the death of Pope Innocent II in 1216, the monks of Athos ceased to recognize the supreme authority of the Holy Father in Rome, and turned back completely to the Orthodox Church. With the agreement of Stefan, Sava circumvented Demetrios Chomatianos, Bishop of Ohrid, who had jurisdiction over the Serbian church, and went to Nicaea, where he was installed as archbishop of the Serbian Orthodox Church in 1219. This church immediately became independent.

Returning via Mt. Athos to Serbia, Archbishop Sava took with him from Chilandari those monks who he considered suitable to be bishops and other high church officials. He stopped off at Thessaloniki where the Greek monks helped him to prepare "the books of law" and everything else needed to organize the Serbian Church. It was to this organization that he dedicated himself when he arrived in Serbia at the beginning of 1220.

From the descriptions of Sava's biographers we see that life on Athos, disturbed by the coming of the Latins and their period of government, was slowly returning to normal. This is illustrated by an act of April 1227 sent to

Chilandari, in which the monastery was given the abandoned village of Mountzianis; what is interesting is that the name of the *hegoumenos* was Nikodim.

In the summer of 1229, Sava visited Athos one last time while on his way back from the Holy Land. First he called at Iviron, then Karyes, where he bought land for a vineyard for the *kellion* of St. Sava, and after that Vatopedi and Chilandari. Continuing on his journey to Serbia, he was received in Thessaloniki by Theodore I Angelos with full honours. After Theodore's empire disintegrated following the battle of Klokotnica in 1230, his son-in-law, King Radoslav, had lost his imperial father-in-law's support. As a result, the Serbian throne was taken over by his brother Vladislav, who ruled from 1234–1243. The monks of Chilandari quickly journeyed to Serbia so that the new king could confirm the monastery possessions bequeathed by his predecessors and add a few new ones for good measure.

From the death of St. Sava to 1282. The mid-13th century saw two future archbishops of the Serbian Church on Athos – the monk Sava, brother to King Uroš I, and his disciple, Joanikije (Ioannikios). There was a feeling of insecurity on Mt. Athos at the time because of pirate raids, constantly on the increase due to the weakness of Thessaloniki's rulers. Having escorted Sava into Serbia, Joanikije returned to Chilandar where he was appointed *firstoikonomos*, and later *hegoumenos*. His successor in this position was Jevstatije (Eusthatios), as mentioned in records from 1262/1263 and, again, in September 1265.

Informed by his brother Sava, and probably Joanikije himself, of the problems the pirates were causing, Uroš I erected the *pyrgos* of Christ's Transfiguration, on the spot where today the *skete* of the Holy Trinity stands.

During this period the Serbian monks were continually in dispute with their neighbours over their property in Chremitzaina (an area which bordered on the monastery's *metochion* of Zygyou), on the Isthmus (Preaulaka), and west

of Hierissos near the village of Roudaba. In the 1360s Chilandari acquired land near the village of Lozikion and expanded its *metochion* at Mountzianis by 700 *modioi* of adjacent land. After capturing Skopje and northern Macedonia in 1257/58, Uroš I gifted to Chilandari the *kellion* of St. Petka in the village of Tmorani, and the surrounding property, but the monastery only kept these possessions a short time.

In addition, the king gave the monastery a number of villages in various parts of his state – in Hvosno, and around Prizren, Moravica and Lake Plav. Dragutin, elder son of Uroš I, emerged victorious in the war against his father in 1276 and, most probably to win over the monks of Chilandari, he donated to the monastery the Church of St. Demetrios in Prizren, as well as a village and a mountain south-east of the town.

The age of King Milutin up to 1316. This was a period when, as the records tell us, a number of famous figures succeeded one another as *hegoumenos* of Chilandari. First there were Stefan, mentioned in August 1287 and August 1288 and Kirijak (Kyriakos), 1294–1300/02. They represented the interests of the monastery by expanding and maintaining its estates in Chremitzaina. Moreover, Kirijak, together with his fellow monks, appealed to King Milutin to build them a fortification by the sea. After them, the monastery was headed by Arsenije (Arsenios) (1304/1305), Sava (1306?), and Danilo (1307–ca 1310), who distinguished himself in defending the monastery against the Catalans. During the Catalan wars on Chalkidiki (1307–1309), Danilo exposed himself to great danger while protecting the monastery, but he managed to remove the church treasures to the safekeeping of King Milutin in Serbia until the threat was past. Soon after the departure of the Catalans, Danilo withdrew to the *hesychasterion* of Karyes, and the next *hegoumenos* to be elected was Nikodim (Nikodemos) – possibly already in 1311. His custodianship lasted until 1316, during which period Nikodim,

together with the chief elder of the St. Savakellion, Teodul (Theodoulos), protected the interests of the *kellion* at the *Protaton* of August 1312 and with King Milutin and the archbishop Sava III, before May 1316. Through a donation by Joannes Dragoumanos and his wife, Chilandari gained possession of the *monydriou* of St. Elijah near the village of Ropalaia in Kalamaria, and a *metochion* was soon formed around it. Nikodim drew up a number of contracts with smallholders in the Thessaloniki metropolitanate in 1314/1315, buying up vineyards and fields near the *metochion* of St. Elijah. Andronik II himself presented Chilandari with 100 *modioi* of land in Kalamaria before January 1316.

King Milutin undertook considerable building activity at Chilandari. He erected a new *katholikon* and refectory replacing those Simeon and Sava had put up in the original Greek monastery. And he paid special attention to the monastery's defences. He added two levels to the existing *pyrgos* of St. Sava and he finally answered the pleas of the monks by erecting a tower dedicated to the Ascension of Christ on the seashore at Chryse. He also rebuilt and expanded Milutin's Tower in Sava's Field on the road leading to the monastery from the sea. The monarch's building activity extended to the Church of St. George, which like the Chilandari *metochion* in Thessaloniki, had been abandoned during the wars with the Catalans.

The great increase in the lands and privileges acquired in this period was a direct result of the marriage between King Milutin and the Byzantine princess Simonida at the end of April 1299. Diplomatic missions by the monks of Chilandari had played a great part in achieving this union and ensuring that the family ties thus created remained friendly. The grateful monarchs, Andronikos II and Milutin, rewarded them generously for their efforts. Shortly after the wedding, when the royal couple were in Thessaloniki as guests of the imperial family (1299/1300), Andronikos II responded to Milutin's request to confirm Chilandari's own-

ership of the *kellion of St. Petka* at Tmorani (the king had, in fact, returned it to Chilandari after the capture of Skoplje and its surroundings in 1282), and in June 1300 gifted to the Serbian monastery the rich village of Kastrion in the Strymon region. Also at the request of Milutin, Andronikos confirmed the donations of the Serbian king given for the reconstruction of the monastery of St. Nikita above Skopje.

Following a cooling in relations between the Serbian and Byzantine courts, caused by skirmishes along the Serb-Byzantine border in 1308/1309 and after the war between Milutin and Dragutin, the Serbian king offered his father-in-law the military aid he sought in the fight against the Turks in 1312/1313. As a mark of his gratitude Andronikos II looked kindly on Milutin's mediation and presented Chilandari with the village of Koutze in the Strymon region, releasing it from all obligations towards the state. The imperial *chrysoboull* testifying to this gift was probably brought back personally by Nikodim, who went to Constantinople in 1313 at the express wish of kings Milutin and Dragutin in order to assure Andronikos II and his co-rulers, as well as the three patriarchs of Constantinople, Jerusalem and Antioch, that peace was now guaranteed because of the agreement concluded between the warring brothers through the mediation of *hegoumenos* Danilo.

Concerned for the monastery estates, the monks of Chilandari were involved in a number of disputes at this time. In addition to Chremitzaina, they embarked on a protracted quarrel with the monks of Esphigmenou over the boundary strip, Kakos Ryax. They fought the monks of Vatopedi over the common border between their two estates near Zygou and the Bulgarian monks on the Isthmus over gardens at a place called Loustra. Lastly, they rowed with the monks of Xeropotamou over a field, and land near the villages of Roudaba and Partzale.

Apart from the return of estates lost during the Serb-Byzantine wars of 1282–1283, Milutin gave Chilandari

more villages in Serbia, in Hvosno and near Prizren. When a lasting peace was established at the end of the 13th century, regular journeys were reinstated between Mt. Athos and Serbia, which the king confirmed by a charter (c. 1299), binding those who lived on the monastery estates along the "Athos route" to ensure that it remained safe. At approximately the same time, Andronikos II issued a *horismos* approving free travel by the Chilandari monks into Serbia.

The marriage linking the Serbian and Byzantine courts undoubtedly helped Chilandari to rise in the Athos hierarchy, even though its place had been quite modest at the start of King Milutin's reign. Mention of Chilandari as "the monastery of the Serbs" appeared for the first time in an act of 1274, but by the early decades of the 14th century it was already quite common.

The period of hegoumenos Gervasije. Assuming custodianship of the monastery in 1317, Gervasije remained in the position of head of Chilandari longer than all his esteemed predecessors – right up to 1335. During his hegoumenate the large monastery estates continued to expand with the help of Milutin until the death of this monarch on 29 October 1321, and also with the help of the leading brothers of Chilandari – Gervasije (Gervasios), the *hieromonachoi* Kalinik (Kallinikos), Mateja (Matthaios), Symeon *geron*, of the Chrousia pyrgos – all of whom travelled frequently to Thessaloniki and Kaisaropolis, and much further afield to Constantinople and Serbia. Among their many activities we might mention that Gervasije concluded donatory and purchasing agreements in the office of the Archbishop of Kaisaropolis in 1320/1321 and so acquired for Chilandari most of the inheritance of the deceased priest Modenos, which included 3000 *modioi* of land in the village of Zdrabikion near Strymon. Together with distinguished representatives of the monastery, Gervasije made a number of purchases in 1322, 1326, 1327 and 1335, thus adding to the Chilandari estates a whole

complex of houses in the Thessaloniki quarter of St. Paramonos. Moreover, either alone or with Kalinik and other monks, he bought up many fields and vineyards near the town of Serres and houses in the town itself between 1323 and 1326. In August 1329, through exchange or purchase, he completed the property of the monastery in Hierrisos.

This enterprising *hegoumenos* also supervised maintenance and conservation of all existing property. In January 1320 in Constantinople, he sought the intervention of Andronikos II in the problems the Serbian monks were having while irrigating their fields and vineyards in Kalamaria. In August 1321, Gervasije appealed for help to the widow of King Michael IX Palaiologos, now a nun, Xene, beseeching her to protect the interests of the Serbian monks in securing them unhindered building of a mill in the village of Chandax. In addition to this mill, destined to be the object of prolonged dispute between the Serb and Bulgarian monks, in December 1333 Gervasije bought from Theodore Doukas Synadenos another mill on the river Panax in the village of Kremna. November 1322 saw Gervasije, with brothers Kalinik, Simon, Mateja, and Theophilos, in the office of the Thessaloniki metropolitan bargaining with Jobannes Karabas. He was the monk who, years before, had presented much of his property to Chilandari on certain conditions, only to sell it later, thereby taking the land back from the monastery. In July 1328, Gervasije was to be found in Thessaloniki with the *oikonomos* of the Chilandari *metochion* in the city, Sophronios, drawing up an agreement with Maria Dikranes and her husband, by which the small monastery of the Prophet Elijah, the administrative centre of the Chilandari *metochion* in Kalamaria, would remain the lasting property of the Serbian monastery.

During his period as head of Chilandari, Gervasije often visited Serbia. In September 1324, the monks of Chilandari were present at the installation of their former *hegoumenos* Danilo as archbishop. In the course of 1327,

Gervasije travelled no fewer than three times to Serbia. First, in February and July to obtain from King Stefan Uroš III (of Dečani) several villages near Prizren and a second church in the town, while in September he represented the monastery, together with the spiritual father (*bašta*), Teodosije (Theodosios), during a dispute which had broken out in Hvosno on the boundary between the monastery-owned land and the village of Kosorići. It seems that Gervasije journeyed onwards that same month to Constantinople where he obtained from Andronikos II a *chrysoboull* confirming possession of the monastery of St. Nicholas of Kamenikaia. Finally, probably in the spring of 1332, Gervasije returned to Serbia for negotiations with King Dušan regarding the monarch's purchase from Chilandari of an *adelphaton* destined for the *hesychasterion* of St. Sabas.

In the summer of 1334, Gervasije appeared to have been successful in his mediations between Andronikos II and King Dušan, for which he was rewarded with property in the village of Choudena in the Strymon region, yielding an annual income of 40 *hyperpyra* and the right to donate the property to whomsoever he choose. "Overtaken by serious illness and sensing close death", Gervasije willed this land to Chilandari. It is probable that he died shortly afterwards.

Along with details of the spiritual fathers, the *oikonomoi*, the *ekclesiarches* and other members of the brotherhood, we have also looked at facts relating to the activities of the *hieromonachoi*, Kalinik and Mateja, who successfully carried out diplomatic missions between the courts of Serbia and Byzantium, for which they were amply rewarded. In September 1321, Kalinik received from Andronikos II the *monydrion* of St. Nicholas in Kamenikeia with its estates and privileges. Mateja first received from the same emperor, in autumn 1324, 300 *modioi* of land, which then belonged to one of the emperor's men, a Petros Doukopoulos. Mateja then sought the rest of his land and before

September 1327 Andronik acceded to his request and gave him the remaining of Doukopoulos property. The emperor's decree stressed that after Mateja's death the land should transfer to the ownership of Chilandari. And, indeed, the lands of these monks became part of the Chilandari estates.

The *hesychasterion* of St. Sabas and the *pyrgos* of Chryse, founded with the intention of forming an entity with Chilandari, started aspiring towards independence. In this connection, Andronik II, during this period (in February 1321), confirmed to the monks of Chilandari "undisputed possession of their *metochion* in Karyes", that is, their *kellion* of St. Sabas, while in December 1324 he issued a *chrysoboull* for the *pyrgos*, in which he reiterated the condition regarding the election of the *hegoumenos* from among the monks of Chilandari "with the knowledge and according to the will of the king of Serbia". However, the growth of the Chryse estate, for which the first *geron*, Simeon, had worked especially hard, and consequently, its increasing independence from the monastery, resulted in the *pyrgos* achieving the status of an independent monastery in the early 1330s.

In addition to the acquisition of fields and vineyards by *hegoumenos* Gervasije and other leading representatives of Chilandari or through individual donations, the largest estates in the region of Strymon came to the monastery in 1318 through an agreement between Andronikos II and King Milutin on territorial exchange. The agreement was concluded in order to safeguard the Serbian-Byzantine border and assure peace for both states. Milutin gave Byzantium "areas and fortifications" (*chora kai kastro*) along the Serb-Byzantine border, and in return Andronikos II presented to Chilandari several rich Strymon villages and two mountains with pastures near Melnik. Moreover, Milutin bought for Chilandari two villages in Kalamaria before June 1321. This greatly enhanced the estates of the two biggest *metochia* in Byzantium.

Fairly extensive data from 1322–1324 reveal that the monks of Chilandari and Esphigmenou were quarrelling over Kakos Ryax at this time. The dispute was to be resolved for the time being in December 1324. Another quarrel between the brothers of Chilandari and Xeropotamou over land near the village of Partzale ended in favour of the Serbian monastery in January 1323. Disturbed by the former owners of the Kalamarian village of Kritziana, in 1322 the Serbian monks sought the intervention of Andronikos II. Contention also broke out with the monks of Vatopedi after Chilandari was given Zrabikion in 1318 because Vatopedi owned land in this village gifted to the Serbian monastery. Relations between the two monasteries had been traditionally friendly since the time of Simeon and Sava, so the monks of Chilandari decided to give the disputed land to their brothers in Vatopedi in September 1324. Lastly, we see that in September 1327 Gervasije successfully defended his monastery's right to the land in Hvosno.

The Chilandari Estates up to 1335. The monks of Chilandari quickly organised the lands they had received into *metochia*, run by *oikonomoi* – brothers sent by the monastery. The oldest *metochia* of Chilandari, inherited from the old monastery of Zygyou, Greek Chilandari or some other monastery in Meleai, were situated on the Isthmus and around the village of Munzeni. As was the custom, the Byzantine *metochion* took its name from the saint, to whom its church was dedicated. In late 13th-century Serbia we find records describing the *metochia* of Prizren, while the *metochion* in Hvosno was later named after the village of Kruševo.

Earlier we presented the historical origins and development of the Chilandari estates, pointing to the period and circumstances in which certain properties were acquired, the name of the donor, or the *hegoumenos* during whose period of management the land was donated, purchased, etc. In this section we have listed individual properties, noting their regional position according to nearest towns,

rivers, etc. We started with Chilandari itself, or rather, *Athos* (the area of Chilandari, Karyes, and the western border of the Holy Mountain), then in *Macedonia* (East Chalkidiki, Kassandra, West Chalkidiki, Thessaloniki and its surroundings, the lakes region, the Strymon region, Serres and its surroundings, the regions of Zichna, Melnik, Skoplje and its surroundings), and in *Serbia* (Prizren and its surroundings, Zeta, Hvosno, Plav, Polimlje, the Moravica region, and the Morava zhupa). We have tried to pinpoint the exact location of the Chilandari estates on the basis of geographical maps and, if the medieval village exists today, we have given in brackets its approximate location, on the assumption that its name has been preserved unchanged. Where this is known not to be the case, we have given the present-day name.

Translated by Dr Sheila Sofrenović

MIPIANA ZIBOÏNOBITΣ

ΗΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΧΙΛΑΝΔΑΡΙΟΥ Ι
Από την ίδρυση της Μονής 1198. έως το
1335
Περίληψη

Το Χιλανδάρι, η τέταρτη στην τάξη μονή του Αγίου Όρους, είναι ένα από τα σημαντικότερα πολιτιστικά και θρησκευτικά κέντρα της μεσαιωνικής Σερβίας. Οι μοναχοί του Χιλανδαρίου διαδραμάτισαν μεγάλο ρόλο στην ζωή της Σερβικής Εκκλησίας, καταρχήν στην ίδρυση και κατόπιν στην καθοδήγησή της. Οι πιο ικανοί Χιλανδαρινοί επέστρεφαν στην πατρίδα για να καταλάβουν, συνήθως μετά από επιθυμία του Σέρβου κράλη ηγετικές θέσεις, από επίσκοποι μέχρι αρχιεπίσκοποι και πατριάρχες. Οι σχέσεις της σερβικής αγιορείτικης μονής με την πατρίδα παρέμειναν διαρκείς και για τον λόγο αυτό η ιστορία του Χιλανδαρίου είναι μέρος του παρελθόντος του σερβικού λαού. Στο βιβλίο αυτό εκθέτουμε την ιστορία της μονής από την ίδρυσή της το 1198 έως το τέλος της ηγουμενίας του ιερομόναχου Γερβασίου το 1335.

Κύριες πηγές. – Για το παρελθόν του Χιλανδαρίου διαθέτουμε πολυάριθμες πηγές, μεταξύ των οποίων οι σημαντικότερες είναι: ελληνικά και σερβικά έγγραφα, τα οποία φυλάσσονται στο αρχείο της μονής Χιλανδαρίου,

το *Τυπικό των Καρυών* και το *Τυπικό του Χιλανδαρίου*, οι βιογραφίες των ιδρυτών της μονής, εκείνων των αρχιεπισκόπων οι οποίοι προτού αναδειχθούν προκαθήμενοι της Σερβικής Εκκλησίας ήταν ηγούμενοι του Χιλανδαρίου, καθώς και των Σέρβων βασιλέων. Ωφέλιμες πληροφορίες μας δίνουν και τα έγγραφα που μας άφησαν οι ίδιοι οι Χιλανδαρινοί – συγγραφείς και αντιγραφείς βιβλίων. Ταυτόχρονα χρησιμοποιήσαμε και τα αποτελέσματα μελετών ιστορικών της τέχνης και της αρχιτεκτονικής, διότι τα αντικείμενα των ερευνών τους μας αποκαλύπτουν τις ιστορικές και πολιτιστικές συγκυρίες ορισμένων εποχών στην ζωή της σερβικής αγιορείτικης μονής.

Προσκυνητές και επισκέπτες – ιστορικοί του Χιλανδαρίου. Αρχίζοντας από τον 18-ο αιώνα, μέχρι τις ημέρες μας, πολυάριθμοι προσκυνητές, συγγραφείς οδοιπορικών και επιστήμονες έδειξαν ενδιαφέρον για την μελέτη του πολιτιστικού πλούτου του Αγίου Όρους και ιδιαίτερα του Χιλανδαρίου. Μερικοί από αυτούς (ο Β.Γκ.Μπάρσκι, ο Β.Ι. Γκριγκόροβιτς, ο αρχιμανδρίτης Π. Ουσπένσκι, ο Ντ. Αβράμοβιτς, ο Κ. Ντμιτρίεβ-Πέτκοβιτς, ο αρχιμανδρίτης Λεωνίδας, ο αρχιμανδρίτης Ν. Ντούτσιτς και άλλοι) έγραψαν βιβλία για τις εντυπώσεις και τις παρατηρήσεις τους. Τα βιβλία αυτά αποτελούν σήμερα σημαντική ιστορική πηγή για την εποχή στην οποία αναφέρονται.

Οι απαρχές του σερβικού Χιλανδαρίου μέχρι τον θάνατο του Αγίου Σάββα το 1236 – Το σερβικό Χιλανδάρι ίδρυσαν ο Άγιος Συμεών και ο Άγιος Σάββας, έγκριτοι μοναχοί – ο πρώην μεγάλος ζουπάνος Στέφανος Νέμανια και ο νεώτερος του υιός Ράστικο. Η άφιξή τους στον μακρινό από την Σερβία Άθω και η ίδρυση του Χιλανδαρίου ήταν σε κάποιο βαθμό αποτέλεσμα των σχέσεων του μεγάλου ζουπάνου Στέφανου Νέμανια με

τους βυζαντινούς αυτοκράτορες. Η υποστήριξη που έδωσε στον Νέμανια ο αυτοκράτωρ Μανουήλ ο Κομνηνός ο Α΄ πιθανώς το 1163 συνέβαλε, χωρίς καμμία αμφιβολία, ώστε στην διαμάχη με τους αδελφούς του να βγει ως νικητής και το 1166 να αναρρηθεί στον θρόνο του μεγάλου ζουπάνου. Μία άλλη σημαντική στιγμή για την προσέγγιση με το Βυζάντιο ήταν ο γάμος του μεσαίου υιού του Νεμάνια, του Στέφανου, με την Ευδοκία, την κόρη του αδελφού του αυτοκράτορα Αλέξιου Αγγέλου, ο οποίος το 1195 έγινε αυτοκράτορας (Αλέξιος ο Γ΄). Η στενή αυτή συγγένεια με τον βυζαντινό αυτοκράτορα, η οποία έδωσε στον Στέφανο τον υψηλότερο αυλικό τίτλο του σεβαστοκράτορα, οπωσδήποτε συνέβαλε στην απόφαση του Νέμανια να αφήσει τον θρόνο στον Στέφανο και όχι στον μεγαλύτερο υιό του, τον Βούκαν.

Ο νεώτερος υιός του Νέμανια, Ράστικο, πιστός στα βιβλία και τις προσευχές, έμαθε για την ζωή στον Άθω από τους Αγιορείτες που έρχονταν στο παλάτι του πατέρα του «για να λάβουν την απαραίτητη βοήθεια». Όταν του δόθηκε η κατάλληλη ευκαιρία, πιθανότατα το φθινόπωρο του 1191, ο Ράστικο διαφεύγοντας από το παλάτι του πατέρα του έφθασε στη ρωσική μονή του Αγίου Παντελεήμονος, στην οποία, ως δόκιμος, έμεινε αρκετούς μήνες. Την ημέρα του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου πέρασε στην Μονή Βατοπεδίου, όπου έγινε μοναχός Σάββας. Επειδή οι γονείς του έστελναν οικονομική βοήθεια, ο Σάββας, στη διάρκεια της παραμονής του στο Βατοπέδι, προέβη στην κατασκευή τριών παρεκκλησίων και αντικατέστησε τις πέτρινες πλάκες της οροφής της κεντρικής μοναστικής εκκλησίας με μολύβδινες. Λόγω όλων όσων έκανε για αυτήν την μονή, ο Σάββας έλαβε τον επίτιμο τίτλο του δεύτερου κτήτορα του Βατοπεδίου.

Η πολυετής παραμονή του Ράσκο στον Άθω, οπωσδήποτε συνέβαλε στην απόφαση του Νέμανια να παραιτηθεί από τον θρόνο και να λάβει την μοναχική τιμή στις 25 Μαρτίου του 1196. Αφού έμεινε πάνω από ένα έτος στην μονή του, την Στουντένιτσα, ο Συμεών, μετά από πρόσκληση του Σάββα, ξεκίνησε στις 8 Οκτωβρίου για το Άγιο Όρος και έφθασε στο Βατοπέδι στις 2 Νοεμβρίου του 1197. Μετά την άφιξη του Συμεών, οι Σέρβοι μοναχοί συνέχισαν στο Βατοπέδι την κατασκευαστική τους δραστηριότητα και την παροχή πλουσίων δωρεών, δείχνοντας σοβαρή πρόθεση να εγκατασταθούν μόνιμα σ' αυτήν την μονή.

Στα τέλη του φθινοπώρου του 1197 ο Συμεών και ο Σάββας ξεκίνησαν μία περιοδεία στο Άγιο Όρος. Ο Δομηντιανός και ο Θεοδόσιος αφιερώνουν ιδιαίτερη προσοχή στην παραμονή του Συμεών και του Σάββα στις Καρυές, στη μονή Ιβήρων και στην Μεγάλη Λαύρα, στις εκκλησίες και αδελφότητες των οποίων έδωσαν σημαντικά δώρα σε χρυσό, χρυσά και αργυρά σκεύη, θυμιατήρια κλπ. λόγω των οποίων αναφέρονται στα δίπτυχα ως δεύτεροι κτήτορες. Στην διάρκεια αυτής της περιοδείας ο Συμεών και ο Σάββας αντιλήφθηκαν την εγκαταλελειμμένη και ερειπωμένη μονή του Χιλανδαρίου και αποφάσισαν να την ανακαινίσουν λόγω του ότι στο Βατοπέδι παρουσιάστηκε ανάγκη επέκτασης εξαιτίας της παρουσίας Σέρβων μοναχών.

Το παλαιό, ελληνικό Χιλανδάρι βρισκόταν, όπως και η σημερινή μονή, στο βόρειο τμήμα του Άθω, στην λεγόμενη περιοχή των Μηλεών. Αόρατο από την θάλασσα, από τις ακτές της οποίας απείχε περίπου δύο χιλιόμετρα, το Χιλανδάρι προστάτευαν και από ξηράς οι δύσβατες πλαγιές του βουνού Μεγάλη Βίγλα. Τον 11-ο και 12-ο αιώνα στην περιοχή των Μηλεών υπήρχαν πολλά μοναστήρια, από τα οποία πολλά έχει γίνει γνωστή

την ταυτότητά τους. Ορισμένα από αυτά ακόμα από το 11-ο αιώνα είχαν πάψει να υπάρχουν ως ανεξάρτητα μοναστικά καθιδρύματα, ενώ σε άλλα αυτό συνέβη στην διάρκεια του 12-ου αιώνα. Περισσότερο από όλα διατηρήθηκαν το Χιλανδάρι και η μονή του Κυρ Αθανασίου. Όμως και αυτές υπέστησαν καταστροφές μετά το 1169 μετά από κάποια ισχυρή επίθεση πειρατών. Όταν ο Συμεών και ο Σάββας πρωτοείδαν το Χιλανδάρι, αυτό ήταν γκρεμισμένο και χωρίς μοναχούς.

Δεδομένου ότι επρόκειτο για πρώην αυτοκρατορική μονή, για την απόκτησή της χρειαζόταν η έγκριση του αυτοκράτορα. Επειδή γνώριζε τις συγγενικές σχέσεις των Σέρβων μοναχών με τον Αλέξιο Γ' τον Άγγελο, ο ηγούμενος του Βατοπεδίου έστειλε στην Κωνσταντινούπολη τον Σάββα. Αφού ελήφθη η έγκριση του αυτοκράτορα, άρχισε η ανακαίνιση του ελληνικού Χιλανδαρίου.

Όταν έμαθαν ότι στον Άθω υπάρχουν και μονές μη ελληνικών λαών, όπως ήταν των Ιβήρων και των Αμαλφινών, ο Συμεών και ο Σάββας θέλησαν να ιδρύσουν μονή η οποία «θα δέχεται ανθρώπους από τον σερβικό λαό, που επιθυμούν να αφιερωθούν στην μοναστική ζωή». Εκπληρώνοντας την κοινή επιθυμία των Σέρβων μοναχών και της Σύναξης των Καρεών με επικεφαλής τον Πρώτο Γεράσιμο, ο αυτοκράτορας Αλέξιος Γ', με χρυσόβουλλο που εξέδωσε τον Ιούνιο του 1198 έθεσε το Χιλανδάρι και τα ερημωμένα μοναστικά καθιδρύματα των Μηλεών κάτω από την άμεση εξουσία και διοίκηση του Συμεών και του Σάββα, δίδοντας τους το δικαίωμα να ανανεώσουν τα ερειπωμένα κτίρια σύμφωνα με την επιθυμία τους και με δικά τους έξοδα και να τακτοποιήσουν και μετατρέψουν το Χιλανδάρι σε σερβικό μοναστήρι. Η νέα αδελφότητα έπρεπε να είναι εντελώς ελεύθερη και ανεξάρτητη, να εξαιρείται από την

εξουσία του Πρώτου του Αγίου Όρους όπως και τα υφιστάμενα μη ελληνικά μοναστήρια που αναφέραμε. Την ίδια ελευθερία έλαβαν και όλα τα κτήματα τα οποία ανήκαν από παλαιά στο Χιλανδάρι και στις μονές των Μηλεών και τώρα παραδόθηκαν μαζί με τη μονή στους Σέρβους μοναχούς.

Μόλις κατέστη σαφές ότι η ίδρυση της σερβικής μονής βρίσκεται σε καλό δρόμο, δηλαδή ακόμη στη διάρκεια της κατασκευής της, ο Συμεών έστειλε τον μοναχό Μεθόδιο στον υιό του, τον μεγάλο ζουπάνο Στέφανο, με σκοπό, αφενός να λάβει οικονομική βοήθεια, και αφετέρου να του διαβιβάσει ταυτόχρονα τον κτητορικό τίτλο της μονής: «και πάλι μετά από εμένα να μείνει σε εσένα και στα παιδιά σου και εγγόνια σου, στο γένος σας, στο γένος για πάντα».

Αφού εξασφάλισε τα απαραίτητα χρήματα, καθώς και την έγκριση και υποστήριξη του Αλέξιου Γ' του Αγγέλου, ο Σάββας επέσπευσε τα κατασκευαστικά έργα στη μονή. Πρώτα έγινε η ανακαίνιση της εκκλησίας, στην συνέχεια του αμυντικού τείχους και των πύργων, της τραπεζαρίας και των κοιτώνων. Τα έργα που έγιναν έδωσαν την δυνατότητα ώστε στα μέσα του 1198 να μπορεί στο Χιλανδάρι να οργανωθεί η ζωή για την ολιγάριθμη αδελφότητα. Τότε και ο Συμεών ήρθε από το Βατοπέδι, οπότε μαζί με το Σάββα, ως κτήτορες του Χιλανδαρίου, τοποθέτησαν ηγούμενο τον ικανό μοναχό Μεθόδιο.

Η δεύτερη αποστολή του Μεθοδίου στην Σερβία είχε οπωσδήποτε σχέση με την έκδοση κτητορικού γράμματος του μοναχού Συμεών, με το οποίο, με την βοήθεια του μεγάλου ζουπάνου Στέφανου Νέμανιτς, στο δεύτερο ήμισυ του 1198, δώριζε στο Χιλανδάρι εννέα χωριά στην περιοχή του Πρίζρεν, εξασφαλίζοντας με τον τρόπο αυτό τα βασικά κληροδοτήματα της μονής στην

Σερβία. Μετά από 8 μήνες παραμονής στο Χιλανδάρι ο Νέμανια απεβίωσε στις 13 Φεβρουαρίου του 1199. Ο ηγούμενος Μεθόδιος, πιστός στον Νέμανια, μαζί με τον οποίον θεωρείται ότι ήρθε στο Άγιο Όρος, εγκατέλειψε τότε μαζί με μερικούς μοναχούς το Χιλανδάρι. Τον καιρό εκείνο η μονή είχε λίγους μοναχούς, ενώ απειλούνταν και από τους πειρατές. Ο Σάββας, προσπαθώντας να βγάλει τη μονή από τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε, να την ισχυροποιήσει οικονομικά και νομικά, πήγε πάλι στην Κωνσταντινούπολη την άνοιξη του 1199. Και αυτή τη φορά ο Αλέξιος ο Γ' ικανοποίησε τις επιθυμίες του Σάββα και με χρυσόβουλλο που εξέδωσε τον Ιούνιο, παράλληλα με την επιβεβαίωση σε όλους τους Σέρβους μοναχούς των παλαιών τους δικαιωμάτων, του έδωσε την παλαιά μονή του Ζυγού, η οποία τότε ήταν εγκαταλελειμμένη, με όλα της τα ιδιοκτησιακά προνόμια – να είναι ιδιοκτησία της μονής Χιλανδαρίου όπως ήταν και τα μοναστικά καθιδρύματα στις Μηλεές. Ο Θεοδόσιος σημειώνει ότι με την παραχώρηση της αυτοκρατορικής μονής του Ζυγού ο Αλέξιος ο Γ' έγινε και κτήτορας του Χιλανδαρίου. Εκτός αυτού, το σερβικό μοναστήρι με το έγγραφο αυτό του αυτοκράτορα έλαβε και νέο, πολύ σημαντικό προνόμιο – το δικαίωμα να έχει στην διάθεσή του πλοίο χωρητικότητας χιλίων μοδίων, το οποίο εξαιρείτο από την καταβολή όλων των φόρων. Με το πλοίο μεταφέρονταν στη μονή όλα τα απαραίτητα αγαθά – προϊόντα από τα ολιγάριθμα ακόμα εκείνη την εποχή κτήματα της μονής εκτός του Αγίου Όρους στην περιοχή του θέματος Βολερού-Στρυμόνος-Θεσσαλονίκης, καθώς και προϊόντα που μπορούσαν να αγοράσουν οι μοναχοί σε λιμάνια στα οποία εισέπλεε το πλοίο τους.

Οι βιογράφοι του Σάββα, Δομνητιανός και Θεοδόσιος, αναφερόμενοι στα προνόμια του 1199, μας

παρουσιάζουν το πολύτιμο στοιχείο ότι ο Αλέξιος ο Γ' «όρισε» το Χιλανδάρι αυτοκρατορική μονή. Το προνόμιο αυτό δεν ήταν σε αντίθεση με την αυτοτέλεια και την αυτοδιοίκηση που έλαβε η σερβική μονή με τα αυτοκρατορικά χρυσόβουλλα που αναφέραμε, πράγμα στο οποίο και ο Σάββας αναφέρεται λεπτομερώς στο Τυπικό του Χιλανδαρίου. Το προνόμιο της αυτοκρατορικής μονής ήταν στο ότι ο ηγούμενος της, αφού εκλεγεί στο μοναστήρι και επιβεβαιωθεί η εκλογή του από τον Πρώτο του Αγίου Όρους, μετέβαινε στην Κωνσταντινούπολη να λάβει την ποιμαντική ράβδο από τα χέρια του αυτοκράτορα. Να προσθέσουμε ότι την εποχή της ίδρυσης του σερβικού Χιλανδαρίου οι μονές των μη ελληνικών λαών (Ιβήρων και Αμαλφινών) έχαιραν του προνομίου της μη επικύρωσης της εκλογής των ηγουμένων τους από τον Πρώτο του Αγίου Όρους, αλλά απευθείας από τον αυτοκράτορα τη στιγμή της ενθρόνισης και της επίδοσης της ποιμαντικής ράβδου. Όμως ο Σάββας έλαβε για το Χιλανδάρι ακόμη μεγαλύτερο προνόμιο – την πλήρη αυτοτέλεια στην εκλογή του ηγούμενου, ο οποίος δεν ήταν απαραίτητο να μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη για την ενθρόνιση. Ο Σάββας έφερε την ποιμαντική ράβδο που έλαβε από τον αυτοκράτορα στη μονή. Προσθέτουμε ότι στην εκλογή του ηγούμενου του Χιλανδαρίου μερικές φορές συμμετείχαν και οι Σέρβοι βασιλιάδες, βάσει του κληρονομικού δικαιώματος του κτήτορα που παραχώρησε ο Συμεών.

Κατά πάσα πιθανότητα ο Σάββας επέστρεψε από την Κωνσταντινούπολη τον Αύγουστο του 1199 φέροντας μαζί του και τα δύο χρυσόβουλλα (του 1198 και του 1199), τα οποία μαζί με το Τυπικό της μονής, για την σύνταξη του οποίου μερίμνησε ο ίδιος το 1200–1201, ήταν τα σημαντικότερα μοναστικά έγγραφα. Η ίδρυση

της μονής είχε ολοκληρωθεί από πάσης απόψεως και υποθέτουμε ότι ο Σάββας ενημέρωσε επί του προκειμένου τον μεγάλο ζουπάνο Στέφανο, ο οποίος απήντησε με την έκδοση δικού του γράμματος τον Σεπτέμβριο του 1200/01. Παραχωρώντας στο Χιλανδάρι ακόμη έναν σημαντικό αριθμό κτημάτων στην περιοχή του Χβόσνο, ο Στέφαν Νέμανιτς αύξησε σημαντικά την περιουσία της μονής στην Σερβία.

Ο Σάββας, επιθυμώντας να αφοσιωθεί πλήρως στην προσευχή και στην νηστεία, κατά πάσα πιθανότητα μετά τον θάνατο του Συμεών, στην διάρκεια του 1199, όταν για ένα χρονικό διάστημα ο ίδιος ασκούσε τα καθήκοντα του ηγούμενου, ανήγειρε στις Καρυές ησυχαστήριο. Στην αρχή μόνος του και στην συνέχεια οι οπαδοί του – ως σημειωθεί ότι το κελί του Αγίου Σάββα ήταν αρκετό για δύο ή τρεις αδελφούς – παρά τον πολύ αυστηρό ασκητισμό, παρακολουθούσαν από κοντά και συμμετείχαν στα σημαντικότερα γεγονότα της ζωής της μοναστικής κοινότητας στην οποία ανήκαν. Ο Σάββας, βάσει του Τυπικού των Καρυών, εξασφάλισε ειδική θέση για το ησυχαστήριό του στην ιεραρχία των καθιδρυμάτων του Αγίου Όρους. Το ησυχαστήριο εξαιρείτο από τις αρμοδιότητες του Πρώτου και ταυτόχρονα ήταν πολύ αυτόνομο σε σχέση με το Χιλανδάρι, με το οποίο ήταν οργανικό σύνολο. Ο Σάββας καθόρισε όπως οι διαβιούντες στο κελί πρέπει να εκλέγονται μεταξύ των αδελφών της μονής. Επίσης υποχρέωσε το Χιλανδάρι να δίνει στο ησυχαστήριο 60 λίτρα λαδιού ετησίως και φρόντισε όπως αυτό έχει αρκετά αμπέλια και έτσι η μονή ποτέ δεν του έδινε κρασί.

Γεδομένου ότι οι μοναχοί του Χιλανδαρίου, όπως και οι μοναχοί των άλλων αγιορείτικων μονών, έπρεπε συχνά να μεταβαίνουν στην Θεσσαλονίκη, τόσο για

διοικητικές, όσο και για διάφορες άλλες δουλειές, ο Σάββας, πιθανόν στα πρώτα έτη του 13-ου αιώνα ίδρυσε στην Θεσσαλονίκη το κελί του Αγίου Γεωργίου. Το κελί αυτό βρίσκονταν στο βόρειο τμήμα του παλαιού υποδρόμου, πιθανόν όχι και τόσο μακριά από την σημερινή εκκλησία του Χιλανδαρίου, τον Άγιο Σάββα στην οδό Καμβουνίων 1. Ο Άγιος Γεώργιος έγινε διοικητικό κέντρο του μετοχίου του Χιλανδαρίου στην πόλη αυτή.

Γρήγορα μετά την ίδρυση του βασιλείου των Λατίνων στην Θεσσαλονίκη το φθινόπωρο του 1204, το Χιλανδάρι μοιράσθηκε την τύχη των άλλων αγιορείτικων μονών στις οποίες ασκούνταν πιέσεις να αποδεχθούν την μνημόνευση του πάπα στις προσευχές, που ήταν η κύρια ένδειξη της ένωσης της ελληνικής και της λατινικής εκκλησίας. Ο Σάββας αναφέρει τη νεοδημιουργηθείσα κατάσταση ως τον κύριο λόγο ένεκα του οποίου μετέφερε τα λείψανα του Αγίου Συμεών στην Σερβία στις αρχές του 1206 ή του 1207, εκπληρώνοντας έτσι την επιθυμία των αδελφών του, του μεγάλου ζουπάνου Στέφανου και του Βούκαν. Τα λείψανα του Συμεών εναποτέθηκαν σε προετοιμασμένο τάφο στο μοναστήρι της Στουντένιτσα στις 9 Φεβρουαρίου. Η ανάβλυση μύρου από τον τάφο (στις 13 Φεβρουαρίου) σήμαινε ότι η Σερβία απέκτησε νέο άγιο, τον Συμεών τον Μυροβλύτη, προστάτη του κράτους και των συμφερόντων του.

Ο Σάββας, κατά την δεκαετή παραμονή του στην Σερβία, στην διάρκεια της οποίας ασχολήθηκε με την ενίσχυση της θρησκευτικής ζωής στην χώρα, την ανέγερση της εκκλησίας της Αναλήψεως του Χριστού, της λεγόμενης Ζίτσα, η οποία θα καταστεί καθεδρικός ναός του πρώτου Σέρβου αρχιεπισκόπου, ενώ ταυτόχρονα βοηθούσε τον αδελφό του με συμβουλές και

σε διπλωματικές αποστολές, δυσαρεστημένος λόγω των διαπραγματεύσεων του Στέφανου για την ανάληψη του βασιλικού στέμματος από την Ρώμη, το 1217 ξεκίνησε για το Άγιο Όρος. Αυτό έγινε όταν οι μοναχοί του Αγίου Όρους, μετά τον θάνατο του πάπα Ιννοκεντίου του Γ' έπαψαν να αναγνωρίζουν την ανώτατη εξουσία του πάπα της Ρώμης και επανήλθαν στην ορθοδοξία. Τότε ο Σάββας, μετά από συμφωνία με τον Στέφανο, παρακάμπτοντας τον αρχιεπίσκοπο Αχρίδας Δημήτριο Χωματιανό, στην αρμοδιότητα του οποίου ήταν η σερβική εκκλησία, μετέβη στη Νίκαια όπου χειροτονήθηκε το 1219 αρχιεπίσκοπος της Σερβικής Εκκλησίας, η οποία κατέστη αυτοκέφαλη. Επιστρέφοντας στην Σερβία μέσω του Αγίου Όρους, ο αρχιεπίσκοπος Σάββας πήρε μαζί του εκείνους τους μοναχούς τους οποίους θεωρούσε ικανούς να γίνουν επίσκοποι ή να κατέχουν άλλα σημαντικά εκκλησιαστικά αξιώματα. Στην συνέχεια πήγε στην Θεσσαλονίκη όπου οι Έλληνες μοναχοί τον βοήθησαν στην προετοιμασία των «νομικών βιβλίων» και σε όλα όσα ήταν απαραίτητα για την οργάνωση της Σερβικής Εκκλησίας, πράγμα στο οποίο αφιερώθηκε μετά την επιστροφή του στην Σερβία στις αρχές του 1220.

Από τα γραφόμενα των βιογράφων του Σάββα βλέπουμε ότι τα πράγματα στο Άγιο Όρος, που είχαν διασαλευθεί με την άφιξη των Λατίνων και την διάρκεια της εξουσίας τους, τακτοποιήθηκαν βαθμιαία και ότι η μοναστική ζωή επέστρεψε στον συνηθισμένο της ρυθμό. Για αυτό μαρτυρεί και το έγγραφο με το οποίο το Χιλανδάρι έλαβε, τον Απρίλιο του 1227, το εγκαταλελειμμένο χωριό του Μουντζιάνη στην περιοχή του Στρυμόνα και από το οποίο μαθαίνουμε ότι ηγούμενος της μονής ήταν τότε ο Νικόδημος.

Ο Σάββας, επιστρέφοντας από τους Αγίους Τόπους πήγε για τελευταία φορά στο Άγιο Όρος το καλοκαίρι του 1229. Επισκέφθηκε πρώτα την μονή Ιβήρων, στην συνέχεια τις Καρυές όπου για το κελί του Αγίου Σάββα εξασφάλισε γη για αμπέλι και στο τέλος το Βατοπέδι και το Χιλανδάρι. Στον δρόμο για την Σερβία, στην Θεσσαλονίκη, τον δέχθηκε με όλες τις τιμές ο Θεόδωρος Α' ο Άγγελος. Επειδή με την διάλυση του κράτους του μετά την ήττα στην Κλόκοτνιτσα το 1230, ο γαμβρός του Θεοδώρου Α' κράλης Ράντοσλαβ έχασε την ισχυρή υποστήριξη, τον σερβικό θρόνο ανέλαβε ο νεώτερος αδελφός του Βλάντισλαβ (1234-1243). Οι μοναχοί του Χιλανδαρίου ήρθαν αμέσως στην Σερβία, προκειμένου ο νέος κράλης να επιβεβαιώσει τα κτήματα που είχαν παραχωρήσει στη μονή οι προηγούμενοι Σέρβοι βασιλιάδες και ταυτόχρονα και ο ίδιος να δώσει κάτι.

Από τον θάνατο του Αγίου Σάββα μέχρι το 1282. Στα μέσα του 13-ου αιώνα βρίσκονται στο Χιλανδάρι δύο μελλοντικοί αρχιεπίσκοποι της Σερβικής Εκκλησίας – ο μοναχός Σάββας, αδελφός του Ουρέση Α' και ο μαθητής του Ιωαννίκιος. Τότε στο Άγιο Όρος επικρατούσε μεγάλη αβεβαιότητα λόγω των πειρατικών επιθέσεων, οι οποίες ήταν τακτικές εξαιτίας της αδυναμίας των ηγεμόνων της Θεσσαλονίκης. Αφού συνόδευσε τον Σάββα στην Σερβία, ο Ιωαννίκιος επέστρεψε στο Χιλανδάρι όπου τοποθετήθηκε το 1255/56 πρώτα μεγάλος οικονόμος και στην συνέχεια ηγούμενος. Στην θέση αυτή τον κληρονόμησε ο Ευστάθιος, μαρτυρίες για τον οποίο βρίσκουμε το 1262/63 και τον Σεπτέμβριο του 1265.

Όταν ο Ουρέσης ο Α' ενημερώθηκε από τον αδελφό του μοναχό Σάββα και πιθανώς και από τον ίδιο τον Ιωαννίκιο για τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε το Χιλανδάρι λόγω των επιθέσεων των πειρατών, ανέγειρε τον πύργο της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην θέση

στην οποία βρίσκεται σήμερα η σκήτη της Αγίας Τριάδος.

Την εποχή εκείνη οι Σέρβοι μοναχοί είχαν διαφωνίες με τους γείτονές τους στα κτήματα στην Χρεμιτzaίνα, περιοχή η οποία συνόρευε με το μοναστικό μετόχι του Ζυγού, στην Πρεαύλακα και στην περιοχή του χωριού Ρουδαβά δυτικά της Ιερισσού. Στην έβδομη δεκαετία του 13-ου αιώνα το Χιλανδάρι απέκτησε το πρώτο του κτήμα στην περιοχή του χωριού Λοζίκιον και αύξησε το μετόχι του Μουντζιάνη αποκτώντας όμορη γη 700 μοδίων. Ο Ουρέσης ο Α', μετά την κατάληψη των Σκοπίων και περιοχών της βορείου Μακεδονίας (1257/58), παραχώρησε στο Χιλανδάρι το κελί της Αγίας Παρασκευής με τα κτήματά του στο χωριό Τμόρανι, τα οποία η μονή είχε στην κατοχή της μόνο προσωρινά. Εκτός αυτού, ο Ουρέσης ο Α' παραχώρησε στη μονή πολλά χωριά σε διάφορες περιοχές του κράτους του, στο Χβόσνο, στις περιοχές Πρίζρεν και Μοράβιτσα και στην λίμνη του Πλαβ. Ο Ντραγκούτιν, ο μεγαλύτερος υιός του Ουρέση του Α', βγαίνοντας σαν νικητής από την σύγκρουση με τον πατέρα του το 1276, πιθανόν για να λάβει την υποστήριξη των μοναχών του Χιλανδαρίου, δώρισε στη μονή τους την εκκλησία του Αγίου Δημητρίου στο Πρίζρεν, ένα χωριό και ένα βουνό νοτιο-ανατολικά της πόλεως.

Η εποχή του κράλη Μιλούτιν μέχρι το 1316. – Την εποχή αυτή οι ηγούμενοι, τα ονόματα των οποίων, θα μπορούσαμε να πούμε ότι μας είναι όλα γνωστά, αντικαθιστούσαν ο ένας τον άλλον. Στην αρχή ήταν ο Στέφανος, μαρτυρίες για τον οποίο βρίσκουμε τον Αύγουστο του 1287 και τον Αύγουστο του 1288 και ο Κυριάκος (1294 – 1300/02). Αυτοί εκπροσωπούσαν τα συμφέροντα της μονής σε ότι αφορούσε την αύξηση και διαφύλαξη των κτημάτων στην Χρεμιτzaίνα. Επίσης, ο

Κυριάκος μαζί με τους άλλους αδελφούς απευθύνθηκε στον Μιλούτιν με αίτημα την ανέγερση αμυντικού κάστρου στην θάλασσα. Στην συνέχεια επικεφαλής της μονής ήταν κατά σειρά ο Αρσένιος (1304/1305), ο Σάββας (1306;) και ο Δανιήλ (1307– περί 1311), ο οποίος διακρίθηκε στην υπεράσπιση της μονής από τις επιθέσεις των ανδρών της Καταλανικής Κομπανίας. Στην διάρκεια του πολέμου με τους Καταλανούς στην Χαλκιδική (1307-1309) ο Δανιήλ, φροντίζοντας για τη μονή, είχε εκτεθεί σε μεγάλους κινδύνους προσπαθώντας να μεταφέρει και να δώσει προς φύλαξη στον κράλη Μιλούτιν τους εκκλησιαστικούς θησαυρούς έως ότου περάσει ο κίνδυνος. Γρήγορα μετά την αποχώρηση των Καταλανών, ο Δανιήλ αποσύρθηκε στο ησυχαστήριο στις Καρυές και ηγούμενος εξελέγη, ίσως το 1311, ο Νικόδημος. Στην διάρκεια της ηγουμενίας του, μέχρι το 1316, ο Νικόδημος, μαζί με τον γέροντα του κελίου του Αγίου Σάββα Θεόδουλο, εκπροσωπούσε τα συμφέροντα αυτού του καθιδρύματος στο Πρωτάτο (τον Αύγουστο του 1312) και στον κράλη Μιλούτιν και τον αρχιεπίσκοπο Σάββα τον Γ' (πριν τον Μάιο του 1316). Με δωρεά του Ιωάννη Δραγουμάνου και της συζύγου του το Χιλανδάρι απέκτησε στην Καλαμαριά, στην περιοχή του χωριού Ροπάλαιο το μονύδριον του Προφήτη Ηλία γύρω από το οποίο πολύ γρήγορα αναπτύχθηκε μοναστικό μετόχι. Ο Νικόδημος, στην μητρόπολη της Θεσσαλονίκης έκλεισε (1314/1315) πολλές συμφωνίες με μικροϊδιοκτήτες για την αγορά πολλών τεμαχίων αμπελώνων και αγρών στην περιοχή του Προφήτη Ηλία. Και ο ίδιος ο Ανδρόνικος ο Β' παραχώρησε στο Χιλανδάρι 100 μοδίων στην περιοχή αυτή πριν τον Ιανουάριο του 1316.

Ο κράλης Μιλούτιν ανέλαβε στη σερβική αγιορείτικη μονή μεγάλα κατασκευαστικά έργα.

Επρόκειτο για την κατασκευή του νέου καθολικού και της τραπεζαρίας στην θέση εκείνων που ανακαίνισαν στο ελληνικό Χιλανδάρι ο Συμεών και ο Σάββας. Ταυτόχρονα αφιέρωσε ιδιαίτερη προσοχή στα αμυντικά έργα. Κατασκεύασε ακόμη δύο πατώματα στον πύργο του Αγίου Σάββα ενώ στις ακτές, στην τοποθεσία Χρυσή, ανέγειρε πύργο αφιερωμένο στην Ανάληψη του Χριστού ικανοποιώντας αίτημα των μοναχών. Επίσης ανακαίνισε ή επέκτεινε και τον λεγόμενο πύργο του Μιλούτιν στο Σάβινο Πόλιε, στον δρόμο από την θάλασσα προς το Χιλανδάρι. Οι κατασκευαστικές δραστηριότητες του βασιλιά συμπεριέλαβαν και την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, η οποία μαζί με το μετόχι του Χιλανδαρίου στην Θεσσαλονίκη είχε ερημώσει στην διάρκεια του πολέμου που αναφέραμε με την Καταλανική Κομπανία.

Η αύξηση της έγγειας ιδιοκτησίας και η απόκτηση πολυάριθμων περιουσιακών προνομίων την εποχή αυτή είχαν άμεση σχέση με τον γάμο του κράλη Μιλούτιν με την βυζαντινή πριγκίπισσα Συμεωνίδα στα τέλη Απριλίου του 1299. Στις προσπάθειες να συναφθεί αυτός ο γάμος και στην συνέχεια οι συγγενικές σχέσεις να παραμείνουν φιλικές, συνέβαλαν και οι διπλωματικές αποστολές των μοναχών του Χιλανδαρίου, τους οποίους οι ευγνώμονες βασιλιάδες Ανδρόνικος ο Β' και Μιλούτιν βράβευαν πλουσιοπάροχα. Γρήγορα μετά τον γάμο, όταν το βασιλικό ζεύγος ήταν στην Θεσσαλονίκη ως φιλοξενούμενοι της αυτοκρατορικής οικογένειας (1299/1300), ο Ανδρόνικος ο Β' μετά από αίτημα του Μιλούτιν επιβεβαίωσε στο Χιλανδάρι την κατοχή του κελίου της Αγίας Παρασκευής στο Τιμοράνι (ο κράλης το επέστρεψε στη μονή μετά την κατάληψη των Σκοπίων και της γύρω περιοχής το 1282). Επίσης της παραχώρησε (τον Ιούνιο του 1300) το πλούσιο χωριό Καστρίον στην περιοχή του Στρυμόνα και επιβεβαίωσε, πάλι μετά από

αίτημα του κράλη όλες τις παραχωρήσεις που έκανε ο ίδιος στην ανακαινισμένη μονή του Αγίου Νικήτα πάνω από τα Σκόπια.

Μετά από κάποια ψύχρανση των σχέσεων μεταξύ της σερβικής και της βυζαντινής αυλής, που προέκυψε λόγω της εμπόλεμης κατάστασης στα σερβο-βυζαντινά σύνορα το 1308/1309 καθώς και μετά την λήξη του πολέμου μεταξύ του Μιλούτιν και του Ντραγκούτιν, ο Σέρβος κράλης παρέσχε στον πεθερό του την στρατιωτική βοήθεια που του εξήτησε για τον αγώνα κατά των Τούρκων το 1312/1313. Σε ένδειξη ευγνωμοσύνης ο Ανδρόνικος ο Β' παραχώρησε στο Χιλανδάρη το χωριό του Κούτζη στην περιοχή του Στρυμόνα και το απήλλαξε από όλα του τα χρέη έναντι του κράτους. Το χρυσόβουλλο για αυτήν την δωρεά ίσως να έφερε στο Χιλανδάρη προσωπικά ο Νικόδημος ο οποίος μετέβη στην Κωνσταντινούπολη το 1313 μετά από επιθυμία των βασιλιάδων Μιλούτιν και Ντραγκούτιν, προκειμένου οι εγγυήσεις για ειρήνη που επετεύχθηκε μεταξύ των αδελφών με την μεσολάβηση του ηγούμενου Δανιήλ, να επιβεβαιωθούν από τον Ανδρόνικο τον Β' και τους συμβασιλείς του καθώς και από τους τρεις πατριάρχες – Κωνσταντινουπόλεως, Ιεροσολύμων και Αντιοχείας.

Φροντίζοντας για την περιουσία τους, οι μοναχοί του Χιλανδαρίου και την εποχή αυτή είχαν πολλές διαφωνίες. Εκτός από αυτήν που αναφέραμε στην Χρεμιτσαίνα, άρχισαν μακροχρόνια διένεξη με τους μοναχούς του Εσφιγμένου για την περιοχή Κακός Ρύαξ η οποία περιβάλλονταν από τις μονές τους. Με τους μοναχούς του Βατοπεδίου ήταν σε διαμάχη για το κοινό σύνορο μεταξύ των κτημάτων τους στην περιοχή του Ζυγού, με τους Βούλγαρους μοναχούς στην Πρεαύλακα για τους κήπους στην τοποθεσία που ονομάζεται

Λούστρα και με τους μοναχούς τους Ξηροποτάμου για έναν αγρό. Με τους μοναχούς του Ξηροποτάμου είχαν διαφωνίες και στην περιοχή των χωριών Ρουδαβά και Παρτζάλη.

Στην Σερβία, εκτός από την επιστροφή των κτημάτων που είχαν χαθεί στην διάρκεια των σερβο-βυζαντινών πολέμων, ο Μιλούτιν παραχώρησε στο Χιλανδάρη και νέα χωριά στην περιοχή του Πρίζρεν και του Χβόσνο. Με την αποκατάσταση μόνιμης ειρήνης στα τέλη του 13-ου αιώνα άρχισαν πάλι τα τακτικά ταξίδια μεταξύ του Αγίου Όρους και της Σερβίας, πράγμα το οποίο επιβεβαίωσε και ο κράλης με γράμμα του (περίπου το 1299), υποχρεώνοντας τους ανθρώπους των μετοχίων του Χιλανδαρίου, από την περιοχή των οποίων περνούσε «ο αγιορείτικος δρόμος», να φροντίζουν για την ασφάλειά του. Την ίδια εκείνη εποχή και ο Ανδρόνικος Β' ενέκρινε με ορισμό του την ελευθερία των ταξιδιών των μοναχών του Αγίου Όρους στην Σερβία.

Η συμμαχία γάμου που αναφέραμε μεταξύ της σερβικής και της βυζαντινής αυλής συνέβαλε χωρίς καμμία αμφιβολία ώστε το Χιλανδάρη, το οποίο στην αρχή της βασιλείας του κράλη Μιλούτιν κατείχε σχετικά χαμηλή θέση, να ανεβεί στην ιεραρχία των αγιορείτικων μονών. Η αναφορά του Χιλανδαρίου ως *μονής των Σέρβων*, ονομασία η οποία εμφανίζεται πρώτη φορά στο έγγραφο του 1274, στις πρώτες δεκαετίες του 14-ου αιώνα κατέστη σύνηθης.

Εποχή του ηγούμενου Γερβασίου. – Ο Γερβάσιος τοποθετήθηκε επικεφαλής της μονής το 1317 και έμεινε στην θέση αυτή περισσότερο από όλους τους άλλους γνωστούς ηγούμενους, μέχρι το 1335. Στην διάρκεια της ηγουμενίας του η μεγάλη μοναστική περιουσία συνέχισε να αυξάνεται με την μέριμνα του κράλη Μιλούτιν μέχρι τον θάνατό του (στις 29 Οκτωβρίου του 1321), καθώς

και με τις προσπάθειες των πλέον έγκριτων Χιλανδαρινών, όπως ήταν ο Γερβάσιος και οι ιερομόναχοι Καλλίνικος και Ματθαίος, ο γέροντας Συμεών της Χρουσιάς και άλλοι, οι οποίοι για τον λόγο αυτό ταξίδευαν τακτικά στην Θεσσαλονίκη και στην Καισαρόπολη, καθώς και στην Κωνσταντινούπολη και Σερβία που ήταν μακριά από τον Άθω. Από τις πολυάριθμες δραστηριότητές τους θα αναφέρουμε ότι ο ηγούμενος Γερβάσιος με την σύναψη συμφωνιών για δωρεές και αγοραπωλησίες στα Γραφεία της Επισκοπής της Καισαρόπολης το 1320/1321 εξασφάλισε για το Χιλανδάρι το μεγαλύτερο μέρος της κληρονομιάς του ιερέα Μοδηνού, η οποία περιελάμβανε γαίες 3000 μοδίων στο χωριό Ζδραβίκιον του Στρυμόνα. Ο Γερβάσιος με τους πιο έγκριτους εκπροσώπους της μονής αγοράζοντας επανειλημμένα ακίνητα (1322, 1326, 1327, 1335) πρόσθεσε στην περιουσία του Χιλανδαρίου ένα ολόκληρο σύμπλεγμα σπιτιών στην συνοικία του Αγίου Παραμόνου στην Θεσσαλονίκη. Επίσης μόνος του, αλλά και μαζί με τον Καλλίνικο ή άλλους μοναχούς αγόρασε (το 1323-1326) πολυάριθμους αγρούς και αμπελώνες κοντά στις Σέρρες και σπίτια μέσα στην ίδια την πόλη. Το Αύγουστο του 1329 με ανταλλαγές και αγορές αγρών συμπλήρωσε την μοναστική περιουσία στην περιοχή της Ιερισσού.

Ο δραστήριος αυτός ηγούμενος φρόντιζε επίσης και για την διατήρηση και φύλαξη της ήδη κεκτημένης περιουσίας. Τον Ιανουάριο του 1320 στην Κωνσταντινούπολη ζήτησε την παρέμβαση του Ανδρόνικου του Β' λόγω των εμποδίων που είχαν οι Σέρβοι μοναχοί σχετικά με την ύδρευση των χωραφιών και των αμπελώνων τους στην Καλαμαριά. Τον Αύγουστο του 1321 ο Γερβάσιος απευθύνθηκε στην Θεσσαλονίκη στην χήρα του Μιχαήλ του Θ' του

Παλαιολόγου, μοναχή Ξένη, ζητώντας της να προστατεύσει τα συμφέροντα των Σέρβων μοναχών και να τους δώσει την δυνατότητα ανεμπόδιστης ανέγερσης μύλου στο χωριό Χάνταξ. Εκτός από αυτόν τον μύλο, ο οποίος θα αποτελέσει αντικείμενο μακροχρόνιας διαφωνίας μεταξύ των Σέρβων και Βούλγαρων μοναχών, ο Γερβάσιος, τον Δεκέμβριο του 1333 αγόρασε από τον Θεόδωρο Δούκα Συνοδινό μύλο στον ποταμό Πάναξ στο χωριό Κρέμνα. Το Νοέμβριο του 1322 ο Γερβάσιος και οι προαναφερθέντες ιερομόναχοι Καλλίνικος, Σίμων, Ματθαίος και ο μοναχός Θεόφιλος επέτυχαν συμφωνία στα Γραφεία της Μητρόπολης της Θεσσαλονίκης με τον Ιωάννη Καραβά, μοναχό ο οποίος πριν πολλά χρόνια, κάτω από κάποιους όρους είχε παραχωρήσει μεγάλο μέρος της περιουσίας του στο Χιλανδάρι και στην συνέχεια την αφαίρεσε από τη μονή με πώληση. Τον Ιούλιο του 1328 στην Θεσσαλονίκη ο Γερβάσιος, μαζί με τον οικονόμο του μετοχίου του Χιλανδαρίου στην πόλη αυτή, μοναχό Σωφρόνιο, κατέληξαν σε οριστική συμφωνία με την Μαρία Δικράνη και τον σύζυγό της όπως η μικρή μονή του Προφήτη Ηλία, διοικητικό κέντρο του μετοχίου του Χιλανδαρίου στην Καλαμαριά, παραμένει μόνιμα στην ιδιοκτησία της σερβικής μονής.

Στην διάρκεια της ηγουμενίας του ο Γερβάσιος μετέβη πολλές φορές στην Σερβία. Τον Σεπτέμβριο του 1324 οι μοναχοί του Χιλανδαρίου παρίσταντο στην τελετή ενθρόνισης του αρχιεπισκόπου πρώην ηγούμενου του Χιλανδαρίου Δανιήλ. Στην διάρκεια του 1327 ο Γερβάσιος μετέβη τρεις φορές στην Σερβία. Τον Φεβρουάριο και τον Ιούλιο για να λάβει από τον κράλη Ουρέση τον Γ' (Ντετσάνσκι) ορισμένα χωριά στην περιοχή του Πρίζρεν και ακόμη μία εκκλησία μέσα στην πόλη. Τον Σεπτέμβριο ο Γερβάσιος μαζί με τον πνευματικό πατέρα (μπαστά) Θεοδόσιο εκπροσώπησε τη

μονή στην διαφωνία που προέκυψε στο Χβόσνο, στο σύνορο της μοναστικής γης και του χωριού Κόσοριτς. Κατά πάσα πιθανότητα ο Γερβάσιος παρέτεινε το ταξίδι του μεταβαίνοντας μέχρι την Κωνσταντινούπολη, όπου τον ίδιο μήνα (1327) έλαβε από τον Ανδρόνικο τον Β' βεβαιωτικό χρυσόβουλλο ότι στο Χιλανδάρι ανήκει η μονή του Αγίου Νικολάου της Καμενικαίας. Και τέλος, πιθανώς την άνοιξη του 1332, ο Γερβάσιος διαπραγματεύθηκε πάλι στην Σερβία με τον Ντούσαν, για να αγοράσει ο κράλης από το Χιλανδάρι ένα αδελφάτο για το ησυχαστήριο του Αγίου Σάββα.

Ο Γερβάσιος, κατά πάσα πιθανότητα το καλοκαίρι του 1334, μεσολάβησε επιτυχώς μεταξύ του Ανδρόνικου Β' και του κράλη Ντούσαν, έτσι ώστε ο αυτοκράτωρ του παραχώρησε κτήματα στο χωριό Χουδενά του Στρυμόνα με ετήσια έσοδα 40 υπέρπυρα νομίσματα και με το δικαίωμα ο Γερβάσιος να μπορεί να το δωρίσει σε όποιον επιθυμεί. «Καταβεβλημένος από βαριά ασθένεια και προαισθανόμενος τον θάνατο» ο Γερβάσιος τον Μάρτιο του 1335 τα κληροδότησε στο Χιλανδάρι. Πιθανώς ο Γερβάσιος να απεβίωσε γρήγορα μετά από αυτό.

Εκτός από τα στοιχεία για τους πνευματικούς πατέρες, τους οικονόμους, τους εκκλησιάρχες και για άλλους αδελφούς, αφιερώσαμε προσοχή και σε εκείνα τα οποία μας ενημερώνουν για τις δραστηριότητες των εγκρίτων ιερομονάχων Καλλίνικου και Ματθαίου, οι οποίοι, θα μπορούσαμε να πούμε, εκτελούσαν με επιτυχία διπλωματικές αποστολές μεταξύ της σερβικής και της βυζαντινής αυλής και για τον λόγο αυτό βραβεύονταν. Ο Καλλίνικος έλαβε από τον Ανδρόνικο Β' τον Σεπτέμβριο του 1321 το μονύδριον του Αγίου Νικολάου στην Καμενικέα μαζί με την περιουσία και τα προνόμια του. Ο Ματθαίος πριν τον Δεκέμβριο του 1324 έλαβε από τον ίδιο αυτοκράτορα γη 300 μοδίων η οποία

μέχρι τότε ανήκε σε κάποιον Πέτρο Δουκόπουλο που ήταν άνθρωπος του αυτοκράτορα. Στην συνέχεια ο Ματθαίος ζήτησε και το υπόλοιπο κομμάτι της γης, έτσι ώστε ο Ανδρόνικος ο Β' τον Σεπτέμβριο του 1327 του επιβεβαίωσε την κατοχή ολόκληρου του κτήματος του Δουκόπουλου. Στο έγγραφο του αυτοκράτορα τονίζεται ότι μετά τον θάνατο του Ματθαίου το κτήμα αυτό θα περάσει στην ιδιοκτησία του Χιλανδαρίου. Πράγματι, τα κτήματα των ιερομονάχων που αναφέραμε κατέστησαν περιουσία της μονής.

Το ησυχαστήριο του Αγίου Σάββα και ο πύργος της Χρυσής, καθιδρύματα που ιδρύθηκαν για να βρίσκονται στην σύνθεση του Χιλανδαρίου, στην εποχή που αναφερόμαστε δείχνουν τάσεις ανεξαρτητοποίησης. Σχετικά με αυτό ο Ανδρόνικος ο Β' τον Φεβρουάριο του 1321 επιβεβαίωσε στους μοναχούς του Χιλανδαρίου «την αναμφισβήτητη κατοχή του μετοχίου στις Καρυές», δηλαδή του κελίου του Αγίου Σάββα και τον Δεκέμβριο του 1324 εξέδωσε χρυσόβουλλο για τον πύργο, στο οποίο επαναλαμβάνει το διάταγμα για την εκλογή του προϊσταμένου μεταξύ των μοναχών του Χιλανδαρίου «με την γνώση και την βούληση του κράλη της Σερβίας». Όμως η αύξηση της περιουσίας του πύργου της Χρυσής, για την οποία κατέβαλε ιδιαίτερες προσπάθειες (και για την οποία ιδιαίτερα εργάστηκε) ο πρώτος του προϊστάμενος ιερομόναχος Συμεών, που είχε ως συνέπεια την όλο και μεγαλύτερη ανεξαρτητοποίησή του από το Χιλανδάρι, συνέβαλε ώστε στις αρχές της τέταρτης δεκαετίας του 14-ου αιώνα ο πύργος να έχει καθεστώς αυτοτελούς μονής.

Εκτός από την απόκτηση αγρών και αμπελώνων, με τις αγορές του ηγούμενου Γερβασίου και των πλέον εγκρίτων εκπροσώπων του Χιλανδαρίου, ή με τις δωρεές μεμονωμένων ατόμων, η απόκτηση των μεγαλύτερων

κτημάτων στην περιοχή του Στρυμόνα το 1318 ήταν σε άμεση σχέση με την συμφωνία μεταξύ του Ανδρόνικου του Β' και του Μιλούτιν για την ανταλλαγή εδαφών. Η συμφωνία αυτή συνήφθη για να εξασφαλισθεί στα σερβο-βυζαντινά σύνορα η ειρήνη που ήταν απαραίτητη και στα δύο κράτη. Ο Μιλούτιν παραχώρησε στο Βυζάντιο «χώρες και κάστρα» δίπλα στα σερβο-βυζαντινά σύνορα και εις αντάλλαγμα ο Ανδρόνικος ο Β' έδωσε στο Χιλανδάρι μερικά πλούσια χωριά στην περιοχή του Στρυμόνα και δύο βουνά (βοσκοτόπους) κοντά στο Μέλικ. Εκτός αυτού ο Μιλούτιν πριν τον Ιούνιο του 1321 αγόρασε για το Χιλανδάρι δύο χωριά στην Καλαμαριά. Με τον τρόπο αυτό αυξήθηκαν σημαντικά τα δύο μεγαλύτερα μοναστικά μετόχια στο Βυζάντιο.

Τα σχετικά πολυάριθμα στοιχεία από το 1322 μέχρι το 1324 δείχνουν ότι οι μοναχοί του Χιλανδαρίου και του Εσφιγμένου είχαν τότε έντονες διαφωνίες γύρω από τα κτήματα στον Κακό Ρυάκα, οι οποίες έληξαν τον Δεκέμβριο του 1324 για μακρύ χρονικό διάστημα. Και η διαφωνία που είχαν οι μοναχοί του Χιλανδαρίου και του Ξηροποτάμου στην περιοχή του χωριού Πάρτζαλε έληξε προς όφελος της σερβικής μονής τον Ιανουάριο του 1323. Λόγω των παρενοχλήσεων που τους προκαλούσαν οι πρώην ιδιοκτήτες του χωριού Κριτζιανά της Καλαμαριάς, οι Σέρβοι μοναχοί ζήτησαν το 1322 την παρέμβαση του Ανδρόνικου του Β'. Να αναφερθούμε και στην διαφωνία που ξέσπασε μετά την απόκτηση του Ζδραβίκιου (1318) με τους μοναχούς του Βατοπεδίου, οι οποίοι κατείχαν γη στο χωριό αυτό που είχε παραχωρηθεί στο Χιλανδάρι. Δεδομένου ότι οι σχέσεις μεταξύ των δύο αυτών μονών ήταν παραδοσιακά καλές και φιλικές ήδη από την εποχή του Συμεών και του Σάββα, τον Σεπτέμβριο του 1324 οι Χιλανδαρινοί δώρισαν την

επίμαχη γη στους μοναχούς του Βατοπεδίου. Τέλος, είδαμε ότι τον Σεπτέμβριο του 1327 ο ηγούμενος Γερβάσιος υπεράσπιζε τα δικαιώματα της μονής του στο Χρόσσο.

Η ιδιοκτησία της μονής Χιλανδαρίου μέχρι το 1335. – Οι μοναχοί του Χιλανδαρίου γρήγορα οργάνωσαν τα κτήματα που έλαβαν σε μετόχια, στα οποία διοικούσαν οι οικονόμοι – αδελφοί που εστέλλοντο από τη μονή. Τα παλαιότερα μετόχια του Χιλανδαρίου, που κληρονόμησε από την παλαιά μονή του Ζυγού, του ελληνικού Χιλανδαρίου ή κάποιας άλλης μονής των Μηλεών ήταν στην Πρεαύλακα και στα όρια του χωριού Μουντζένη. Σύμφωνα με την συνήθεια, το μετόχι στο Βυζάντιο ελάμβανε το όνομα του αγίου στον οποίο ήταν αφιερωμένη η εκκλησία του μετοχίου. Στην Σερβία αναφέρονται στα τέλη του 13-ου αιώνα τα μετόχια του Πρίζρεν, ενώ το μετόχι στο Χρόσσο λαμβάνει αργότερα όνομα από το χωριό Κρούσεβο.

Επειδή στα προηγούμενα κεφάλαια εκθέσαμε την ιστορία της δημιουργίας και της ανάπτυξης της περιουσίας του Χιλανδαρίου, αναφερόμενοι ιδιαίτερα στην εποχή και τις συγκυρίες της απόκτησης ορισμένων αγαθών, στο όνομα του δωρητή και του ηγούμενου όταν το κτήμα αποκτήθηκε, αγοράστηκε κλπ., σ' αυτό το κεφάλαιο απαριθμήσαμε τα επιμέρους κτήματα, αναφερόμενοι σε αυτά κατά περιοχές γύρω από ορισμένες πόλεις και ποταμούς, αρχίζοντας από το ίδιο το Χιλανδάρι και συγκεκριμένα τον Άθω (περιοχή του Χιλανδαρίου, των Καρεών, του Δυτικού συνόρου του Αγίου Όρους) και στην συνέχεια την *Μακεδονία* (Ανατολική Χαλκιδική, Κασσάνδρα, Δυτική Χαλκιδική, Θεσσαλονίκη και οι γύρω περιοχές, οι περιοχές των λιμνών, η περιοχή του Στρυμόνα, οι Σέρρες και οι γύρω περιοχές, η περιοχή Ζίχνα, Μέλικ, Σκοπίων και οι γύρω

περιοχές) και στην *Σερβία* (Πρίζρεν και η γύρω περιοχή, Ζέτα, Χβόσνο, Плаз, Πολίμлие, η περιοχή Μοράβιτσα, η ζούπα Μόραβα). Προσπαθήσαμε βάσει γεωγραφικών χαρτών να καθορίσουμε με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ακρίβεια τη θέση του κάθε κτήματος του Χιλανδαρίου και, σε περίπτωση που το μεσαιωνικό χωρίο υπάρχει και σήμερα, αναφέραμε σε παρένθεση την κατά προσέγγιση τοποθεσία του, με την προϋπόθεση το όνομα του να έχει διαφυλαχθεί αμετάβλητο. Στην αντίθετη περίπτωση αναφέραμε το σημερινό του όνομα.

Μετάφραση από την серβική Βουκόσσαβ Στέβοβιτς

ОПШТИ РЕГИСТАР

- Авраам, библијски праотац 51
Аврамовић, Димитрије 34
 Агатон, јеромонах Хиландара (1324) 180
 аделфат 53, 83, 97 н. 32, 144, 162 н. 83, 168, 182, 184, 186
 Акакије, башта Хиландара (1324) 175
 Акра 95
 Акротирј, село код Лушца 179
 Александар, в. Сарандин А.
 Александрија 95; патријарх. 95
 Алексје III Анђео, византијски цар (1195–1203) 34, 46, 57–59, 61, 65, 67–70, 72–74, 107, 230
 Алипијски манастир на Св. Гори 158
 Амалфићани, монаси на Св. Гори 58, 59, 230
 Амалфићански манастир на Св. Гори 124
 1 Амфилохије, велики економ Хиландара (пре 1290) 133, 161 н. 49
 2 Амфилохије, јерођакон, параклетијарх Хиландара (1316) 133, 181
 3 Амфилохије, јеромонах Хиландара (око 1320, 1324), идентичан (?) са 2 Амфилохијем 180, 181
 1 Ана, супруга Стефана Немање, у монаштву Анастасија 47
 2 Ана, друга супруга Стефана Немањића 90, 105 н. 192
 3 Ана, кћи Михаила VIII Палеолога 117
 Анастасија, в. 1 Ана
Анастасијевић, Драгућин 37
 Анадолија 96, 150
 Ангиста 201; в. Панах
 1 Андошије, монах Хиландара (1316, око 1320) 181
 2 Андошије, параклетијарх Хиландара (око 1320) 176, 181
 Андреја, трпезар Хиландара (око 1320) 176, 181
 Андроник II Палеолог, византијски цар (1282–1328) 34, 107, 115, 118, 123, 130, 132, 142, 144, 147, 150, 153, 154, 158, 161 н. 55, 167, 169, 173, 176–179, 183, 185–191, 193, 195–199, 211, 213–215, 220, 232, 233
 Андроник III Палеолог, византијски цар (1328–1341) 167, 174, 175, 177, 178, 188, 190–193
 Андроник, в. Петралифа

аиџелски образ 49; лик, 78; в. апостолски образ
 Аиџео Димитрије, солунски деспот (1244–1246) 107, 115
 Аиџео Јован, велики аднумијаст, дародавац (крај XIII в.) 153
 Аиџео, в. Алексје III; Димитрије; Исак II; Теодор I
 Аписија, в. Платискалитиса
 Антиохија 96; патријарх 96, 150
 Апелмене Димитрије, апограф (1300–1302) 153
 Ашдеа (Крушица), место код Солуна 153, 215
 апограф (катастарски чиновник) 153, 188, 196; в. Апелмене; Калогномос;
 Конденос; Куналис; Неокесарит; Пергамин; Спатарин; Фарисеј
 апостолски образ 47; в. монашки образ (мали)
 Арбанаси 46
 арена 189, 190
 Аркадије, трипезар Хиландара (1316) 133, 181
 1 Арсеније I, српски архиепископ (1233/34–1264) 28, 95
 2 Арсеније, светогорски прот (1262/3) 115
 3 Арсеније, игуман Хиландара (1304/1305) 100 и. 96, 125
 4 Арсеније, призренски епископ (1317), идентичан (?) са 3 Арсенијем 125
 5 Арсеније, јеромонах, башта Хиландара (1316, око 1320, 1322) 133, 175,
 180, 195
 6 Арсеније, јеромонах Хиландара (1327), идентичан (?) са 5 Арсенијем
 172, 180, 184–185
 7 Арсеније, игуман Василијевог пирга (1332), можда идентичан са 6
 Арсенијем 185, 187, 197, 213
 архиепископска ризница 184
 архимандрија 89; в. Студеница
 архимандрит 86, 87, 89, 103 и. 176 и 177, 230; в. 1 Сава
 Асен, в. Иван II
 1 Атанасије II, јерусалимски патријарх (?1229–1235?) 95
 2 Атанасије, севаст и прокатимен Сера (1322) 176
 3 Атанасије, парасконом Хиландара (1332) 176
 Афитос, село на Касандрији 214
 Балкан 94
 Бањани (данас Бањане), село код Скопља, добро Св. Никите 220
 бањска епископија 131; в. Данило
Баришић, Франьо 38
Барски, Василије Григоровић 33
 башта Хиландара 133, 146, 175, 178, 184, 200; в. духовни отац
 баштински посед, баштина 65, 72, 169, 170, 176, 177, 218, 230
 Бела Црква, село у доњем Подримљу, добро Хиландара 222
 Бели Дрим, река 223, 224
 Белица, жуна 46
 Беличишта, село у горњем Подримљу, посед Хиландара 106 и. 208, 224
 Беовград 36

Билуша, село код Призрена, посед Хиландара 154, 155, 222
 Битун, село у Хвосну, посед Хиландара 224
 Благовештење Богородице, католикон Ватопеда 49, 50, 52, 64
 благослов 53, 60, 93
 Бланка, кћи Филипа Тарентског 192
 Блатце (данас Блаце), село код Скопља, посед Св. Никите 220
 Бог/д/аца, планина код села Трипези, посед Хиландара 65, 224
 Богоје, војник Хиландара (прве деценије XIV в.) 155
 1 Богородичина црква посвећена Вавдењу Богородице, у 1 Хиландару
 54, 57, 60
 2 Богородичина црква посвећена Вавдењу Богородице, у 2 Хиландару
 64, 66, 70, 99 и. 76; в. католикон Хиландара
 Богородичин манастир у Расу 47
 Богородица Благодетельница (Евергетида), манастир у Цариграду 25,
 71, 79
 богумили 46
 болница у Хиландару 64, 75, 79
 Борислав, син тепчије Хардомила (1327) 201
 Боришичина црква у Скопљу, посвећена Богородици, добро Св. Никите
 219
 братија начелна 23, 133
 Брезова, село код Ивањице, посед Хиландара 225
 Брезовачка река 225
 брод Хиландара 67, 230
 Бутари, монаси на Св. Гори 66, 131, 152
 бугарска држава 89; патријаршија, 95
 бугарски манастир 152; в. Зограф
 Будимљанска жуна 110
 Бучин, тврђава 190
 Вазнесење Христово, црква у Хрусијском пиргу 141, 162 и. 66
 вагенар Хиландара (подрум) 133, 176; в. 2 Гаврило; 1 Михаил; 5 Теодосије
 Валсамон Нићифор, царски чиновник (1327) 179
 Вардар, река 116, 188, 195, 215, 220
 Василије II, византијски цар (976–1025) 54
 1 Василије, игуман Св. Теодосија (991, 996) 56, 57
 2 Василије, велики економ Хиландара (1290) 133
 3 Василије, црковник Хиландара (1332) 176
 Василије, в. Метритонул; Модин
 Василијев пирг 185, 213; в. Хрусијски пирг
 Ватац Јован, отац Теодоре Модине († пре 1329) 200
 Ватац, в. Јован III
 Ватопед, манастир на Св. Гори 26, 28, 38, 43, 48–54, 57–65, 72, 73, 76, 79,
 82, 92, 93, 134, 135, 152, 158, 178, 182, 184, 200, 229, 230; в. Теоксирит;
 Благовештење Богородице

- ватопадски ширг 63, 65
 Велбужд (данас Ђустенцил) 193
 Велика Вигла, планина на Атоу 54, 212
 Велика Лавра, манастир на Св. Гори 43, 50, 53, 68, 85, 124, 132, 134, 135, 158, 213, 214, 229, 230
 Велика Морава, река 46
 велики адјумијаст 152, 153, 165 и. 130, 196; в. Анђео Ј.; Неокесарит М.
 велики економ 133, 152, 168, 172, 175, 180, 181; в. 1 Амфилохије; 2 Василије; Гервасије; 2 Ефрем; 2 Јосиф; Теофил
 велики жупан 26, 43, 44, 46, 48, 49, 51, 60, 61, 65, 71, 72, 88, 89, 154, 223, 229; в. Тихомир; Стефан Немања; Стефан Немањић
 вестијарити, царски чиновници 58, 70, 99 и. 65; в. Пепагомен; Синаит
 Видење (данас Видане), село у горњем Подримљу, добро Хиландара 224
 Византија 44, 46, 147, 190, 192, 193, 209, 230; Византијско царство 29, 65, 67, 89, 147, 148
*Виктор*ов, А. Е. 35
 Виништа (данас Вингче?), село код Скопља, добро Св. Никите 220
 витло, млински камен 199
 владица 72
 Владислав, в. Стефан Владислав
 Власи 65, 156, 158
 влашки катун 65
 вођа хиландарског братског сабора 125
 војвода 48
 Волви 215; в. Рендинско језеро
 Волерон – Солун – Струма, тема 67
 Вороскопу, манастир на Св. Гори посвећен Св. Симеону 56, 57; в. 1 Теоктист
 Враићи 94; в. Горњи и Доњи Враићи
 Врање 89
 Вукан, најстарији син Стефана Немање 46, 88, 230
- 1 Гаврило, игуман Св. Теодосија (1101–1102) 56
 2 Гаврило, вагенар Хиландара (1332) 176
 Галиполе 150
 Гаријан Манојло, продавац (1320/21) 169, 176
 Георгије Хиландарис, монах, оснивач 1 Хиландара (крај X в.) 54
 Георгије, в. Манклавит; Пахимер; Рамата; Фарисеј
 Георгила (данас топоним Георгула), село у струмској области, добро Хиландара 190, 217, 218
 1 Герасим, игуман 1 Хиландара (1169) 54
 2 Герасим, светогорски прот (1194–1198) 59, 230
 3 Герасим, јеромонах Хиландара (1326, 1327) 172, 180

- Гервасије, јеромонах, велики економ (1316), игуман Хиландара (1317–1335) 123, 131, 133, 167–175, 177–179, 181, 183–185, 187, 191, 193–195, 197, 199, 201, 213, 229, 232, 233
 Герман II, цариградски патријарх (1222–1240) 105 и. 196
 Голихово (давас Глуво), село код Скопља, добро Св. Никите 220
 голобрад 111, 120 и. 18
 Горачево, предео у Хвосну 156
 Горња Каменикија, подручје Сера 218
 Горња Хоча (данас Велика Хоча), село у доњем Подримљу, добро Хиландара 221, 222
 Горњи Лужац 215; в. Лужац
 Горњи Враићи, засеок, затим село у горњем Подримљу, добро Хиландара 106 и. 208, 224
 Гребник, село у горњем Подримљу, добро Хиландара 223
 1 Григорије, поп, старац Хиландара, затим рашки епископ (1304/5) 125, 133, 134
 2 Григорије, поп, старац Хиландара (1316), идентичан (?) са 1 Григоријем 181
 3 Григорије, парасконом Хиландара (око 1320) 176, 181
 4 Григорије, паратрисзар Хиландара (око 1320) 176, 181
 Григорије, в. Икодомонул
Григорович, Виктор Иванович, руски слависта 34–35
 гробљанска црква Хиландара, посвећена Св. Апостолима Петру и Павлу, данас Благовештењу 135
 Грузини, Грузинци 58, 230; в. Ивирици
Грујић, М. Радослав 37
 Грци, монаси на Св. Гори 66
 грчка црква 88
 грчки пустињачки типик 25
 Гула Димитрије, човек Т. Пазудина (1274) 116
 Густински манастир у Украјини 33; в. Јелисеј
- Давид, црковник Хиландара (1332) 176
 Давид, в. Спатарин Д.
 1 Дамијан, јеромонах Хиландара (1316) 181
 2 Дамијан, јеромонах Хиландара (1316, око 1320, 1324, 1332) 180, 181
 3 Дамијан, црковник Хиландара (1332) 176
 1 Данил, црковник Хиландара (1332) 176
 2 Данил, црковник Хиландара (1332) 176
 Данило (II), игуман Хиландара (1307–око 1310), бањски епископ (1312–1314), хумски епископ (1317–1321), српски архиепископ (1324–1337) 28–30, 87, 108, 124–131, 134, 141–143, 150, 153, 159 и. 17, 160 и. 32, 168, 172, 231, 233
Данилов зборник, 28, 34
 Данилов настављач, 28

Дебар 130, 147
 Девеликија, посед Зига, затим Хиландара у Камени 68, 213
 Дежево, место 123, 147
 деспина, титула византијске царице 199
 деспот, византијска владарска титула 117, 171, 197, 199; в. Анђео Д.; Палеолог Д.; Палеолог Ј.
 дикеј Ватопеда 158
 Дикрани Марија, супруга Ј. Драгумана, дародавац (1314) 174, 198
 Димитрије, ардамеријски епископ (око 1203) 86
 Димитрије, в. Анђео; Авелмане; Гула; Конгенос; Палеолог; Сватарин; Хоматијан
 динар 157
 Дионисије, парадоксијар Хиландара (1332) 176
 Дмитар, син тепчије Хардомила (1327) 201
Дмиџирије-Пейкович, Констинтин 35
 Добри Долови, пашњак у горњем Подримљу, добро Хиландара 224
 Добродољани (данас Добродољане), село у доњем Подримљу, добро Хиландара 173, 222
 Добрун, тврђава 190
 Дол'ц (данас Долац), село у горњем Подримљу, добро Хиландара 224
 Доментијан, јеромонах, духовник Хиландара, писац *Житија св. Симеона и св. Саве* 27–29, 32 н. 26, 47, 48, 52, 53, 60, 63, 68, 80, 89, 90, 92, 110, 111, 115, 211, 231
 Дометије Јерусалимит, светогорски прот (1200) 85, 86, 103 н. 176
 Доња Хоча (данас Мала Хоча), село у доњем Подримљу, посед Хиландара 221, 222
 Доњи Вранићи, село у горњем Подримљу, посед Хиландара 94, 224
 Доње Кучково (данас Кучково), село код Скопља, посед Св. Никите 220
 Доротеј, монах, економ хиландарског пирга код Јериса (1329) 174, 176
 Досуђе, село код Плавског језера, добро Хиландара 224
 Дохијар, манастир на Светој Гори 158
 дохијар Хиландара 76, 133; в. 1 Иоан
 Драгуман Јован, дародавац Хиландара (1314, † пре 1327) 153
 Драгутин, в. Стефан Драгутин
 Драма 150
 држава Ромеја 189; в. Византија
 државни резервати 157
 државни сабор 46, 51
 Дрим 224
 други ктитор 51, 53, 85, 229, 230
 Др'стник (данас Дрспник), село у горњем Подримљу, посед Хиландара 223
 друмариша 170
 Дубочица, област Стефана Немање 44, 46
 дукат 174
 Дукља (Зета) 43

Дукопул Петар, земљопоседник у Лушцу (крај XIII – прве деценије XIV в.) 179
 Дукопулова земља 179, 180, 215, 233
 духовни отац, у Хиландару звани и башта 75, 133; в. Ахакије; 5 Арсеније; Елевтерије; 2 Иоан; 1 Иоасаф; 8 Теодосије; 3 Теодул
Дучић, Нићифор, архимандрит 36
 Душан, в. Стефан Душан
 ђакон 86, 91, 108
Ђенић, Бошко, 39
 Ђурђеви Ступови, црква у Расу посвећена Св. Ђорђу 44
 Ђурђевић/Ђурђевић (данас Мали Ђурђевић) 223
Ђурић, Војислав Ј. 135
 Евдокија, кћи Алексија III Анђела, супруга Стефана Немањина 46, 105 н. 192
Евергетидски житиј 25, 78, 79
 Евкарпија, струмско село 216, 217
 евиџ 120 н. 18
 Евпухово (данас Мавроталаса), струмско село, посед Хиландара 190, 217
 Евсевије, светогорски прот (1229) 92
 1 Евстатије, игуман 1 Хиландара (1015, 1018) 54
 2 Евстатије, еклезијарх Хиландара (око 1320, 1324) 175, 181
 Евтимије, игуман Стровилеа (996) 56
 Египат 95
 еклезијарх Хиландара 73, 74, 76, 133, 175, 178, 180; в. 2 Евстатије; 3 Никола; 4 Сава
 економ Хиландара 73, 74–78, 108, 118; в. велики економ
 економ Аливијског манастира 152
 економ манастира Есфигмена 152
 Елевтерије, јеромонах, башта Хиландара (1290, 1294) 133, 152, 161 н. 47
 Енос, град у Тракији 160 н. 23
 Епамони, село у Каламарији 214
 епарх Солуна 48
 епископ Јериса и Св. Горе 70, 86, 123, 131, 133, 153, 168, 177, 197; в. Јеротије; 1 Никола; 2 Теодосије; 6 Теодосије
 епитимија 77
 епитрахил, основна свештеничка богослужбена одежа 53
 епитроп (заступник) 67
 Епифаније, старац, поп Хиландара (1316, око 1320) 181
 Есфигмен, манастир на Светој Гори 151, 158, 195, 196, 210–213
 1 Ефрем, паракон Хиландара (1316) 133, 181
 2 Ефрем, велики економ Хиландара (1323–1327), вероватно идентичан са 1 Ефремом 172, 175

жезло, инсигнија игуманове власти 74, 190
 Железник, тврђава, 190
 Желчишта (данас Зочниште), село у доњем Подримљу, посед Хиландара 222
 Живињани, село у доњем Подримљу, посед Хиландара 155, 222
 животворни крст 26, 65, 107
 Жича, црква посвећена Вазнесењу Христовом 89, 110
 жрвањ 174; в. витло
 жупа 155
 Завида, отац Стефана Немање 43
 Загора, подручје код Сера 177
 Заглата, жупа 46
 Законик цара Душана 34, 37
 законске књиге 91, 231
 Западна Морава, река 225
 записи 23, 30, 108
 Захак/ћ (данас Захач), село у горњем Подримљу, посед Хиландара 201, 224
 З'борско, село у Хвосну, посед Хиландара 224
 Здравик (данас Дрависко), струмско село, посед Хиландара 169, 178, 190, 200, 201, 218, 233
 зевгар (= 144 модија) 116, 117, 220
 Зевитов, манастир у Милејама посвећен Св. Константину 55; в. 1 Неофит земљани 157
 Зета 46, 65, 71, 222; в. Дукља
 зетски епископ 110; в. 1 Јевстатије; 3 Неофит
 Зиг, манастир, затим метох Хиландара посвећен Св. Илији, у близини Атона 67–70, 92, 115, 118, 119, 124, 152, 158, 196, 212, 213; в. Игњатије; 1 Јован; 1–2 Никон; 1 Нићифор; 3 Нићифор; 1–2 Нифон; 1 Теодул
 Зихна, градић у долини Струме; подручје 200, 218
 Златна капија у Солуну 215
 златопечатно слово (јул 1198) 31 и. 7, 59, 67, 70, 72, 73
 златопечатни ситилиј (поч. 1198) 57, 59; (јул 1199) 67, 70, 71, 73; 118 и *passim*
 Зли Поток, земљиште на Атову 151, 195, 196, 206 и. 156
 Зограф, манастир на Св. Гори 38, 133, 152, 213
 Иасаф, в. Иоасаф
 Ибар, област Стефана Немање 44
 Иван II Асен, бугарски цар (1218–1241) 94, 95, 96
 Иваница 225
 Ивирион, грузијски манастир на Св. Гори посвећен Богородици 43, 53, 54, 68, 92, 134, 135, 158, 229, 230; в. Икодомопул Г.
 Ивирици, монаси манастира Ивириона 59, 66

Игњатије, монах Зига (1085) 68
 игуман Хиландара 73–78, 80, 82–84, 86 и *passim*, в. 3 Арсеније; Гервасије; Данило; 1 Јевстатије; 1 Јоаникије; Киријак; 1 Методије; 1–2 Никодим; 1 Сава; 3 Сава; Стефан
 игуманије 89
 Избишта, село у доњем Подримљу, посед Хиландара 222
 Икодомопул Григорије, монах Ивириона (прва пол. XIII в.) 88
 иконом 108; в. економ
 Иларије, монах и свештеник Хиландара, затим хумски епископ 90, 105 и. 198
 1 Иларион, кијевски митрополит 27
 2 Иларион, магационер Хиландара (1290) 133
 1 Илија, игуман Милеја (1015, 1018) 55
 2 Илија, игуман 1 Хиландара (1066) 54
 3 Илија, старац, монах Хиландара (1316) 181
 4 Илија, монах Хиландара (1316, око 1320) 181
 Иноћентије III, римски папа (1198–1216) 90
 1 Иоан, дохијар Хиландара (1316) 133, 181
 2 Иоан, башта Хиландара (пре 1324) 175
 1 Иоасаф (Иасаф), башта Хиландара (пре 1316, 1322) 133, 175, 180, 195
 2 Иоасаф, монах Хиландара (1323) 180
 Ирина, супруга Јована III Ватана 92
 Ирина Монфератска, супруга Андроника II 150, 164 и. 117, 187, 199
 Ирина, в. Мавријана
 Исак II Анђео, византијски цар (1185–1195) 46
 Исак, светогорски прот (1316–1345) 132, 187, 195, 196
 исихаст, пустињожитељ 50, 79, 84, 86, 155
 искушеник 48, 49, 75, 77, 78, 97 и. 17
 италијанско свештенство 87
 Јадранско море 46
 Јаков, игуман Стровилеа (1030, 1045) 56
 Јариње, село на Ибру, посед манастира Студенице 173
 1 Јевстатије (I), игуман Хиландара (1262/63, 1265); зетски епископ (око 1270–1279); српски архиепископ (1279–1286) 28, 29, 110, 115–117, 120 и. 13, 124, 231
 2 Јевстатије II, српски архиепископ (1292–1309) 125, 126
 Јелена, супруга Уроша I 28
 Јелисеј, монах Хиландара, затим архимандрит Густинског манастира у Украјини (1782) 33
 Јеремија, солунски митрополит (1315–1327) 169
 Јерисо 68, 116, 146, 158, 166 и. 153, 174, 175, 177, 185, 196, 197, 212, 213
 Јеротије, епископ Јериса и Св. Горе (1295) 153
 Јерусалим 29, 95, 96, 108, 110
 јерусалимски патријарх 92, 150; в. 1 Атанасије

- 1 Јоаникије (I), економ Хиландара (око 1255/56), игуман Хиландара, игуман Студенице, српски архиепископ (1272–1276) 28, 29, 108, 110, 111, 124, 231
- 2 Јоаникије, светогорски прот (1294–1300/1302) 124, 151, 152
- Јован III Дука Ватац, никејски цар (1222–1254) 92, 93, 107
- Јован VI Кантакузин, византијски цар (1347–1354), затим монах Јоасаф, историчар 176, 191
- 1 Јован, игуман Зига (1045, 1048, 1056) 67
- 2 Јован, светогорски прот (1287–1288) 124, 151
- Јован Хризостом, параклис у Ватопеду 51
- Јован, в. Аифео; Ватац; Драгуман; Караваз; Комнин; Мавријан; Палеолог; Пот; Спатарин; Цимискије
- 1 Јосиф, монах, заступник пирга Хиландара код Јериса 175
- 2 Јосиф, велики економ Хиландара (1332) 175
- 3 Јосиф, монах Хиландара (1335) 180
- Јужна Морава, река 46, 89
- кабал, кабао 52, 97 н. 26
- Кабан Никола, прокатимен Солуна (1262), дародавац Хиландара 117
- Каламарија 132, 151, 170, 188, 191, 192, 195, 214, 231
- Калафат, манастир на Св. Гори посвећен Богородици 68
- Кали, супруга 1 Сарацкина 171
- калуге, врста сандала 77
- Калика, манастир на Св. Гори 56, 68–70, 98 н. 54
- 1 Калиник, рашки епископ (1196) 47
- 2 Калиник, јеромонах Хиландара (1318, 1321, 1323, † пре септ. 1327) 167, 168, 171, 174, 176–179, 188, 191, 192, 195, 197, 233
- Калогномос Лав, апограф (1318) 188
- Калојан, бугарски цар (1197–1207) 89
- Камувушион 1, улица у Солуну 215
- Камена/Каменица, село у источној Халкидици 116, 213, 214
- Каменикија 174, 176–178, 233; в. Св. Никола Каменикијски
- Каменица (данас Момушић), село код Подгорице, посед Хиландара 71, 222–223
- Камил (ал–), ајубидински султан 106 н. 201
- Канитов манастир у Солуну, посвећен Св. Ђорђу 177, 192
- Караваз Јован, монах (после 1314) 171
- Каракала, манастир на Светој Гори посвећен Св. Апостолима 84, 85, 158
- Каракалин виноград у Милејама, добро Хиландара 98 н. 49, 115
- Кареја 27, 34, 35, 53, 54, 70, 80, 90, 92, 93, 143–145, 182, 183, 211, 212, 230
- карејске млчалинице 145
- Карејски *џишик* 23, 25, 34, 35, 81, 84, 184, 230
- Каријотиса, икона Богородице у Кареји 92
- Карло Роберт, угарски краљ (1301–1342) 189, 190
- Касандрија, полуострво на Халкидици 130, 170, 190, 195, 210, 214

- касандријски епископ, в. Михаил
- Кастрин, Градац (данас Кастри), струмско село, посед Хиландара 117, 118, 119, 149, 217, 232
- Каталанска компанија 30, 141, 142, 231; Каталанди 126–131, 143
- катастарски попис, практик (XIII в.) 117; ревизија (1279) 118; опис (око 1300) 166 н. 153
- католиков, главна црква, хиландарски 61, 64, 134, 135, 232; карејски 93; в. 2 Богородичина црква
- келије, опустеле монашке установе 145; у Милејама 59, 229; в. светилишта Милеја
- келије протата 82
- Кесаропољ 168–170, 174, 200, 233
- кефалија (управник) Солуна 124; в. Ласкарис Дука М.; Палеолог Д.; Торникије К.; Хумп Н.
- киновија 89, в. општежиће
- Кипријан, монах Хиландара (1316, око 1320) 181
- Кир Атанасије, манастир у Милејама посвећен Богородици 55, 57; в. 1–2 Мелетије; 1 Петар; 1 Теодосије
- Киријак, игуман Хиландара (1294, 1295, 1300/2) 124, 125, 157, 159 н. 17, 231
- Кичево 147, 149, 190
- Клокотница, река (битка 1230) 94
- кључари (магационери) 77; в. 2 Иларион
- Клива (данас Клина), село у горњем Подримљу, посед Хиландара 223, 224
- Клива (данас Клина), притока Белог Дрима 224
- Кливац, село и трг у Хвосну, посед Хиландара 156
- Ковачевић, Љубомир 36
- Команово Селиште, село у доњем Подримљу, посед Хиландара 222
- Комитиса/Кумица, село у источној Халкидици 151, 158, 166 н. 153, 213
- Комнин Јован, пансеваст (1277) 117
- Кондеос Димитрије, апограф (1318) 188
- Кондогрица, село у источној Халкидици 149, 214
- Кондестефанова земља на Каламарији, посед Хиландара 191, 214
- Константије, монах Хиландара (1323) 180
- Константин, в. Куналис; Макрин; Месопотамит; Музалон; Пергамин; Порфиригенит; Спартин; Торникије
- Копчул, место на Ибру 126
- Кораблев, Б. 37
- Корифи, место у Милејама 211
- Коруна, место код Јериса 213
- Кориша (данас Кориша), село у доњем Подримљу, посед Хиландара 222
- Коскина, место у делти Вардара 116
- Косорић (данас Косорић), село у горњем Подримљу 173
- Котаниц Лав, човек Андроника II (1293) 147
- Кохљара, манастир на Св. Гори 212

краљев суд 157
 краљевски манастири 119
 краљева болница 171; в. Милутинова болница
 Кримна, село на реци Панак 174, 218
 Криц, парик, бивши власник воденице 179
 Кричани, село на Каламарији, посед Хиландара 191, 197, 198, 214
 Кроја 147
 Крстино риболовиште на Вардару, добро Хиландара 188
 Крупишта, (сабор 1355) 165 и. 139
 Крушево, село у горњем Подримљу, добро Хиландара 223, 224
 крушевски метох Хиландара 201
 Крушчица, испаша Хиландара у Хвосну 155
 Ксена 171, 233; в. 1 Марија
 Ксенија, удовица протопопа, продавац (1335) 174
 ксенион 191, 192; в. Милутинова болница
 Ксенофонт, манастир на Светој Гори 158
 Ксиропотам, манастир на Светој Гори 68, 84, 85, 116, 130, 153, 158, 177, 197, 213, 214; в. 2 Макарије
 ктитор 60, 65, 66, 68, 71, 145; ктиторка 199, 219
 ктиторско право 61, 68
 кулаити, чувари куле 197, 198
 Кумани 189–191
 Кумучула / Кумуцулу, село на Каламарији, посед Хиландара 191, 214
 Куналис Константин, апограф (1318) 188
 купа (чаша) 97 и. 26 и 32
 Кучево (данас Евкарпија), струмско село, посед Хиландара 132, 150, 186, 217, 232

Лаб, жупа 46

Лабкијево/Лабичево (данас Лабучево), пашњак у горњем Подримљу, посед Хиландара 155, 224

лабичевски пашњак 156

Лав, в. Калогвомос; Котаниц; Пепагомен; Синаит

Лаврентије Паксимада, манастир у Милејама 55

Ласкарис, Манојло Дука, кефалија Солуна (1320) 168, 169

Латини 87, 88, 91

Латинско краљевство у Солуну (1204–1224) 87, 230

Латинско царство у Цариграду (1204–1261) 91

латинска црква 88

Левче, жупа 46

Леонид, архимандрит (в. *Кавелин Л. А.*) 35

Лим, река 224

Лепеница, жупа 46

Лесковац, село у Хвосну, посед Хиландара 155, 224

Лишњан, жупа 46; тврђава 147, 154

Липсохорион, село у подручју Струме, посед Хиландара 190, 217
 логотет дрома 117; в. Метритопул В.

Лозница, село код Чачка 225

Лозничка река, притока З. Мораве 225

Локвица, село у доњем Подримљу, посед Хиландара 154, 155, 222

Лонгос, средње полуострво Халкидике 116

Лужац (данас Мелисургос), село у подручју Рендинског језера 116, 117, 119, 154, 179, 193, 195, 210, 215, 231, 233

1 Лука, игуман Стровилеа (1101–1102) 56, 98 и. 58,

2 Лука, трпезар Хиландара (1332) 176

Лустра, место на Превлаци 152

Љубени (данас Љубанци?), село код Скопља 220

Љуботен, село код Скопља 220

Мавријан Јован, зет Модиновог сина (1329) 200, 201

Мавријана Ирина, Модинова упука (1329) 200, 201

Мадитос, град у Тракији 160 и. 23

1 Макарије, исихаста (крај XII в.) 50

2 Макарије, игуман Ксиропотама (1270/74–1295) 124, 153

3 Макарије, монах Хиландара (1335) 175, 180

Макрин Константин, доместик тема (1333–1338) 194

Македонија 91, 118, 147, 191, 213

мала схима (образ) 78

Мала Хоча (данас Доња Хоча), село у доњем Подримљу, добро Хиландара 221, 222

Малака (данас топоним Мелакија), струмско село, добро Хиландара 190

Мали Ђурђевик 223; в. Ђурђевик

Малука 218; в. Малака

Мамициона, село у околини Цариграда 171, 177, 191, 192

Мамушко поље у доњем Подримљу 221

манастир Срба 158, 232; в. 2 Хиландар

манастирски војник 155, 165 и. 42

манастирски људи 155, 157

Манклавит Георгије, дародавац Хиландара (крај XIII в.) 153

Манојло I Комнин, византијски цар (1143–1180) 44

Манојло, в. Гаријан; Ласкарис; Сарадин; Триксас; Цимискије

1 Марија, супруга Михаила IX Палеолога, у монаштву Ксена († 1333) 171, 199

2 Марија, упука Константина Порфирогенита, друга супруга Стефана Дечанског 193

Марија, в. Дикрани

Матеја, јеромонах Хиландара (1316–1332, † пре 1339) 133, 167, 168, 171, 172, 176, 178–181, 192, 193, 195, 233

Matijejuh, Matijeja 38

Майејих, Предраж 38

Мачиште, пашњак код Мелника, добро Хиландара 218

1 Мелетије, игуман Кир Атанасија (1076) 55

2 Мелетије, игуман Кир Атанасија (1170) 55

3 Мелетије, епископ Кесаропоља (1320–1329) 200

4 Мелетије, игуман Протрофовог манастира званог Петра (1322) 177

Мелник 190, 218, 233

мертих (део) 68

Месопотамит Константин, солунски митрополит (1196–1197, ?1198–1204, 1224–1227) 86

1 Методије, монах (1197), игуман Хиландара (1198, 1199) 60, 65, 66

2 Методије, монах Хиландара (1316, око 1320) 181

метох 78, 85, 91, 111, 117–119, 151, 153, 154, 156–158, 169, 174–176, 183, 188, 197, 198, 201, 211–215, 217, 220, 222, 224, 230, 231, 234

метохија 53, 58, 68, 72

метохијски економ 119, 174, 176, 215, 218; в. Доротеј; Софронije

Метритопул Василије, логотет дрoма (1267–1280) 117

Милеје, манастир у Милејама посвећен Ваведену Богородице 55; в. 1 Илија

Милеје, подручје на Атону 28, 54, 57–60, 67, 92, 115, 118, 210, 211, 213

Милешева, манастир код Пријепоља 27, 56, 96

Милотопам, место на Атону 50

Милутић, в. Стефан Урош II

Милутинов пирг на Атону, добро Хиландара 142, 211, 232

Милутинова болница 170, 177

мираз 169, 170, 200

миро 85, 89

Мирослав, брат Стефана Немање 44

1 Михаил, вагенар Хиландара (1316) 133, 181

2 Михаил, параклетијарх Хиландара (1332) 176

Михаило VIII Палеолог, византијски цар (1259–1282) 107, 116–118, 169, 215

Михаило IX Палеолог, син и савладац Андроника II (1294–1320) 149, 170, 188, 233

Михаило, касандријски епископ (око 1203) 86

Михаило, в. Модин; Неокесарит; Спаргин

Михеи, црковник Хиландара (1332) 176

Млечи, Млетачка република (Венеција) 44, 90

млчалница у пиргу Хиландара 131

модј (= 939, 18 м²) 117, 151, 153, 154, 169, 170, 174, 179, 185, 188, 191, 197, 213–215, 217, 218, 220, 231, 233

Модин, свештеник, поседник земље у Здравнику († пре 1320) 169, 170, 176, 200, 218

Модин Василије, син Модина, дародавац и продавац (1320) 169, 203 и. 27

Модин Михаило, син Модина († пре 1321) 169, 170

Модина Теодора, супруга једног од синова Модина († пре 1329) 200

Модини, византијска породица 170, 218, 233

Момуша (данас Мамуша), село у доњем Подримљу 221, 222

Момушки, људи из села Момушића 223; в. Каменшца

монашки образ мали и велики 47

Морава, жупа 225

Морава, рска, (битка 1190) 46

Моравица, подручје око реке Моравице 118, 225

Морски пирг 184; в. Хрусијски пирг

Мошин, Владимир Алексејевић 37–38, 132

мошти 26, 27, 88, 89, 96, 104 и. 184 и 186, 230

М'сково, село у Хвоспу, посед Хиландара 224

Музалон Константин, царев чиновник (1321) 171

Мунзени, селиште и метох Хиландара на обали Струмског језера (1227) 91, 118

Муницијани, струмско село 117, 216; в. Мунзени

Муцијанис, поток 216

наставник (игуман) 100 и. 96, 125

Неа Гонија, село на Каламарији 214

Немањини, српска династија 27, 28, 60, 61

Неокесарит Мапојло, протасикрит (1295, 1297) 152

Неокесарит Михаило, апограф (1318–1324), велики адмунис (1324) 196

1 Неофит, игуман Зевитовог манастира (1076) 55

2 Неофит, игуман Стровилеа (1108) 56

3 Неофит, зетски епископ (око 1250–1270) 110

4 Неофит, монах Хиландара (1316, око 1320) 181

Непробишта (данас Непробиште), село у доњем Подримљу, добро Хиландара 221, 222

Нигрита, струмско село 217, 218

Никеја 90, 93, 230

1 Никодим, игуман Хиландара (1227) 92

2 Никодим, парасковом метоха Хиландара у Солуну (1290), игуман Хиландара (1311–1316), српски архиепископ (1317–1324) 30, 103 и. 168, 123, 124, 131–133, 143–145, 150, 151, 153, 158, 162 и. 76, 164 и. 115, 166 и. 156, 168, 172, 183, 184, 201, 214, 231

1 Никола, епископ Јериса и Св. Горе (око 1200/03) 86

2 Никола, игуман 1 Св. Николе (друга половина XIII в.) 126

3 Никола, епископ Хиландара (1316) 133, 181

Никола, в. Кабан

1 Никон, игуман Зига (991, 996) 67

2 Никон, монах Зига (1071) 68

3 Никон, светогорски монах (1198) 59

1 Ниффор, монах Зига (1016–1035) 67

2 Ниффор, монах 1 Хиландара, писар (1076) 55

3 Ниффор, монах Зига (1101/2) 68
 Ниффор, в. Вальсамон; Хуми
 1 Нифон, игуман Зига (1015–1035) 67
 2 Нифон, игуман Зига (1066, 1070) 67
 3 Нифон, игуман Скорпија (1288) 151
 Ниш 44, 89
Новаковић, Савојан 36
 номизма 153; в. перпер
 номоканон, збирка световних и црквених закона 34

Овче поље 163 и. 97; овчепольска страна 147
 одбрамбене зидине Хиладара 63
 оправдања (акта) 58
 општежитије 77
 Ораховица 80; в. Кареја
 Орфански залив 212
 Осл'нице, село у Хвосну, посед Хиладара 224
Осироџорски, Георџије Александрович 38
 отроци, категорија зависних људи у Србији 220
 Охрид, тврђава 147, 190
 Охридска архиепископија 92; в. Хоматијан Д.

Павле, светогорски прот (1070–1081, 1089) 55
 Пазудин Теодор, севаст (1274) 116
 паларија, омања здела или послужавник 49
 Палеолог Димитрије, син Андроника II и Ирине Монфератске, деспот, управник Солуна (1322, 1327–1328) 150, 171, 197–199
 Палеолог Јован, брат Михаила VIII, деспот (†1274) 117
 Палеолог Теодор, син Андроника II и Ирине Монфератске, маркиз од Монферата (1306–1338) 150
 Палеолог, в. Андроник II; Андроник III; Михаил VIII; Михаил IX
 Палеолози, византијска породица 174
 Палеокастрои, у близини Атона, добро Зига, затим Хиладара 212
 Палеомелиса или Куку, место на граници Атона 212
 панаџур 217
 Панах (данас Ангиста), притока Струме 174, 218
 пансеваст, византијска титула 117, 121 и. 37; в. Комини Ј.
 папа 87, 88; в. Иновентије III, Хонорије III
 парадоксијар 176; в. Дионисије
 параклезиијарх, помоћник еклезијарха 133, 176; в. 2 Амфилохије; 2 Андохије; 2 Михаил
 паракконом, в. 3 Атанасије; 3 Григорије; 1 Ефрем; 2 Никодим
 параклис (капела), в. Јован Хризостом; Преображење Спасово; Рођење Богородице
 параклис у Милутиновом пиргу 142

паратрпезар 176; в. 4 Григорије
 парих, зависни селак у Византији 116, 117, 149, 152, 170, 179, 185, 197, 213, 214, 217, 220
 парикконом 76, 133, 176; в. паракконом
 Парцале, село у источној Халкидици 153, 177, 197
 пастир пирга 146
 Пахимер Георгије, византијски историчар (1242–око 1310) 148
 Пешагомес Лав, царски вестиијарит (1198) 58
 Пергамин Константин, апограф (1319–1321) 197
 перпер, византијски златни новац 77, 93, 117, 144, 151, 156, 170, 174, 175, 184–186, 196, 198, 200, 201, 217
 Персија 95
 1 Петар, игуман Кир Атанасија (1045–1056) 55
 2 Петар Коришки, исихаста (друга половина XIII в.) 155
Петит, Луј (Louis Petit) 36, 37
 Петралифа, Андроник Дука, обласни господар, дародавац Хиладара (1227) 91
 Петровик, село у Хвосну 223
 Петр' ч / Петр' че (данас Петерч / Потерч), село у горњем Подримљу, посед Хиладара 224
 Пећ 223, 224
 Пећка Бистрица, река 201, 224
 Пецикопул, бивши земљопоседник у селу Кричани 197
 Пецикопули, солунска породица 172
 Пијанец, подручје Брегалнице 166 и. 97
 Пилот, област 46
 пирг, в. Милутинов; Преображење Христа Спаса; 2 Св. Ђорђе; 2 Св. Сава; Хрусија
 пирг на имању Хиладара, код Јериса 174–176; на Превлаци 116, 118; код Хремицне 151
 пирг при 1 Св. Сава 182
 пирг Св. Пантелејмона 130
 пирг у Хиладару испод звоника 64, 141, 232
 Плав, подручје 224
 Плавни (данас Плава), село у доњем Подримљу, посед Хиладара 222
 Плавско језеро 118
 планина 101 и. 117
 Платискалигис Аписија, монахиња, продавац (1326) 172
 Плумиска, село у подручју Рендинског језера 180
 Побужда (данас Побужје), село код Скопља 220
 повела 24; (1198) 65, 94; (1200/01) 26, 71, 94; 119 и passim
 подеклезијарх 56, 76; в. параклезиијарх
 подиконом 76; в. паракконом
 полата, просторија у манастиру за живот велможа 52, 64, 97 и. 28
 Полиме, подручје 224

Полог (Горњи и Доњи), област 89, 163 и. 97
 Полошка страна 147
 Понорац, пашњак у Хвосну, добро Хиландара 155, 224
 попис, шивентар грчких докумената (1299/1300) 24, 37 и *passim*
 Пореч, поречка страна 147
 Портантиса, икона Богородице на капији манастира Ивирина 92
 Порфирогенит Константин, брат Андроника II 193
 послуш, такса за сведочење у парницама 157
 Пот Јован, човек Андроника II (1327) 199
 похвала кнезу Владимиру 27
 практик = катастарски попис (1198) 58, 59; (1300) 37, 209, 213–215, 217; (1323) 168
 Превлака, место на земљоузу Атона 68, 116; в. 4 Св. Никола
 Превлака у Боки Которској 110; в. Св. арханђео Михаило
 презвитер 108, 126
 прелат 24
 Преображење Христа Спаса, манастир (XI в.), капије ширг и метох Хиландара 27, 56, 111, 115, 211, 231
 Преображење Спасово, параклис у Ватопеду 51
 Принонаг, зет Модина М., дародавац Хиландара (1321) 169, 170
 Призрен 65, 89, 118, 125, 147, 154–156, 158, 173, 220–222, 230, 232
 Призренска Бистрица, река 222
 призренска област 156
 Прилеп 147, 158
 пристаниште Хиландара 142, 156
 проигуман, бивши игуман 124; в. Стефан
 прокатимен, административни чиновник града 176; в. 2 Атанасије; Кабан
 проија, земља дата као награда на доживотно уживање византијском великашу 149
 проијар, уживалац проије 149, 155
 Просек 89
 протагама, царска наредба 23, 31 и. 4, 57, 58, 167–170, 191, 199
 Просфори, добро Ватопеда близу Атона 52
 прот, духовни поглавар Св. Горе, в. 2 Арсеније; 2 Герасим; Дометије; Евсевије; Исак; 2 Јованије; 2 Јован; 1 Теодор; 3–4 Теоктист; Теофан
 протасикрит, дворски чиновник 152; в. Неокесарит М.
 протат 25, 28, 31 и. 5, 59, 60, 67, 82, 93, 132, 144, 145, 151, 152, 182, 196, 229, 230
 протатски савет 58, 59, 67, 82, 124; в. протат
 протонотар епископије Кесаропоља 200
 протопон 175
 псалтир 181
Пурковић, Миодраг Ал. 38
 пустињаци 51, 52, 79

пчелари 156

работа 155, 156
 Радољиво, село у струмској области 218
 Радослав, в. Стефан Радослав
Рајих, Јован 33
 Раковица, пашњак у Србији, добро Хиландара 118
 Рамата Георгије, човек Андроника II (1327) 199
 Рас 44
 Расина, област Стефана Немање 44
 Растко, најмлађи син Стефана Немање 43, 47–49, 229; в. 1 Сава
 Рашка 131
 Реке, област Стефана Немање 44, 46
 Рендинско језеро (данас Волви) 129
 Ретивља (данас Ратимље), село у доњем Подримљу, добро Хиландара 221, 222
 Ретивштица, село у доњем Подримљу, добро Хиландара 222
 рибари 77
 Рибница (данас Подгорица) 43
 римска црква 87
 Роман, преписивач 174
 Ромеји, в. држава Ромеја
 Ропалеја (данас топоним Тропалија), село на Каламарији 169, 188, 214
 Рођење Богородице, параклис у Ватопеду 51
 Рудава, село у источној Халкидици 116, 153, 214
 рукоделије 75
 рукоположење (задужбина) 87, 104 и. 178
 Руси, монаси на Св. Гори 47, 48, 66
 Руска национална библиотека у Петрограду 35
 Руска државна библиотека у Москви 35

сабор светих отаца 70; в. протат

- 1 Сава, св., монах, оснивач Хиландара, игуман Хиландара (1199/1200?), ђакон, свештеник, архимандрит (око 1203), српски архиепископ (1219–1233/34) 25–29, 34–36, 43, 46, 50–53, 55, 57–93, 95, 107, 110, 111, 130, 131, 134, 135, 144, 147, 152, 172, 183, 184, 211, 212, 229–232; в. Растко
 - 2 Сава (II), брат Уроша I, монах Хиландара (пре 1254), српски архиепископ (1263/64–1271) 30, 108, 111
 - 3 Сава (III), игуман Хиландара (1306), затим призренски епископ, српски архиепископ (1309–1316) 30, 124, 125, 143, 159 и. 17, 162 и. 76, 184
 - 4 Сава, епископ Хиландара (1332) 175
- Сава Освећени, оснивач Велике Лавре, југоисточно од Јерусалима (крај V в.) 81, 83, 230
Сава Хиландарац, (Брајер С.) 36

- савет игумана 58, 145, 151, 183; в. протат
Савино поље на Атопу 211, 232
Сарај 212
Сарадин Александар Дука, продавац (1322) 171
Сарадин Манојло I, цариградски патријарх (1217–1222) 91
1 Сарадин, бивши земљопоседник у селу Кричани (1322) 197
2 Сарадин, становник Солуна (1323) 198
1 Света Богородица, метох Хиландара у Рудави 214
2 Света Богородица, црква у Призрену, добро Хиландара 220
Света земља 27, 92, 95
Света Петка, келија код Скопља, добро Хиландара 118, 147, 149, 154, 163
н. 97, 186, 219, 232
Света Софија, митрополијска црква у Солуну 86, 169
Св. арханђео Михаило, манастир на Превлаци у Боки Которској 110
Св. Вазисеј, келија у Хрусији 186
Св. Василије, црква унутар Хрусије 185
Св. Георгије, манастир у Милејама 56, 211
1 Св. Димитрије, манастир у Кареји 93
2 Св. Димитрије, манастир Хиландара у Билуши 155
3 Св. Димитрије, црква хиландарског метоха у Лушцу 119, 215
4 Св. Димитрије, црква у Призрену, добро Хиландара 118, 154, 220, 222
Свети Димитрије зван Птерота, пашњак код Мелника, добро Хиландара 218
1 Св. Ђорђе, келија, затим метох Хиландара у Солуну 87, 116, 134, 142, 143, 151, 176, 177, 188, 215, 230
2 Св. Ђорђе, ширг у Хиландару 55, 63, 111, 119 н. 2, 141, 153, 231, 232
Св. Илија, в. Св. Пророк Илија
Св. Јерусалим, манастир у Солуну посвећен Богородици, посед краља Милутина, затим Хиландара 149, 153, 215
Св. Јован, црква у 2 Св. Саве 63, 85
Св. Јован Претеча (Продром) зван Петра, манастир у Цариграду 170, 171, 177
Св. Никита, манастир код Скопља, добро Хрусије, затим Хиландара 146, 149, 163 н. 89, 186, 219, 220
1 Св. Никола, манастир на Ибру 126
2 Св. Никола, манастир у Милејама 56, 211; в. 2 Никола
3 Св. Никола, манастир у Рудави 67
4 Св. Никола, метох Хиландара на Превлаци 213; земља 166 н. 153; њива 124, 153
5 Св. Никола, црква у Љубени, посед Св. Никите 220
Св. Никола Каменски, манастир у Серу, добро Хиландара 174, 176–178, 217, 218, 233
Св. Омолоти, манастир у Милејама 56, 60, 211
Св. Пантелејмон, манастир на Светој Гори 38, 47, 48, 49, 72, 130, 150, 158
Св. Парамон, четврт у Солуну 171, 172, 175, 215, 233

- Св. Петар, црква у Кориши код Призрена, добро Хиландара 155, 222
Св. Петар и Павле, црква у Расу 44
Св. Пророк Илија, мали манастир, затим метох Хиландара у подручју Ропалеје 151, 153, 169, 174, 198, 214
1 Св. Сава, келија (исихастрион, митчалица) Хиландара у Кареји 25, 27, 34, 35, 79–84, 86, 90, 92, 93, 111, 143–145, 167, 175, 178, 181–184, 211–212, 230, 231, 233
2 Св. Сава, ширг у Хиландару 63, 85, 119 н. 2, 131, 141, 232
3 Св. Сава, данас црква Хиландара у Солуну 215
Св. Симеон Богопримац, манастир у Просфори 52
Св. Симеон Мироточиви 85, 89; в. 2 Симеон
Св. Теодосије, манастир на Атопу 56, 57; в. 1 Василије; 1 Гаврило; 2 Теокист
1 Св. Тројица, зимовиште на Касандрији, добро Хиландара 170, 190, 214
2 Св. Тројица у Кареји, мала келија 1 Св. Саве 145, 168
3 Св. Тројица, црква Хиландара у Солуну 143; в. 1 Св. Ђорђе
4 Св. Тројица, данас скит на Атопу 211, 231
1 Св. Четрдесет Мученика, црква у Ксиропотаму 85
2 Св. Четрдесет Мученика, црква у Трнову 27, 96
светилишта Милеја 57, 59, 210
светоанђелски образ 47; в. монашки образ
севаст, византијска титула 176; в. 2 Атанасије; Пазудин Т.
Севастјанов, П. Иванович 35
севастократор 46, 117; в. Стефан Немањин; Торшикије К.
Сер 147, 170, 171, 176, 178, 195, 218, 233
сигесница, просторија суседна трпезарији Хиландара 34
1 Симеон, монах 1 Хиландара, екопом Св. Горе (1141) 55
2 Симеон, монах, оснивач 2 Хиландара 25–28, 34, 43, 47, 51–53, 55, 57–61, 63–66, 71, 72, 76, 80, 82, 85, 89, 94, 110, 115, 134, 146, 147, 152, 154, 222, 229–233; в. Стефан Немања
3 Симеон (у грчким актима Симон), старац, старешина Хрусијског ширга (прве деценије XIV в.) 145, 167, 171, 172, 179, 180, 185, 186, 195, 197, 213, 233
Симеонова келија у Ватопеду 52; у Хиландару 64
Симон, црковник Хиландара (1332) 176
Симонид, кћи византијског цара Андроника II Палеолога, супруга краља Милутина 123, 148, 187, 188, 199, 232
Синадин Теодор Дука Палеолог, продавац (1333) 174, 193
Синаит Јав, царски веститарит (1199) 70
Синајска гора 96
Синџаџма (Матије Властара) 37
Сиргијан Палеолог Филантропин, велики дука (†1334) 193
Сирија 95
Сисоје, игуман Стровилеа (1066) 56
сихастрија (назив за исихастрију) 89

скеларина 170, 190
 скит, заједница пустиножитеља 231
 Скопље 89, 118, 128, 130, 147, 154, 158, 163 и. 97, 219, 220, 232; скопска област 146; скопска страна 147
 Скопска Црна гора 220
 Скор, проијаз у Кондогрици (1300) 149
 Скорпиј, манастир у близини Атона посвећен Св. Николи, добро Хиландара 115, 124, 151, 152, 172, 196; в. 3 Нифон
 скривница 135
 скрипторијум (писан) 28
 Славодрава (данас Самодража), село у доњем Подримљу, добро Хиландара 221
 Славодража 222; в. Славодрава
 Славо, место на источној Халкидици 213
Смирнакис, Герасим 36
Совре, Анџон 37
Соловјев, Александар Васиљевич 37
 Солун 37, 48, 86, 87, 91, 93, 107, 111, 116, 117, 142, 143, 148, 149, 153, 158, 168–171, 174–177, 179, 193, 198, 199, 214, 215, 230, 231, 233
 солунска митрополија 132, 171, 175, 178; солунски митрополит 24, 169; в. Јеремија; Месхотамит К.
 солунска тема 118, 188, 209
 Сопотани, манастир код Новог Пазара 126
 Софронije, економ метоха Хиландара у Солуну (1328) 174, 176
 Спартин Димитрије, апограф (1262), у монаштву Данил 117; дародавац Хиландара († пре септембра 1265)
 Спартин Јован, син Спартина Д., дародавац (1265) 117
 Спартин Константин, син Спартина Д., дародавац (1265) 117
 Спартин Михаило, син Спартина Д., дародавац (1265) 117
 спољашњи економ 76, 176; в. метохијски економ
 Срби, монаси на Св. Гори 52, 54, 59, 66, 147, 149, 152
 Србија 23–26, 29, 30, 47, 50, 51, 65, 66, 71, 72, 86, 88, 89, 91, 93, 94, 107, 108, 110, 111, 119, 125, 131, 132, 143, 145, 147–149, 154, 157, 158, 167, 168, 172–174, 187–191, 193, 200, 201, 209, 220, 230–234
 Српска архиепископија 183, 184, 201; архиепископ, в. 1 Арсеније; Данило; 1–2 Јевстатије; 1 Јоаникије; 2 Никодим; 1–3 Сава
 Српска држава 88, 95, 147, 225
 Српска црква 90, 91, 95, 133, 172, 230, 231, 233, 234
 Ставрос 215
 стан 81; в. ћелија
 стара триезарија Хиландара 135
 старешина пирга 133, 143, 144, 146, 156, 167, 175, 181, 183–187, 197, 213, 233
 Стари Вардар, у делти Вардара 153, 215
 Стари Здравик 218; в. Здравик
 старишници, веродостојни сведоци 201

Стефан Владислав, српски краљ (око 1234–1243) 28, 94–96, 224
 Стефан Драгутић, српски краљ (1276–1282) 28, 29, 107, 110, 118, 124, 130, 147, 150, 154, 220, 222
 Стефан Душан, српски краљ (1331–1346), цар (1346–1355) 36, 143, 174, 184, 193, 225
 Стефан Немања, српски велики жупан (1166–1196), затим монах Симеон 25, 26, 43, 44, 46–48, 51, 65, 66, 71, 80, 89, 135, 229
 Стефан Немањин, севастократор (1195), српски велики жупан (1196–1217), краљ (1217–1228 Провенчан) 26, 27, 29, 46, 47, 51, 60, 61, 65, 71, 72, 88–90, 94, 119, 154, 223, 224, 230
 Стефан Радослав, српски краљ (око 1228–око 1234) 28, 92–94
 Стефан Урош I, српски краљ (1243–1276) 27, 28, 107, 108, 110, 111, 115, 117, 118, 154, 222, 224, 225, 231
 Стефан Урош II Милутин, српски краљ (1282–1321) 28, 29, 36, 64, 87, 107, 117, 123–135, 141–150, 153–158, 161 и. 55, 167, 171, 182–193, 201, 213, 220, 222, 224, 231–233
 Стефан Урош III Дечански, српски краљ (1321–1331) 29, 34, 150, 168, 172, 173, 184, 185, 187, 192, 193, 200, 201, 220, 222
 Стефан, игуман Хиландара (1287–1288), проигуман Хиландара (1294) 124, 158
 странопријемница у Хиландару 64, 79
 Страдимир, брат Стефана Немање 44
 Стрез, господар Просека († 1214) 89, 105 и. 190
 строма 218; в. модј
 Стровилеа, манастир на Св. Гори посвећен Богородици 56; в. Евтимije; Јаков; 1 Лука; 2 Неофит; Сисоје
 Струма, река 91, 117, 147, 154, 188, 191, 195, 198, 216, 218, 233
 Струмица, тврђава 147
 Струмско језеро 216
 Студеница, манастир у Рашкој 25, 26, 47, 51, 86, 89, 110, 173, 230; в. 1 Јоаникије
 схи́ма, мала 78; в. монашки образ
 Тавор (данас Таор), село на обали Вардара 220
Тасић, Душан 38
 Тахнос језеро 209, 218
 тема, војно-управна област у Византијском царству, в. Волерон–Солун–Струма; Солун
 Теодор I Аџео, епирски владар (око 1215–1224), солунски цар (1224–1230) 91–94
 Теодор I Ласкарис, никејски цар (1204–1222) 90–91
 1 Теодор, светогорски прот (1253/4–1257) 115
 2 Теодор, граматик (1262/3) 111
 Теодор, в. Пазун; Палеолог; Синадин
 Теодора, прва супруга Стефана Уроша III 192

Теодора, в. Модина

1 Теодосије, игуман Кир Атанасија (1059–1066) 55

2 Теодосије, епископ Јериса и Св. Горе (1290) 133, 152

3 Теодосије, Хиландарац, писац *Житија Св. Саве* 27–29, 34, 49–53, 55, 60, 63, 64, 68, 71, 74, 80, 83, 85, 90, 133, 144, 211

4 Теодосије, поп, старац Хиландара (1316, око 1320), идентичан (?) са 3 Теодосијем 181

5 Теодосије, ватопедар Хиландара (око 1320) 176, 181

6 Теодосије, епископ Јериса и Св. Горе (1323) 197

7 Теодосије, јеромонах Хиландара (1327, 1332), 172, 180

8 Теодосије, башта Хрусијског ширга (1327), идентичан (?) са 7 Теодосијем 184, 185

1 Теодул, игуман Зига (1089) 67

2 Теодул, старешина Светосавске келије (1312, 1316, око 1320) 103 и. 168, 132, 143, 144, 162 и. 76, 180–184

3 Теодул, духовник Хиландара (1322), идентичан (?) са 2 Теодулом 175

4 Теодул Светосавац, старешина 1 Св. Саве (1325/26), идентичан (?) са 2 Теодулом 182

Теодулов препис Теодосијевог *Житија св. Саве* (1336) 34

1 Теоктист, игуман Вороскопу (1015, 1024) 56

2 Теоктист, представник Св. Теодосија (1018, 1019) 56

3 Теоктист, светогорски прот (1035–1037) 67

4 Теоктист, светогорски прот (1217–1219) 90

Теостирикт, игуман Ватопеда (крај XII в.) 49, 53

Теофан, светогорски прот (1310–1313) 132, 145

Теофил, монах Хиландара (1316, 1322), велики сконом (око 1320), старешина 1 Св. Саве (1324) 171, 175, 177, 180–182

тепчија, краљев чиновник надлежан за владареву и државну земљу 201; в. Хардомил

Тимотеј, игуман Евергетиде (1054) 79, 80

тишник 174; в. *Евергетидски; Карејски; Хиландарски житијик*

тишник Константин Мономаха (1045) 159 и. 18

тишкар, старац келије Св. Саве у Кареји 35

Тихомир, велики жупан (1163–1165), брат Стефана Немање 44

Тморани (данас Морани), село код Скопља, добро Хиландара 118, 186, 220

Топлица, област Стефана Немање 44

Торније Константин, севастократор, управник Солуна (1266/67) 117

Тракија 130

трапезар, в. трпезар

Трибал 176, 191

Триксас Манојло, човек Манојла Неокесарита (1297) 152

Трипотам, село на Лоигосу 116

Трново 27, 95, 96

Трије (данас Триње), село у доњем Подримљу, добро Хиландара 221

Трнов'ц, село код Доње Хоче, добро Хиландара 222

трпезарија Ватопеда 52

трпезарија Хиландара 63, 64, 75, 76, 135, 232

трпезар 76, 77, 133, 176; в. Андреја; Аркадије; 2 Лука

Трпези, село у Полимљу 224

трпезно било, клепало 76

Трпешка река, у сливу Лима 224

Турци 124, 141, 150, 189, 196, 231, 232

ћелија, просторија за живот монаха, у Ватопеду 51; у Хиландару 30, 64, 75, 77, 78, 135; у ширгу 1 Св. Саве 182; коначиште Хиландара у

Кареји 211, 212; у Цариграду 170; в. полата; Симеонова ћелија

ћелијски устав 78

Боровић, Владимир 37

Угарска 44

удеоши кнез 44

уљаник, пчелињак 201

Урош I, в. Стефан Урош I

Успенски, Порфирије, архимандрит 34

уставац (*Карејски житијик*) 81

Фантинос, игуман Хилијадуса (1015–1018) 56

Фарисеј Георгије, анограф (1319–1325) 171, 197

Филарет Кал, дука (управник) Солуна (око 1290–1295) 153

Филокал, манастир у Солуну 87, 91

Филотеј, манастир на Св. Гори 84, 85

фиск 155

Флорински, Тимофеј 35

Фридрих I Барбароса, немачки цар (1152–1190) 44

Фридрих II Хоенштауфен, немачки цар (1198–1250) 106 и. 201

Халкидика 128, 130, 153, 195, 210, 213, 214

Хандак, село у струмској области 150, 171, 198, 199, 218, 233

Хардомил, тепчија (око 1327) 201

хартофилак (црквени достојанственик) 200

Хвостно, подручје у горњем Подримљу 71, 88, 118, 155, 173, 201, 223, 224, 232

Хенрик Фландријски, латински цар (1206–1216) 90, 91

1 Хиландар, грчки манастир 43, 53, 54–61, 63, 64, 94, 229, 230, 232; в. Георгије Хиландарис; 1 Герасим; 1 Евстатије; 2 Илија; 2 Нићифор; 1 Симеон

2 Хиландар 1 и passim; в. Агатон; 1–3 Амфилохије; 1–2 Андохије; Андреја; Аркадије; 3–7 Арсеније; 3 Атанасије; 2–3 Василије; 2 Гаврило; 3 Герасим; Гервасије; 1–4 Григорије; Давид; 1–3 Дамијан; 1–2 Данил; Давило; Доментијан; Доротеј; 2 Евстатије; Еленте-

- рије; Епифаније; 1–2 Ефрем; Иларије; 2 Иларион; 3–4 Илија; 1–2 Иоан; 1–2 Иоасаф; 1 Јевстатије; 1 Јоаникије; 1–3 Јосиф; 2 Калиник; Кипријан; Киријак; Констанције; 2 Лука; 3 Макарије; Матеја; 1–2 Методије; 1–2 Михаил; Михеј; 4 Неофит; 1–2 Никодим; 3 Никола; 1–4 Сава; 2–3 Симеон; Симон; Софроније; Стефан; 3–8 Теодосије; 2–4 Теодул; Теофил
- Хиландарис, в. 1 Георгије
хиландарски архив 211
хиландарски братски сабор 25, 27, 108, 123, 132, 133, 144, 146, 168, 174, 180
Хиландарска речица 54, 211
Хиландарски џиџик 23, 25, 26, 65, 72–75, 79, 83, 84, 230
Хилијадус, манастир на Св. Гори 56; в. Фантинис
Хиподром у Солуну 215
хлебари 77
Хоматијан Димитрије, охридски архиепископ (1217–1234) 90, 92
Хонорије III, римски папа (1216–1227) 90
Хортајит (данас Хортијат), брдо код Солуна 142
хочанска метохија 173
храм 135
Хремицева, манастир у суседству Зига (XI в.), затим добро Скорпија, земљиште (Хромитиса) 67, 115, 124, 151, 212
хрисовула 23, 34, 31 п. 4 и 7, 34, 35, 107, 115, 116, 118, 119, 167, 168, 170, 173, 174, 176, 178, 179, 183, 185, 187, 189, 190–193, 197, 199, 201, 211–215, 217, 218, 222, 229; в. златопечатно слово и златопечатни сигилиј
Христово Вознесење, црква у Хрусијском пиргу 232
Христопољ 147
Хрусија, место на Атопу 141, 232
Хрусија, Хрусијски пирг 125, 133, 141, 142, 145–147, 149, 156, 163 п. 92 и 93, 167, 168, 175, 178, 184–187, 193, 197, 211, 213, 219, 220, 233
Худина, струмско село, 174, 175, 193, 217, 233
Хум, област 47, 110
хумски епископ 131; в. Данило; Иларије
Хуми Нићифор, византијски државник и научник; квестор (1272/75–1293), управник Солуна (1295), канцелар (1313) 124
- Цариград 29, 59, 66, 68, 70, 71, 74, 79, 88, 96, 132, 150, 168–171, 173, 177, 185, 187, 188, 191, 197, 233
цариградски патријарх 150; в. Герман; Сарандин М.
царски манастир 57, 70, 73, 74, 87; в. Амалфићански манастир; Ивирион;
Зиг; 1–2 Хиландар
царски вестијар, в. вестијар
царско даровање 169
Цимискије Јован, царски чиновник (1322) 199
Цимискије Манојло, царски чиновник (1324–1327) 179

- црковник 77, 78, 176; в. 3 Василије; Давид; 3 Дамијан; 1–2 Даниил; Михеј; Симон
- Често Камење, планина у доњем Подримљу, добро Хиландара 154, 155, 222
Чачак 225
- Шар-планина 222
Шестоднев (Јована Егзарха) 111
штап власти 74, 75; в. жезло
Штип, тврђава 147, 149, 190
Штупељ (данас Мали Штупељ и Велики Штупељ), село у горњем Подримљу, добро Хиландара 224

Општи регистар саставила *Бојана Крмановић*

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА У БОЈИ

1. Манастир Хиландар, поглед са југоистока (С. Матејић)
2. Хрисовуља цара Алексија III Анђела из 1198 (Хиландарски одбор САНУ)
3. Пирг Хрусија (С. Матејић)
4. Унутрашњост наоса хиландарског католикона (С. Матејић)
5. Три света ратника, наос главне цркве, око 1320 (С. Матејић)
6. Богородица Одигиртија, икона у мозаику, око 1200 (С. Матејић)
7. Икона Ваведенја Богородице (детал), почетак XIV века (Хиландарски одбор САНУ)
8. Икона арханђела Гаврила, око 1360 (С. Матејић)

СПИСАК ЦРНО-БЕЛИХ ФОТОГРАФИЈА

1. Панагија са представом Богородице са Христом, XI век (Хиландарски одбор САНУ) 42
2. Поглед на манастир Хиландар са југоистока (С. Петковић) . 45
3. Поглед на јужни део манастирске порте (С. Петковић) 62
4. Свети Сава и краљ Милутин, наос католикона, око 1320 (Хиландарски одбор САНУ) 62
5. Повеља великог жупана Стефана Немањића из 1200/01 и краља Владислава из 1234–1243 (Хиландарски одбор САНУ) 70
6. Анђео, црква Св. Тројице, Спасова вода, средина XIII века (С. Петковић) 109
7. Икона Христа Пантократора (детал), пирг Св. Ђорђа, око 1260 (Хиландарски одбор САНУ) 112
8. Свети Антоније, пирг Св. Ђорђа, око 1260 (Б. Тодић) 113
9. Богородица са Христом, црква Св. Тројице, Спасова вода, средина XIII века (Хиландарски одбор САНУ) 114
10. Краљ Милутин (детал), наос католикона Хиландара, око 1320 (Хиландарски одбор САНУ) 122
11. Католикон Хиландара, изглед северне фасаде (С. Петковић) 136
12. Пирг Светог Саве (С. Петковић) 137

13. Пирг Светог Саве, јужна фасада (Хиландарски одбор САНУ)	138
14. Пирг краља Милутина (Хиландарски одбор САНУ)	139
15. Икона светог Пантелејмона (детал), почетак XIV века (Хиландарски одбор САНУ)	140
16. Испосница Светог Саве у Кареји, почетак XIII века, са многим каснијим преправкама (Хиландарски одбор САНУ)	
17. Сцена из „Каноа на исход душе“, пирг Св. Ђорђа, око 1260 (Хиландарски одбор САНУ)	
18. Диптих, лево крило, минијатура у филигранским оквирима, венецијански рад, око 1300 (С. Петковић)	
19. Цар Андроник II Палеолог предаје хрисовулу краљу Милутину, архиђакоп Стефан, унутрашња припрата католикона, око 1320 (С. Петковић)	
20. Црква Христовог Вознесења, пирг Хрусија (Хиландарски одбор САНУ)	
21. Архиђакоп Стефан (детал), унутрашња припрата католикона, око 1320 (Хиландарски одбор САНУ)	
22. Свети Арсеније (детал), наос католикона, око 1320 (Хиландарски одбор САНУ)	
23. Сцена из живота св. пустињака, унутрашња припрата католикона, 1803, по предлошку из око 1320 (С. Петковић)	
24. Пирг Хрусија (Хиландарски одбор САНУ)	194

СПИСАК СКИЦА

1. Света Гора	
2. Хиландар и приближан положај његових посела у источној Халкидици	210
3. Поседи Хиландара у области Стриме	216
4. Хиландарска села у области Котина	219
5. Хиландарска села у подручју Призрена	221
6. Хиландарска села у Хвосну	223
7. Скица положаја манастира са распоредом спољних објеката који су га бранили (С. Ненадовић)	

Мирјана Живојиновић
ИСТОРИЈА ХИЛАНДАРА I

Уредници
ЧЕДОМИР МИРКОВИЋ
МИРЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ

Рецензенти
Проф. др ЉУБОМИР МАКСИМОВИЋ
Проф. др МИЛОШ БЛАГОЛЕВИЋ

Редактор за илустрације
Проф. др СРЕТЕН ПЕТКОВИЋ

Ликовно-графичка опрема
СЕКА КРЕСОВИЋ БУНЕТА
РАТОМИР ДИМИТРИЈЕВИЋ

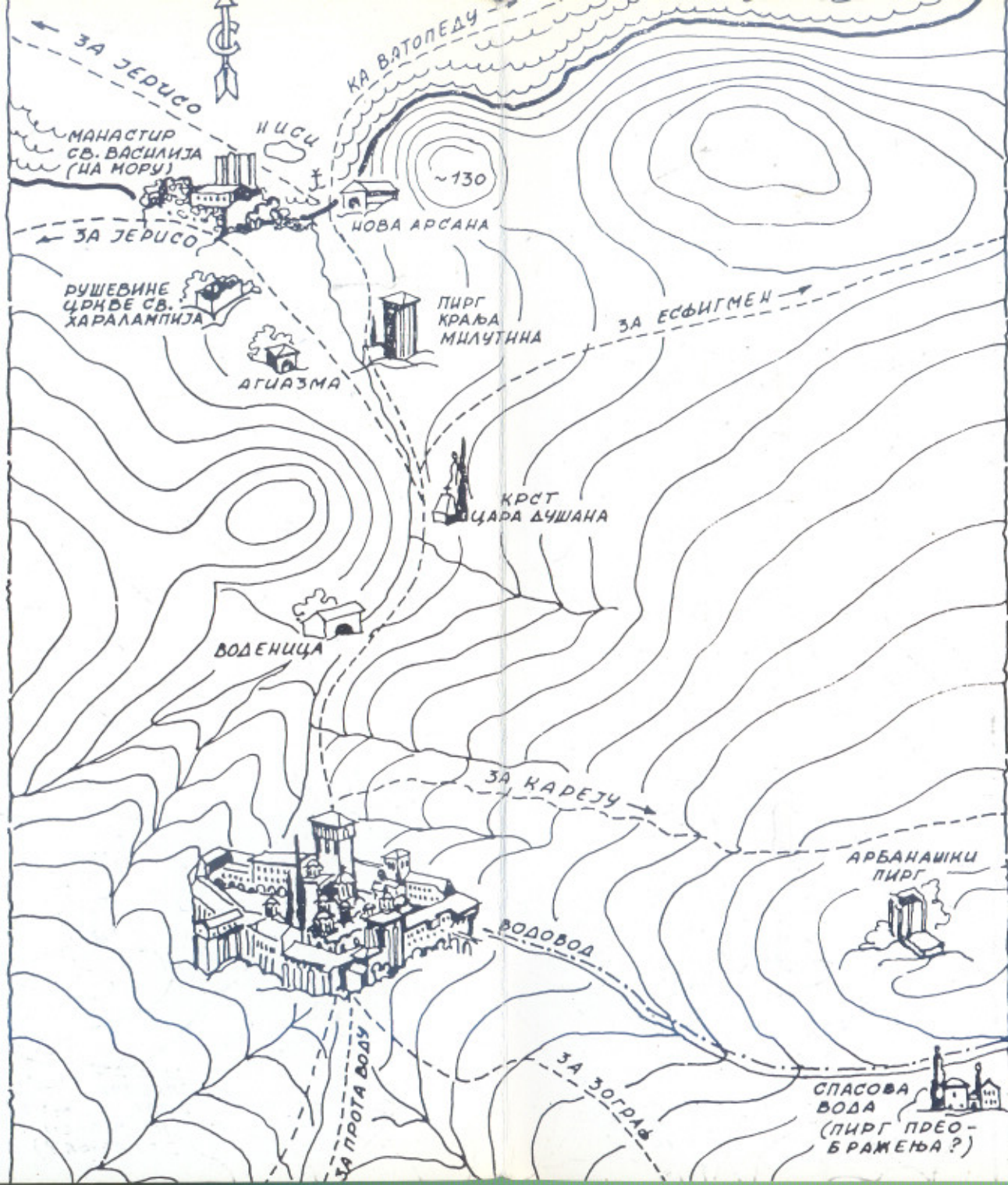
• Коректори
Коректорско одељење „Просвете“

Издавач
Издавачко предузеће ПРОСВЕТА, а.д.
Београд, Чика Љубина 1

За издавача
ЧЕДОМОР МИРКОВИЋ, генерални директор

Штампа
БИГЗ, Београд
Булевар Војводе Мишића 17

ISBN 86-07-01203-7

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

762.7(=861)(495) „1198/1335”

Живојиновић, Мирјана

Историја Хиландара, 1. Од оснивања манастира
1198 до 1335. године / Мирјана Живојиновић. – Београд:
Просвета, 1998 (Београд: БИГЗ), 310 стр.; 25 cm

Тираж: 1000. – Summary
ISBN 86-07-01203-7

а) Манастир Хиландар – 1198–1335.
ИД=70240012

„О драго чедо и слуго Христов, знај ово! Ако су те Господ Бог и Пресвета изволењем својим, с благословом мојим, оставили да владаш у том месту, пишем ти да нађох пусто место усред Горе Свете, Ваведења пресвете Богородице, по имену Хиландар. Не лени се, него похитај свом снагом својом да га подигнеш, да се сазида храм Пресвете у спомен мој у земљи овој, и опет по мени да буде теби и чедима твојим и унучадима, у вашем роду до века. Јер ти си ктитор овоме...”

Из Житија светог Симеона
од Стефана Првовенчаног